

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

Навчальний посібник

Дніпро
«Пороги»
2017

УДК 336.71(075.8)

ББК 65.262.1я73

Б 11

*Рекомендовано Вченою радою Івано-Франківського університету
права ім. Короля Данила Галицького як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів.
Протокол № 2 від 02.02. 2017 р.*

Б 11 Банківська система /навч.посіб./ (Л.І. Катан, Н.І.Демчук,
В.Г. Бабенко-Левада, Т.О. Журавльова); за ред. І.М. Мазур. –
Дніпро: Пороги, 2017. - 444 с.

Навчальний посібник спрямований на формування необхідних теоретичних знань і набуття практичних навичок з дисципліни «Банківська система» та формування професійних компетенцій з банківської справи. У ньому розглянуто особливості та проблемні аспекти формування, еволюційного розвитку та функціонування сучасних банківських систем.

У навчальному посібнику послідовно викладено систему теоретичного, методологічного та практичного забезпечення дисципліни «Банківська система». До кожної теми наведено теоретичний матеріал для поглибленого опрацювання, завдання для самостійної й індивідуальної роботи у формі питань для самоконтролю та практичних задач.

Запропонований навчальний посібник відповідає вимогам організації навчального процесу згідно з Болонською трансферною системою. Рекомендується для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за освітньо-професійною програмою бакалаврів зі спеціальності 6.030508 «Фінанси і кредит» 072 – «Фінанси, банківська справа та страхування».

Рецензенти:

Волосович С. В. – д-р. екон. наук, професор, Київський національний торговельно-економічний університет,

Данилюк М.О. – д-р. екон. наук, професор, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,

Петкова Л.О. – д-р. екон. наук, професор, Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ.

УДК 336.71(075.8)

ББК 65.262.1я73

ISBN 978-617-518-330-4

© Колектив авторів, 2017 р.

ВСТУП

В умовах ринкової економіки ключову роль для її розвитку відіграє капітал, а його створення та функціонування забезпечується існуючою банківською системою. Саме вона забезпечує стабільність соціально-економічного розвитку за рахунок перерозподілу тимчасово вільних фінансових ресурсів у ті види діяльності, які забезпечують найвищу ефективність їх використання, та для фінансування державних витрат чи соціально-економічних потреб населення, що дозволяє обмежувати та ліквідувати депресивні кризові процеси.

Пропонований навчальний посібник узагальнює і систематизує результати теоретикоаналітичного опрацювання, переосмислення положень сучасних досліджень і законодавчо-нормативної бази, тому доповнює існуючі підручники з «Банківської системи». Виклад матеріалів навчального посібника ґрунтується на базовому рівні знань студентів з «Грошей і кредиту», «Фінансів», «Національної економіки», «Політекономії», водночас, він формує основу для подальшого вивчення дисциплін: «Фінансовий менеджмент», «Антикризове управління», «Банківські операції», «Фінансовий менеджмент в банку».

В структурі навчального посібника сформовано 10 розділів, в яких висвітлено питання становлення та розвитку, особливості будови, функції та елементи банківських систем; діяльність національного банку України та особливості формування й реалізації грошово-кредитної політики; сучасний інструментарій державного регулювання банківської системи; організації, здійснення, забезпечення та регулювання банківської діяльності.

У першому розділі проаналізовано ретроспективу виникнення та розвитку банківської справи в Європі з виділенням і характеристикою окремих історичних типів центральних банків, передумов становлення і розвитку банківської системи України. Другий розділ навчального посібника містить дефініцію категорії «банківська система», класифікацію типів і систематизацію принципів, вимог та її функцій в процесі еволюційного становлення. Третій розділ характеризує інфраструктуру й структуру банківської системи України, деталізує правові основи функціонування, завдання, функції та організаційну структуру національного банку, визначає особливості функціонування банків другого рівня. У четвертому розділі посібника викладено повноваження, компетенції, операції та групи послуг НБУ, основи

грошово-кредитної політики й проаналізовано використовувані інструменти її реалізації. Широкого висвітлення у п'ятому розділі набули: суть, механізм, законодавчі та виконавчі органи державного регулювання банківської системи України; призначення, моделі, форми, принципи і функції банківського нагляду; специфіка регулювання діяльності банків в Україні. Важливе значення для формування комплексного уявлення про регламентацію банківської діяльності має шостий розділ, в якому наведено особливості реєстрації вітчизняних банків і філій іноземних банків на території України, процедуру ліцензування банківської діяльності, нормативно-правові основи операційної діяльності банку й характеристику банківських операцій, послуг та продуктів, як невід'ємної складової діяльності банківських установ. У сьомому розділі авторами розкрито зміст ресурсів банку та їх структуру, роль і основи формування й функціонування регулятивного капіталу банку, значення залучених та запозичених коштів в ресурсній базі банків. Матеріали восьмого розділу висвітлюють зміст, структуру активів та особливості здійснення активних операцій, їх класифікацію за різними ознаками й характеристиками. Через поширення залучення іноземного капіталу в економіку України особливої актуальності набуває дев'ятий розділ, в якому розглянуто правові та теоретичні засади зовнішньоекономічної діяльності банків в Україні, форми та методи фінансування банками експортно-імпортних угод та операцій, специфічні особливості операцій банків в іноземній валюті. Зміст десятого розділу визначає роль банківської системи в умовах інтернаціоналізації та фінансової глобалізації й теоретичні, практичні аспекти міжнародної банківської діяльності.

Навчальний посібник містить дидактичний матеріал у вигляді схем, таблиць з сучасними статистичними даними. Розділи завершуються питаннями для самоконтролю, практичними завданнями та переліком рекомендованої літератури.

Даний навчальний посібник призначений для студентів усіх форм навчання за напрямом підготовки 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» галузі знань 07 «Управління та адміністрування».

Навчальний посібник рекомендується студентам, аспірантам, викладачам, менеджерам і банківським працівникам для поглиблення і формування системного уявлення про становлення і сучасне функціонування банківської системи України.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКИХ СИСТЕМ

- 1.1. Ретроспективний аналіз становлення банківництва в Європі
- 1.2. Історичні типи центральних банків розвинених країн
- 1.3. Передумови становлення і розвитку банківської системи України

1.1. Ретроспектива становлення банківництва в Європі

Економічні феномени не виникають спонтанно, а в результаті еволюційного розвитку під впливом різноманітних факторів, економічних явищ та процесів. Сучасний стан банківської справи є наслідком попереднього розвитку цивілізацій і націй, що визначав становлення різних форм банківської діяльності в різні історичні періоди. Становлення банківництва супроводжувало розвиток товарного виробництва і обороту, що відбувалося історично паралельно і взаємообумовлено. Виникненню банків передувало надання окремих послуг, які в подальшому спричинили появу первісних банківських операцій й інституційних форм. Банківські операції виникали не одночасно, а розвивались поступово.

Схематично зародження та розвиток банківництва можна представити у вигляді:

*Первісні банківські послуги → первісні банківські операції
→ первісні банки .*

Довести саме таку послідовність розвитку банківництва можна на прикладі лізингу.

Англійський історик Т. Кларк вважає, що пралізингові угоди (своєрідні орендні контракти) укладалися ще задовго до нової ери в стародавній державі Шумер (глиняні таблички, знайдені в шумерському місті Ур, містять відомості про оренду сільськогосподарського знаряддя, землі, водних джерел, волів та іншої домашньої худоби), плата за яку визначалась у вигляді відсотку [1, с.6]. Стародавні документи засвідчують існування

згадок про лізинг в «Законах» Хаммурапі (1775-1750рр. до н.е.). У Стародавньому Римі пралізингові послуги трансформувалися в своєрідні кредитні операції, які об'єднували в собі, по-суті, товарний (передача майна в тимчасове користування здійснювалась на умовах терміновості, повернення і платності) та комерційний за формою організації (при наданні в тимчасове користування товарів під відсотки, одночасно надається і право власності на об'єкт угоди) кредит. Умовно зародження та розвиток *банківських операцій* поділяють на чотири етапи:

I етап – від античності до виникнення Венеціанського банку;

II етап – з 1157 року до заснування Англійського банку в 1694 році;

III етап – з 1694 року до кінця XVIII ст.;

IV етап – з початку XIX ст. до теперішнього часу [1, с.6].

Історія не містить достатньо повних відомостей про те, коли виникли *первісні банки*, які операції вони виконували і що було рушійною силою їх розвитку. Відомо, що банківська справа бере початок з глибокої давнини.

Її «започаткували» окремі особи (*мінйяли*), які за певну плату обмінювали одні цінності, що виконували функцію еквівалента при обміні, на інші. Так було закладено основи *касових та валютних операцій* (рис.1.1).

Потім з'явилися *лихварі*, які залучали кошти громадян для того, щоб їх тимчасово надавати іншим громадянам, торговельним і ремісничим об'єднанням під проценти. Саме, лихварям банки повинні завдячувати появою депозитних, кредитних і розрахункових (з обслуговування вкладників) операцій. Розрахунки за цими операціями здійснювались за допомогою так званого трансферту, тобто перенесення грошових коштів з однієї таблиці (рахунка) на іншу. Кожен вкладник мав свою таблицю із нанесеним його ім'ям.

Трансфертна система набула свого розвитку в перших банках. Якщо клієнти віддавали на зберігання власні вільні гроші в банк, то нарахування, утримання сум та усі платежі за них виконував банкір, у якого знаходився внесок і таблиця (рахунок) з ім'ям вкладника. Грошові кошти з таблиці одного вкладника переносились в таблицю іншого при виконанні розрахунків. Так,

утворилися найпростіші *безготівкові розрахунки*. Для полегшення розрахунків стародавні банки випускали навіть банківські квитки «*hudu*», що знаходилися в обігу одночасно з повноцінними грішми [2].

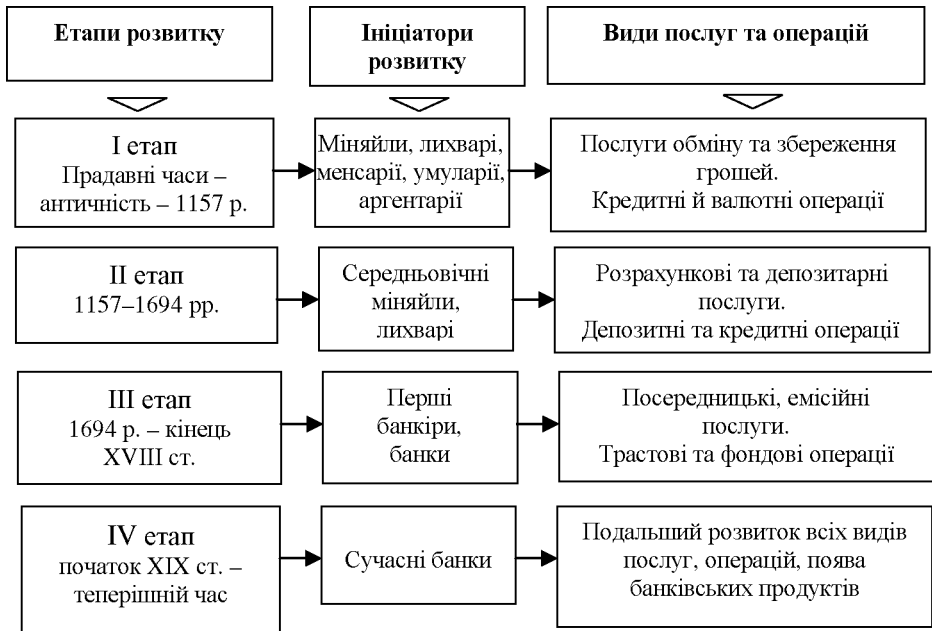

Рис. 1.1. Етапи розвитку банківництва

За свідченнями істориків, аналогічні операції здійснювали й деякі храми, в яких концентрувалися значні грошові кошти. Внески, недоторканність яких гарантувалась поважним ставленням до релігії, зробили відомі Давньогрецькі храми (Дельфійський, Делоський, Самоський та інші) своєрідними банківськими установами. В подальшому функцію збереження коштів перебрали на себе банки, що зумовило виникнення депозитаріїв.

Існують згадки про зародження банківської справи в умовах рабовласницького суспільства. Центром зародження банківництва дослідники вважають Вавилонське царство (VII-VI ст. до н.е.), в період існування якого діяли вавилонські *банкірські*

доми Мурашу, Ігібі, Іддін-Мадука, які видавали позики під письмові зобов'язання та під заставу різних цінностей, здійснювали платежі за рахунок коштів клієнтів, виступали поручителями за різноманітними угодами, брали участь у торговельній справі на пайових засадах, приймали *процентні вклади*.

У Стародавньому Вавилоні і Стародавній Греції практикувалася *вкладна операція*: приймання внесків і сплата за ними відсотків (ставка доходила до 36%). З розвитком торгівлі та промисловості банківська справа перейшла з рук окремих осіб до спеціалізованих компаній.

На думку істориків, ще в 2700 році до нашої ери в Єгипті здійснювались банківські операції; в 2300 роках до нашої ери халдеї, власники торговельних компаній, поряд з виконанням своїх безпосередніх функцій надавали також позички; близько 2000 р. до нашої ери в Південному Дворіччі (південь сучасного Іраку) шумери здійснювали орендно-позикові операції; окремі положення щодо кредитних, пралізингових та праіпотечних угод виявлені в Законах Хаммурапі, прийнятих в період між 1775 - 1750 рр. до нашої ери.

Через відсутність достовірної інформації неможливо чітко визначити період виникнення банків та їх істинну природу. Відомо, що вже в античні часи у Римі діяли прабанківські установи, де бідніші верстви населення могли отримувати безвідсоткові позики. Вважається, що слово «*банк*» походить від латинського *banco* – «стілець», «стіл», на якому середньовічні міняйли розкладали гроші для обміну.

Прототипами спеціалістів банківської справи у Стародавньому Римі були:

- *менсарії* – приймали на зберігання вклади,
- *нумуларії* – здійснювали операції, які полягали у купівлі та продажі монет, їх розмінюванні, видачі малих кредитів та залученні малих вкладів),
- *аргентарії* – перетворювали вклади приватних осіб у позики.

З появою перших держав розквітає і банківська справа, оскільки їх уряди не лише сприяли створенню банків, а й безпосередньо брали у цьому участь, усвідомлюючи їх важливу

роль для грошового обігу та користуючись їх послугами у власних потребах [1, с.8].

Перші банки у сучасному розумінні виникли в Середньовічній Європі.

Найкрупнішими банкірами того часу були тамплієри. Вони представляли собою релігійну і військову організацію, в якій фінансові операції були супутньою діяльністю. Гроші, віддані тамплієрам під заставу, не об'єднувалися в загальний фонд і не розміщувалися в інші операції, а залишалися в особистих сховищах власників та використовувалися лише за їх згоди. Тамплієри були монопольними фінансистами хрестоносців. Вони сприйняли і ґрунтовно переробили теорію обміну, створену стародавніми греками, яку після розпаду Римської імперії успадкувала Європа. Завдяки тамплієрам банківська справа була вдосконалена в частині подвійного запису, тобто зазначалися одночасно джерело коштів і напрям їх використання. Орден розробив систему збору, надійного зберігання і переправлення великих грошових сум грошей та інших цінностей із заходу на схід.

Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки зумовив відродження банківської справи. Поступове зростання економіки європейських держав, посилення влади і впливу католицької церкви на державну політику, розвиток науки, поява нових технологій сприяли підвищенню ділової активності та розширенню торгівлі. Це зумовило появу *жиророзрахунків та жиробанків*, що дозволило значно розширити систему проведення безготівкових розрахунків між її клієнтами. Жиророзрахунок широко застосовується і в наш час.

Жиророзрахунок – система безготівкових розрахунків, різновид безготівкових розрахункових операцій, пов'язаних з переказом коштів з одного банківського рахунка на інший, здебільшого, в межах одного банку або єдиної банківської системи.

Використання системи жиророзрахунків у момент її створення дало змогу клієнтам одержати певні переваги:

- 1) зберігати активи в золоті чи інших металах (уникаючи їх природного зношування, пов'язаного з обігом),

2) проводити розрахунок шляхом переказу на банк і одержувати плату від своїх контрагентів у повновагомих монетах за гарантування якості грошей банком.

Переваги використання *паперових платіжних засобів* у вигляді переказів жиробанків зумовили швидке зростання популярності банківських грошей і, згодом, появу банкнот – *банківських цінних паперів* [1, с.9].

У 1171р. в Венеції виникає перший суспільний банк «Монтеньоева».

Середньовічні суспільні банки – установи, які приймали від клієнтів на зберігання внески у вигляді монет на вагу; брали на себе зобов'язання проводити за вкладників різні платіжні операції (*трансфертні розрахунки між клієнтами*); займалися кредитуванням різного роду підприємств, де особливим попитом користувалася морська закордонна торгівля.

Дана установа відповідала цьому типу банку лише за своєю назвою, бо призначалася, переважно, для забезпечення функціонування міського господарства Венеції.

З кінця XII ст. банківська справа поширилася і в інші європейські країни, насамперед у Францію, де була започаткована жителями ломбардських міст.

У цей період відбувається зародження вексельної справи [3, с.13].

Одночасно (наприкінці XII століття) у Великому Новгороді з'явилися перші *кредитні установи Київської Русі*.

Зростання обсягів і поширення торгових операцій сприяло наступному розвитку й концентрації банківських операцій, що зумовило створення банківських установ, які мали риси акціонерних товариств. Так, у 1407 р. засновано банк Святого Георгія (Casa di S.Giorgio) в Генуї, який спочатку був *асоціацією кредиторів держави*, і правителі республіки при вступі на посаду давали присягу зберігати недоторканими права і волю цієї установи. Уже з 1408 р. банку дозволялося приймати приватні внески, при чому, за основу для всіх розрахунків прийнята, як і у венеціанському банку, особлива умовна монета. Пізніше банк св. Георгія позичає генуезькому урядові великі суми, натомість отримує право керування колоніальними землями Генуї (зокрема,

островом Корсика і містом Каффа) і стягування багатьох податків.

Поступово банки з'являлися і в інших містах, набираючи складніших організаційних форм. У 1593 р. створено банк Святого Амвросія в Мілані. Його капітал формувався за рахунок пайових внесків і поточних вкладів громадян й використовувався для надання позик місту. У 1584 р. для поживлення торгівлі і промисловості засновано банк у Венеції (Banko delta Piazza de Rialto), яким керували чиновники, призначені урядом. Незабаром недосвідчених чиновників довелося замінити приватними банкірами, що внесли значну заставу в забезпечення своїх операцій. Деякий час венеціанський банк користувався монополією і приватним особам заборонялося влаштовувати банкірські контори, здійснювати будь-які операції із залученими коштами. За внески банк не платив ніяких відсотків [3, с.14].

Зручності, що створювалися банками, не могли не привернути увагу ділових людей. Поступово банківська клієнтура розширювалась. Банки почали виконувати *трастові операції* та надавати *посередницькі послуги*.

На початку XV ст. з'явилися банки в Барселоні та Генуї.

В 1609 році відкрився банк в Амстердамі, на який покладалась функція упорядкування грошового обігу та задоволення попиту в кредитах. Саме ця установа, яка була власністю міста й управлялася його представниками, послужила прикладом при створенні інших банків Європи. У XVI – XVII ст. в ряді міст (Мілан, Неаполь, Гамбург) створюються жиробанки для здійснення безготівкових розрахунків між купцями. Свої вільні кошти жиробанки надавали у позику державі, містам і привілейованим зовнішньоторговельним компаніям. Можна вважати, що це були перші комерційні установи, клієнтами яких, спочатку, були купці. Звідси і назва «комерційний банк».

Поступово одержали розвиток *кредитні операції* і розрахунки з обслуговування вкладників, клієнтура розширювалась. Банки надавали довірчі послуги з упорядкування договорів між клієнтами, стали виступати посередниками в торгових угодах. З розвитком промислового виробництва виникли операції з кредитування виробничого циклу, а термін

«комерційний банк» став означати «діловий» характер банку, тобто банк, що обслуговує всі види господарської діяльності [2].

Зміцнення економіки європейських держав, посилення влади та впливу церкви на державну політику спричинило розширення грошово-торговельних відносин. Ці обставини сприяли утворенню великих державних банків. Так, наприкінці XVII століття в Англії з'являється перший *Національний банк*. За свідченнями фахівців банківські білети вперше з'явилися у 1661 році в касах Стокгольмського банку, але швидко вийшли з обігу.

Постійний обіг банкнот почав забезпечувати з 1694 року *Англійський банк*, що ввійшов в історію як перший стійко функціонуючий банк в Європі. Банк Англії був створений для вирішення урядових фінансових проблем: Британський монарх Карл II, проявивши себе як поганий позичальник, надовго підірвав довіру до себе лондонських банкірів, через що його наступник Вільям III з метою мобілізації значної кількості грошових знаків у 1694 р. пішов на створення інституції, якій надавались повноваження збирати королівські податки. Її статутний фонд створений у вигляді державного боргу (1,2 млн. фунтів стерлінгів), на суму якого випускались банкноти. А з метою підвищення їх авторитетності банк отримав привілеї отримування урядових платежів та випуску цінних паперів для покриття урядового боргу, що забезпечило його виключне становище.

На суму статутного капіталу Англійського банку, вилученого державою, в обіг було випущено *банківські квитки*. Банк розплачувався цими квитками, мав право торгувати золотом, дисконтувати векселі. З'явилося *заставне право*, тобто банк надавав позики під заставу майна з умовою його відчуження при неповерненні кредиту. Крім того, йому дозволялося приймати внески для поповнення свого капіталу і виплачувати за ними відсотки.

Ці банки починають застосовувати новий спосіб розрахунків: перенесення коштів з рахунку на рахунок за допомогою *чекового обігу*. Також набули значного поширення та подальшого розвитку депозитні операції. Суттєву частину довірених банкам грошей, вони могли пускати в подальший обіг

шляхом обліку векселів і видачі позик, що змінило характер вкладних операцій та самих банків – вони перетворилися на депозитні банки [1, с.11].

З появою перших паперових грошей та банкнот – *банківських цінних паперів* – створюються *спеціалізовані банки*. Так, у 1781 році за царювання Катерини II, на теренах Росії з'явився Державний асигнаційний банк, контори якого того ж року засновано в Києві, Харкові й Ніжині. Крім випуску асигнацій, банк займався купівлею дорогоцінних металів за кордоном, карбуванням монет і обліком векселів. Перший комерційний банк засновано в Росії у 1817 році з метою здійснення облікових операцій [2].

Особливої уваги заслугоує «Банк Нью-Йорка» («The Bank of New York»), який створено у 1791 році майже одночасно зі створенням Нью-Йоркської фондової біржі. Саме, «Банк Нью-Йорка» вважається фахівцями першою корпоративною структурою, яка активно почала залучати фінансові ресурси на фондовому ринку за допомогою емісії акцій для здійснення власної діяльності.

Більш швидкими темпами ця організаційна форма бізнесу (акціонерна) почала розвиватися з 1815 р., коли банки почали спеціалізуватися на інвестиційній діяльності. Банки купували великі обсяги державних або приватних цінних паперів у процесі емісії, а потім продавали їх на ринку.

Таким чином, наприкінці XVIII ст. світова банківська система являла собою розгалужену мережу розвинутих, багатофункціональних банків, діяльність базувалася на комерційних засадах і спрямовувалася на підтримку та розвиток у провідних країнах капіталістичного господарства. Функціональне навантаження, яке виконували ці фінансові інститути, породжувалося потребами торговельно-промислової сфери господарств цих країн, відповідно до існуючого соціально-економічного устрою на той час.

Четвертий етап розвитку банківської системи розпочався з XIX ст. й триває до теперішнього часу. Його основною характеристикою є створення центральних банків, формування банківських систем та подальше розширення функцій банківських інституцій.

У більшості західних країн функції центральних банків закріплювалися за певними банками із середини XIX – початку XX ст. (банк Франції став єдиним емісійним центральним у 1848 році; Рейхсбанк (Німеччина) і Банк Іспанії – з 1874 року, ФРС США – з 1913 року).

Водночас, виникали і *спеціалізовані банки*: іпотечні (здійснювали кредитування під заставу нерухомості), народні, які обслуговували населення, ремісничі – для ремісників. Функціонували позичкові каси, які видавали кредити. У 1848 році у Пруссії з’явилися *ломбарди*, які стали дуже популярними і швидко розповсюдилися в інших країнах. У XIX ст. в Європі та Північній Америці існувало немало банків. Крім того, у деяких країнах починають формуватися повноцінні банківські системи, до яких входили центральні банки, універсальні та спеціалізовані банки.

Історично у світі створення центральних та емісійних банків відбувалося двома шляхами (рис 1.2):

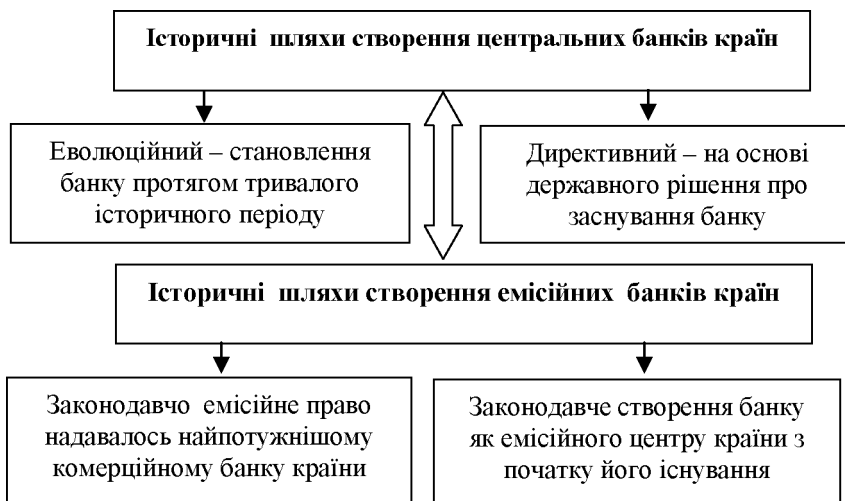

Рис. 1.2. Історичні шляхи створення центральних та заснування емісійних банків

1) еволюційний – становлення центрального банку відбувалося протягом тривалого періоду часу шляхом поступового закріплення за ним монопольної емісії банкнот

(Банк Англії, Банк Голландії, Банк Франції) – Центральні банки цих країн виникли на базі найбільших комерційних банків, у яких з розвитком кредитної системи відбувалася концентрація банкотної емісії;

2) директивний – держава приймала рішення про заснування центрального банку, закріпивши з моменту створення за ним монопольне право випуску грошей у країні, наділивши його функціями регулювання діяльності комерційних банків та грошово-кредитного регулювання економіки (Федеральна резервна система США, Резервний банк Австралії, Національний банк України).

Емісійні банки створювалися на основі спеціальних банківських законів двома шляхами.

Згідно з першим переважне право банкотної емісії законом надавалося найпотужнішому комерційному банку країни, унаслідок чого він поступово перетворювався на центральний емісійний банк.

Другий шлях передбачав створення банку як емісійного центру країни з самого початку його організації. Таким шляхом створені центральні банки більшості країн.

За формою організації емісійні банки можуть бути акціонерними та державними, при чому, держава часто є одним з акціонерів. В одних країнах ці банки з самого початку створювалися як державні, в інших – ставали державними внаслідок їх націоналізації шляхом викупу державою акцій на сприятливих для акціонерів умовах.

Саме монополія емісійної діяльності стала тим джерелом, з якого сучасні центральні банки почерпнули свої другорядні функції і відмінні риси. Проблема політичної централізації та об'єднання країн створили передумови для того, що єдина централізована емісійна система почала розглядатись як один із символів цілісності держави.

Вперше у світовій практиці центральний банк було створено у Швеції (Риксбанк) у 1668 р., а в 1694 р. – засновано Банк Англії. Проте, на той час центральні банки ще не мали виключного права на емісію грошових знаків. Їхні функції відрізнялися від функцій сучасних центральних банків. Так, спочатку призначенням Банку Англії було фінансування торгівлі

і промисловості, Банку Нідерландів — фінансування внутрішньої та зовнішньої торгівлі.

Центральні банки сучасного типу виникли лише в XIX ст.

Таблиця 1.1

Основні етапи розвитку центральних банків [4]

Етапи	Характеристика етапу
I етап XVII ст.	Чіткого розмежування між комерційними та центральними банками не було. У цей час монополія емісії банкнот не існувало, тобто комерційні банки активно застосовували випуск банкнот для нагромадження капіталу
II етап XVII – XIX ст.	Система золотомонетного стандарту, за якої законодавчо закріплювався безпосередній обіг золотих монет, їх безперешкодний обмін на паперові банкноти. Централізація банкнотної емісії, яка привела до створення центральних емісійних банків: 1668 р – Центральний банк Швеції; 1694 р – Центральний банк Англії, 1816 р – Центральний банк Норвегії, 1860 р – Центральний банк Росії; 1875 р – Центральний банк Німеччини, 1880 р – Центральний банк Франції, 1893 р – Центральний банк Італії
III етап XIX – XX ст.	Перехід від системи золотомонетного стандарту до системи обігу нерозмінних на золото грошей, позбавлених власної вартості. 1920 р. — прийняття Міжнародної фінансової конвенції, відповідно до якої всі країни повинні організувати свій центральний банк. 1940-1970 рр. – створення центральних банків у країнах Ази, Африки, Латинської Америки. 90-ті роки – створення центральних банків пострадянських країн (1991р. – прийняття Верховною Радою України Закону «Про банки і банківську діяльність», відповідно до якого на базі Української республіканської контори державного банку СРСР утворено Національний банк України)
IV етап XX – XXI ст.	Інтернаціоналізація та глобалізація світового фінансового ринку. Співробітництво центральних банків на міждержавному рівні, створення Банку міждержавних розрахунків (Швейцарія), створення Комітету з банківського регулювання та нагляду (Базельського Комітету). Співпраця центральних банків з міжнародними валютно-кредитними та фінансовими організаціями (Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, Світовий банк, Міжамериканський банк розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Азіатський банк розвитку та ін.) Створення наднаціональних центральних банків певних груп країн (Європейський центральний банк)

Нині майже в усіх країнах світу функціонують центральні банки. Однак між ними є суттєві відмінності, які обумовлюються особливостями політичного та фінансово-економічного розвитку окремих країн. Це пояснюється тим, що протягом XVII-XIX ст. грошовий обіг базувався на *системі золотомонетного стандарту*, за якого законодавчо закріплювався обіг золотих монет, їх безперешкодний обмін на паперові банкноти. Така система вимагала мінімального втручання держави у грошову сферу, оскільки відносна стабільність грошової маси забезпечувалася стихійним пристосуванням кількості грошей в обігу до потреб товарного обороту (надлишок грошей вільно обмінювався на золоті монети, перетворюючись у скарб).

У XX ст. відбувся процес переходу від золотомонетного стандарту до системи обігу нерозмінних на золото грошей, позбавлених власної вартості. Ця система вже не мала механізму, який би міг стихійно регулювати кількість грошей в обігу, і тому вона вимагала створення відповідного державного органу, який забезпечував би регулювання кількості грошей в обігу. Таким органом став *Центральний банк*. Крім того у 1920 р. було прийнято Міжнародну фінансову конвенцію, відповідно до якої всі країни світу повинні були організувати свій Центральний банк.

В 30-х роках XX століття остаточно сформувався *один із основних принципів управління в банках – принцип поділу власності та контролю*. Акціонери є власниками капіталу банку, але право контролю та управління цим капіталом належить менеджменту. Менеджер є, при цьому, найманим агентом і підзвітний акціонерам. Цей принцип дозволяє поєднати підприємницький підхід, властивий менеджменту, і спосіб диференційованого фінансування бізнесу з різних джерел.

В 40-70-ті роки XX ст. Країни Азії, Африки, Латинської Америки створили центральні банки.

До причин виникнення центральних банків, зокрема, належать: політичні й територіальні об'єднання у країнах; прагнення централізувати систему грошового обігу; промисловий розвиток та експансія капіталу у сферу виробництва; відсутність монополії на емісію банкнот дозволяла комерційним банкам активно застосовувати випуск банкнот для нагромадження

капіталу; суттєве розширення грошової маси; підвищення значення готівкового обігу банкнот, коли банкноти витісняли повноцінні монети з обігу; бурхливий розвиток ринку вимагав надійного купівельного та платіжного засобу, який користувався би всенародною довірою та обертався на території всієї країни; окремі комерційні банки зловживали випуском банкнот, що призводило до неможливості останніх задовольнити підвищений попит їхніх клієнтів щодо обміну банкнот банків на золото.

Отже, в історичному плані саме централізація банкотної емісії зумовила появу *центральної емісійної банків*.

У різні часи банк, наділений монополією правом емісії грошей, називався по-різному: спершу – емісійним, а згодом – центральним чи національним, що відповідало його чільній ролі у кредитній системі тієї чи іншої країни.

Емісійний банк – це банк, який здійснює емісію грошей.

Центральний банк – це орган державного грошово-кредитного регулювання економіки, наділений монополією правом емісії банкнот і правом керувати грошово-кредитною системою країни.

Відсутність монополії на випуск банкнот обмежувала можливості держави в управлінні економікою за допомогою кількості грошей, що перебували в обігу, і вимагала вжиття певних заходів, які дозволяли б регулювати грошовий обіг та захищати інтереси вкладників комерційних банків. Такими заходами державного регулювання стали:

1. Обмеження кількості комерційних банків, що мали право випуску банкнот найбільшими та найнадійнішими з-поміж них.

2. Зростання вимог щодо величини активів і надійності емісійних банків, що привело до централізації банкотної емісії у декількох великих комерційних банках.

3. Закріплення державою права емітувати банкноти за єдиним банком, надавши йому статус емісійного.

Завдяки концентрації та монополізації банкотної емісії держава отримала можливість впливати на пропозицію грошей і використовувати емісію для фінансування державних витрат. Отже, в історичному аспекті, саме, централізація банкотної емісії привела до появи центральної емісійної банків.

У ХХ ст. виділення в банківській системі окремої центральної ланки в більшості розвинутих країн світу є не лише природним явищем, а й обов'язковою умовою досягнення вищого економічного розвитку. Отже, з метою централізації емісії готівки на початку ХХ ст. швидкими темпами почали з'являтися центральні банки у різних країнах.

Характерною ознакою сучасного етапу світового розвитку є інтернаціоналізація та глобалізація економічних і політичних процесів у всіх країнах, що суттєво впливає на розвиток банківського бізнесу [5,с.276].

Детально питання інтернаціоналізації та глобалізації банківського бізнесу розглянуто в розділі 10.

Таким чином, центральні банки пройшли три стадії розвитку:

перша — функціонують як банки уряду, оскільки уряди мали домінуючий вплив при визначенні їх завдань та безпосередньої політики,

друга — центральні банки перестають бути комерційно зацікавленими і переходять до вирішення проблем забезпечення стабільності фінансово-банківської системи;

третья — вони поступово отримують автономію від уряду і здобувають незалежність при визначенні завдань та вибору інструментів їх досягнення.

1.2. Історичні типи центральних банків розвинених країн

Сьогодні вітчизняні й зарубіжні вчені ідентифікують п'ять історичних типів центральних банків (рис. 1.3):

- тип епохи золотого стандарту і економічного лібералізму;
- акомодативний (кейнсіанський) тип;
- монетаристський тип;
- статичний тип;
- сучасний тип.

До епохи капіталізму і на початку його розвитку в обігу перебували срібна та золота монети. Проте, з розвитком капіталізму все більшого значення набуває банкнота, що випускається в обіг емісійним банком для заміни металевих

грошей, як засіб обігу та платежу. Швидкий розвиток кредитної системи, початок промислового перевороту супроводжувався зростанням значення *банкнотного обігу*. З кінця XVIII століття у Великобританії, а з останньої третини XIX століття і в інших країнах в обігу залишається золото, а також розмінні на золото банкноти.

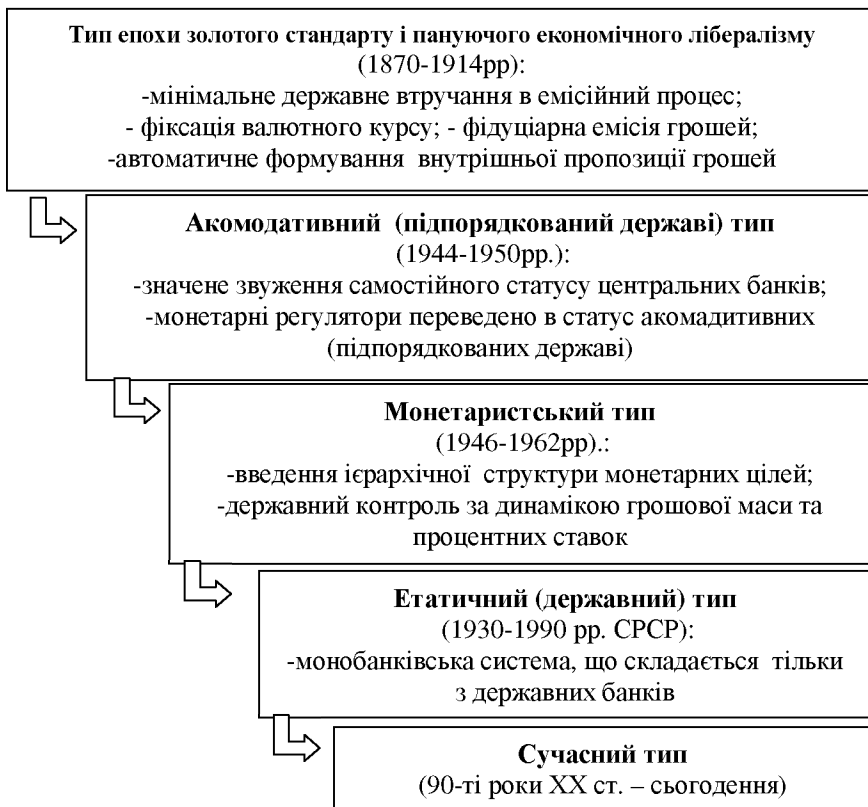

Рис. 1.3. Історичні типи центральних банків розвинених країн (узагальнено на основі [6])

Оскільки в обігу перебували банкноти, які в уявленнях тодішніх економічних суб'єктів були лише паперовими знаками, перед емісійними банками стояло одне з головних завдань – забезпечення стабільності грошового обігу шляхом формування та підтримання певного рівня довіри до банкнот. З цією метою

емісійні банки повинні були здійснювати беззаперечний обмін паперових грошей на золото на першу вимогу власників банкнот [6].

Основою незалежності емісійних банків виступав ринковий механізм формування пропозиції грошей за функціонування золотого стандарту, що не вимагало додаткового політико-інституціонального регулювання й визначення.

Варто зазначити, що якщо на початкових етапах емісія банкнот могла здійснюватися, практично, будь-яким комерційним банком країни і кожен банк емітував власні банкноти (як, наприклад, банки США), то згодом серед суб'єктів економічної діяльності попитом і довірою користувалися паперові знаки найбільш стабільних банківських установ. Останні часто були або найбільшими, або користувалися підтримкою уряду, чи засновувалися за його ініціативою, а пізніше ці банківські установи почали виконувати функції центральних банків. Отже, можна вважати, що історично перший тип центробанків сформувався в умовах золотого стандарту й остаточно утвердився на початку ХХ століття.

Особливості центральних банків епохи золотого стандарту наведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Тип центрального банку епохи золотого стандарту [7]

Система центрального банку		
головне завдання	емісійна складова	незалежність
Забезпечення розмінності банкнот на золото та нагромадження резервів	Емісія прив'язується до зміни в обсягах золота (як резервного активу)	Забезпечується механічно через функціонування золотого стандарту
Елементи підсистеми центрального банку		
Монетарні інструменти		
Застосовуються в основному через переоблік векселів та проведення операцій на відкритому ринку з метою захисту від відпливу резервів		
Принцип мінімального втручання держави в економіку (laissez faire) і кількісна теорія класичної школи		

Через призму середовища діяльності центробанку вище зазначений історичний період характеризують такі ознаки:

- забезпечення стабільності грошового обігу на золотій основі, застосування паперових розмінних грошей для попередження надемісії банкнот однорівневої банківської системи;

- збереження присутності держави у сфері грошово-кредитної політики, в основному, для вирішення фіскальних проблем через емісійне фінансування бюджетних дефіцитів;

- розширення операційних можливостей центральних банків через встановлення лімітів фідуціарної емісії [6].

Фідуціарна емісія — випуск банками банкнот за умови часткового їх покриття золотом.

Незважаючи на зростання рівня незалежності центральних банків, що механічно забезпечувалася золотим стандартом, існування останнього зумовило виникнення низки проблем. Зокрема, система функціонування золотомонетного стандарту передбачала необхідність достатніх золотих запасів у центральних емісійних банках. Золоті запаси водночас виступали резервом внутрішнього монетного обігу, для уможливлення вільного обміну банкнот на золото, та резервом світових грошей. Але початок Першої світової війни і різке нарощування обсягів військових витрат призвели до швидкого зростання бюджетних дефіцитів і надмірної емісії паперових грошових знаків. Значне перевищення в обігу грошово-паперової маси над обсягами золотих запасів емісійних банків обумовило обмеження та завершення вільного обміну паперових грошей на золоті монети, яке стало причиною інфляційного обігу паперових грошей, що зберігся й у післявоєнний час [6].

Отже, важливими проблемами для урядів і центральних банків стали необхідність відновлення довіри до банківської системи та стабілізації готівкового грошового обігу.

У зв'язку зі значними змінами в механізмі дії золотого стандарту в періоді між двома світовими війнами відбулися суттєві трансформації у сфері компетенції центробанків. Насамперед, це було викликано такими чинниками:

- намаганнями вирішувати фіскальні проблеми держави через емісію грошових коштів;

- обмеженням конвертованості банкнот у золото;
- послабленням жорсткості прив'язки внутрішньої грошової пропозиції до динаміки резервного активу (тобто наявного золота);
- реалізацією елементів відповідальності центрального банку за стан внутрішньої рівноваги;
- загальним послабленням вимог до балансування внутрішньої рівноваги.

Велика депресія і початок Другої світової війни знову похитнули золоті стандарти та незалежність центральних банків, яка до цього базувалася на функціонуванні золотого стандарту. Однак, поширення державного втручання в ринкові процеси, на відміну від випадку Першої світової війни, базувалося на нових теоретичних засадах макроекономічної політики.

З одного боку, становлення та поширення кейнсіанської парадигми макроекономічного регулювання безпосередньо позначилося на зміні історичного типу центральних банків. На рівні системних змін панування кейнсіанства відобразилося на істотному послабленні статусу центральних банків, коли монетарні регулятори переведено у статус акомодативних (підпорядкованих) щодо фіскальних. *Основна увага в кейнсіанському вченні приділялася необхідності активного втручання держави в макроекономічне функціонування ринкового господарства.* У праці «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» Дж. М. Кейнс писав про те, що під час безробіття (проблема боротьби з яким на той час була актуальною), коли основним предметом бажання виступають гроші, попит на них неможливо легко ліквідувати, що породжує проблеми, а тому на «фабрику емісії грошей» (тобто центральний банк) слід поширити державний контроль. У свою чергу, така кейнсіанська концепція передбачає поступову адаптацію дії механізму монетарного регулювання згідно цілей фіскальної політики, тобто узгодження монетарних регуляторів (звідси і назва історичного типу «*акомодативний*») щодо фіскальних.

З іншого боку, *Бреттон-Вудський валютний устрій*, який базувався на упередженнях про неможливість функціонування світової фінансової системи без прив'язки обігу національних паперових грошей до золота, у зв'язку з чим зберігався золотий

вміст валют, а фіксація валютних курсів здійснювалася на світовому рівні. Міжнародне визнання такої системи автоматично посилювало відповідальність центральних банків за ефективність її функціонування. Підсистемні елементи, також, зазнали значних змін. Відображаючи трансформацію технології реалізації монетарної політики, була запроваджена трирівнева ієрархічна структура монетарних цілей, яка сприяла зміщенню акцентів у системі застосування монетарних інструментів. Потреба у змінах обумовлювалася зростанням необхідності контролю за динамікою таких монетарних параметрів, як грошова маса та процентні ставки [6].

Таблиця 1.3

Акомодативний (кейнсіанський) тип центральних банків [7]

Система центрального банку		
головне завдання	емісійна складова	незалежність
Орієнтація на економічне зростання та стабільність грошей, що знаходить відображення в легітимізації	Монопольна емісія, яка частково пов'язана зі зміною обсягів резервних активів	Має відносний характер з огляду на те, що монетарна політика стає акомодативною щодо фіскальної
Елементи підсистеми центрального банку		
Запровадження трирівневої ієрархії цілей монетарної політики (таргетування)	Монетарні інструменти	
З огляду на кейнсіанську доктрину, домінуюча проміжна ціль – процентна ставка. Досягнення поставлених завдань забезпечується через досягнення монетарних цілей як грошової величини	Використовуються операції на відкритому ринку, але підвищується роль мінімальних обов'язкових резервів для стабілізації істотних зсувів грошової маси	

Незважаючи на досить тривалий період існування акомодативного типу центробанків, внутрішня суперечність Бреттон-Вудського устрою, циклічні кризи, що охоплювали світову економіку (1969–1970 рр., 1974–1975 рр., 1979–1983 рр.), поширення якісно інших економічних учень тощо призвели до зміни системи, постановки нових завдань і появи наступного історичного типу центральних банків [6].

Варто також розглянути досвід країн третього світу, в яких процес розвитку грошово-кредитного сектору економіки здійснювався за активного втручання держави в цей процес. У зв'язку з цим формування монетарної політики в таких країнах характеризується відмінностями відносно розвинутих країн: активним застосуванням практики селективного кредитування; введенням обмежень на коливання процентних ставок; адмініструванням у валютно-фінансовій сфері.

Специфічна роль грошей і функціонування банківської системи за планової економіки дає змогу виділити окремо акомодативний підтип центральних банків з адміністративною спрямованістю монетарних інструментів, який має назву – *етатичний тип центрального банку* (від франц. *etat* – держава), де відсутня незалежність центрального банку. Характерні риси цього історичного типу вказано в табл. 1.4

Таблиця 1.4

Етатичний (державний) тип центрального банку [7]

Система центрального банку		
головне завдання	емісійна складова	незалежність
забезпечення процесу відтворення (виробництво – обмін – розподіл – споживання) грошми	повна монополізація на емісію без екзогенних обмежень	відсутня
Елементи підсистеми центрального банку		
касове та кредитне планування		кредитні операції на макрорівні
перенесення елементів планування в грошовий обіг з метою доведення ефективності його функціонування при соціалізмі і вирішення проблеми безробіття й інфляції (яка відповідно до пануючої теоретичної парадигми присутня лише в капіталістичному суспільстві)		кредитування господарських суб'єктів у рамках функціонування монобанківської структури

Центральні державні банки виступали як універсальні кредитні інститути, виконуючи більшість функцій, властивих в економічно розвинених країнах різним ланкам банківської системи. Проте, *неефективність такого типу центрального банку довела загальна криза планової економіки з її*

неспроможністю забезпечити грошову стабільність через низку причини, наприклад: існування значної «відкладеної» інфляції, швидке зростання цін в умовах їх лібералізації, існування бюджетного обмеження тощо.

Економічна криза середини 70-х років ХХ століття, яку супроводжували істотне зростання інфляції та нестабільність валютних курсів поставили на перший план розв'язання проблеми грошової стабільності, що, у свою чергу, позначилося і на перегляді ролі центральних банків у системі застосування макроекономічних регуляторів. На макрорівні в межах грошово-кредитної системи значно актуалізувалася необхідність формування таких інституціональних умов організації центральних банків та створення особливого каркасу монетарної політики, які давали б змогу розв'язати вище зазначену проблему грошової нестабільності.

Відповідно, зміст нормативного аспекту монетаризму полягав у введенні *таргетування* (від англ. target – мета) приросту грошових агрегатів та інфляції, що й стало причиною зміни акцентів проведення монетарної політики та вплинуло на трансформацію історичного типу центрального банку, характерні риси якого зазначено в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Монетаристський тип центрального банку [7]

Система центрального банку		
головне завдання	емісійна складова	незалежність
його визначення повинно чітко окреслювати антиінфляційний характер	монопольна емісія необмежена зовнішніми зобов'язаннями	забезпечення високого рівня є невід'ємним елементом успішного контролю за грошовою масою
Елементи підсистеми центрального банку		
монетарні інструменти		трирівнева ієрархія монетарних цілей
в основному застосовуються операції відкритого ринку, але підвищується роль мінімальних обов'язкових резервів задля контролю за інфляційним приростом грошових агрегатів		роль такої проміжної цілі, як грошова маса, стає домінуючою, а її кількісний вираз не повинен реагувати на циклічні зрушення

Становлення сучасного історичного типу центральних банків характеризують наступні зміни пануючих економічних постулатів: 1) поширення впливу на економічний світогляд теорії раціональних очікувань, що спричинило перебудову макроекономічної доктрини в напрямі орієнтування її на широкий контакт із суб'єктами ринку для стабілізації очікувань майбутньої інфляції; 2) поширення думки в суспільстві стосовно нейтральності грошей і негативних наслідків інфляції для ефективності розміщення ресурсів; 3) послаблення зв'язку між динамікою грошової маси та інфляції; 4) концентрація діяльності центральних банків на забезпеченні стабільності цін і, відповідно до цього, – підвищення їх відповідальності за інфляційні наслідки монетарної політики [6].

Зазначені фактори соціально-економічного та політичного середовища мали вагомий вплив на трансформацію системи і появу сучасного типу центральних банків, особливості якого вказані в табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Сучасний історичний тип центральних банків [6]

Елементи системи центральних банків				
емісія	завдання та його формалізація		незалежність	
Елементи системи центральних банків				
Монетарні інструменти	Таргетування інфляції	Відповідальність	Формування довіри	Транспарентність, прозорість
переважання операцій на відкритих ринках та послаблення ролі обов'язкових резервів	реалізація прямого таргетування інфляції як закономірного правила політики	формування системи відповідальності за недосягнення запланованого рівня інфляції	визначення довіри до політики центрального банку як невід'ємного елемента впливу на ринкові очікування,	забезпечення контролю за політикою центральних банків з боку ринків

У той час в економічній свідомості суспільства органи макроекономічного регулювання поширювали тезу щодо необхідності формування довіри до центральних банків. Це мало стати основою для впливу на раціональні очікування суб'єктів ринку.

1.3. Передумови становлення і розвитку банківської системи України

Становлення та розвиток банківської системи України можна умовно поділити на три великі періоди, пов'язані з її політично-правовим статусом країни (рис. 1.4):

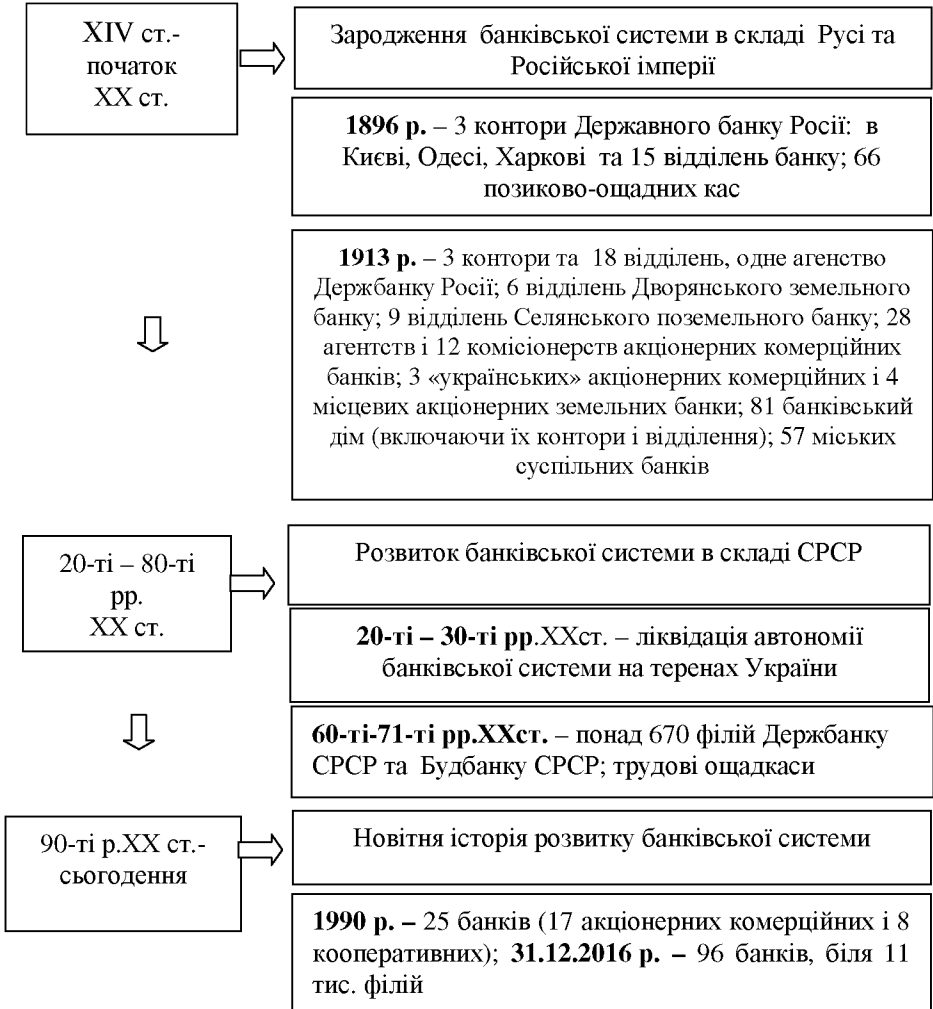

Рис. 1.4. Зародження та становлення банківської системи України

- XIX століття – початок 20-тих років XX століття – становлення банківської системи України нерозривно пов’язане із процесами у Російській імперії,

- 20-ті роки – 80-ті роки XX століття – розвиток банківської системи України в складі банківської системи СРСР;

- з 90-х років XX століття до сьогодні – новітня історія розвитку вітчизняної банківської системи .

Розвиток банківництва в Російській імперії в цілому і в Україні відбувся із суттєвим запізненням. Першими кредиторами були одноосібні підприємці-лихварі, а першими позичальниками – уряд і землевласники.

Найдавніший документ, на який посилаються історики, свідчить про існування певних форм кредиту, в тому числі поземельного, на руських землях – це документ застави на землю, існування якого відносять до XIII-XIV ст. У ньому не лише засвідчено сам факт угоди про надання кредиту, а й наведено деталі цієї угоди. Проте, кредитні відносини мали досить нерозвинутий характер, що негативно позначалося на добробуті народу. Чимало дворян потрапляли у боргову залежність до лихварів і часто втрачали власні маєтки [3, с. 22-24].

За умови переважання натурального поміщицького господарства існувала можливість безконтрольного підвищення відсотків за кредитами (у 50-ті роки XVIII ст. вони досягали 72 % річних). У результаті цього кредитори часто застосовували до боржників досить неординарні форми забезпечення своїх прав. Однією з таких форм був «правіж». Боржника, який вчасно не повернув борг, щодня протягом трьох місяців виводили на площу і шмагали різками, а по закінченні цього терміну боржник разом з усім своїм майном потрапляв у цілковите розпорядження позичальника, в якого міг відробляти борг до повного покриття боргової суми. При цьому, рік роботи чоловіка дорівнював 5 рублям, жінки – 2,5 рубля, дитини – 2 рублі.

Починаючи із XVI-XVII ст. кредит у країні забезпечувався переважно іноземними купцями, які, незважаючи на «недобросовісність та обман з боку русичів», продовжували їх видавати. В умовах підвищеного ризику іноземні кредитори, намагаючись убезпечити себе від можливих збитків,

встановлювали за користування позиками занадто високі відсотки, які негативно впливали на економічний розвиток господарства країни. Така практика кредитування і стала одним зі стимулюючих факторів заснування казенних фінансових інституцій.

Першою фінансовою установою, що розпочала здійснювати банківські операції в Росії, була *Монетна канцелярія* Петра II, створена в 1729 р. в Петербурзі, якій надавалося право видавати короткострокові позички під заставу дорожчощностей під досить високу відсоткову ставку, яка, в деяких випадках, сягала 20 % («чого в усьому світі не водиться»), а також (у разі невиплати позичальниками суми застави) викупувати на прохання боржників різні цінності, що були попередньо заставлені ними у приватних позикодавців (лихварів). Часто такі викупні операції використовували у своїх інтересах придворні дворяни, які спрямовували державні гроші на покриття своїх власних боргів.

На такий рішучий крок щодо розвитку кредитної галузі господарства уряд країни зважився піти для того, щоб місцеве дворянство отримало змогу користуватися власним, більш вигідним і зручним кредитом [3, с. 22-24].

У 1733 році імператриця Анна Іоаннівна встановила нові правила видачі позик Монетною конторою, за якими розмір позики не мав перевищувати 75 % від вартості золота з розрахунку 8 % річних із правом відстрочки викупу до трьох років.

Згодом значну роль у проведенні вексельно-перекладних та інших кредитно-грошових операцій між Петербургом, Москвою та губернськими містами відігравали «Соляная контора», «Сохранные казны» при «Петербургом и Московском приказных домах», Санкт-Петербурзька і Московська банківські контори вексельного виробництва для обігу мідних грошей.

Безпосереднє зародження сучасної банківської справи в Російській імперії припадає на кінець XVIII ст., коли імператриця Єлизавета Петрівна влітку 1794 року видала «Указ про заснування Державного банку, про порядок видачі з нього грошей і про покарання лихварів». У результаті дії цього указу

розпочали свою діяльність відразу дві справжні банківські установи: *Дворянський позичковий* і *Комерційний банки*.

Основна діяльність перших банківських установ, які з'явилися в Російській імперії, націлювалася на забезпечення дешевим кредитом дворянства, в той час як торгівля та промисловість залишалися без фінансової підтримки.

У 1800 році до російського імператора від харківського купця третьої гільдії Івана Лобова надійшло прохання про заснування *Купецького позичкового банку* з метою підтримання торгівлі. Купець вважав, що основний капітал цього банку міг би складатися із внесків купців третьої гільдії. Після відправлення цього клопотання в сенат на обговорення І. Лобов за «недозволене прохання» отримав лише догану від московського прокурора.

Протягом наступних 17 років неодноразово на вищому рівні порушувалося питання про створення такого банку, але певного логічного кінця у вигляді знову-таки державного, проте, вже комерційного банку, воно отримало тільки тоді, коли міністром фінансів став Дмитро Олександрович Гур'єв у 1817 році [3, с.22-24].

Із заснуванням *Імперського Державного комерційного банку* продовжувала розвиватися банківська справа й на території України.

Уже в 1819 році з основним капіталом 3 млн. руб. починає функціонувати відповідна філія цього банку в м. Одеса. Основним напрямом її діяльності стала видача позик під дисконт векселів і заставу товарів, але, разом із цим, вона мала право переказувати кошти й перераховувати їх у вигляді відсоткових внесків, що вважалося великим привілеєм й вказувало на неабияку значущість цієї установи.

Київській конторі було надано право надавати кредити під заставу населених маєтків, але, поряд із цим, вона виконувала й ряд інших основних банківських операцій: приймала внески, переказувала гроші, видавала позики під заставу товарів і дисконтувала векселі. Діяльність її розповсюджувалася на Київщину, Поділля та Волинь. Згодом такі контори були відкриті і в інших містах України. Так, у 1843 році банківську контору

відкрито в Харкові, в 1852 році – в містах Полтаві та Кам'янці на Поділлі.

Державний комерційний банк проіснував до 1860 року, після чого його реорганізували в перший у Росії Державний банк, що став важливим інструментом реформування суспільно-економічного життя країни. Згідно зі статутом 1860 року основними його завданнями були «пожвавлення торговельних оборотів і зміцнення грошово-кредитної системи».

На території України контори Держбанку у 1860 році засновано в таких містах, як Київ, Харків та Одеса. У 1914 році на українських землях існувало 3 контори Держбанку та 19 його відділень в усіх губерніях.

Одночасно з Комерційним банком існував Державний позиковий банк, створений у 1786 році для сприяння дворянському землеволодінню. Позики надавалися на 20 років під 8 % річних під дворянські маєтки, фабричні споруди, гірничі заводи. У зв'язку з ліквідацією в 1860 році Позикового банку іпотечні кредити в Росії не надавалися протягом 10 років.

Казенні банки були не єдиними кредитними установами того часу. Із 1841 року почали з'являтися ощадні каси для приймання дрібних вкладів при казначейських і міських думах, при закладах поштово-телеграфного відомства, фабриках і заводах, митницях. На початку 1914 року в країні існувало 8 553 ощадні каси [3, с.22-24].

Кредитно-розрахункові установи поступово ставали невід'ємною частиною господарського життя України, їх основне призначення у дореформений період (1861 р.) полягало в підтримці поміщицьких господарств. Дворянський банк та інші кредитні установи («сохранные казны», «приказы общественного призрения») давали позики під заставу маєтків. Іншою важливою рисою дореформеної банківської системи було те, що держава тримала у своїх руках монополію на використання грошових накопичень. Все це не відповідало інтересам індустріального розвитку країни. Тому, з припинення видачі позик під заставу маєтків (1859 р.) почалася ліквідація кредитних установ. Проте, створюючи нову банківську систему, царський уряд не хотів втратити керівних позицій у банківсько-кредитній справі. Державному банку, заснованому в 1860 р., надали крім права

здійснювати звичайні комерційні операції, й інші важливі функції. Це привело до того, що разом з Міністерством фінансів Державний банк із цілою мережею своїх контор і відділень на периферії мав вирішальний вплив на діяльність інших банків [8].

Створення індустріальної банківської системи в Україні почалося саме із заснування контор Державного банку Російської імперії.

У 1896 р. кредитно-банківська мережа в українських губерніях виглядала так: Держбанк мав три контори (Київ, Одеса і Харків) та 14 відділень (Чернігів, Ромни, Полтава, Кременчук, Катеринослав, Юзівка, Бердянськ, Феодосія, Севастополь, Херсон, Миколаїв, Кам'янець-Подільський, Житомир і тимчасове відділення в Ялті, що працювало з 25 травня до 1 листопада кожного року).

При повітових казначействах і відділеннях Держбанку діяли 66 позиково-ощадних кас. Продовжувався процес розгортання позиково-ощадних кас і при поштово-телеграфних конторах.

Ощадкаси відігравали велику роль у мобілізації дрібних заощаджень населення. На 1897 р. 8 відділень ощадкаси при Київській конторі Держбанку, що приймали і видавали вклади на суми від 25 копійок, мали 30 278 вкладників і 6,3 млн рублів вкладів. В ощадкасах при поштово-телеграфних установах м. Києва значилося 7 284 вкладники, на рахунках яких було 0,84 млн рублів.

Таким чином, у 1897—1917 рр. кредитно-банківська система на території українських губерній характеризувалась:

- 1) стабільністю мережі відділень Державного Дворянського земельного і Селянського поземельного банків;
- 2) незначним збільшенням кількості відділень Держбанку;
- 3) потужною експансією великоросійських комерційних акціонерних банків (насамперед петербурзьких);
- 4) розширенням приватної банківської справи і витісненням її з найважливіших економічних центрів;
- 5) стрімким розвитком кредитної кооперації і товариств взаємного кредиту;
- 6) інтеграцією української низової кредитної кооперації у всеросійську кооперативну систему з центром у Москві [8].

У цілому в 1913 р. на території України нараховувалося: 3 контори, 18 відділень і одне агентство Держбанку; 6 відділень Дворянського земельного банку і 9 — Селянського поземельного банків; близько 90 казначейств; 113 відділень; 28 агентств і 12 комісіонерств акціонерних комерційних банків; 3 «українських» акціонерних комерційних і 4 місцевих акціонерних земельних банки; 81 банківський дім (включаючи їх контори і відділення); 57 міських суспільних банків; Товариство взаємного кредиту гірничопромисловців Півдня Росії; 251 товариство взаємного кредиту; 47 спеціалізованих товариств взаємного кредиту (у тому числі: 9 торговельно-промислових, 4 комерційних, 8 купецьких, 4 земських, 12 сільськогосподарських, Іміщанське, 3 товариства дрібних промисловців тощо); 2 міських купецьких банки; понад 1 495 кредитних товариств (965 тис. членів, 6,6млн руб. основного капіталу і 883 тис. руб. запасного) і 606 позиково-ощадних товариств (469 тис. членів, 9 млн. руб. основного капіталу і 1,1 млн. запасного). Сільський банк графині А. Браницької у Білій Церкві; Земський банк Херсонської губернії тощо.

Загалом на території України напередодні революції 1917 — 1921 рр. створена широка мережа кредитно-банківських установ з багаторівневою структурою, що охоплювала всі галузі аграрно-індустріальної економіки регіону і міцно інтегрувалася в загальноімперську грошово-кредитну систему, а через неї і в європейську. Вона забезпечувала нормальний рух товарів, грошей і кредитних ресурсів, хоча за своєю могутністю значно поступалася аналогічним системам індустріальних та індустріально-аграрних країн Західної Європи.

До середини 1920-х років кредитно-банківська мережа України склалася кількісно і якісно. Український кредитний капітал, як і раніше, концентрувався в системі сільськогосподарської, промислової і споживчої кооперації, у сфері приватновласницької позикової справи. В Україні, як і в цілому СРСР, державні банки головним чином обслуговували державний сектор і частково — кооперацію. Кооперативні кредитні установи — кооперацію і меншою мірою державний сектор. Середня і дрібна буржуазія міста могла розраховувати виключно на свої власні сили. Лише в міських банках приватні підприємці могли отримати певну підтримку. У Київському

банку на їхню частку припадало 3,52 % обліково-позикових (в основному облікових) операцій, в Одеському — 7,4 %, у Харківському — тільки 0,2 %.

Реальна ліквідація залишків автономії української кредитної справи розпочалася на межі 20—30-х років, коли внаслідок заборони приватного підприємництва в промисловості, транспорті й торгівлі припинили існування товариства взаємного кредиту.

До другої половини 60-х років. Україна не мала у своєму розпорядженні автономної кредитно-банківської системи. На теренах України діяли філії Держбанку СРСР, Будбанку СРСР і трудові ощадкаси. Мережа установ Держбанку в Україні поширювалася до 1975 р. У 1970 р. було 652 філії, в 1975 р. — 678. Потім почалося скорочення. І в 1980 р. функціонувало вже 663 установи Держбанку.

Корінням сучасна банківська система України органічно пов'язана з пізнім радянським періодом, коли у фінансовій системі діяло кілька великих державних банків і ряд кооперативних. Як відомо, в 1987–1988 рр. в СРСР почалась реформа банківської справи, в ході якої на основі Державного банку і Будбанку було створено Промбудбанк, Житлосоцбанк і Агропромбанк СРСР. На основі Зовнішторгбанку засновано Зовнішекономбанк, а мережу ощадних кас у країні ввібрав у себе Ощадбанк СРСР. Державний банк СРСР став виконувати функції центрального регулятора, що призвело до формування на всій території країни дворівневої банківської системи. Після цього відбувся другий етап реформи, у процесі якого з січня 1989 р. в Українській республіці починається створення мережі комерційних і кооперативних банків. Це призвело до різкого збільшення суб'єктів банківської діяльності та значного переформатування структури банківської системи.

Формування нової банківської системи України почалось із побудови суверенної держави і прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 листопада 1990 р.) та Закону України «Про економічну самостійність України» (3 серпня 1990 р.). Вже в середині 1990 р. на території України офіційно зареєструвалися 25 банків (17 акціонерних комерційних і 8

кооперативних). Їх розміщення характеризувалось крайньою нерівномірністю, а оперували вони обмеженими капіталами [8].

Процес становлення банківської системи України в новій історії дуже непростий (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Розвиток банківської системи Незалежної України [9; 10]

Роки	Зміст процесів
1987-1991 рр.	Початок реформування банківської системи СРСР в межах «перебудови», приведення її до дворівневої моделі й поява перших комерційних та кооперативних банків
1991-1993 рр.	Неконтрольований і стихійний розвиток національного банківського сектору України та різке збільшення банків. Поява законів й апробація НБУ інструментів монетарної політики
1993-1995 рр.	Подальше розширення банківського ринку в умовах гіперінфляції, деіндустріалізації та неконтрольованого валютного ринку. Посилення регуляторної політики НБУ і введення додаткових правил для банківського ринку. Проведення грошової реформи
1996-2000 рр.	Розвиток банківської системи України в умовах фінансово-економічної нестабільності й кризи. Скорочення кількості банків та зростання їх капіталізації. Посилення ролі міжнародного фінансового простору для розвитку національного ринку
2001-перша половина 2008 рр.	Стабілізація структури й висока позитивна динаміка кількісних показників розвитку банківського сектору. Концентрація капіталу, поява та закріплення домінуючої ролі великих приватних комерційних банків. Розширення асортименту послуг і філійної мережі
Друга половина 2008-2009 рр.	Найбільш масштабна за роки свого існування криза у банківському секторі. Падіння рівня ліквідності, банкрутство, скорочення кількості банків та їх філій, уповільнення темпів приросту й негативна динаміка банківських показників
2010-2013 рр	Поступове збільшення активів банків і стабілізація банківської системи. Збільшення ролі держави та державних банків
2013-2016 рр.	Загострення політико-правової ситуації в країні, негативні явища в національній економіці сформували середовище перманентної нестабільності, що призвело до руйнівного впливу на фінансові установи та ринки України та викликало їх збитковість, порушило ліквідність, погіршило платоспроможність

Сучасна банківська система України сформувалась порівняно недавно – в 1990-ті роки. Після розпаду Радянського

Союзу у 1991 році проходило становлення банківських установ ринкового типу поряд із існуванням державних банків радянської епохи.

По-перше, найпотужнішими залишалися контори, управління та відділення всесоюзних банків, що належали державі й виконували, переважно, адміністративно-контрольні функції: Державний банк СРСР, як емісійний центр, і спеціалізовані Промбудбанк, Агропромбанк, Житлосоцбанк, Ощадбанк, Зовнішекономбанк. Їхньою прерогативою стало фінансово-кредитне обслуговування державних підприємств й організацій. У першій половині 1990 р. найбільші спеціалізовані республіканські банки (Агропромбанк СРСР та Житлосоцбанк СРСР) реформовано в акціонерні комерційні Агропромбанк «Україна» та Укрсоцбанк. Комерційними стали Ощадний банк, Промислово-будівельний банк і Зовнішньоекономічний банк України. Однак, ставши комерційними за формою, за змістом ці банки залишалися державними. До того ж, значна частина їхнього основного капіталу належала відповідним всесоюзним банкам, що ставило найбільші українські державні банківські монополії в залежність від всесоюзної фінансової бюрократії.

По-друге, *фундаментальним елементом ринкової банківської системи стали кооперативні банки*, створені відповідно до закону «Про Кооперацію», прийнятого у 1988 р. Їх діяльність ґрунтувалась на комерційних засадах і ознаменувала початок утворення суто українських банківських установ, хоча й недостатньо потужних порівняно з державними банками. Перший кооперативний банк «Таврія» відкрито у Феодосії 24 листопада 1988 р. Згодом, у Києві засновано перший комерційний банк – Український інвестиційний банк. До кінця 1989 р. у республіці діяло вже 12 комерційних і 5 кооперативних банків.

З прийняттям Верховною Радою України 20 березня 1991 р. Закону «Про банки і банківську діяльність» започатковано правове закріплення автономної банківської системи ще в рамках існуючої між окремими незалежними державами радянської економіки. У зазначеному законі передбачалося створення Національного банку України, як

центрального банку держави, керівної ланки дворівневої банківської системи [3, с.26-27].

Національний банк України засновано на базі Української республіканської контори «Державного банку СРСР». Починаючи з жовтня 1991 р., відбувається перереєстрація Національним банком комерційних банків. У комерційних банках відбуваються зміни у складі засновників (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про передачу міністерських пакетів акцій на управління до Міністерства фінансів України» з числа засновників виходять міністерства), а державні банки (Промінвестбанк, Агропромбанк «Україна», Укрсоцбанк) акціонуються персоналом банків й окремими клієнтами цих банків. Зазначені банки займають монопольне становище на ринку банківських послуг, вони допущені до дешевих кредитних ресурсів НБУ і отримують великі доходи. У березні 1991 р. було дозволено створення перших комерційних банків, що вилилося в 134 банки, зареєстровані на кінець 1992 р. [11].

При цьому, зростання мережі забезпечувалося не за рахунок збільшення великих системоутворюючих банків, необхідних для економіки, а за рахунок неконтрольованого збільшення числа дрібних «кишенькових банків», нерідко задіяних у тих чи інших шахрайських схемах. Таким чином, на другому етапі в Україні стихійно формується *дворівнева банківська система*, яка всупереч законам еволюційного розвитку прагнула відразу замінити стару, створену ще в роки існування союзної держави, при цьому, абсолютно не враховуючи наслідки для економіки. Критичними з-поміж яких були: рекордна гіперінфляція, неконтрольованість банків, втрата валютного управління, безробіття, деіндустріалізація, депопуляція та ряд інших, що проявлялися впродовж двох наступних десятиліть. Для подолання цих наслідків НБУ і Уряду довелося посилити регуляторну політику, що надало можливість із часом забезпечити стійке функціонування банківського сектору [9].

Період 1991 р. – 1993 р. характеризується *створенням банків «нової хвилі» із залученням значного приватного капіталу*. У цей час спостерігається подальший розвиток малих спільних

підприємств, акціонерних товариств, залучення коштів новостворюваних державних бюджетних та позабюджетних фондів, *відбувається уніфікація пасивів у діючих банках*. До них належать: «Аваль», «Інко», «Відродження», Трансбанк. Під час гіперінфляції спостерігається масове утворення дрібних «кишенькових» банків (понад 100 банківських установ).

Таблиця 1.8

Окремі дані про банківські установи у 1991 – 1995 рр. [3, с.29]

Показники	Роки				
	1991	1992	1993	1994	1995
Кількість банків за реєстром, банків	76	133	211	228	230
Сплачений зареєстрований капітал діючих банків у гривневому еквіваленті, млн. грн.	0,1	0,5	15	88	541
Кількість ліквідованих банків у зв'язку з порушенням банківського законодавства, банків	-	3	6	11	1

В період 1993 р. – 1995 р. відбулося поступове *підвищення контролю за роботою банків* завдяки впровадженню нормативів та єдиних правил діяльності банків. Для цього етапу характерне призупинення інфляційних процесів, активізація діяльності НБУ щодо регулювання діяльності комерційних банків, зниження рівня банківського менеджменту, *а все це призвело до банківської кризи, та банкрутства окремих банків* (в 1994 р. збанкрутувало 12 банків, у 1995 р – 20, у 1996 р. – 45 банків, а ще 60 опинилися в стані прихованого банкрутства). У цей період банківська система України перебувала в стані стагнації; відбувалося скорочення розміру активів деяких банків, *спостерігалася велика розбіжність у концентрації банківського капіталу, третина зареєстрованих банків не мала необхідного сплаченого зареєстрованого капіталу*.

З 1994 року в Україні *почали працювати представництва іноземних банків та банки з іноземним капіталом*, сукупна чисельність яких на кінець 1996 року сягнула 14 одиниць [12, с.48-55].

Серед основних заходів, вжитих для усунення наслідків «стихійного капіталізму», що поглинув Україну на етапі з 1993 до 1996 рр., варто виділити найбільш успішні:

1) лютий 1993 р. – прийняття Декрету «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», який дозволяв закріпити базисні принципи функціонування валютного ринку і ввести в безготівковий оборот український карбованець;

2) січень 1994 р. – введення в дію національної платіжної системи, яка значно розширила можливості зі здійснення безготівкових розрахунків, збору та обробки інформації, перешкоджаючи використанню фальшивих паперових платіжних документів;

3) антиінфляційна політика НБУ в 1994 р., яка дозволила знизити темпи зростання інфляції в 20,5 раза, збільшити кількість депозитів і зупинити безконтрольне кредитування економіки;

4) червень 1995 р. – прийняття положення НБУ «Про економічні нормативи діяльності комерційних банків», яким вводилися обов'язкові вимоги до показників ліквідності, платоспроможності, мінімального розміру зареєстрованого капіталу й резервів, що зберігаються в НБУ, показників ризику на одного клієнта;

5) вересень 1995 р.– прийняття положення НБУ «Про кредитування», де врегульовувались основні аспекти процесу надання, використання й повернення кредитів, а також, відносини між суб'єктами кредитування;

6) лютий 1995 р. – введення в дію «Порядку ведення касових операцій у народному господарстві України», який встановлював правила під час здійснення касових розрахунків;

7) червень 1996 р. – прийняття Конституції України, яка остаточно закріпила основи банківської системи, елементи правового статусу НБУ і Ради НБУ;

8) вересень 1996 р. – проведення широкомасштабної грошової реформи, у процесі якої здійснена деномінація карбованця і введена нова національна грошова одиниця – гривня. Також, змінено масштаб цін усіх товарів і послуг. Вжиті заходи дали можливість поліпшити якість управління банківською діяльністю, відкривши двері для побудови нової банківської та валютної системи.

Разом із тим, в розвитку українських банків, як і всієї системи в цілому, простежувалося ще багато негативних тенденцій, що демонструє структура та динаміка показників розвитку банківської системи України з часу початку незалежного існування [9].

Таблиця 1.9

Окремі дані про банки України та їх діяльність у 1996 – 2000 рр. [3, с.30-32].

Показник	Роки				
	1996	1997	1998	1999	2000
Кількість банків за реєстром, банків	229	227	214	203	195
Кількість банків з участю іноземного капіталу, банків	14	22	28	30	31
Сплачений зареєстрований капітал діючих банків у гривневому еквіваленті, млн. грн.	1 098	1 636	2 103	2 910	3 667
Кількість ліквідованих банків у зв'язку з порушенням банківського законодавства, банків	11	10	16	11	9

Період 1997 р. – 2000 р. характеризується активною протидією НБУ інфляційним процесам, *створенням сприятливих умов для проведення грошової реформи і введення в обіг національної грошової одиниці – гривні*. У банківській системі спостерігалися позитивні тенденції, вона наближалася до ринкового типу, в державі реєструвалися іноземні банки з представництвами (всього було зареєстровано 14), відбувалася зміна акціонерів шляхом продажу і перепродажу банків та їх філій (близько 70), зареєстровано 5 нових банківських установ.

Основними детермінантами структурних змін стали кризові явища в економіці, які спочатку поглинули країни Південно-Східної Азії, а потім, підігріті дефолтом у Росії, явно спостерігались і в Україні. *Одним із найбільш відчутних наслідків кризи стала девальвація нової української валюти, яка за 1998 р. втратила до 38% своєї вартості щодо долара США*. Для запобігання подальшому обвалу гривні НБУ запровадив валютний коридор у межах 1,7-1,9 грн/дол., який відмінено тільки в 1999 р. Забезпечення коридору потребувало здійснення

регулятором значних фінансових впливань, однак, це дозволило зменшити негативні наслідки для української фінансової системи й не допустити краху економіки, як це сталося в Росії [9].

Період 2000 р. – перше півріччя 2008 р. пов'язаний з подальшим розвитком банківської системи України і монетарних інструментів із регулювання грошово-кредитного ринку, зорієнтованих на підтримку сталого економічного зростання та цінової стабільності. Цей період реалізації грошово-кредитної політики характеризується наявністю нормативно забезпечених механізмів та інструментів регулювання грошово-кредитного ринку.

Слід відзначити значне зростання чисельності банків (до 152 одиниць у 2001 р.). При цьому, лише 3 банки у 2001 році мали зареєстрований капітал більший за 30 млн. євро, а більше чверті – у розмірі від 0 до 3 млн. євро. Активно розвивалося кредитування, більшість кредитів залучалися суб'єктами господарювання у такі галузі економіки, як промисловість та торгівля, громадське харчування (у 2001 році більш 70% кредитів припадали на юридичних осіб). В той же час, потрібно зазначити, що кредитна активність у сегменті роздрібного кредитування залишалась на дуже низькому рівні.

Як результат позитивних дій НБУ та змін в економіці, в 2000 та в 2001 роках зростання реального ВВП України відбулося на 5,9% та 9,1% відповідно, тобто найбільшими темпами за період з 1991 року.

Зростання експорту та стабільність державної валюти створили умови для зростання внутрішнього попиту. Як наслідок, на кінець 2001 року в Україні вже налічувалося близько 3,2 млн. платіжних карток, емітованих українськими банками, 1646 банкоматів та близько 13 тисяч платіжних терміналів. Сукупний капітал банків становив біля 8 млрд. доларів США при 13,5% долі іноземного капіталу в ньому [13].

Банківська система України в період економічного зростання у 2005 – 2006 роках стала одним із найбільш привабливих банківських ринків Східної Європи. Політичні зміни у країні у поєднанні з привабливими економічними перспективами зумовили притік міжнародних інвестицій і прихід до України банків та фінансових груп світового рівня, зокрема:

BNP Paribas, Raiffeisen Int, SEB, Credit Agricole S.A., Societe Generale, Intesa Sanpaolo, Commerzbank, UniCredit. Частка активів сектору, що належав іноземним банкам виросла, із 16 % в 2002 році до 57 % в 2008 році, а кількість банків зросла з 20 до 53.

Таблиця 1.10
Окремі дані про банки у 2001 – 2004 рр. [3, с.32].

Показник	Роки			
	2001	2002	2003	2004
Кількість банків за реєстром, банків	189	182	179	181
Кількість банків, які мають ліцензію на здійснення банківських операцій, банків	152	157	158	160
Кількість банків з участю іноземного капіталу, банків	28	20	19	19
Кількість ліквідованих банків у зв'язку з порушенням банківського законодавства, банків	9	12	8	4
Сплатений зареєстрований капітал діючих банків у гривневому еквіваленті, млн.грн.	4 576	6 003	8 116	11 605
Зареєстрований капітал одного банку в середньому, млн. грн.	30	38	51	73

Доступ до відносно дешевих зовнішніх ресурсів, бурхливе зростання обсягів кредитування, у тому числі в іноземній валюті, призводили до прийняття на себе додаткових ризиків та створення дисбалансів. *Слабкі кредитні стандарти банків у поєднанні із низьким рівнем фінансової грамотності населення в умовах стабільного курсу національної валюти зумовили прийняття на себе домогосподарствами валютних ризиків.*

За період 2005 – 2007 років номінальний середньорічний приріст обсягів кредитування становив 70%, при чому, приріст кредитування домашніх господарств відбувався швидшими темпами (104%) у порівнянні з кредитуванням нефінансових корпорацій (58%).

Доларизація кредитного портфелю поступово зростала та станом на вересень 2005 року досягла 51 %, зокрема, щодо кредитів наданих домогосподарствам – 62 %. Номінальний середньорічний приріст депозитів за той самий період був набагато повільнішим і склав 44 %. Депозити домогосподарств також росли швидше, у порівнянні з депозитами НФК (ріст склав

50 % та 36 % відповідно). Такі диспропорції призвели до зростання відношення суми кредитів до депозитів резидентів від 106 % у 2005 році до 204 % в 2008 році [12, с.48-55].

Таблиця 1.11
Окремі дані про банки у 2005 – 2007 рр. [3, с.32].

Показник	Роки		
	2005	2006	2007
Кількість банків за реєстром, банків	186	193	198
Кількість банків, які мають ліцензію на здійснення банківських операцій, банків	165	170	175
Кількість банків з участю іноземного капіталу, банків	23	35	47
Кількість ліквідованих банків у зв'язку з порушенням банківського законодавства, банків	1	6	-
Сплатений зареєстрований капітал діючих банків у гривневому еквіваленті, млн. грн.	16 111	26 372	43 808
Зареєстрований капітал одного банку в середньому, млн. грн.	98	155	250

Кредитування здійснювалося багатьма банками за рахунок залучення фінансування із-за кордону. За період 2005 – 2008 років зовнішній борг банків у іноземній валюті зріс із 2,7 до 39,5 млрд. дол. США, його номінальний середньорічний приріст становив 196 %, а рівень досяг 38 % від усіх зобов'язань банків на кінець 2008 року.

Етап 2008 – 2010 рр. – *розвиток банківської системи в умовах реструктуризації економіки, падіння доходності банківських операцій, укрупнення та консолідації капіталу банків*. Протягом 2009 – 2010 рр. вітчизняна банківська система нагромадила значний обсяг проблемної заборгованості, проте, вже на початку другого кварталу 2010 р. почали проявлятися ознаки відновлення довіри населення до вітчизняних банків, що позначилося на збільшенні залишків коштів громадян на депозитних рахунках.

В період 2010 – 2013 рр. – спостерігаються позитивні тенденції у розвитку банківської системи України. Це стосується як збільшення банками обсягів активних операцій, так і залучених коштів. Чутливість банків до системного ризику – помірна, що, перш за все, зумовлено високою ймовірністю

підтримки з боку регулятора і значним рівнем регулювання в галузі.

З 2013 р. і до сьогодні – відбувається безпрецедентне поєднання політичної, фінансово-економічної та банківської криз. У таких умовах постало питання скорочення кількості банків в Україні, їх укрупнення, оптимізацію діяльності, недостатності кількості інших кредитно-фінансових інститутів і нерозвинутості фінансового та фондового ринків. Конфлікт на Сході України разом із накопиченими у попередні роки макроекономічними дисбалансами зруйнували макрофінансову стабільність держави. Дії Національного банку у цей складний період були радикальними і системними, цілком відповідаючи викликам важкої кризи [14].

Кризові явища останніх років у фінансово-економічній та політичній сферах призвели до різкого скорочення кількості вітчизняних банків України – зі 175 до 117, дещо зменшилась кількість банків із іноземним капіталом.

Внаслідок суттєвої девальвації гривні значно зросли неплатежі за кредитами в іноземній валюті, зменшилась вартість капіталу банків, що створило тиск на достатність капіталу. Перед банківським сектором постала проблема ліквідності: 80-90% банків призупинили кредитування, введено заборону на дострокове зняття депозитів. В цей період прибутковість банківського сектору суттєво погіршилась. Після трьох років збитків банківська система стала беззбитковою лише у 2012 році, але показник рентабельності капіталу залишався на дуже низькому рівні – 3% у 2012 році і 0,8% у 2013р. Більш того, у першому кварталі 2014 року банківською системою знову знову отримано збитки, що в 2014 – 2015 рр. досягли максимуму за весь період на тлі масштабної девальвації гривні, зниження економічної активності та необхідності створювати значні резервні витрати [10].

Банківська система України знаходиться в нестабільному стані і вимушена працювати в умовах політичної, фінансово-економічної і банківської криз. 2014 та 2015 роки були досить важкими для банківської системи.

Ключові показники розвитку банківської системи України станом на 01.01.2008 – 01.01.2016 р. наведено у табл. 1.12.

Таблиця 1.12

Показники діяльності банків України, які мають банківські ліцензії НБУ
станом на 01.01.2009 р. – 01.12.2016 рр. [15]

Показники діяльності	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016#	01.12.2016
Кількість діючих банків, банків	184	182	176	176	176*	180*	163*	117*	98
з них: з іноземним капіталом	53	51	55	53	53	49	51	41	39
у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	17	18	20	22	22	19	19	17	17
Пасиви, усього, млн.грн.	926 086	880 302	942 088	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 316 852	1 254 385	1 263 359
Регулятивний капітал, млн. грн.	123 066	135 802	160 897	178 454	178 909	204 976	188 949	130 974	138 106
Зобов'язання банків, млн. грн.	806 823	765 127	804 363	898 793	957 872	1 085 496	1 168 829	1 150 672	1 118 927
Активи банків, млн. грн.	926 086	880 302	942 088	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 316 852	1 254 385	1 263 359
Кредити надані, млн.грн.	792 244	747 348	755 030	825 320	815 327	911 402	1 006 358	965 093	948 708
Вкладення в цінні папери, млн.грн.	40 610	39 335	83 559	87 719	96 340	138 287	168 928	198 841	212 661
Доходи, млн.грн.	122 580	142 995	136 848	142 778	150 449	168 888	210 201	199 193	166 143
Витрати, млн.грн.	115 276	181 445	149 875	150 486	145 550	167 452	263 167	265 793	185 027
Результат діяльності, млн.грн.	7 304	-38 450	-13 027	-7 708	4 899	1 436	-52 966	-66 600	-18 884

* - з них 1 банк має ліцензію санаційного банку, # - без неплатоспроможних банків

Для економіки України, і, особливо, для діяльності комерційних банків, 2015 рік був дуже складним. Банківська система України виявилась найбільш вразливою для поточної економічної кризи. Скорочення виробництва, інфляційний тиск на економіку, зниження інвестиційної активності, втрата основного ринку збуту ускладнили функціонування всієї системи. Банківська система сьогодні не виконує належним чином своє основне завдання, оскільки не фінансує і не кредитує реальний сектор економіки.

Проте, слід відзначити посилення регуляторного впливу НБУ на функціонування банків через регламентування облікової політики активів та зростання резервних вимог.

Запитання для самоконтролю знань

Охарактеризуйте особливості формування банківництва в античні часи.

Дайте характеристику становлення банківництва в середньовічній Європі.

Обґрунтуйте взаємозв'язок між розвитком банківських послуг та зародженням банків.

Наведіть чинники, які сприяли розвитку банківської системи в країнах Європи в середині XIX ст.

Охарактеризуйте передумови становлення банківської системи України в XIX та XX століттях.

Розкрийте етапи становлення банківської системи України за роки Незалежності.

Визначить дії Національного банку та Уряду України, які гальмували або прискорювали розвиток банківської системи України на кожному з етапів. Обґрунтуйте відповідь.

Практичне завдання

За даними таблиці 1.13:

- 1) здійсніть розрахунки середнього розміру статутного капіталу банку,
- 2) визначте відносне відхилення показників до попереднього року;
- 3) проаналізуйте динаміку діяльності банківської системи та зробіть висновки.

Таблиця 1.13

Вихідні дані для практичного завдання

Показник	1991р	1993р	1996р	2001р
Кількість банків за реєстром, банків	76	211	229	189
Кількість банків з участю іноземного капіталу, банків	-	-	14	28
Сплачений зареєстрований капітал діючих банків у гривневому еквіваленті, млн. грн.	-	15	1 098	4 576
Зареєстрований капітал одного банку в середньому, млн. грн.	-			
Показник	2008р	2010р	2013р	01.12. 2016
Кількість банків за реєстром, банків	175	182	176	98
Кількість банків з участю іноземного капіталу, банків	47	51	53	39
Сплачений зареєстрований капітал діючих банків у гривневому еквіваленті, млн. грн.	72265	135802	178909	144 431
Зареєстрований капітал одного банку в середньому, млн. грн.				

Рекомендована література

Основна

Петрук О.М. Банківська справа / [за ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця] : [навч. посіб.]. – К.: Кондор, 2015. – 464 с.

Банківська система [Текст] : Навч. посіб. / П.М. Карась, Н.В.Приходько, О.В.Пашенко, Л.О.Гришина. – Херсон: Олді-плюс, 2015. – 292 с.

Додаткова

Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)

Кузнецова С. А. Банківська система [текст] : навч. посіб. / (С. А. Кузнецова, Т. М. Болгар, З. С. Пестовська); за ред. С. А. Кузнецової. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 400

Для поглибленого вивчення

Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: Монографія / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: «Вектор», 2012. – 462 с.

Євразійські перспективи розвитку банківських систем [Текст] : монографія / за заг. ред. О. Костюка, М. Лін, Г. Омета. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 157 с.

РОЗДІЛ 2. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА: СУТЬ, ТИПИ, ПРИНЦИПИ ТА ФУНКЦІЇ

- 2.1. Банківська система: суть та місце в фінансово-економічній системі країни
- 2.2. Принципи побудови та типи банківських систем
- 2.3. Вимоги до діяльності та функції банківської системи

2.1. Банківська система: суть та місце в фінансово-економічній системі країни

Функціональна специфіка діяльності банків зумовлює необхідність організаційно-правового виділення їх у самостійну, відносно замкнуту структуру, яка називається банківською системою.

Банківська система відіграє важливу роль у формуванні економічних відносин між суб'єктами грошового ринку. Це обумовлюється тим, що саме банки є одним із найважливіших елементів структури економіки щодо організації руху фінансових потоків. Вони складають основу кредитної системи країни, концентрують основну частину її ресурсів.

Саме у функціонуванні банківської системи найбільш динамічно й активно проявляються всі позитивні і негативні явища, що відбуваються в економіці.

Перш ніж визначити, в чому сутність банківської системи, ознайомитись з її структурою, принципами побудови та основними функціями, слід зазначити, що існує декілька підходів до трактування поняття «банківська система».

Доречно з них виділити два основних підходи – інституційний та інституційно-економічний (рис. 2.1).

Інституційний підхід передбачає визначення банківської системи як сукупності банків, які її утворюють. Даний підхід до визначення сутності банківської системи простежується у національному законодавстві. Так, згідно із Законом України

«Про банки і банківську діяльність» банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, які створені і діють на території України відповідно до його положень [2].

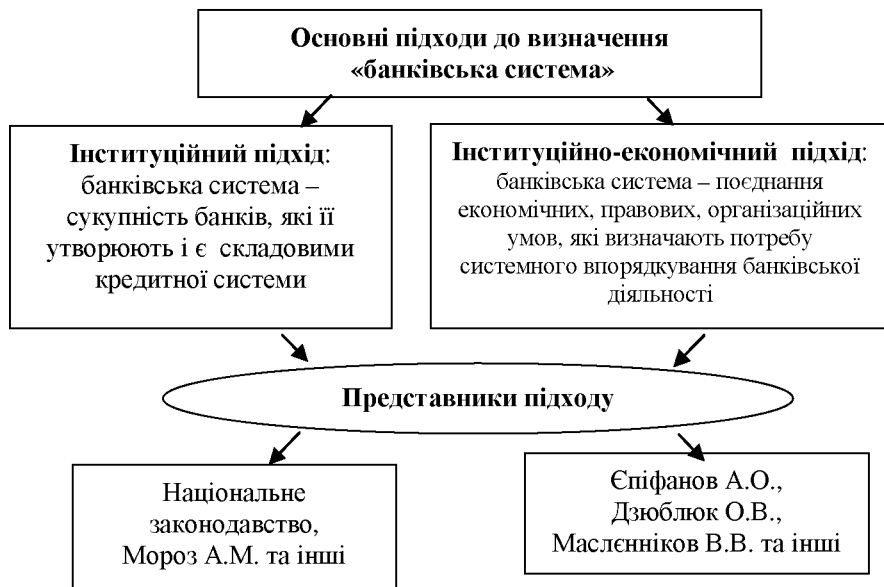

Рис. 2.1. Основні підходи до визначення поняття «банківська система» (узагальнено на основі [1, с.14])

Слід зауважити, що за даним підходом *банківська система лише розглядається як сукупність банківських установ, які є складовими кредитної системи.*

За інституційно-економічним підходом *банківська система виникає не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а ґрунтується на заздалегідь виробленій концепції, у межах якої кожний вид банків і кожний окремий банк займає певне місце.*

Структура банківської системи залежить від певних суспільно-економічних умов. Отже, інституційно-економічний підхід передбачає розгляд банківської системи, виходячи з економічних, правових, організаційних умов, які визначають потребу системного впорядкування банківської діяльності.

Банківська система є підсистемою кредитної системи, яка, в свою чергу, є підсистемою фінансової системи країни, а фінансова система – підсистемою економічної системи країни (рис. 2.2).

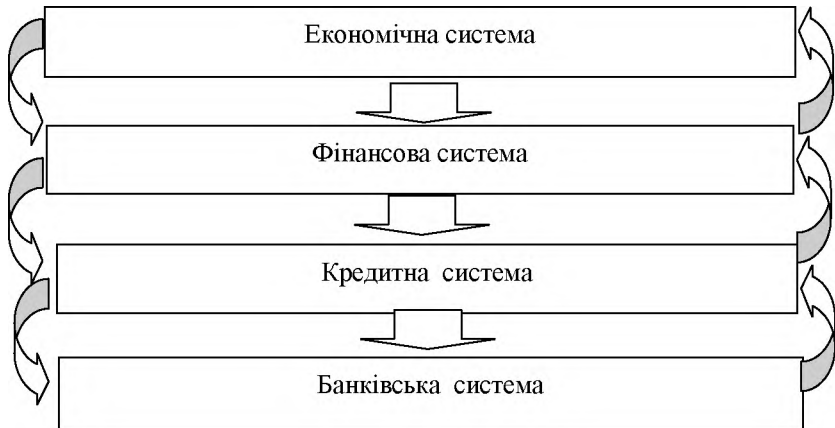

Рис. 2.2. Ієрархічний взаємозв'язок банківської системи з економічною системою країни (узагальнено на основі [3])

На банківську систему поширюються правила і норми діяльності, що характерні для всієї фінансової системи держави.

Фінансова система – це сукупність економічних відносин та інституцій, які здійснюють перерозподіл грошових потоків в економіці.

Такий перерозподіл, а фактично мова іде про перерозподіл національного доходу, відбувається за двома каналами:

1. Через систему державних фінансів, а саме, через державні фонди: державний бюджет, пенсійний фонд, страхові фонди та інші;

2. Через систему ринкових стосунків, а саме, через банківську систему та спеціалізовані кредитно-фінансові інститути [4, с.10].

В свою чергу фінансова система є підсистемою економічної системи держави, оскільки обслуговує потреби фінансового забезпечення функціонування соціально-економічних процесів країни.

Отже, банківська система з одного боку – це сукупність фінансових посередників, які займаються банківською діяльністю, а з іншого – одна зі складових соціально-економічної надсистеми, покликана відповідати певним цілям (рис.2.3):

Рис. 2.3. Групи цілей банківської системи (розроблено за даними [5, с.15-17; 6 ,с.14])

- забезпечувати трансформацію внутрішніх заощаджень в інвестиції з якнайменшими трансакційними витратами: найважливіші послуги банківського сектора пов'язані саме з трансформацією ресурсів. Останнім часом банкам вдається акумулювати не більше 40% внутрішніх заощаджень. Частина ресурсів відволікається на покриття підвищених ризиків банківського сектора і дотримання нормативів наглядового органу – НБУ;

- сприяти ефективній аллокації залучених у фінансовий оборот ресурсів. Аллокація (розподіл, розміщення) фінансових ресурсів в банках відбувається за допомогою відповідного інструментарію, а саме: залучення депозитів та надання кредитних ресурсів, інвестування в різноманітні фінансові активи. Існуюча фінансова інфраструктура забезпечує лише

перетікання капіталу в світові фінансові і офшорні центри, але не міжгалузеву аллокацію. В умовах, коли тільки 9-10% інвестицій поставляються банківським сектором, відбувається збереження істотної частки сировинного сектора в економіці, навіть при високому рівні оподаткування в добувних галузях. Відтак, існуючі структурні диспропорції економіки можуть бути подолані тільки за рахунок ефективної аллокації ресурсів за посередництвом ефективної банківської системи;

- надавати механізми для реалізації базових соціальних функцій держави. Банківська система здатна ефективно сприяти державі в реалізації базових соціальних функцій за допомогою: підвищення доступності житла для громадян через механізми іпотеки, використання фінансових інструментів для стимулювання розвитку житлового ринку в цілому; створення можливостей для підвищення якості життя з використанням споживацького кредитування; створення можливостей для підвищення громадянами своєї професійної цінності через використання освітніх кредитів; підвищення відповідальності громадян за свій добробут через формування особистих накопичень. Підвищення доступності фінансових послуг підвищить вертикальну мобільність в суспільстві, прискорить оновлення еліт, сприятиме розвитку людського капіталу;

- забезпечувати зміцнення фінансового суверенітету. Політична, на перший погляд, ціль має і економічне обґрунтування. По-перше, суверенітет – це можливість максимізувати додану вартість, вироблену на території країни і розподілену на користь її резидентів. По-друге, суверенітет – це певна свобода в проведенні зовнішньої і внутрішньої політики. Зокрема, це можливість емітувати гроші відповідно до зміни внутрішнього попиту на гроші. За відсутності такої можливості національна валюта замінюється її сурогатами й іноземною валютою. По-третє, незалежна банківська система пом'якшує зовнішні шоки, не вимагаючи, на відміну від резервних фондів, вилучення ресурсів з національного обороту. Таким чином, забезпечується економічна безпека держави, знижується рівень ризиків, пов'язаних з дискримінацією національних компаній на світовому ринку. Нарешті, незалежна банківська система стане базою для інтеграції українського бізнесу в світове економічне

товариство. Таким чином, банківська система сприятиме досягненню глобальної конкурентоспроможності української економіки загалом [5, с.15-17];

- забезпечувати суспільний нагляд і регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами;

- забезпечувати надійність і стабільність функціонування окремих банків та банківської системи в цілому з метою стабілізації грошей та безперебійного обслуговування економіки [6, с.14].

Досягнення сформульованих вище цілей банківської системи необхідне для задоволення базових потреб економічних агентів, включаючи нефінансові корпорації, населення і державу (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Зв'язки між цілями банківської системи і потребами економічних агентів[5, с.18]

Цілі банківської системи	Економічні агенти		
	Нефінансові корпорації	Населення	Держава
Трансформація заощаджень в інвестиції	Кредитні ресурси для інвестицій і поповнення оборотного капіталу	Нові інструменти інвестування	Високі темпи економічного зростання
Ефективна аллокація ресурсів	Підвищення гнучкості ставок залежно від рівня. Забезпечення прибутковості інвестицій у фінансові інструменти	Підвищення гнучкості ставок залежно від рівня ризику. Забезпечення прибутковості інвестицій у фінансові інструменти	Підвищення ефективності економіки при збереженні макроекономічної стабільності
Сприяння в реалізації базових соціальних функцій	Інструменти підвищення лояльності працівників	Фінансові інструменти, що забезпечують соціальний захист і підвищення рівня життя	Підвищення ефективності без втрати соціальної справедливості
Зміцнення суверенітету	Зниження ризиків, пов'язаних із дискримінацією на користь іноземних конкурентів	Максимізація доданої вартості, розподіленої на користь українських резидентів	Фінансова інфраструктура для проведення самостійної економічної політики

У світовій економіці масштаби та сила впливу банків на підприємства реального сектора, як і ринку цінних паперів на стабільність банківської системи, стали приводом для знаменитих дискусій між економістами і зумовили появу двох моделей функціонування фінансових систем (рис. 2.4):

- **англосаксонська модель** – характерна для економік, в яких фондовий ринок виступає провідним механізмом залучення інвестицій;

- **континентальна (європейська) модель** – передбачає, що основним кредитором економіки виступає банківська система.

За великим рахунком, ці моделі розділяють заборона або дозвіл банкам проводити операції з цінними паперами підприємств.

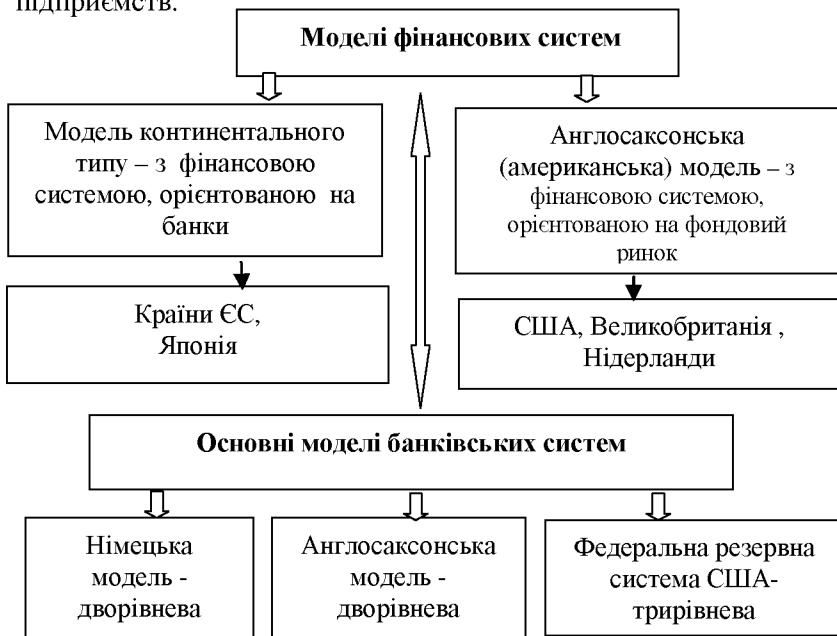

Рис. 2.4. Моделі фінансових та банківських систем розвинутих країн світу [5, с.12; 7]

Важливим критерієм, при віднесенні до тієї або іншої моделі фінансових систем, є спосіб забезпечення діяльності і фінансування промислових корпорацій.

Таблиця 2.2

Порівняльна характеристика англосаксонської та континентальної моделей фінансових систем [9]

Критерій порівняння	Модель фінансового ринку	
	Англосаксонська (фондоцентрична, ринкоорієнтована) модель – орієнтована на залучення капіталу з фондового ринку	Континентальна (банкоцентрична, банкоорієнтована) модель – орієнтована на залучення капіталу від банківської системи
Ступінь відкритості	Публічний розвиток	Істотно менша публічність корпорацій
Структура власності	Розпорошеність акціонерної власті серед великої кількості міноритарних акціонерів	Високий рівень концентрації корпоративного контролю в руках великих акціонерів
Використання власного/позикового капіталу	Пріоритет власних джерел фінансування	Інвестиційна діяльність орієнтована на використання позикового капіталу
Правові традиції	Ефективний захисті прав міноритарних акціонерів, що створює масштабний і ліквідний ринок цінних паперів	Ефективний захист прав мажоритаріїв
Рівень концентрації банківської системи	Невеликий ступінь концентрації банківської системи, високий рівень диверсифікації інвестиційних інститутів, висока роль інвестиційних банків	Характерний високий рівень концентрації банківської системи

У країнах з *англосакською моделлю (ринковоорієнтованою фінансовою системою)* на високорозвинутому ринку цінних паперів діяльність комерційних банків обмежується, в той же час, поширена присутність спеціалізованих фінансових інститутів. Метою центрального банку, який є незалежним, виступає підтримання стабільності цін при використанні інструментів грошово-кредитної політики, яка не залежить від уряду.

У країнах з *континентальною моделлю (банкоорієнтована фінансова система)* кредитні організації поєднують функції довгострокового кредитування промислових підприємств і контролю над діяльністю корпорацій в цілому й над ходом реалізації нею окремих інвестиційних проєктів. При цьому, *діяльність кредитних організацій носить універсальний характер*, тобто ними одночасно здійснюються кредитні, фондові, розрахункові, валютно-обмінні комерційні операції, реалізуються різні банківські продукти і послуги при активному контролі і участі в діяльності кредитних організацій з боку держави. Центральний банк країни проводить грошово-кредитну політику, що є частиною інструментарію, яким володіють органи влади для регулювання економіки. При цьому, грошово-кредитна політика пов'язана із структурною, бюджетною, кон'юнктурною політиками, хоча використовується для виконання економічних і соціальних завдань уряду [5, с.13; 1, с.17].

В Україні сформована фінансова, а відповідно їй і банківська система, що наближається до моделі континентального типу.

Залежно від місця центрального банку у банківській системі та функцій комерційних банків, які утворюють її другий рівень, у світовій банківській практиці прийнято виділяти три **основні моделі банківських систем** (див. рис. 2.4):

- 1) німецьку,
- 2) англосаксонську,
- 3) Федеральну резервну систему США [7].

Банківська система Німеччини є дворівневою на чолі з Німецьким федеральним банком – Дойче Бундесбанком, який виконує функції центрального банку країни. Другий рівень банківської системи представлений універсальними (приватними комерційними банками, кооперативними кредитними установами, громадсько-правовими кредитними установами) та

спеціалізованими (приватними банками, громадсько-правовими установами) банками.

Грошово-кредитну і валютну політику банку визначає Рада центральних банків – вищий орган Бундесбанку. Вищим виконавчим органом Бундесбанку, який відповідає за практичну реалізацію рішень Ради центральних банків, є Рада директорів.

Бундесбанк виступає кредитором для комерційних банків та держави. До його компетенції належить управління золотовалютними резервами країни, а головним завданням банку, визначеним законодавством, стало забезпечення стабільності колективної грошової одиниці.

Для німецької моделі управління характерна присутність одночасно двох рад – контролюючої та виконавчої.

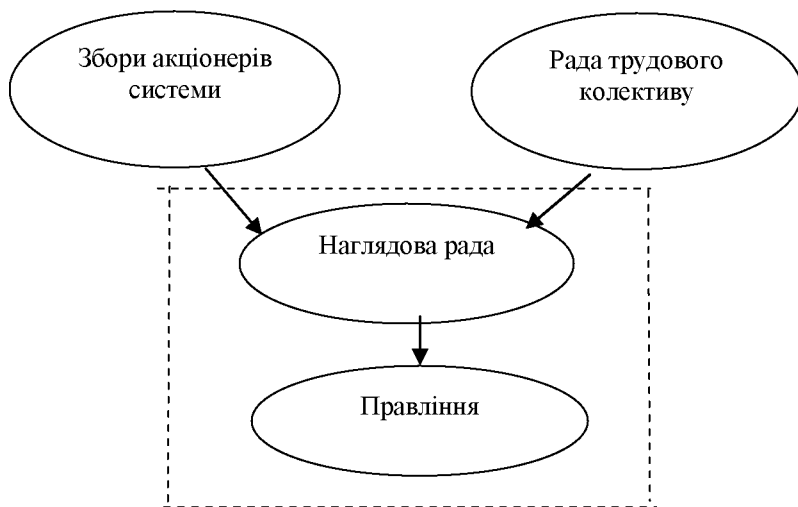

Рис.2.5. Модель подвійних рад управління в Німеччині [10]

Німецька модель базується на основі норм мінімального резервування, усереднення цих норм й рідких операцій на відкритому ринку з метою згладжування коливань ліквідності в банківській системі і стабілізації відсоткових ставок. Особливістю німецької банківської системи є універсальність банківських установ незалежно від розмірів банків, різниці у

правових формах та відносинах власності. Кожна із них виконує для своїх клієнтів усі можливі банківські операції.

Доцільно зазначити, що, свого часу, Німецьку банківську модель було взято за основу функціонування Європейського центрального банку (ЄЦБ) у зв'язку із запровадженням нової валюти «євро» з 1 січня 1999 р. [10].

Для **англосаксонської моделі характерні унітарні ради, де виконавчі та зовнішні директори діють у межах однієї ради.** Щодо розподілу функцій фінансового посередництва для британських фінансових інституцій притаманна чітка спеціалізація:

- депозитно-позикова та емісійна функції закріплені за банківським сектором,

- інвестиційна функція делегована небанківським інституціям (численним й різноманітним страховим компаніям, пенсійним, інвестиційним фондами). Вони незалежні від банків.

Хоча за розмірами активів банківський сектор випереджає той, де зосереджені інші фінансові інституції, він не домінує в кредитній системі так явно, як у Німеччині.

Усередині банківського сектора теж є очевидне розмежування. Так, «оптове» кредитування здійснюють облікові дома, а «роздрібне» - депозитні (клірингові та ощадні банки, будівельні товариства й фінансові дома. Існує спеціалізація й на окремих видах кредиту: облікові дома надають вексельний кредит, клірингові банки – овердрафт, ощадні банки – довгострокові позички населенню, будівельні товариства – позички під заставу житла, яке купується, фінансові дома – споживчий кредит [11].

Банківська система Франції – одна із найстарших у світі, на використанні досвіду якої побудована банківська система Англії, тому мають місце розмови про англосаксонську модель побудови банківської системи.

Центральний банк Франції створив у 1800 р. Наполеон Бонапарт. На чолі цього центрального банку стоїть керівник, якого обирає Національна кредитна рада Франції на п'ять років. Грошову політику держави визначає Національна кредитна рада, яку очолює міністр фінансів. Доходи і витрати Державного бюджету у Франції обслуговує казначейство, а центральний банк

лише реєструє їх та гарантує надходження й витрати Казначейства [12, с.206].

Коріння сучасної британської моделі банківської системи – в ранній індустріалізації країни, в основі якої була текстильна промисловість із високими потребами в оборотному капіталі. Саме тому короткострокові банківські кредити мали в Англії найбільшу популярність. Відчутно позначилася на подальшому формуванні британської кредитної системи банківська криза в середині XIX ст. Вона викликала централізацію капіталу, бо однією з найважливіших причин банкрутства банків були порівняно невеликі обсяги капіталів. Комерційні (клірингові) банки намагалися уникнути ризику, пов'язаного з промисловою діяльністю.

Централізація банківського капіталу спричинила подальшу спеціалізацію фінансових установ на окремих видах короткострокового кредиту – виокремилися клірингові банки (які надавали кредит у формі овердрафту і короткострокові позики) та облікові доми, що мали справу з вексельними кредитами.

Коли наприкінці XIX ст. назріла гостра необхідність реорганізації банківської системи у Британії, вона пішла шляхом усунення банків від довгострокової участі у справах компаній.

Підводячи підсумок розглянутого вище, сформулюємо **властивості, притаманні всім банківським системам:**

- *банківська система не є випадковою сукупністю елементів. У її структуру не можна механічно включати суб'єктів, що також діють на ринку, але підлеглі іншим цілям;*

- *банківська система специфічна, бо виражає властивості, характерні для неї самої, на відміну від інших систем, що функціонують в економіці. Специфіка банківської системи визначається її складовими елементами і відносинами, що виникають між ними. Розглядаючи банківську систему, зауважимо, що вона, як складові елементи, включає банки. Зміст банківської системи впливає на склад і значення її окремих елементів;*

- *банківську систему можна представити як цілісну сукупність частин, інтегрованих в функціонально єдину структуру. Це означає, що її окремі частини (різні банки) пов'язані таким чином, що можуть за необхідності замінити один*

одного (у випадку ліквідації одного банку вся система не перестане бути дієздатною – з'являється інший банк, який може виконувати банківські операції і послуги);

- *банківська система не перебуває у статичному стані, навпаки, вона постійно в динаміці. Тобто банківська система як одне ціле весь час у русі, вона доповнюється новими компонентами, а також удосконалюється. Крім того, всередині банківської системи постійно виникають нові зв'язки. Взаємодія утворюється як між центральним банком і комерційними банками (вертикальні), так і між банками (горизонтальні). Банки функціонують на ринку міжбанківських кредитів, пропонують для продажу кредитні ресурси, купують грошові ресурси один в одного. Банки можуть надавати один одному інші послуги, наприклад, брати участь у сумісних проектах з фінансування підприємств, утворювати об'єднання і спілки;*

- *банківська система – є незалежною, оскільки зміна економічної кон'юнктури, політичної ситуації не може вплинути на кардинальну зміну політики центрального банку (винятком можуть бути тільки світові економічні кризи, або зміна режиму в середині країни: комуністичного на демократичний тощо). У період економічних криз і політичної нестабільності банківська система дещо скорочує довгострокові інвестиції у виробництво, зменшує терміни кредитування, збільшує доходи переважно не за рахунок основної, а побічної діяльності. І навпаки, в умовах економічної і політичної стабільності і, отже, скорочення ризиків втрати, банки активізують свою діяльність як за обслуговуванням основної виробничої діяльності підприємств, так і за довгостроковим кредитуванням економіки, отримують доходи переважно за рахунок надання банківських продуктів і послуг;*

- *ефективне функціонування банківської системи можливе лише за умови жорсткого дотримання законодавчих норм, що діють у країні*[13].

2.2. Принципи побудови та типи банківських систем

Банківська система є цілісним механізмом, що взаємодіє з іншими системними структурами фінансового ринку, а також як його підсистема утворює більш загальне об'єднання – економічну систему в цілому. Порівнюючи банківську систему з іншими системами, можна виявити в ній спільні для усіх систем риси, що підтверджує її системний характер, а також встановити суто специфічні риси, які підкреслюють банківську специфіку (рис. 2.6).

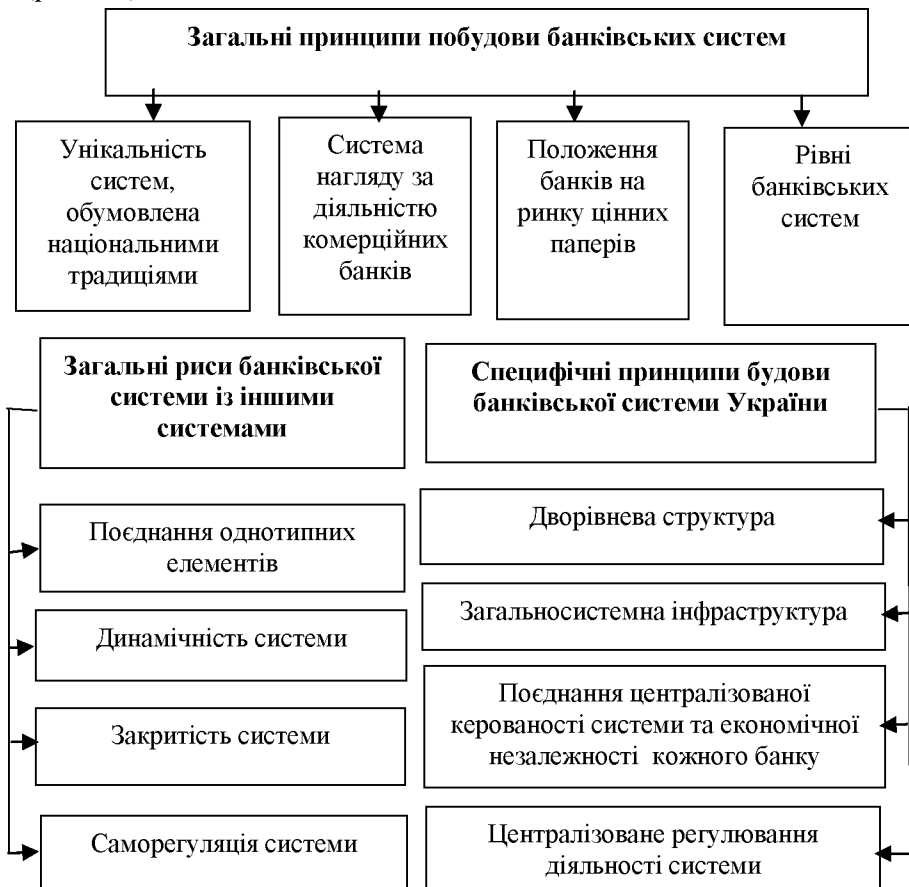

Рис. 2.6. Загальні риси та специфічні принципи будови банківської системи (розроблено за даними [1, с.15])

Розглянемо загальні принципи побудови банківських систем.

1. Принцип унікальності банківської системи обумовлений національними традиціями, історичним досвідом, що свідчить про те, що та або інша структура банківської системи залежить від конкретних суспільно-економічних умов.

Як було показано в попередньому параграфі, на практиці використовуються різні моделі побудови банківських систем при чільній ролі центрального банку. Банківські системи різних країн, їхня організаційна структура залежать від багатьох факторів (об'єктивних і суб'єктивних), до числа яких поряд з історичними та національними традиціями варто віднести також ступінь розвитку товарно-грошових відносин у країні, загальний рівень росту економіки, способи регулювання грошового обігу (прямий і непрямий) та ін.

Наприклад, на Північноамериканському континенті дві високорозвинені країни світу - США й Канада, що перебувають у безпосередній близькості одна до одної, мають прямо протилежні підходи до організації своїх банківських систем. У США налічується близько 12 тис. банків, у Канаді - усього шість банків, що мають філії й відділення на території всієї країни[14].

Отже, питання полягає не в кількості банків як таких, а в чисельності банківських установ (філій, відділень, агентств), що обслуговують підприємства, організації й населення.

Кількісна характеристика елементів банківської системи не є формальним питанням для будь-якої країни. У світовій банківській практиці конкуренція між банками й небанківськими кредитними установами, а також конкуренція серед останніх, породжує тенденцію до певної універсалізації їхньої діяльності, що у свою чергу викликало дискусії про те, що вважати відмітними ознаками банку, які виділяють його з ряду кредитних інститутів, що таке сучасний банк. Полеміка виникла в результаті великих змін як у кредитній системі, так і в розумінні, теоретичному осмисленні ролі банків в умовах науково-технічної революції, що призвело до підвищення значимості й банківської системи в цілому.

Протягом останнього часу швидко змінювалася традиційна роль банків і інших (небанківських) фінансово-кредитних

організації. Так, на в розвинених країнах банки здійснюють іпотечні операції, використовують заставні листи; будівельні корпорації надають клієнтам банківські послуги; великі магазини роздрібною торгівлі випускають кредитні й дисконтні картки тощо. При цьому відповідно до американського законодавства, наприклад, небанківським кредитним інститутам надані ті ж юридичні права, що й банкам. У Великобританії, навпроти, кредитні інститути (не банки) мають певні обмеження в діяльності [14].

2. Принцип системи нагляду за діяльністю комерційних банків. У світовій банківській практиці існують різні підходи до організації банківського нагляду. Можна виділити три групи країн, що відрізняються способами побудови наглядових структур, місцем і роллю центрального банку в цих структурах:

- країни, у яких контроль (нагляд) здійснюється центральним банком. До них належать Австралія, Великобританія, Ісландія, Іспанія, Ірландія, Італія, Нова Зеландія, Португалія;

- країни, у яких контроль здійснюється не центральним банком, а іншими органами, - Канада, Данія, Люксембург, Швеція, Австрія, Фінляндія, Норвегія;

- країни, у яких контроль здійснюється центральним банком разом з іншими органами, - Швейцарія (Центральним банком разом з Федеральною банківською комісією й Швейцарською банківською асоціацією); Франція (Банком Франції разом з Банківською комісією); Німеччина (Бундесбанком разом з Федеральною службою кредитного контролю); США (Федеральною резервною системою - ФРС - разом з Міністерством фінансів - Казначейством через контролера грошового обігу й незалежним агентством - Федеральною корпорацією страхування депозитів) [14].

3. Принцип положення банків на ринку цінних паперів. Історичні та національні особливості побудови банківських систем проявляються також у тім, що в окремих країнах (у Німеччині, Франції, Австрії, Угорщині, Італії, інших європейських країнах) не існує чіткого розмежування між комерційними й інвестиційними банками, що визначається положенням останніх на ринку цінних паперів.

4. Принцип рівності банківських систем. Сукупність діючих у країні банків може мати однорівневу або дворівневу організацію.

Крім того, до принципів побудови банківської системи відносяться:

- чітке функціональне розмежування між банками першого і другого рівнів;

- функціонування банків другого рівня на комерційних засадах та на договірних відносинах з клієнтурою;

- ліквідація монополії держави на банківську справу, можливість створення комерційних банків різних форм власності, лібералізація банківської діяльності;

- організація державного контролю і нагляду за банківською діяльністю і покладення цього завдання на центральний банк;

- незалежність центрального банку від державних органів виконавчої влади;

- формування загальносистемної інфраструктури забезпечення банківської діяльності та ін.

Порівнюючи банківську систему з іншими системами, можна виявити в ній спільні для усіх систем рис, що підтверджує її системний характер, а також суто специфічні принципи, які підкреслюють банківську специфіку (див. рис.2.4).

До загальних рис банківської системи можна віднести:

1) *поєднання багатьох однотипних елементів.* Ці елементи підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки, основною метою діяльності кожного з них, за винятком Національного банку України, є отримання прибутку;

2) *динамічність системи.* Банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні, вдосконалюється в міру нових вимог ринкової економіки, зокрема змінюються методи та інструменти банківської діяльності, розширюється коло банківських операцій;

3) *закритість системи.* Банківська система є системою закритого типу, що проявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконанням банками суто банківських операцій. Значний обсяг банківської інформації згідно з

національним законодавством є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи;

4) *саморегуляція системи*. Банківська система здатна саморегулюватися, тобто у випадку банкрутства одного з банків інші банки займають його нішу. Якщо змінюється економічна ситуація в країні, в банках негайно адекватно змінюються методи діяльності, наприклад, вони перетворюються зі спеціалізованих в універсальні [1, с.14].

Необхідність формування банківської системи як особливої структури визначається двома групами причин: 1) необхідністю здійснення громадянського нагляду та регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із громадськими інтересами – забезпечення збалансованості грошей і стабільної роботи всіх банків; 2) функціонуванням грошового ринку, забезпеченням збалансованості попиту та пропозиції на грошовому ринку і в кожному його секторі [6, с.14].

До специфічних принципів банківської системи відносяться (див.рив.2.4):

1) централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому;

2) гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить у систему;

3) наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків. Таким прикладом може бути система кореспондентських відносин між банками з використанням новітніх технологій;

4) дворівнева структура, яка характерна для сучасної економіки України. У період, коли Україна входила до складу Радянського Союзу, її банківська система була однорівневою [1, с.15].

В залежності від організаційної структури банківських систем в світі розрізняють її два основні типи:

розподільча централізована банківська система,
ринкова банківська система (рис.2.7).

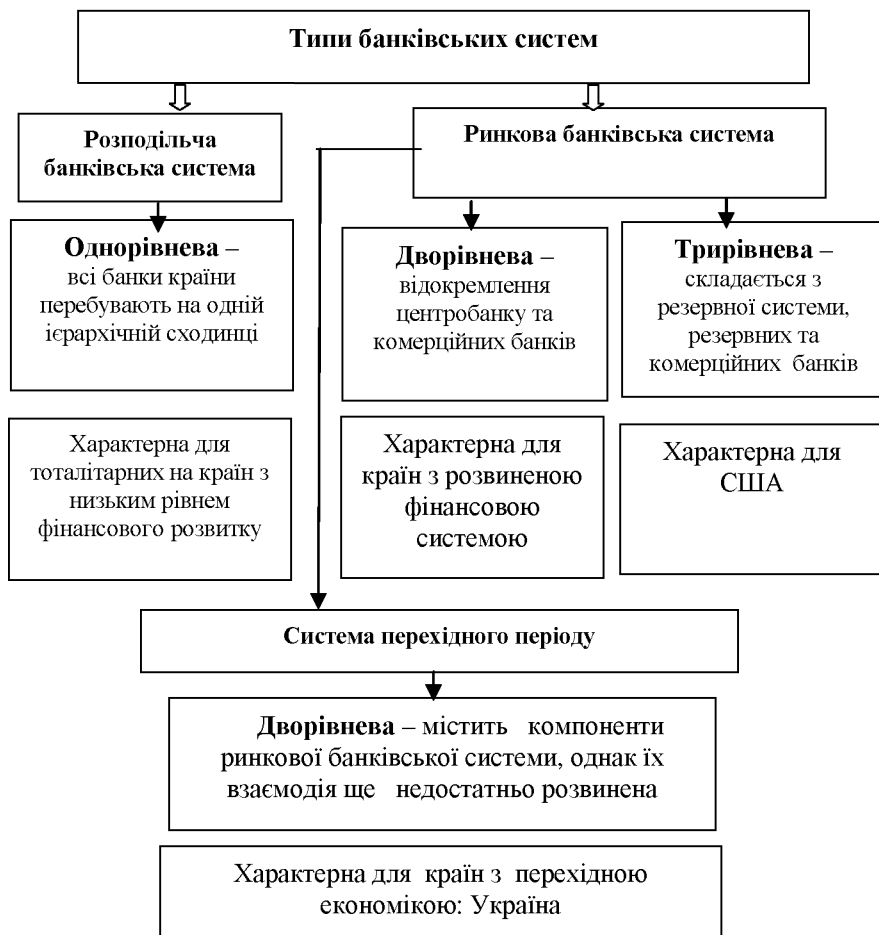

Рис.2.7. Типи банківських систем в залежності від організаційної структури

Розходження між двома типами системи представлені в табл. 2.3.

Розподільча (однорівнева) банківська система – це організаційна сукупність різних видів банків у їх взаємозв’язку, відповідно до діючого банківського законодавства, яка передбачає горизонтальні зв’язки між банками, універсалізацію їх операцій та функцій. При цьому всі банки, що діють у країні

(включаючи й центральні банки), перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури.

Таблиця 2.3

Загальна характеристика розподільчої і ринкової банківських систем [15, с.209]

Ознака	Розподільча банківська система	Ринкова банківська система
За типом власності	Держава – єдиний власник банків	Багато форм власності
За ступенем монополізації	Монополія держави на створення банків	Монополія держави на створення банків відсутня, будь-які юридичні й фізичні особи можуть створити свій банк
За кількістю рівнів системи	Однорівнева банківська система	Дворівнева або трирівнева банківська система
За характером керування системою	Централізована – вертикальна схема керування	Децентралізована - горизонтальна схема керування
За характером банківської політики	Політика єдиного банку	Політика безлічі банків
За характером взаємин банків з державою	Держава відповідає за зобов'язаннями банків	Держава не відповідає за зобов'язаннями банків, як і банки не відповідають за зобов'язаннями держави
За характером підпорядкованості	Банки підпорядковуються Уряду	Центральний банк підзвітний парламенту, комерційні банки підзвітні своїм акціонерам, Спостережній Раді, а не Уряду
За здійсненням емісійних та кредитних операцій	Емісійні й кредитні операції зосереджені в одному банку	Емісійні операції зосереджені тільки в Центральному банку; операції з кредитування підприємств і фізичних осіб виконують тільки комерційні банки
За способом призначення керівників банку	Керівник банку призначається центральною або місцевою владою	Керівник центрального банку затверджується Парламентом. Голова комерційного банку призначається його Радою

Такий принцип побудови банківської системи характерний для економічно слаборозвинених країн, а також для країн з тоталітарним, адміністративно-командним режимом управління. Наприклад така система існувала до 1987 року в колишньому СРСР.

На противагу розподільчій системі **банківська система ринкового типу** (дворівнева та трирівнева) характеризується відсутністю монополії держави на банки. Кожний суб'єкт відтворення будь-якої форми власності (не тільки державної) може створити банк. У ринковому господарстві функціонує множинність банків з децентралізованою системою управління.

Емісійні та кредитні функції розділені ними між собою. Емісія банкнот зосереджена в центральному банку, а кредитування підприємств і населення здійснюють різні банківські установи другого рівня – комерційні, інвестиційні, інноваційні, іпотечні, ощадні та інші. Вони не відповідають за зобов'язаннями держави, так само як держава не відповідає за їх зобов'язаннями; ці банки підпорядковуються своїй Раді директорів, рішенням акціонерів, а не адміністративному органу держави [15, с.209].

Дворівнева банківська система передбачає взаємовідношення між банками у двох площинах – по вертикалі та по горизонталі:

по вертикалі – відносини підлеглості між центральним банком і іншими банківськими установами, що знаходяться на другому рівні,

по горизонталі – відносини рівного партнерства між банківськими установами другого рівня.

Отже, на першому рівні банківської системи функціонує центральний банк, який відповідає за підтримання стабільності національної валюти і функціонування національно банківської системи. На другому рівні знаходяться банківські установи, які надають банківські послуги та функціонують в умовах конкуренції.

Слід зауважити, що у більшості країн світу *організаційна структура проявляється у функціонуванні банківських систем, побудова яких відповідає наступним загальним принципам:*

- існування законодавчого центрального банку та всіх інших банківських установ;

- центральний банк не конкурує з банками другого рівня, а його діяльність націлена на реалізацію економічної політики уряду та досягнення загальнодержавних цілей.

- банківські установи другого рівня надають клієнтам різноманітні банківські послуги та функціонують в умовах конкуренції на фінансовому ринку.

Специфічним різновидом дворівневої банківської системи є **банківська система перехідного періоду**, яка містить компоненти ринкової банківської системи, однак їх взаємодія ще недостатньо розвинена. Наприклад, банківська система України на початку 90-х років XX століття, що виникла із централізованої системи, проходячи становлення в умовах перехідного періоду, повинна бути ще й «наповнена» ринковою ідеологією. У складі елементів банківської системи і їх взаємодії повинні повніше враховуватися особливості та умови ринкової економіки.

Трирівнева організаційна структура банківської системи притаманна США, що обумовлено історичними особливостями розвитку економіки та становлення банківської справи в цій країні [15, с.207-208]

Схематично організаційна структура банківської системи США зображена на рис. 2.8.

Так, на першому рівні знаходиться *Федеральна резервна система (ФРС)* – центральна установа у банківській системі, що відповідає за монетарну політику США.

На другому рівні функціонує 12 федеральних резервних банків, кожен з яких обслуговує один з дванадцяти федеральних округів, кордони яких співпадають з кордонами штатів. *Федеральні резервні банки виконують роль центрального банку, здійснюючи емісію банкнот, регулювання грошового обігу та виступаючи банком банків та банкіром уряду.*

На третьому рівні розмежовують:

національні банки США – банки, які є членами ФРС – це банки, діяльність яких контролюється Контролером грошового обігу (служба Міністерства фінансів) та підпадає під дію всіх федеральних законів, а також правил та інструкцій ФРС;

банки штатів – члени ФРС – банківські установи, діяльність яких підпорядковується регулюванню урядами окремих штатів, в яких вони зареєстровані та здійснюють свої операції, та відповідним федеральним законам, так як вони є членами ФРС;

банки штатів - не члени ФРС – банківські установи, діяльність яких підпорядковується лише законодавству штатів.

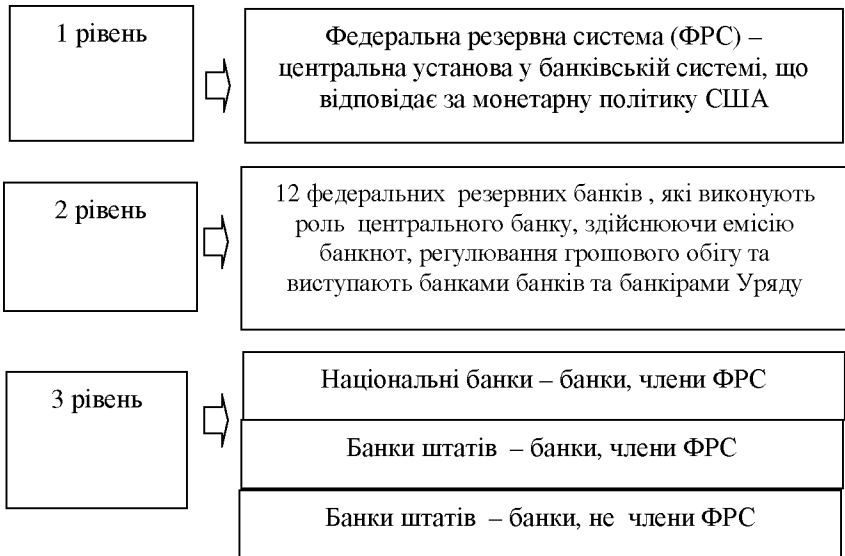

Рис.2.8. Організаційна структура трирівневої банківської системи США

Банки-члени ФРС – це банківські установи, що мають поточні рахунки у федеральному резервному банку свого округу, користуються його послугами та виконують його вимоги. Національні банки в обов’язковому порядку повинні вступати у члени ФРС, а банки штатів за бажанням та за умови, що розмір їх власного капіталу не менший за встановлений мінімум, який дозволяє стати членом ФРС [15, с.207-208].

2.3. Вимоги до діяльності та функції банківської системи

Для нормального функціонування дворівнева банківська система має відповідати певним вимогам (рис.2.9).

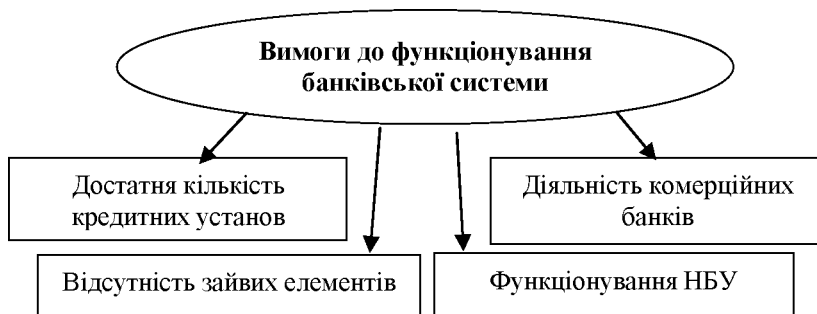

Рис.2.9. Вимоги до функціонування дворівневої банківської системи

До цих вимог відносяться наступні:

1. У країні має бути достатня кількість діючих банків і кредитних установ. Систему слід розглядати як таку, що систематично розвивається і постійно кількісно та якісно змінюється.

2. У системі не має бути зайвих елементів. У цьому секторі економіки мають бути відсутні банківські установи, які не розпочали виконання банківських операцій у встановлені строки, які діють без належним чином оформлених ліцензій на здійснення банківських операцій, або утворені не у відповідності до чинного законодавства та акта засновника про створення.

3. У країні функціонує центральний банк, який виступає основним координатором кредитних інститутів та ефективно виконує функції управління грошово-кредитними і фінансовими процесами в економіці. Важливе значення має індекс незалежності центрального банку від уряду, який складається із таких елементів: система призначень функціонерів центрального банку, взаємовідносини з урядом, конституційне закріплення за

центральним банком функції цінової стабільності, монетарне фінансування бюджетного дефіциту, монетарні інструменти.

4. Поряд із центральним банком діють найрізноманітніші комерційні банки, які охоплюють усі сфери національної економіки і зовнішньоекономічні зв'язки, здійснюють широкий діапазон банківських операцій та фінансових послуг для юридичних і фізичних осіб.

5. У країні діють банки і кредитні установи, які не лише обмежуються акумуляцією і розподілом коштів підприємств, організацій, а й сприяють накопиченню капіталу, активно втручаються в усі сфери економіки[17].

Банківська система виконує функції, які властиві лише їй (рис.2.10).

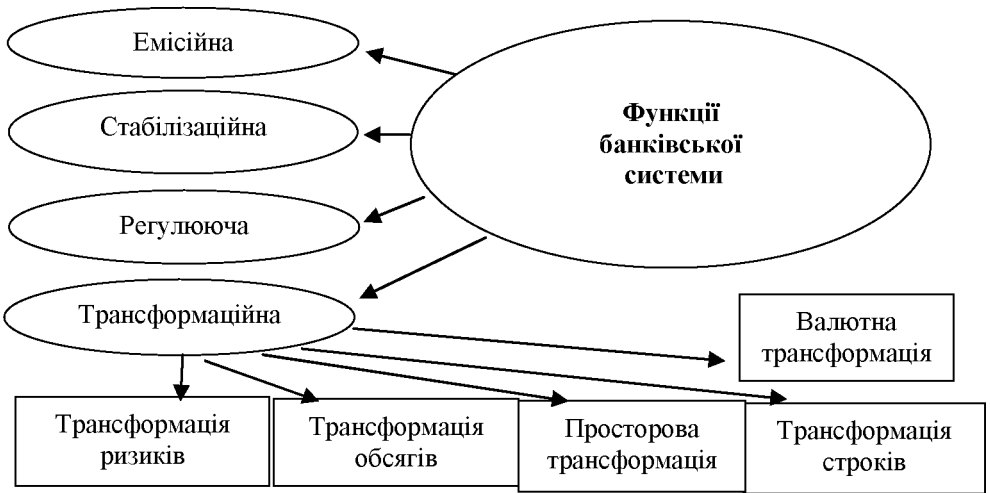

Рис. 2.10. Функції банківської системи (узагальнено на основі [15, с.112-113])

Трансформаційна функція банківської системи полягає в тому що банки, мобілізуючи вільні кошти одних суб'єктів господарювання і передаючи їх іншим суб'єктам, мають можливість змінювати (трансформувати) величину й терміни грошових капіталів та фінансові ризики.

Вона ґрунтується на аналогічній функції окремих банків. Однак це не сума від механічного складання подібних функцій всіх банків, які входять у систему. У масштабах системи виникає якісно нова функція трансформації – більш масштабна, більш глибока, більш завершена й ефективна, ніж сума трансформаційних потенціалів окремих банків, що зумовлено певними обставинами. Зокрема у трансформаційний процес включається центральний банк, який активно здійснює всі види трансформаційних процесів на міжбанківському рівні. Застосовуючи механізми рефінансування шляхом проведення кредитних аукціонів, тендерів, кредитування через «облікове вікно», прямого надання кредитів, центральний банк трансформує ресурси грошового ринку і за строками, і за розмірами, і за ризиками в регіональному аспекті у більших масштабах, ніж окремі комерційні банки. Він завершує трансформаційні процеси в межах усього грошового ринку, які були розпочаті комерційними банками.

Завдяки трансформаційній функції банки виконують свою посередницьку місію на фінансовому ринку, яка полягає в тому, що банки, акумулюючи тимчасово вільні заощадження інвесторів, мають можливість трансформувати строки, ризики, величину грошових капіталів.

Трансформація ризиків. За допомогою певних заходів (резервування, страхування депозитів, диверсифікація активів, застава, диференційований підхід до встановлення процентних ставок, хеджування) банки, в процесі акумуляції вільних фінансових ресурсів з високим ступенем ризику, мають можливість трансформувати ці ризики та звести їх до мінімуму.

Трансформація строків. Банки мають унікальну можливість залучати короткострокові фінансові поповнюючи їх, здійснювати довгострокове інвестування та кредитування, що досить важливим для розвитку економіки.

Трансформація обсягів. Банки, заощадження індивідуальних інвесторів, мають можливість формувати значні за обсягом капітали, спрямовуючи їх на фінансування масштабних проектів в економіці країни.

Просторова трансформація. Акумулюючи вільні фінансові ресурси в різних регіонах, залучаючи їх за кордоном,

банки можуть спрямувати їх на розвиток економіки окремого регіону, чи на фінансування одного суб'єкта господарювання або проекту.

Валютна трансформація. Банки, залучаючи кошти в одній валюті, мають можливість розміщувати її в іншій, здійснюючи конверсію грошових потоків [15, с.112-113].

Банківська система істотно підвищує трансформаційний потенціал вузькоспеціалізованих банків. Саме тому спеціалізовані банки мають можливість виконувати дану функцію в кооперації з універсальними банками. Наприклад, Ощадбанк України, спеціалізуючись на депозитних операціях, у межах системи має можливість запропонувати мобілізовані кошти банкам, які здійснюють кредитні операції. Як складові системи спільно ці банки можуть забезпечити весь комплекс трансформації грошового капіталу на ринку. Отже, дана функція особливо актуальна в Україні в сучасних умовах, оскільки значна кількість банків мають недостатню ресурсну базу для здійснення активних операцій. Національний банк України через вищезазначені механізми проводить рефінансування банків, забезпечуючи таким чином ресурсний потенціал банків другого рівня [1, с.18].

Функція створення платіжних засобів (створення грошей) або емісійна, реалізується шляхом оперативної зміни маси грошей в обсягу залежно від існуючого попиту. Вона полягає у випуску платіжних інструментів. У її виконанні беруть участь усі ланки системи – Центральний банк, який здійснює готівкову емісію, оскільки він має монопольне право на її випуск, а також банки другого рівня, які випускають кредитні платіжні інструменти.

Слід зазначити, що дана функція нерозривно пов'язана з **функцією регулювання грошового обороту**, яка полягає в тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи чи зменшуючи її відповідно до зміни попиту на гроші. Банківська система здатна управляти пропозицією грошей залежно від потреб економіки. Дана функція банківської системи якісно відрізняється від аналогічної функції окремого банку. Кожний банк здатний брати участь у формуванні пропозиції грошей і навіть зацікавлений у розширенні своєї діяльності,

оскільки це дає йому можливість отримати додатковий прибуток. У цьому випадку лише в системі можна визначити межі такої діяльності, що адекватні попиту на гроші, і обмежити емісійну функцію кожного банку. Це досягається шляхом використання інструментів грошово-кредитної політики центрального банку. Особливої актуальності дана функція набуває у сучасних умовах, оскільки одним із завдань у даний період є недопущення різкого збільшення грошової маси в обігу з метою стримування темпів інфляції. З цієї причини значно зменшується кредитна емісія банків другого рівня, водночас як Національний банк проводить рефінансування в основному проблемних банків. [1, с.19]

Функція забезпечення стабільної банківської діяльності та грошового ринку (*стабілізаційна функція*) впливає з надзвичайно високих ризиків у банківській діяльності. Існує загроза того, що наслідком дестабілізації цієї діяльності може бути розбалансування грошового ринку, що спровокує загальноекономічну кризу. Як посередники на грошовому ринку банки функціонують переважно за рахунок чужих капіталів – акціонерного капіталу, залучених коштів вкладників та позичок інших банків. Тому вони перебувають під постійним контролем і тиском з боку великої кількості клієнтів та акціонерів, дії яких визначаються не тільки економічними розрахунками, а й чутками, очікуваннями, припущеннями. Отже, діяльність банків залежить від великої кількості зовнішніх факторів, які зумовлюють значне вилучення депозитів з банків. В теперішній час це призвело до зменшення фінансових ресурсів у банках та запровадження у деяких з них тимчасової адміністрації і призначення кураторів з метою недопущення банкрутства, яке негативно позначиться на економічній системі. Тому забезпечення високої довіри до банків – це завдання не тільки окремих банків, а й усієї банківської системи.

Банки як посередники на грошовому ринку повинні брати на себе відповідальність перед інвесторами за економічні ризики своїх позичальників. Завдяки широким масштабам своєї діяльності банки потенційно можуть диверсифікувати ці ризики і максимально пом'якшити їх для інвесторів. Однак успіху в цьому можна досягти лише завдяки зусиллям всієї банківської системи. Тільки в межах банківської системи можна створити дієвий

механізм страхування банківських ризиків та банківських депозитів.

Стабілізаційна функція банківської системи здійснюється шляхом прийняття низки законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність усіх її ланок, – від центрального банку до вузькоспеціалізованих комерційних банків, а також створення дієвого механізму контролю і нагляду за дотриманням цих законів і діяльністю банків у цілому [1, с.20].

Запитання для самоконтролю знань

Поясніть причину орієнтації вітчизняного законодавства на інституційний, а не інституційно-економічний підхід щодо розуміння поняття «банківська система».

Охарактеризуйте цілі, яким покликана відповідати банківська система. Як ці цілі поєднані з потребами економічних агентів?

Обґрунтуйте залежність моделі банківської системи від моделі фінансової системи та моделі фондового ринку. Чим англосаксонська модель банківської системи відрізняється від англосаксонської моделі фінансової системи?

Дайте характеристику однорівневої, дворівневої та триврівневої організаційної побудови банківської системи.

Обґрунтуйте недоречність для банківської системи України орієнтації на однорівневу систему і неможливість переходу на триврівневу.

Порівняйте загальні принципи побудови банківських систем та специфічні принципи банківської системи України.

Покажіть взаємозв'язок між вимогами до функціонування дворівневої банківської системи та її функціями.

Практичне завдання

На підставі даних таблиці 2.4:

1) проаналізуйте динаміку показників (абсолютне відхилення показників за роками),

2) визначте структуру фінансового ринку України. Зробіть висновки.

Таблиця 2.4

Активи фінансового ринку України, млрд. грн.[18]

Фінансові активи	2008 р.	2009р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.
Фінансовий ринок	1 464,1	1 549,9	1 737,6	1 882,9	1 967,1	2 134,5	2 482,3
Депозитні корпорації (банківський сектор)	1 267,9	1 322,3	1 468,9	1 584,0	1 608,7	1 747,9	2 046,0
Небанківський фінансовий ринок	196,2	227,6	268,7	298,8	358,4	386,6	436,2
Інші фінансові посередники	98,5	114,3	142,3	180,3	224,7	250,1	293,1
Допоміжні фінансові організації	54,2	70,2	79,0	70,1	76,5	70,9	75,1
Страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди	43,5	43,1	47,4	48,5	57,3	65,7	68,0
Структура, %							
Фінансовий ринок	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Депозитні корпорації (банківський сектор)							
Небанківський фінансовий ринок							
Інші фінансові посередники							
Допоміжні фінансові організації							
Страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди							

Рекомендована література

Основна

- Банківська система [Текст] : Навч. посіб. / П.М. Карась, Н.В.Приходько, О.В.Пашенко, Л.О.Гришина. – Херсон: Олді-плюс, 2015. – 292 с.
- Крупка М.І. Банківська система [Текст] : навч. посіб. / М. І. Крупка та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. - 508 с.
- Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)

Додаткова

- Мазур І.М., Гречаник Т.Л. Гроші і кредит: навч. посібник / (); за ред. І. М. Мазур. – Івано-Франківськ, 2011. – 321с.
- Банківська система: навчально-методичний посібник для самостійної та індивідуальної роботи студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання / Андреева О.В. – К.: ДЕДУТ, 2015. - 183 с.
- Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. №2121-III.[Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

Для поглибленого вивчення

- Мельник П. В. Банківські системи зарубіжних країн : [підручник] / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, О. Д. Гордей. – Київ : Алерта, 2010. – 586 с.
- Козюк В. В. Трансформація центральних банків в умовах глобалізації: макроекономічні та інституційні проблеми: Монографія. – Тернопіль: Вид-во «Астон», 2005. – 320 с.
- Банківська система України [Текст] : монографія/ В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.

РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

3.1. Інфраструктура та структура банківської системи України

3.2. Національний банк України: правові основи функціонування, завдання, функції та організаційна структура

3.3. Банки другого рівня як невід'ємна складова банківської системи України

3.1. Інфраструктура та структура банківської системи України

Для забезпечення ефективного функціонування та розвитку банківської системи потрібно створити відповідну інфраструктуру, яка б забезпечувала роботу системи.

Інфраструктура банківської системи ринкового типу – це мережа організацій, інститутів, підприємств та служб, які забезпечують нормальну діяльність кредитних установ, сприяючи функціонуванню складного механізму взаємозв'язків банків з іншими суб'єктами економічних відносин, що діють у різних секторах народного господарства. Основними її елементами є: дочірні компанії банків, фінансові супермаркети, автоматизовані банківські системи, система міжбанківських розрахунків, система дистанційного обслуговування клієнтів, система управління кадровою політикою банку тощо.

Поняття банківської інфраструктури значно ширше, ніж поняття структури банківської системи. Банківська система – лише один з елементів банківської інфраструктури.

Банківська інфраструктура має функціональний і інституціональний аспекти (табл.3.1).

З інституціональних позицій її складають спеціалізовані підприємства і організації (фірми), які орієнтовані виключно на обслуговування комерційних банків, а також неспеціалізовані

фірми, які орієнтовані на інші сегменти ринку, але в число споживачів їх товарів і послуг входять і комерційні банки.

Таблиця 3.1

Суть інфраструктури банківської системи та її функції

Суть інфраструктури банківської системи	
З інституціональної позиції	З функціональної позиції
Інфраструктура банківської системи це:	
сукупність спеціалізованих суб'єктів господарювання, орієнтованих виключно на обслуговування банків	сукупність неспеціалізованих суб'єктів інших сегментів ринку, споживачами товарів і послуг яких є банки
Інфраструктура банківської системи це – сукупність таких функціональних елементів, як	
Виробнича складова діяльності	
Просування банківських продуктів та послуг	
Забезпечення безпеки діяльності	
Забезпечення захисту інтересів учасників ринку	
Кадрове та науково-методичне забезпечення	
Функції банківської інфраструктури	
Забезпечення фінансової підтримки і кредитування суб'єктів господарювання	Підвищення оперативності та ефективності діяльності господарювання суб'єктів внаслідок їх спеціалізації
Економічно-правове консультування суб'єктів господарювання	Страховий захист суб'єктів господарювання
Інформаційне забезпечення суб'єктів господарювання	Правове регулювання діяльності суб'єктів господарювання
Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання	

Джерело: розроблено за даними [1, 4].

З функціональних позицій інфраструктура банківського бізнесу може бути охарактеризована відповідно до означених в табл.3.1 функціональних елементів.

Повніше сутність банківської інфраструктури розкрито у функціях (див.табл.3.1).

Розвиток банківської інфраструктури тісно пов'язаний з проблемами регулювання банківського сектору:

частина об'єктів інфраструктури створюється державою для захисту найуразливіших учасників ринку, зниження ризиків у процесі ринкових трансакцій;

розвиток інфраструктури сприяє формуванню ринкових інститутів;

у багатьох випадках окремі елементи інфраструктури самі є об'єктами державного регулювання, спрямованого, з одного боку, на розвиток і зміцнення ринкових стосунків, а з іншого — на запобігання зловживань і шахрайства[1].

Банківська система повинна мати стійку, *багаторівневу архітектуру*, та передбачати тісну взаємодію декількох рівнів (сегментів):

- сегмент державних і великих приватних банків, які повинні володіти потужними кредитними ресурсами для того, щоб бути провідниками промислової політики держави, стимулювати кредитами інноваційне зростання, а також здійснювати підтримку соціально значущих державних проектів;

- сегмент сильних регіональних банків (регіональних лідерів), які стануть основою розвитку регіональних економік, сприятимуть формуванню регіональних промислових кластерів, розвитку малого та середнього бізнесу і підвищенню соціальної стабільності на рівні регіону;

- сегмент невеликих і середніх спеціалізованих банків, які за рахунок ефектів спеціалізації і доступу до рефінансування забезпечать доступність фінансових послуг для населення та суб'єктів малого та середнього підприємництва в Україні [2, с.40].

Елементи банківської інфраструктури створюються у відповідності з різними завданнями.

Основні елементи банківської інфраструктури та їх складові представлено на рис.3.1.

Основним елементом банківської інфраструктури виступає банківська система, яка представлена Національним банком України та комерційними банками.

Рис.3.1. Елементи банківської інфраструктури та їх складові(узагальнено на основі [1,3,4])

Одним є елементів банківської інфраструктури України згідно із ст.3 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) [3].

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) – це фонд, заснований з метою захисту прав та законних інтересів вкладників банків, який виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку.

До функцій ФГВФО належать:

-регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб;

-виплати у законодавчо визначеному порядку та обсягах відшкодування за вкладами;

-акумуляування коштів для можливості відшкодування витрат за вкладами;

-інвестування коштів у державні цінні папери;

- виведення неплатоспроможних банків з ринку шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків;

-інформування громадськості про функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб.

ФГВФО є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його господарському віданні.

Він є суб'єктом управління майном, самостійно володіє, користується і розпоряджається належним майном, ФГВФО є економічно самостійною установою, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в НБУ, а також рахунки в цінних паперах у депозитарних установах - державних банках. Органи державної влади та НБУ не мають права втручатися в діяльність ФГВФО щодо реалізації законодавчо закріплених за ним функцій і повноважень. Взаємодія ФГВФО з НБУ та органами державної влади здійснюється в межах, визначених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», іншими актами законодавства[3].

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну та професійних інтересів,

розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки, громадські організації, асоціації.

Всеукраїнська громадська організація захисту прав споживачів фінансових послуг — некомерційна структура, що надає безкоштовну юридичну допомогу та правову підтримку вкладникам банків та кредитних союзів, клієнтам страхових компаній та інших фінансових закладів по поверненню коштів. Її основними завданнями є: сприяти захисту законних прав і інтересів споживачів фінансових послуг; брати участь у формуванні державної політики щодо якості та умов надання фінансових послуг, захисту прав споживачів фінансових послуг; брати участь у суспільному та політичному житті України; брати участь у формуванні громадянського суспільства в Україні.

Банківською асоціацією є громадська некомерційна організація, членами якої є комерційні банки. Вона створюється з метою представлення інтересів банків в органах законодавчої, виконавчої, судової влади, а також координації та вдосконалення їх діяльності. Основним статутним завданням банківських асоціацій є лобювання інтересів банківської спільноти на державному рівні - йдеться про НБУ, Верховну раду, Кабінет Міністрів, Міністерство фінансів, Державний комітет з цінних паперів та Фондового ринку, Держфінмоніторинг, Державну службу охорони - та надання допомоги банкам-членам у вирішенні поточних питань їх діяльності.

Всі банківські асоціації де-юре є самоврядними громадськими неприбутковими організаціями і покривають свої операційні витрати за рахунок членських внесків[4]. На сьогодні в Україні діють «Незалежна асоціація банків України», Асоціація українських банків, Асоціація «Український Кредитно-Банківський Союз» та їх представництва в різних областях України.

Рейтингова агенція – це юридична особа, яка надає професійні послуги на ринку цінних паперів, спеціалізується на визначенні кредитних рейтингів та наданні інформаційно-аналітичних послуг, пов'язаних із забезпеченням діяльності з визначення кредитних рейтингів. Найбільш популярними в світі є оцінки трьох рейтингових агенцій: Standard & Poor's, Moody's та

Fitch. Рейтинг визнано в світі як інструмент, призначений для порівняльного аналізу динамічно розвинених систем. Рейтинг банків комплексно характеризує їхню діяльність і встановлює узагальнюючу оцінку фінансового стану за стандартизованим набором показників. Головним завданням рейтингу є визначення узагальнюючих оцінок і прогнозування майбутніх результатів діяльності банку, адже головною умовою рейтингу є зорієнтувати усіх потенційних користувачів в ситуації, що склалася в системі комерційних банків, визначити місцезнаходження або позицію банку у сукупності інших банків[4].

Консалтингові компанії – учасники ринку, які здійснюють управлінське консультування, проводять аудит, надають податкові й бухгалтерські консультації, їхні представництва обслуговують державні структури, органи державного управління з питань оподаткування, бюджетного регулювання, банківські установи з питань аудита, закордонні й спільні підприємства.

Розмаїття клієнтів, послуг, підходів до здійснення діяльності також є причинами розмаїтості типів консультаційних організацій. В Україні можна виділити:

1) великі багатофункціональні закордонні консультаційні фірми. Як правило, у нашій країні вони представлені філіями. Для роботи на українському ринку деякі з них залучають українських фахівців для того, щоб краще орієнтуватися в специфіці місцевих умов економічного життя, особливостях національного законодавства,

2) дрібні й середні консультаційні фірми;

3) консультаційні підрозділи (відділи) закладів, які займаються питаннями галузевої ефективності, підвищенням кваліфікації керівних кадрів, удосконаленням роботи невеликих організацій,

4) консультанти-індивідуали. Це можуть бути універсали з широким досвідом в галузі управління або спеціалісти, які працюють у вузькій технічній сфері, їх перевага у чітко індивідуалізованому та гнучкому підході. Послуги такого консультанта дешевші, оскільки він може уникнути деяких операційних витрат, обов'язкових для великих організацій.

Важливим елементом банківської інфраструктури є дочірні компанії банків.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» **дочі́рня компанія** (subsidiary) – це юридична особа, яка контролюється іншою юридичною особою (материнською компанією)[6].

Основною метою створення дочірніх компаній є полегшення виконання банківських операцій.

До таких дочірніх структур належать (див.рис.3.1):

- фінансові компанії;
- фірми з торгівлі нерухомістю;
- служби інкасації;
- ремонтно-будівельні фірми;
- складські компанії;
- торгові підприємства;
- страхові компанії;
- аудиторські фірми;
- факторингові компанії;
- лізингові компанії;
- іпотечні компанії;
- трастові компанії[4].

Вагоме місце у банківській інфраструктурі розвинених країн світу належить фінансовим супермаркетам. В Україні їх формування відбулося нещодавно. Перші такі супермаркети у нашій державі виникли лише на початку XXI ст. і досі не набули значного поширення, що пояснюється низькою поінформованістю клієнтів та невеликими потребами у комплексних продуктах.

Фінансовий супермаркет є об'єднанням професійних учасників фінансового ринку для надання клієнтам різноманітних послуг. До функцій сучасних супермаркетів входить надання лізингових, факторингових, аудиторських, консультаційних та юридичних послуг.

Найчастіше банки об'єднуються із страховими компаніями *у фінансову групу, яка може бути двох типів – коли її ядром є банк і коли ядром цієї групи є страхова компанія.* Переваги фінансового супермаркету для банку полягають у безпечних і комфортних умовах діяльності, зростанні прибутку та залученні

нових клієнтів. Для клієнтів перевагою фінансового супермаркету є швидке, комплексне та якісне обслуговування.

Останнім часом фахівці пропонують до елементів міжбанківської інфраструктури включати:

- розрахунково-касові та клірингові центри;
- дилерські фірми для роботи з цінними паперами;
- інкасаторські фірми,
- організації, які визначають рейтинги банків та які

забезпечують їх спеціальним обладнанням і матеріалами, інформацією, спеціалістами[4].

Розглянемо структуру банківської системи.

Під **структурою банківської системи** розуміють сукупність банків (елементів) та зв'язків між ними, які визначають внутрішній стан та організацію банківської системи як цілісної. Структура банківської системи – це множина різнопланових відносин між її елементами та підсистемами. Вона визначається складом і спеціалізацією банківських установ та сукупністю зв'язків, що їх об'єднують [5, с.194].

Банківська система є елементом суспільства, що розвивається за законами ринкової економіки. Ця система внутрішньо організована, взаємопов'язана.

Структуру банківської системи визначають два основних фактори - економічний і юридичний.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність», банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень законів України[6].

Структура банківської системи України у загальному вигляді наведена на рис.3.2.

Перший рівень банківської системи представлений Національним банком України, який є головним банківським інститутом держави і відповідає за управління всією грошово-кредитною політикою. Його головними клієнтами є банківські установи та урядові структури.

До першого рівня відносяться і територіальні управління (філії) НБУ в кожній області країни. Вони не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють

від імені НБУ в межах отриманих від нього повноважень. Завдання і функції філій НБУ визначаються Положенням, яке затверджує Правління НБУ.

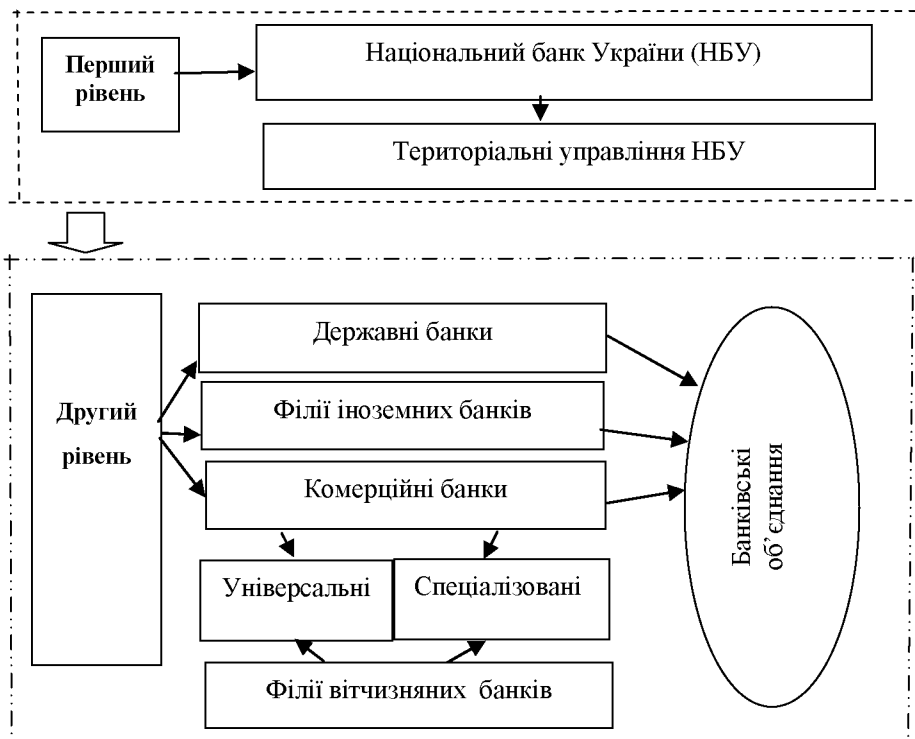

Рис. 3.2. Укрупнена схема структури банківської системи України (розроблено на основі [6])

Другий рівень банківської системи представлений банківськими установами - вітчизняними банками, їх відокремленими підрозділами, філіями іноземних банків, що створені і діють згідно чинного законодавства на території України.

Діяльність комерційних банків регулюється нормативно-правовими актами, основним з яких є Закон України «Про банки і банківську діяльність», згідно зі ст.2 якого термін «банк» вживається у такому значенні:

банк - це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності наступні операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення запозичених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб[6].

На відміну від НБУ, комерційні банки покликані обслуговувати економічних суб'єктів — учасників грошового обігу: фірми, сімейні господарства, державні структури. Саме через ці банки банківська система обслуговує народне господарство відповідно до задач, що впливають з грошово-кредитної політики Національного банку України.

Згідно із Законом України «Про банки та банківську діяльність» банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група[6].

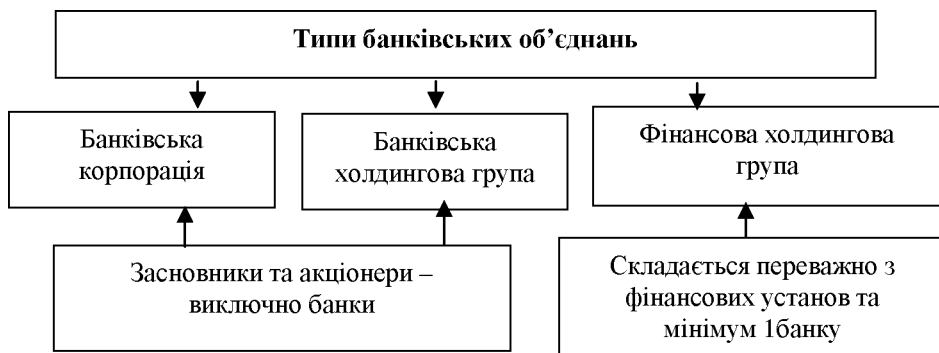

Рис. 3.3. Типи банківських об'єднань (розроблено на основі [6])

Банківська корпорація - це юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки. Банківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків - учасників корпорації, підвищення їхньої загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їхньою діяльністю.

Банківська корпорація підлягає реєстрації у Національному банку України та заноситься до Державного реєстру банків.

Статутний капітал банківської корпорації повинен відповідати загальним вимогам Національного банку України щодо статутного капіталу новостворюваного банку.

Банки, що ввійшли до банківської корпорації, передають корпорації повноваження на здійснення окремих операцій та забезпечують централізацію виконання окремих функцій (рис.3.4).

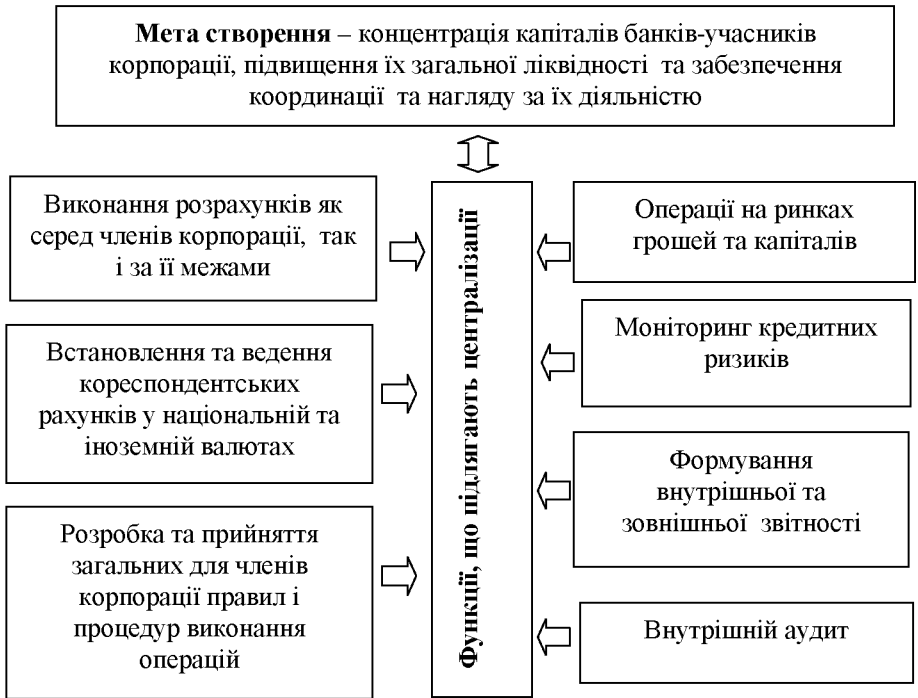

Рис.3.4. Мета та основні централізовані функції банківських корпорацій

Вимоги Національного банку України щодо надання банківській корпорації ліцензій на виконання окремих операцій встановлюються на рівні загальних вимог для банків, виходячи з розміру консолідованого капіталу.

Установчий договір та статут корпорації мають включати положення щодо забезпечення виконання корпорацією та її членами своїх фінансових зобов'язань і відповідальності за

результати сумісної діяльності з метою забезпечення інтересів кредиторів та вкладників.

Банківська корпорація виконує функції розрахункового центру для банків - членів корпорації і не веде безпосереднього обслуговування клієнтів - фізичних та юридичних осіб (крім банків та інших фінансових установ). Усі банки - члени корпорації виконують свої розрахунки та платежі (як у національній, так і в іноземних валютах) виключно через свої кореспондентські рахунки, відкриті в Національному банку України або безпосередньо у банківській корпорації.

Банки, що ввійшли до банківської корпорації, зберігають свою юридичну самостійність у межах, обумовлених їх статутами та статутом банківської корпорації. Банки, що ввійшли у банківську корпорацію, не можуть входити до інших банківських об'єднань, крім як за згодою корпорації (виняток — участь у професійних асоціаціях, створених не на комерційних засадах). Банки, що ввійшли до банківської корпорації, повинні в усіх своїх документах, укладених угодах тощо вказувати свою належність до корпорації [7].

Згідно із ст.2 Закону України «Про банки та банківську діяльність» банки мають право створювати банківські групи.

Банківська група - група юридичних осіб:

які мають спільного контролера, що складається з материнського банку, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

що складається з материнського банку, який є контролером, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

які мають спільного контролера, що складається з двох або більше українських фінансових установ та/або компаній, для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, їх українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання

фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною, або

що складається з небанківської фінансової установи або компанії, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, яка є контролером, її однієї або декількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною [6].

Переважна діяльність у групі є банківською, якщо сукупне середньоарифметичне значення активів банків – учасників банківської групи за останні чотири звітних квартали становить не менше 50% сукупного розміру середньоарифметичних значень активів усіх фінансових установ, що входять до цієї групи, за цей період. При зменшенні цієї частки від 40 до 50% під час діяльності банківської групи така група вважається банківською ще впродовж трьох років з моменту такого зменшення[6].

Метою створення банківської холдингової групи є створення системи управління спільною діяльністю.

Банківські холдингові групи дозволяється створювати лише за умови, що угода про їх створення передбачає покладання на головний банк групи додаткових організаційних функцій стосовно банків - членів групи, а також створення системи управління спільною діяльністю.

На головний (материнський) банк банківської холдингової групи покладаються додаткові організаційні функції.

Материнський банк - це український банк, серед дочірніх та/або асоційованих компаній якого є банк та/або інша фінансова установа та який не є дочірньою компанією іншого українського банку або банківської холдингової компанії (ст.2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). Він відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капіталі кожного з них. Банківський нагляд за діяльністю банківської холдингової групи здійснюється на індивідуальній та консолідованій основі.

Фінансова холдингова компанія – фінансова установа, основним видом діяльності якої є участь у статутному капіталі юридичних осіб, та діяльність фінансових установ, які є її

дочірніми та/або асоційованими компаніями, є основною. Вона має складатися переважно або виключно з установ, що надають фінансові послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою. Материнській компанії, як правило, належить більше 50 % акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи. Вона відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капітал кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

Між елементами системи України існують горизонтальні і вертикальні зв'язки.

Горизонтальні зв'язки мають характер узгодження і виражають відносини між рівними за положенням в ієрархії установами (банк-банк, відокремлений підрозділ-відокремлений підрозділ), тому їх відносять до однорівневих. Їх головне призначення — сприяти найбільш ефективній взаємодії у процесі вирішення питань, що виникають між ними.

Вертикальні зв'язки - це відносини підпорядкування, вони сполучають ієрархічні рівні та слугують каналами передачі розпорядчої й звітної інформації.

Так, банки другого рівня перебувають в ієрархічній підпорядкованості НБУ, за рахунок чого забезпечується вертикальна взаємодія (рис.3.5).

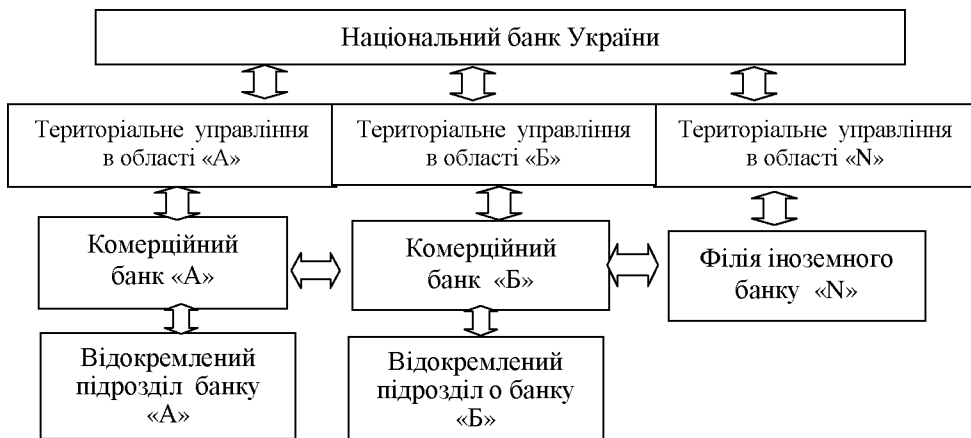

Рис. 3.5. Укрупнена схема вертикальних та горизонтальних зв'язків учасників банківської системи України

Горизонтальні взаємозв'язки характерні для комерційних банків. Вони є самостійними рівноправними фінансово-кредитними підприємствами, які працюють у конкурентному середовищі на підставі ліцензії НБУ на комерційних засадах.

3.2. Національний банк України: правові основи функціонування, завдання, функції та організаційна структура

Для забезпечення правового статусу та ефективності діяльності Національного банку України з боку держави при його створенні в 1991р. **необхідно було виконати певні завдання**, до яких належали:

1. *Визначення організаційно-правової форми НБУ*, участі держави при створенні та участі держави при формуванні статутного капіталу. Україна під час проведення процесу створення центрального банку взяла за зразок створення центральних банків країнами Центральної та Східної Європи, а саме створила центральний банк як юридичну особу, як особливий центральний орган державного управління, в якій держава формує 100% статутний капітал.

2. *Визначення мети діяльності*, оскільки саме з мети випливає побудова організаційної структури та її формування, визначення функцій, окреслення повноважень та фінансових інструментів, закріплення юридичної відповідальності за діяльність центрального банку. Проведення грошово-кредитної політики є функцією центрального банку за допомогою якої центробанк досягає мети, яку закріплює законодавець, як правило, спеціальними правовими нормами. На відміну від більшості країн Європи Україна закріпила основну функцію Національного банку в ст.99 Конституції - забезпечення стабільності національної грошової одиниці, на відміну від мети центральних банків розвинутих країн Європи – забезпечення цінової стабільності.

3. *Закріплення незалежності центрального банку*. Саме тому при створенні Європейського Союзу у Маастрихтському

договорі були закріплені два найбільш важливі принципи діяльності Європейського центрального банку (ЄЦБ): принцип єдиної чітко визначеної головної мети ЄЦБ – забезпечення цінової стабільності та принцип незалежності ЄЦБ (від органів ЄС та від держав-членів ЄС). *Незалежність визначалась такими факторами, як політична незалежність; незалежність від уряду; інституційна незалежність; особиста незалежність членів органів правління центрального банку; фінансова незалежність; інструментальна незалежність; функціональна незалежність; майнова незалежність та цільова незалежність*[8].

Незалежність центральних банків держав-членів ЄС є обов'язковим елементом їх правового статусу, керуючись статтями 1-10 «Протоколу про Статут Європейської системи центральних банків та Європейського Центрального банку»[24].

Незалежність центральних банків держав-членів проявляється у закріпленому в національному нормативно-правовому акті принципі незалежності та у забороні впливати на діяльність всім без винятку суб'єктам, як на їх території, так і на всій території ЄС. Відмітимо, що на зразок розвинутих країн встановили незалежність центральних банків і країни Східної Європи – Україна. Згідно Закону України «Про Національний банк України» - центральний банк, у сфері своєї безпосередньої діяльності, наділений повною незалежністю[9].

4. *Окреслення взаємозв'язку центрального банку з центральними органами влади.* Незалежність центрального банку країн Європи не означає відсутність підзвітності та співпраці з президентом, парламентом та іншими державними інститутами. Як правило, центральні банки підзвітні парламентам та президентам країн Європи. В Україні закріплено ступінь підзвітності та окреслені суб'єкти, перед якими підзвітний НБУ Законом України «Про Національний банк України» [9] по аналогії з державами-членами ЄС визначено, що НБУ підзвітний Верховній Раді України та Президенту України. Співпраця Національного банку України з Кабінетом Міністрів України базується на засадах рівноправності з елементами законодавчо обов'язкової співпраці у фінансовій сфері.

5. *Забезпечення стабільності діяльності центрального банку* через засади колегіальності і одноособовості управління центральними банками. Діяльність, яку виконує центральний банк, реалізуються за допомогою його органів. Адміністративна структура (організація) центральних банків побудована таким чином, щоб надати відповідному суб'єкту можливість виконати в повному обсязі покладені на нього завдання та досягнути мету. Структура Національного банку України будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням.

6. Необхідно було закріпити в українському банківському і фінансовому законодавстві наступні *загальнотеоретичні, європейські та Базельські принципи, та принципи банківського регулювання в Україні*:

1) принципи діяльності центрального банку:

а) принцип незалежності НБУ;

б) принцип прозорості прийняття рішень та повної відкритості інформації щодо грошово-кредитної політики України (всі рішення та позиції членів Ради НБУ та експертів (науковців, практиків тощо) публікувати в офіційних виданнях НБУ);

в) принцип поєднання державного управління з саморегулюванням;

г) принцип зацікавленості у результатах роботи центробанку;

д) принцип відповідальності за результати роботи центробанку тощо;

2) у сфері здійснення грошово-кредитної політики:

а) незалежність у формуванні та проведенні монетарної політики;

б) чітке розмежування державних фінансів і банківської системи, тобто обмеження можливості Уряду користуватись коштами центрального банку;

в) принцип самоокупності у діяльності центрального банку;

г) принцип самостійності у діяльності;

д) принцип контролю за здійсненням монетарної політики з боку парламенту;

е) принцип ефективності;

є) принцип прозорості та відкритості;

ж) принцип орієнтації на середньострокові цілі тощо;

з) в сфері банківського нагляду:

а) принцип здійснення нагляду країни місцезнаходження (реєстрації);

б) принцип однакових вимог пруденційного нагляду для всіх кредитних інститутів; в) принцип введення консолідованого нагляду;

г) визначення основних підходів щодо відшкодування витратів по здійсненню нагляду за діяльністю транскордонних банків;

д) встановлення процедури та відповідальності органів нагляду за порушення законодавства чи вчинення помилок при нагляду тощо.

7. *Забезпечення прозорості діяльності НБУ.* Основним способом забезпечення прозорості Національного банку України слугують порядок та форми надання інформації про його діяльність [8].

Підвалини організаційно-правових основ функціонування Національного банку України закладено в Конституції України та Законі України «Про Національний банк України». [9].

Згідно із ст.2 закону **Національний банк України** є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України», Господарським кодексом України та іншими законами України.

Національний банк має статутний капітал розміром 10 мільйонів гривень, що є державною власністю. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює витрати за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису адміністративних витрат, а у визначених законодавством випадках - також за рахунок Державного бюджету України.

На НБУ покладено ряд функцій, наведених на рис. 3.6.

Рис. 3.6. Основні функції центрального банку [18 ,с.9]

НБУ є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і закріплено за ним на праві господарського відання. Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

НБУ не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк України, виходячи із статусу незалежного органу та функціональних особливостей правового статусу, на території країни має бути єдиним емісійним центром, оскільки як публічна установа держави користується монопольним правом грошової емісії.

Він повинен бути банком держави, який зобов'язується підтримувати загальнодержавні економічні програми, якщо вони звичайно не суперечать грошово-кредитній політиці. Він також повинен бути банком банків, тобто виступати кредитором останньої інстанції, який надає банкам і фінансово-кредитним інститутам можливість рефінансування на певних умовах і у випадках тимчасового дефіциту ліквідних коштів.

Одночасно Національний банк України повинен залишатися органом банківського нагляду і контролю, який визначає необхідний рівень стандартизації і компетентності в національній кредитно-фінансовій системі.

Таким чином, можна говорити про подвійну правову природу НБУ, який, з одного боку, є органом державного управління в сфері банківської діяльності, а з іншого – займається господарською діяльністю.

Ключовим для визначення правового статусу Національного банку є поняття його автономії.

До складу поняття автономії центрального банку включається ряд показників.

Зокрема, **автономія центрального банку** означає наділення його свободою дій, а також заборону переглядати чи скасовувати рішення керівних органів центрального банку будь-якими органами законодавчої або виконавчої влади, за винятком оскарження таких актів у судовому порядку.

До критеріїв автономії Національного банку України належать:

- залежність від інших органів державної влади;
- фінансові відносини між урядом і НБУ банком;
- процедура призначення на посаду голови та членів керівних органів;
- термін повноважень голови та членів керівних органів;
- стабільність посад голови та членів керівних органів;
- «інтерналізація» керівних органів банку[10, с. 24].

Національний банк та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

Державні органи обмінюються інформацією. Національний банк на запит Кабінету Міністрів України надає інформацію щодо монетарних процесів. Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит Національного банку України надають інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу.

Національний банк України підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України .

Голова Національного банку або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

Національний банк України має право подавати Кабінету Міністрів України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Національний банк підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Національний банк України має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України. *Не допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради Національного банку чи Правління Національного банку інакше, як у межах, визначених цим Законом. Національному банку забороняється надавати прями кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України.* [9].

Правовий статус НБУ можна охарактеризувати таким чином: це державний орган управління з покладеними на нього особливими функціями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності.

Центральний апарат НБУ являє собою розгалужену мережу департаментів, самостійних управлінь, відділів тощо (рис.3.7).

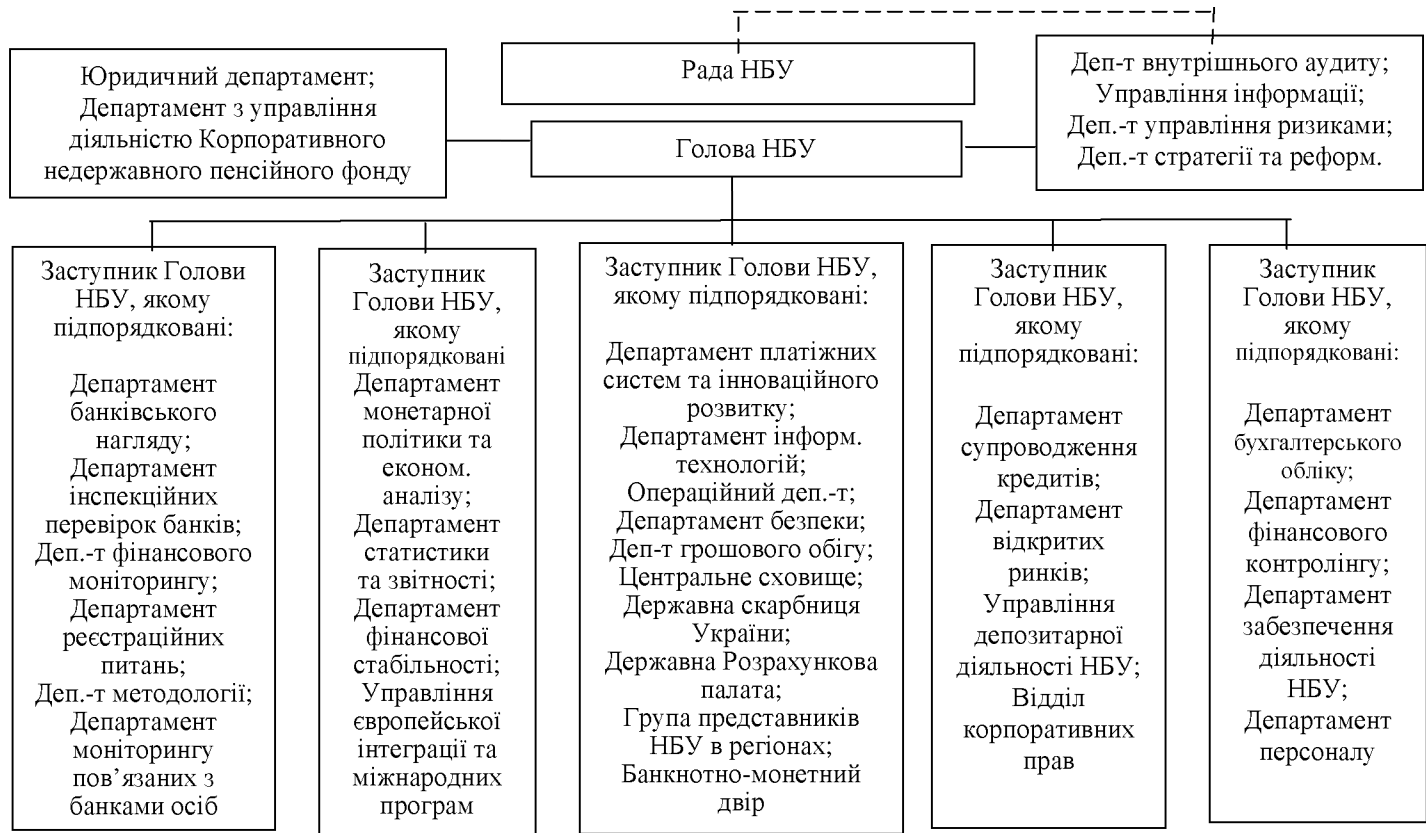

Рис.3.7. Структура Центрального апарату Національного банку України[11]

Крім Центрального апарату до системи НБУ входить ще цілий ряд установ. Слід зазначити, що **систему НБУ** законодавчо регламентує стаття 22 Закону України «Про Національний банк України» [9].

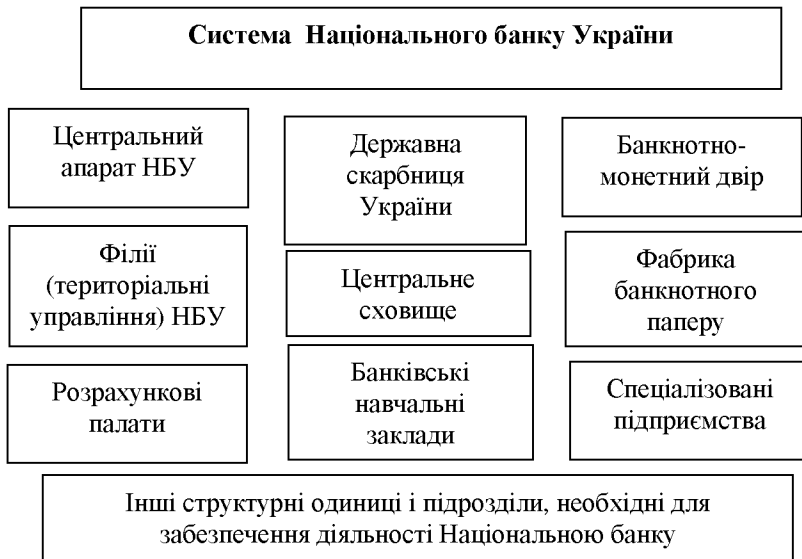

Рис.3.8 Законодавчо регламентована система НБУ

Структура НБУ, крім Центрального апарату, передбачає наявність таких підрозділів, як Центральне сховище, Державна скарбниця України, Державна розрахункова палата, Група представників НБУ в регіонах; Банкотно-монетний двір та відділ корпоративних прав.

Особливий правовий статус НБУ, забезпечення єдиної державної грошово-кредитної політики і виконання функцій щодо управління банківською системою держави і регулювання банківською діяльністю, обумовлює необхідність функціонування таких органів, як Рада НБУ та Правління НБУ.

Згідно із ст.9 Закону України «Про Національний банк України» Рада Національного банку здійснює нагляд за системою внутрішнього контролю Національного банку [9].

Рада Національного банку: розробляє Основні засади грошово-кредитної політики; здійснює контроль за проведенням

грошово-кредитної політики; здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї; приймає рішення про спрямування прибутку до розподілу на збільшення статутного капіталу Національного банку та формування резервів, які є джерелом фінансування інвестицій, що спрямовуються на забезпечення діяльності Національного банку; затверджує Регламент Ради Національного банку України, положення про Аудиторський комітет та інші робочі органи Ради Національного банку; приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку; визначає порядок, періодичність проведення внутрішнього аудиту у структурних підрозділах Національного банку та затверджує річний план його проведення, затверджує положення про підрозділ внутрішнього аудиту; затверджує рішення про участь Національного банку у міжнародних фінансових організаціях; оцінює діяльність Правління Національного банку щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики та з інших питань, рішення щодо яких є обов'язковими для Правління Національного банку; вносить Правлінню Національного банку рекомендації стосовно: методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики, окремих заходів монетарного і регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України, політики курсоутворення та валютного регулювання; розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності, вдосконалення платіжної системи тощо.

Відповідно до ст.10 до складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені Верховною Радою України та Президентом України [9].

Згідно із ст. 16 Правління НБУ очолює Голова Національного банку.

Правління НБУ є колегіальним органом та складається з шести осіб: голови національного банку, першого заступника та заступників голови національного банку. Порядок організації та проведення засідань Правління Національного банку

визначається Регламентом Правління Національного банку України.

Правління Національного банку згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій.

Згідно із статтею 15 Закону України «Про Національний банк України» Правління НБУ приймає рішення щодо:

- надання пропозицій Раді Національного банку стосовно розроблення Основних засад грошово-кредитної політики;

- економічних засобів та монетарних методів для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку із цих питань та необхідності забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти; щодо банківського регулювання та нагляду;

- організації системи рефінансування;

- системи визначення та здійснення валютно-курсової політики, валютного регулювання та управління золотовалютними резервами;

- функціонування платіжних систем та організації розрахунків;

- емісії валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;

- встановлення та зміну облікової та інших процентних ставок Національного банку;

- диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідності;

- лімітів позабалансових зобов'язань Національного банку;

- формування резервів та покриття фінансових ризиків Національного банку;

- мінімального розміру золотовалютних резервів Національного банку;

- встановлення лімітів операцій на відкритому ринку, які здійснює Національний банк;

- переліку цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку;

- умов допуску іноземного капіталу до банківської системи України;

- встановлення економічних нормативів для банків тощо.

Очолює НБУ Голова, який, відповідно до Конституції України, призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на сім років.

Відповідно до ст.19 Закону України «Про Національний банк України» Голова Національного банку:

керує діяльністю Національного банку у межах компетенції;

діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами і організаціями;

головує на засіданнях Правління Національного банку; підписує протоколи, постанови, прийняті Правлінням Національного банку, накази та розпорядження, а також угоди, що укладаються Національним банком;

вносить Раді Національного банку подання про призначення на посади та звільнення з посад заступників Голови Національного банку, розподіляє обов'язки між заступниками Голови Національного банку;

видає акти організаційно-розпорядчого характеру, обов'язкові до виконання усіма службовцями Національного банку, його підприємствами, установами;

ініціює перед Радою Національного банку проведення позапланового внутрішнього аудиту у структурних підрозділах Національного банку [9].

Голова Національного банку має п'ятьох заступників, у тому числі одного першого заступника, які призначаються на посади та звільняються з посад Радою Національного банку за поданням Голови Національного банку.

Кожен з заступників керує певними департаментами (див.рис.3.7).

Відповідно до ст. 69 Національний банк утворює підрозділ внутрішнього аудиту, який здійснює оцінювання ефективності

процесів управління ризиками, внутрішнього контролю та виконання управлінських функцій, що забезпечуються структурними підрозділами Національного банку, у відповідності з міжнародними стандартами професійної практики внутрішнього аудиту. Підрозділ внутрішнього аудиту діє незалежно при проведенні внутрішнього аудиту у структурних підрозділах Національного банку. Підрозділ внутрішнього аудиту регулярно інформує Раду Національного банку, Голову Національного банку та Правління Національного банку про результати проведення внутрішнього аудиту у структурних підрозділах Національного банку.

Зміст діяльності Національного банку України розкривається через систему його функцій, через основні напрями функціонування.

Основною функцією Національного банку є створення таких грошово-кредитних механізмів, які спроможні забезпечити стабільність національної грошової одиниці (гривні) з метою цінової стабільності, стримування інфляції, платоспроможності, що створює передумови для економічного зростання в країні. Стабільність грошової одиниці, як відомо, пов'язана зі стабільністю споживчих цін і курсовою політикою держави. На виконання своєї основної функції НБУ сприяє забезпеченню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, цінової стабільності, тобто утриманню системи цін на певному рівні підтриманням стабільного курсу грошової одиниці України. Основною метою цінової стабільності і є забезпечення купівельної спроможності національної грошової одиниці, яка досягається завдяки підтриманню низького рівня інфляції.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» НБУ є:

- центральним банком держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- емісійним центром;
- валютним органом;
- органом банківського нагляду;
- банком банків та банком уряду;
- організатором міжбанківських розрахунків (рис.3.9).

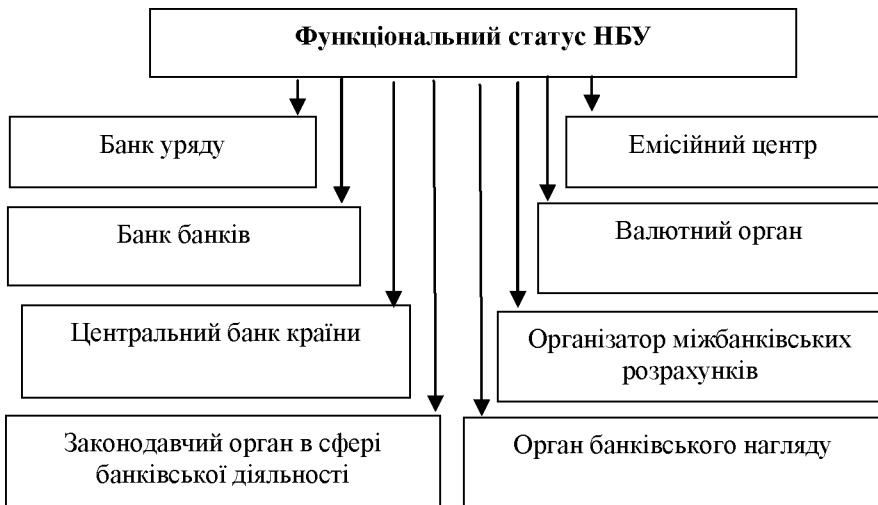

Рис. 3.9. Функціональний статус НБУ

Центральний банк. Як центральний банк держави Національний банк відповідно до розроблених Радою НБУ Основних засад грошово-кредитної політики проводить грошово-кредитну політику, використовуючи відповідні інструменти. Національний банк України веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках. Національний банк представляє інтереси України у відносинах із центральними банками інших країн, міжнародними банками та фінансово-кредитними організаціями.

Емісійний центр. Національному банку України належить монопольне право на емісію грошей в обіг, а також виключне право на введення в обіг національних грошових знаків (банкнот, монет). Забезпечення економіки готівковими грошима (гривнею) здійснюється через банківську систему.

Валютний орган. Національний банк України є головним органом, який визначає валютну політику.

Орган банківського нагляду. З метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення надійності банків Національний банк відповідно до визначеного ним порядку встановлює для них обов'язкові економічні нормативи. Ці

нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиками.

Банк банків. З метою підтримання ліквідності і стабільності банківської системи Національний банк надає комерційним банкам кредити за ставкою не нижче ставки рефінансування.

Банк уряду. Національний банк веде рахунок Державного казначейства України. На нього покладено обов'язки щодо виконання за дорученням Міністерства фінансів України операцій, пов'язаних з розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними. Для обліку зазначених операцій створено депозитарій державних цінних паперів.

Організатор міжбанківських розрахунків. Із січня 1994 р. Національний банк України запровадив автоматизовану систему міжбанківських розрахунків із використанням прогресивних комп'ютерних технологій, до якої нині залучено всю банківську систему України. Регіональні розрахункові палати об'єднано в загальнодержавну мережу розрахункових палат України, на верхньому рівні якої знаходиться Центральна розрахункова палата у Києві. Систему обслуговує комплекс програмно-технічних засобів, які забезпечують обмін електронними документами, їх перевірку, аналіз та захист від несанкціонованого втручання.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк виконує й інші функції [9]:

1. Відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та провадить грошово-кредиту політику.

2. Монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг.

3. Виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування.

4. Встановлює для банків правила здійснення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна.

5. Організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу.

6. Визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками.

7. Визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює систему електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації.

8. Здійснює банківське регулювання та нагляд.

9. Веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках.

10. Складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування.

11. Представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків.

12. Здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій.

13. Забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами.

14. Аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин.

15. Організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот, монет та інших цінностей.

16. Реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку.

17. Бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України.

18. Здійснює сертифікацію аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку.

19. Веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем.

20. Визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду.

21. Здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Завдання і функції філій НБУ визначаються Положенням, що затверджується Правлінням НБУ.

Основні функції територіальних управлінь (філій) НБУ:

– реалізація заходів з проведення грошово-кредитної політики, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України та зміцнення банківської системи;

– забезпечення схоронності цінностей та дотримання належних умов їх зберігання;

– здійснення валютного контролю за дотриманням уповноваженими банками та іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку вимог валютного законодавства України. Здійснення ліцензування та реєстрації операцій з валютними цінностями в порядку, установленому НБУ;

– організація розрахунків у порядку, установленому НБУ;

– забезпечення нагляду за діяльністю банків та розташованих на території регіону відокремлених підрозділів банків, філій іноземних банків, учасників банківських груп;

– проведення емісійно-касової роботи, спрямованої на безперерйне і своєчасне забезпечення економіки регіону готівкою;

– упровадження засобів автоматизації та сучасних комп'ютерних технологій за всіма напрямками банківської діяльності;

– забезпечення в межах повноважень виконання вимог законодавства України з питань боротьби зі злочинністю,

корупцією, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

3.3. Банки другого рівня як невід’ємна складова банківської системи України

Юридичною основою визначення сутності банку в Україні є відповідна законодавчо-нормативна база.

В Україні банки та їх відокремлені підрозділи створюються відповідно до низки нормативно-правових актів, зокрема Цивільного кодексу України[20], Господарського кодексу України[21], Законів України «Про акціонерні товариства»[22], «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [23], «Про банки і банківську діяльність»[6].

Зокрема, в ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» даються визначення термінів, серед яких і тих, що стосуються другого рівня банківської системи:

- **банк** - це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків;

- **банк з іноземним капіталом** - банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків [6].

Слово «банк» та похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані Національним банком як банк і мають банківську ліцензію.

Державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, проводиться відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців з урахуванням особливостей, встановлених ст.17 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Згідно із ст.19 цього документа юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати Національному

банку України документи для отримання банківської ліцензії (дозволу на здійснення певних або всіх банківських операцій). НБУ вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії [6].

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про банки і банківську діяльність» *банки мають право відкривати відокремлені підрозділи (філії, відділення, представництва тощо) на території України у разі його відповідності вимогам щодо відкриття відокремлених підрозділів, встановленим нормативно-правовими актами Національного банку України.*

Банк зобов'язаний повідомити Національний банк України про відкриття відокремленого підрозділу. НБУ включає відомості про відокремлені підрозділи банку до Державного реєстру банків на підставі письмового повідомлення банку.

Крім того, відповідно до ст.25, вітчизняні банки мають право створювати (у тому числі шляхом придбання) дочірні банки, філії чи представництва на території інших держав після отримання дозволу НБУ.

Для відкриття дочірніх банків, філій або представництв українських банків на території інших держав пред'являються такі самі вимоги, які встановлені для відкриття філій чи представництв банків на території України, за умови надання Національним банком України дозволу на здійснення інвестиції за кордон у зв'язку із створенням філії чи представництва банку на території іншої держави.

Важливою умовою ефективної роботи створеного комерційного банку є вибір оптимальної організаційної його структури для успішного здійснення функцій управління, максимального задоволення інтересів клієнтів у різноманітних банківських послугах з метою досягнення банком основних стратегічних цілей. Правові підвалини управлінської структури банку закріплено законодавством України (рис.3.10).

Відповідно до ст. 37 Закону України «Про банки і банківську діяльність» вищим органом управління банку є **загальні збори учасників банку**, що вирішують будь-які питання діяльності банку.

Рис. 3.10. Типова організаційно-управлінська структура банку [12, с.19]

До виключної компетенції загальних зборів банку належать (ст.38), зокрема, визначення основних напрямів діяльності банку та затвердження звітів про їх виконання; внесення змін та доповнень до статуту банку; обрання та відкликання членів ради банку; затвердження річних результатів діяльності банку; покриття збитків та розподілу прибутку; - затвердження розміру річних дивідендів; затвердження положення про загальні збори учасників банку та внесення змін до нього; зміни організаційно-правової форми банку; припинення банку, обрання ліквідаційної комісії (ліквідатора) банку, затвердження ліквідаційного балансу тощо [6].

Рада банку обирається загальними зборами учасників банку з числа його учасників, їх представників та незалежних членів у кількості не менше п'яти осіб (ст.39 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). Члени ради банку не можуть входити до складу правління банку, а також обіймати інші посади в цьому банку на умовах трудового договору. До виключної компетенції Ради банку належать такі функції: затвердження стратегії розвитку банку відповідно до основних напрямів діяльності, визначених загальними зборами учасників банку; затвердження бюджету банку, у тому числі бюджету підрозділу внутрішнього аудиту, та бізнес-плану розвитку банку; визначення і затвердження стратегії та політики управління ризиками, процедури управління ними, а також переліку ризиків, їх граничних розмірів; забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю банку та контролю за її ефективністю; контроль за ефективністю функціонування системи управління ризиками; визначення організаційної структури банку, у тому числі підрозділу внутрішнього аудиту тощо.

Виконавчим органом банку, що здійснює поточне управління, є **Правління банку**, яке очолює голова. Саме голова правління банку несе персональну відповідальність за діяльність банку.

До компетенції Правління банку належать такі функції (ст. 40 Закону України «Про банки і банківську діяльність»):

1) забезпечення підготовки для затвердження радою банку проектів бюджету банку, стратегії та бізнес-плану розвитку банку;

- 2) реалізація стратегії та бізнес-плану розвитку банку;
- 3) визначення форми та встановлення порядку моніторингу діяльності банку;
- 4) реалізація стратегії та політики управління ризиками, затвердженої радою банку, забезпечення впровадження процедур виявлення, оцінки, контролю та моніторингу ризиків;
- 5) формування визначеної радою банку організаційної структури банку;
- 6) розроблення положень, що регламентують діяльність структурних і відокремлених підрозділів банку згідно із стратегією розвитку банку;
- 7) забезпечення безпеки інформаційних систем банку і систем, що застосовуються для зберігання активів клієнтів;
- 8) інформування ради банку про показники діяльності банку, виявлені порушення законодавства, внутрішніх положень банку та про будь-яке погіршення фінансового стану банку або про загрозу такого погіршення, про рівень ризиків, що виникають у ході діяльності банку;
- 9) вирішення інших питань, пов'язаних з управлінням поточною діяльністю банку, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів учасників банку та ради банку [5].

Згідно із ст.5 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває у їхній власності.

Держава не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором.

Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України, якщо інше не передбачено законом або договором.

Органам державної влади і органам місцевого самоврядування забороняється будь-яким чином впливати на керівництво чи працівників банків у ході виконання ними службових обов'язків або втручатись у діяльність банку, за винятком випадків, передбачених законом.

Учасниками банку можуть бути юридичні та фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів [13, с.34].

Сутність банку з економічної точки зору полягає в тім, що банк через надання різноманітних послуг сприяє розвитку розрахунків та є установою, що має право виробляти особливий, специфічний товар – гроші та платіжні засоби.

Основне призначення банку – посередництво в переміщенні грошових коштів від кредиторів до позичальників, від продавців до покупців, крім того, акумулювання грошових засобів та передавання їх в кредит.

Специфіка банківської установи розкривається у її структурі (рис.3.11).

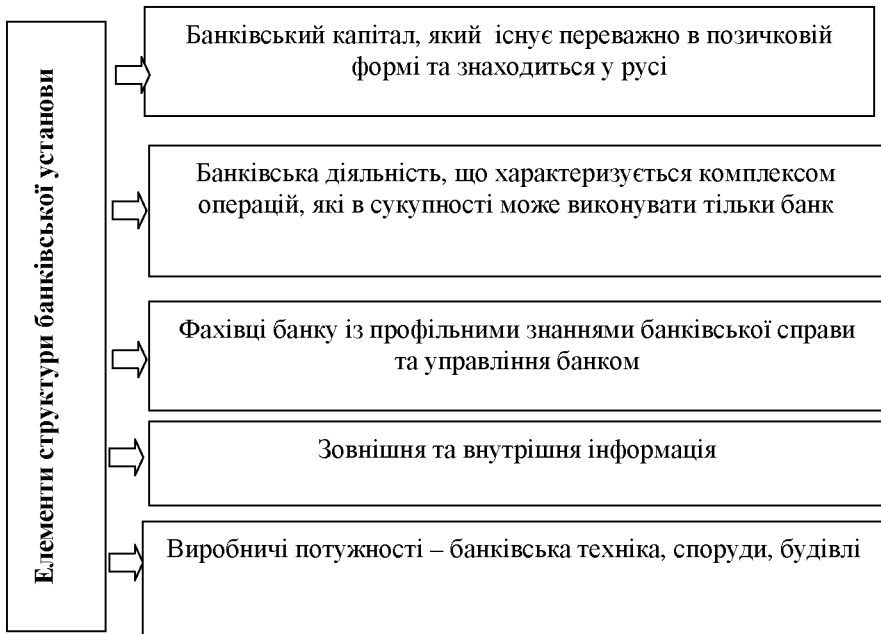

Рис.3.11. Укрупнена структура банківської установи [14, с.14]

Економічна сутність банку проявляється через його стратегічну мету, принципи та функції (рис.3.12).

Рис.3.12. Мета, принципи діяльності комерційного банку та основні групи функцій, покладених на банк

Стратегічною метою діяльності банку є максимізація його ринкової вартості (ринкової оцінки власного капіталу).

*Суть банку можна розкрити і через **принципи його діяльності**. Будь-який банк у своїй діяльності спирається на загальні принципи, до яких належать:*

- *робота в межах наявних ресурсів* – означає, що банк повинен забезпечити кількісну відповідність між власними ресурсами та кредитними вкладками;

- *економічна самостійність (прибутковість)*, яка передбачає економічну відповідальність за результати діяльності. Цей принцип полягає у необхідності відповідального забезпечення своїх кредитних вкладень необхідними ресурсами. Економічна самостійність припускає свободу розпорядження власними коштами банку й залученими ресурсами, вільний вибір

клієнтів і вкладників, розпорядження доходами, що залишаються після сплати податків.

Економічна відповідальність банку за результати своєї діяльності не обмежується його поточними доходами, а поширюється й на його капітал. За своїми зобов'язаннями банк відповідає всіма належними йому коштами й майном, на які відповідно до діючого законодавства може бути накладене стягнення. Весь ризик від своїх операцій комерційний банк бере на себе. Прибуток – це те, без чого банк не може існувати, без чого втрачається зміст його економічної діяльності. Але отримати якомога більший прибуток банк зможе лише тоді, коли він найкраще задовольнить потреби своїх клієнтів, якщо клієнти, отримавши банківську послугу, в свою чергу також отримають прибуток;

- *договірний характер відносин між банком і клієнтами*, які будуються на ринкових критеріях прибутковості, ризику та ліквідності. Клієнти самостійно вибирають банки для кредитно-розрахункового та касового обслуговування, можуть обслуговуватися за всіма видами банківських операцій в одному чи кількох банках. Всі банківські продукти, всі послуги, які надає банк своїм клієнтам завжди оформлюються відповідними договорами (кредитними, депозитними тощо);

- *регулювання діяльності* здійснюється тільки опосередкованими економічними, а не адміністративними методами. Держава визначає тільки «правила гри», але не може давати банкам накази.

До непрямих методів відносяться:

- операції на відкритому ринку;
- процентна політика;
- встановлення економічних нормативів діяльності[15, с.25].

За своїм функціональним призначенням сутність комерційних банків значно відрізняється від сутності центрального банку. Відповідно до цього і функції комерційних банків відрізняються від функцій Національного банку України.

В агрегованому вигляді з позиції забезпечення вирішення основних цілей і завдань, покладених на банки, можна виділити такі групи функцій:

– *платіжно-розрахункова* – посередництво банків у платіжних розрахунках між фізичними та/або юридичними особами, між юридичними особами;

– *ощадно-капіталотворча* (мобілізації грошових надходжень, доходів та заощаджень і перетворення їх у позичковий капітал) – залучення тимчасово вільних ресурсів суспільства, зокрема, мобілізація грошових доходів і заощаджень та перетворення їх у реально діючий капітал. Самі по собі тимчасово вільні ресурси суспільства не є капіталом, в капітал вони перетворюються саме в банківській установі, коли починають приносити дохід у вигляді процентів своїм власникам;

– *кредитно-інвестиційна* (створення та знищення нових кредитних грошей та інших кредитних знарядь обігу) – розміщення залучених коштів завдяки механізму створення кредитних знарядь обігу. Ця функція є однією з найважливіших, що відрізняє її від інших небанківських кредитних установ і фінансових посередників грошового ринку. Комерційні банки створюють нові кредитні гроші при кредитуванні своїх клієнтів із зарахуванням їм позичок на поточні рахунки. Здатність комерційних банків створювати кредитні гроші значно відрізняється від емісійної функції НБУ, який емітує готівкові кредитні гроші;

– *трансформаційна функція* (функція перетворення) полягає в здатності банків трансформувати короткострокові дрібні тимчасово вільні ресурси суспільства в довгострокові позикові джерела; трансформувати кредитні та валютні ризики тощо.

До умов функціонування банків при дворівневій банківській системі належать:

- рівноправність, свобода в раціональному господарюванні;
- можливість вибору клієнтами банківської установи;
- конкуренція в банківській сфері;
- доступність інформації про діяльність банку;
- недопустимість втручання в банківську справу третіх осіб;
- налагодження зовнішньоекономічних зв'язків (рис.3.13).

Рис. 3.13. Умови функціонування банків
(узагальнено на основі [7; 19, с.36])

Банки часто порівнюють з підприємствами або фінансовими установами.

Банки як суб'єкти фінансового ринку мають дві принципові ознаки, що відрізняють їх від інших суб'єктів.

По-перше, для банків характерним є подвійний обмін борговими зобов'язаннями: вони розміщують власні боргові зобов'язання (депозити, ощадні сертифікати тощо), а мобілізовані таким чином кошти розміщують в боргові зобов'язання та цінні папери, випущені іншими. Це відрізняє банк від фінансових брокерів та дилерів, які не випускають власних боргових зобов'язань.

По-друге, банки відрізняє прийняття на себе безумовних зобов'язань з фіксованою сумою боргу перед юридичними та фізичними особами. Цим банки відрізняються від інвестиційних фондів, які всі ризики, пов'язані зі зміною вартості активів та пасивів, розподіляють серед своїх акціонерів[15, с.23].

З економічного погляду банк є підприємством, яке виробляє особливий, специфічний продукт – гроші та платіжні кошти. Крім того, банки надають різні послуги переважно грошового характеру.

Проте *на відміну* від підприємства банк має такі особливості:

1. Порівняно з промисловим підприємством:

діяльність банку зосереджена не у сфері виробництва, а у сфері обігу, обміну. Банк - це посередник між товаровиробниками, скоріше продавець, ніж виробник;

банк відрізняється характером емісії (крім випуску цінних паперів, банк проводить облік, збереженні цінних паперів інших емітентів);

2. Порівняно з торговельним підприємством фундаментальна відмінність полягає в тому, що в основі банку лежить кредитна справа:

при торгівлі має місце зустрічний рух вартості (товар-гроші), у кредиті – односторонній (вартість передається позичальнику, який повертає позику у визначений термін);

при торгівлі власність на товар переходить від продавця до покупця, у кредиті цього не відбувається (вартість переходить до позичальника в тимчасове користування);

при торговельній угоді продається те, що належить власнику, у кредиті це відбувається не завжди (банк, як правило, має справу з чужими коштами);

при торгівлі продавець отримує від покупця ціну товару, при кредиті кредитор отримує не тільки суму наданої позички, а й приріст у вигляді проценту [15, с.23].

У сучасних умовах функціонує велика кількість банків, які можна класифікувати за різними критеріями (рис.3.14):

За формою власності банки поділяються на:

- унітарні – на принципах єдиновладдя;
- з колективною формою власності.

За цим критерієм банки поділяються на державні та приватні.

Згідно із ст. 7 закону України «Про банки і банківську діяльність» **державний банк** - це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі.

Рис.3.14. Укрупнена класифікація банків за різними критеріями

Він створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. При цьому в Законі про Державний бюджет України на відповідний рік передбачаються витрати на формування статутного капіталу державного банку. Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з приводу наміру заснування державного банку. Отримання висновку Національного банку України є обов'язковим також у разі ліквідації (реорганізації) державного банку, за винятком його ліквідації внаслідок неплатоспроможності.

За організаційно-правовою формою згідно із ст.336 Господарського кодексу України та ст.6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки можуть функціонувати як публічні акціонерні товариства або як кооперативні банки.

Діяльність банків, заснованих у формі публічних акціонерних товариств, регулюється нормами Закону України «Про акціонерні товариства». Кооперативні банки створюються в порядку, передбаченому банківським законодавством, з урахуванням законодавства про кооперацію, за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки (ст. 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

За територіальною ознакою банки поділяються на міжнародні, загальнонаціональні, регіональні, та міжрегіональні що обслуговують декілька регіонів країни.

За національною належністю банки можуть створюватись як національні, так і та іноземні.

За функціями та характером діяльності відповідно до ст.334 Господарського кодексу України банки в Україні можуть функціонувати як універсальні та спеціалізовані банківські установи.

Універсальні банки - кредитні установи, що здійснюють усі основні види банківських операцій: депозитні, кредитні, розрахункові, фондів, довірчі та ін. Універсальними є комерційні банки Німеччини, Швейцарії, Австрії та інших країн.

Спеціалізовані банки - банки, якими передбачається вузько спрямована сфера діяльності, або банки, які обслуговують певні галузі економіки, що функціонують в означеному сегменті ринку.

Статусу спеціалізованого банку, крім ощадного, банк набуває в разі, якщо більше 50% його активів є активами одного типу:

- 1) для інвестиційного банку – емісія та розміщення цінних паперів, що здійснюються за рахунок грошових коштів приватних інвесторів;
- 2) для іпотечного банку – активи, розміщені під заставу землі чи нерухомого майна;

3) для розрахункового (клірингового) банку – активи, що розміщуються на клірингових рахунках.

Таким чином, існують наступні *різновиди спеціалізованих кредитних банків*:

- *інвестиційні банки*, що мобілізують ресурси та надають позики шляхом випуску і розміщення облігацій та інших зобов'язань;

- *ощадні банки* - банківські установи, основною функцією яких є залучення заощаджень і тимчасово вільних коштів населення;

- *банки розвитку* (функціонують на національному та локальному рівнях), які здійснюють кредитування промисловості в масштабах усієї країни або ж окремих галузей економіки. Серед цих банків переважають державні банківські інститути, але існують і змішані - за участю приватного національного та іноземного капіталу;

- *іпотечні банки* - спеціалізовані комерційні банки, які у своїй діяльності в основному спираються на довгострокове іпотечне кредитування та фінансування операцій з нерухомістю;

- *інноваційні банки* - спеціалізовані банки, які здійснюють фінансування і кредитування інноваційної діяльності за циклом «наука-техніка-виробництво» з метою підтримки науково-технічного прогресу. Інноваційні банки можуть створюватись за участю держави для фінансування загальнодержавних цільових програм [16].

Статусу спеціалізованого ощадного банку банк набуває в разі, якщо більше 50% його пасивів є вкладками фізичних осіб.

Загалом виділяють декілька різновидів спеціалізації банків, які орієнтуються на:

а) обслуговування певної категорії клієнтів — банки з клієнтською спеціалізацією;

б) обслуговування переважно юридичних та фізичних осіб у межах певної галузі — банки з галузевою спеціалізацією;

в) надання невеликого кола послуг для більшості своїх клієнтів — банки із функціональною спеціалізацією.

З метою представлення Національним банком України результатів аналізу діяльності банківської системи України і у відповідності до рішення Комітету з питань нагляду та

регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем визначено нові критерії для окремих груп банків [17]:

Банки з державною часткою - це банки, в яких держава володіє часткою понад 75%. До них належать: Ощадбанк, Укресімбанк, Укргазбанк, Родовід банк, Розрахунковий центр, Держзембанк, УБРР (Український банк реконструкції і розвитку);

Банки іноземних банківських груп - це банки, власниками контрольних пакетів акцій в яких є іноземні банківські установи (25 банків);

Група I (банки, частка активів яких більше 0,5% активів банківської системи) – 10 банків;

Група II (банки, частка активів яких менше 0,5% активів банківської системи) - 75 банків.

Запитання для самоконтролю знань

Проведіть паралель між визначенням поняття «інфраструктура банківської системи» з інституціональних та функціональних позицій. В чому полягає принципова різниця?

Порівняйте функції банківської системи та функції інфраструктури банківської системи. Що їх об'єднує та відрізняє?

Охарактеризуйте елементи та складові інфраструктури банківської системи та структури банківської системи. Чим вони відрізняються і які функції виконують?

Якими нормативно-правовими документами обумовлені горизонтальні та вертикальні зв'язки між елементами банківської системи України?

Окресліть завдання, які стояли перед НБУ при його створенні та визначить принципи, на яких базувались завдання, досі реалізовані не в повному обсязі

Розкрийте функціональний статус НБУ та охарактеризуйте елементи системи Національного банку України.

Чим принципово функціонально комерційні банки відрізняються від центрального банку?

Наведіть класифікацію видів банків, розкрийте значення кожного з видів.

Практичне завдання

За даними таблиці 3.2:

1) проаналізуйте динаміку діяльності банківської системи станом на 01.01.2012р., 01.01.2014р., 01.01.2016р., 01.12.2016р.

2) здійсніть запропоновані розрахунки показників до 2012р та зробіть висновки.

Таблиця 3.2

Вихідні дані для практичного завдання

Показники діяльності	Станом на 01.01. 2012	Станом на 01.01. 2014	Абс. відх.	Станом на 01.01. 2016р	Абс. відх.	Станом на 01.12. 2016р	Абс. відх.
1. Пасиви, усього, млн.грн	1 054 280	1 278 095		1 254 385		1 263 359	
2. Зобов'язання банків, млн.грн	898 793	1 085 496		1 150 672		1 118 927	
Питома вага (п.2/п.1*100%), %							
3. Активи банків, млн.грн	1 054 280	1 278 095		1 254 385		1 263 359	
4. Кредити надані, млн.грн	825 320	911 402		965 093		948 708	
Питома вага (п.4/п.3*100%), %							
5. Вкладення в цінні папери, млн.грн	87 719	138 287		198 841		212 661	
Питома вага (п.5/п.3*100%), %							
6. Доходи, млн.грн	142 778	168 888		199 193		166 143	
7. Витрати, млн.грн	150 486	167 452		265 793		185 027	
8. Доходність активів п.3/(п.4+п.5) %							
9. Витратність зобов'язань (п.7/п.2*100%), %							
10. Відхилення доходності активів над витратністю пасивів (п.8-п.9), %							

Рекомендована література

Основна

- Центральний банк і грошово-кредитна політика. Підруч. / А.В. Сілакова, Г.І. Лановська, Н.І. Климаш, [та ін.] за заг. ред. Т.А. Говорушко. – Львів «Магнолія 2006», 2015. – 224 с.
- Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2013. — 578 с.
- Мазур І.М., Гречаник Т.Л. Гроші і кредит: навч. посібник / (): за ред. І. М. Мазур. – Івано-Франківськ, 2011. – 321с.

Додаткова

- Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 138 с.
- Банківські операції: навчальний посібник/ Л.М.Рябініна, Н.Ю.Няньчук, Л.І.Ухлічева/ за заг.ред. Рябініної Л.М.-Одеса: ОДЕУ, 2011.-536с.
- Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999р. № 679-XIV.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
- Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. №2121-III:[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

Для поглибленого вивчення

- Діяльність банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації: монографія/[Л.В. Кузнецова, Я.С.Андреева, Л.В. Жердецька та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.В. Кузнецової. – Одеса. : ОНЕУ, 2015. -292с
- Розвиток банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку / За ред. В.В. Коваленко. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2012. – 765с.
- О.Хаб'юк. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: Монографія. – Івано-Франківськ: ОППО; Снятин: ПрутПринт, 2008. – 260с.

РОЗДІЛ 4. ПОВНОВАЖЕННЯ І ОПЕРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ТА ОСНОВИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

- 4.1. Повноваження, компетенції, операції та групи послуг НБУ
- 4.2. Основні засади грошово-кредитної політики Національного банку України
- 4.3. Інструменти грошово-кредитної політики

4.1. Повноваження, компетенції, операції та групи послуг НБУ

Під **повноваженнями** розуміють офіційно надане право певної діяльності (приймати рішення, віддавати накази, розподіляти ресурси тощо) та ведення справ для досягнення бажаних організаційних результатів.

Компетенція трактується і як сукупність предметів відання, завдань, повноважень, прав і обов'язків державного органу або посадової особи, що визначаються законодавством; і як здатність успішно діяти на основі практичного досвіду, умінь та знань при вирішенні поставлених професійних завдань.

Повноваження та компетенції НБУ визначено в Законі України «Про Національний банк України» та в ст. 99 Конституції України.

Організація роботи НБУ підпорядкована його функціям та ролі у здійсненні фінансово-економічної політики держави.

В свою чергу *функції НБУ тісно взаємопов'язані з повноваженнями та компетенціями, якими законодавство наділяє НБУ, а також з операціями та послугами, які надає НБУ (рис.4.1).*

Повноваження, компетенції та операції НБУ з управління готівковим грошовим обігом регламентуються Розділом V Закону України «Про Національний банк України».

До повноважень, компетенцій та операцій НБУ з управління готівковим грошовим обігом належать [1]:

- виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- створення резервних фондів банкнот і монет;
- емісія готівки та організація обігу;
- встановлення офіційного курсу гривні щодо іноземних валют;
- вилучення з обігу фальшивих, підроблених та таких, що не мають необхідних ознак платіжності, грошових знаків.

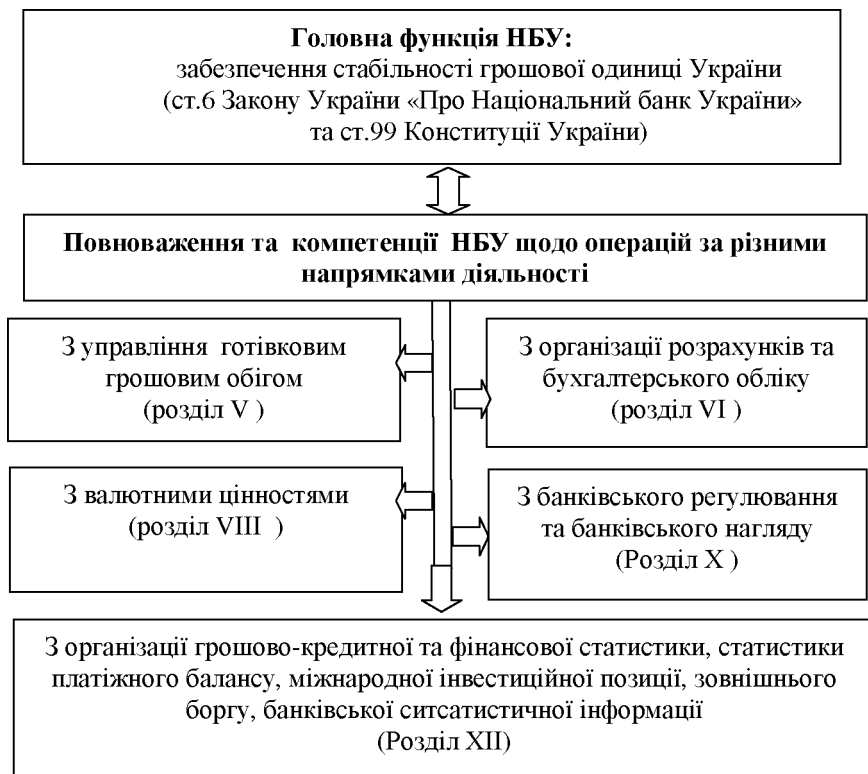

Рис. 4.1. Взаємозв'язок головної функції НБУ з його компетенціями і повноваженнями щодо операцій за різними напрямками діяльності у відповідності до Закону України «Про Національний банк України»

Повноваження, компетенції та операції НБУ з організації розрахунків та бухгалтерського обліку прописані в Розділі VI, яким передбачено:

- встановлення правил форм і стандартів розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України;

- забезпечення здійснення міжбанківських розрахунків через установи НБУ, надання дозволу на прямі кореспондентські відносини банків;

- визначення порядку обміну інформаційними повідомленнями;

- встановлення обов'язкових для банківської системи стандартів та правил ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності.

Діяльність НБУ щодо операцій з валютними цінностями закріплена в Розділі VIII, згідно з яким до компетенцій НБУ у сфері валютного регулювання та контролю належать:

- видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій;

- видача і відкликання ліцензій, здійснення контролю за діяльністю банків;

- встановлення лімітів відкритої валютної позиції;

- встановлення порядку проведення обов'язкового продажу та розміру надходжень іноземної валюти, що підлягає обов'язковому продажу;

- застосування мір відповідальності до банків за порушення правил валютного регулювання та контролю;

- організація валютного ринку;

- проведення дисконтної та девізної валютної політики;

- поповнення та використання золотовалютного резерву;

- зберігання золотого запасу.

Компетенції та повноваження НБУ щодо питань банківського регулювання та банківського нагляду розміщено в Розділі X, в якому передбачено, що НБУ:

- здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній і консолідованій основі за діяльністю банків та банківських груп;

- постійний нагляд за дотриманням банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ і економічних нормативів;

- надає нормативно-правові акти та розпорядчі акти з питань,

віднесених до його повноважень;

- встановлює для банків обов'язкові економічні нормативи;
- визначає розміри, порядок формування та використання резервів банків для покриття можливих втрат за кредитами, резервів для покриття валютних, відсоткових та інших ризиків банків;
- здійснює державне регулювання діяльності банків.

Правові підвалини щодо повноважень НБУ стосовно організації грошово-кредитної та фінансової статистики, статистики платіжного балансу, міжнародної інвестиційної позиції, зовнішнього боргу, банківської статистичної інформації закладено в Розділі XII. Національний банк з метою виконання регулятивних та наглядових функцій, а також з метою забезпечення гласності з питань банківської діяльності:

- визначає форми звітності (у тому числі консолідованої), порядок її складання та подання до Національного банку, які є обов'язковими до виконання усіма суб'єктами господарювання;
- публікує в офіційних виданнях та на сторінках офіційного Інтернет-представництва НБУ щорічний та квартальний баланс, видає щомісячний бюлетень, публікує у офіційних виданнях поточну банківську інформацію.

Відповідно до ст. 42 Закону України «Про Національний банк України» НБУ для забезпечення виконання покладених на нього функцій в межах вищезазначених повноважень та компетенцій **НБУ здійснює наступні операції:**

- надає кредити банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком;
- надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб на умовах, визначених нормативно-правовими актами Національного банку;
- здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному Національним банком;
- купує (крім купівлі в емітента) та продає цінні папери в установленому законодавством порядку.
- відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;

- купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;
- зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали та камені та інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;
- розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А;
- видає гарантії і поруки, відповідно до положення, затвердженого Радою Національного банку;
- веде рахунок центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, без оплати і нарахування відсотків;
- виконує операції по обслуговуванню державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;
- веде рахунки міжнародних організацій;
- веде рахунки Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;
- безпосередньо взаємодіє з Центральним депозитарієм цінних паперів для забезпечення своїх операцій з цінними паперами;
- встановлює прямі кореспондентські відносини з міжнародними депозитаріями з метою здійснення функцій грошово-кредитної політики та управління державним боргом з метою депонування облігацій зовнішньої державної позики в іноземних депозитаріях;
- забезпечує здійснення клірингу та розрахунків за правочинами на фінансових ринках шляхом участі у створенні та регулюванні діяльності Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках, у тому числі через можливість підтримання його ліквідності у порядку, визначеному Національним банком України;

- веде інформаційну базу стосовно договорів, що укладаються на фінансовому ринку, у порядку, визначеному Національним банком України.

Національний банк має право здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій.

Характерні риси операцій центральних банків проявляються у трьох напрямках:

1) центральні банки мають монопольне право емісії грошових знаків;

2) центральні банки обслуговують специфічну клієнтуру. Клієнтами центральних банків виходячи з основних напрямів їх діяльності виступають головним чином комерційні банки та урядові структури (казначейства, міністерства фінансів). Закони, що регламентують діяльність центральних банків, як правило, забороняють їм здійснювати комерційну діяльність, зокрема обслуговувати господарську клієнтуру (нефінансові установи, підприємства, організації, населення);

3) для центральних банків, на відміну від комерційних, отримання прибутку не є метою проведення операцій[2].

Всі операції Національного банку України можуть бути розділені на дві групи:

пасивні — операції зі створення та залучення ресурсів,

активні — операції з розміщення створених і залучених ресурсів (рис.4.2).

Через виконання активних операцій НБУ здійснює монетарне регулювання економіки та забезпечує формування доходної частини свого кошторису.

НБУ проводить операції з цінними паперами на відкритому ринку. **Операціями центрального банку на відкритому ринку** прийнято вважати вільну купівлю-продаж ним боргових цінних паперів, що знаходяться в обігу і належать комерційним банкам чи іншим фінансовим установам—суб'єктам фінансових ринків.

Відповідно до законодавства України, **відкритий ринок** – це ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками[3 , с.11].

Рис.4.2. Активні та пасивні операції центрального банку країни

Операції проводяться переважно з державними цінними паперами на вторинному ринку. НБУ може купувати цінні папери у фірм, населення, комерційних банків або продавати їм

цінні папери. Данні операції проводяться з метою регулювання величини резервів комерційних банків.

Центральні банки проводять **операції з міжнародними ліквідними резервам**. До складу резервів входять: золотий запас; запаси іноземної вільно конвертованої валюти; резервна позиція у МВФ; спеціальні права запозичення – СПЗ, або СДР. Власником міжнародних ліквідних резервів виступає держава, але розпоряджатися ними в різних країнах можуть різні кредитно-фінансові установи: центральний банк, міністерство фінансів, казначейство, валютне управління, стабілізаційний валютний фонд. Центральні банки проводять операції з міжнародними ліквідними резервами з метою підтримання на потрібному рівні попиту на гроші і пропозиції грошей, а також обмінного курсу національної валюти.

З метою монетарного регулювання НБУ має право здійснювати купівлю іноземної валюти на валютному ринку.

До активних операцій НБУ належать операції з купівлі-продажу банківських металів, дорогоцінного каміння та інших коштовностей, пам'ятних та інвестиційних монет з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування.

Центральні банки проводять операції з **рефінансування (кредитування) комерційних банків** для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування НБУ. Вони надають позики комерційним банкам, здійснюють переврахування векселів, які раніше були враховані комерційними банками. На суму наданих позик та переврахованих векселів збільшуються резерви банків, а погашення позик і векселів призводить, відповідно, до зменшення банківських резервів. Крім того, надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та прями кредити уряду на покриття дефіциту державного бюджету.

Узагальнюючи зміст активних операцій центральних банків, слід відзначити, що вони мають емісійний характер[2].

Шляхом виконання пасивних операцій забезпечується формування фінансових ресурсів, які дозволяють НБУ організувати і регулювати грошовий обіг та виконувати інші функції центрального банку.

Головним джерелом ресурсів НБУ є емісія готівкових коштів в оборот. Національний банк продає готівку комерційним банкам в обмін на їхні безготівкові кошти. Майже половину пасивів балансу НБУ складають банкноти та монети в обігу.

НБУ зберігає резерви комерційних банків: обов'язкові резерви згідно з нормами обов'язкових резервних вимог, що встановлені НБУ, та надлишкові (вільні) резерви. Обов'язкові резерви банків розміщуються на спеціальному рахунку в НБУ (є безкоштовними ресурсами для активних операцій). Надлишкові резерви банків розміщуються на коррахунку (цими коштами банки користуються для поточних розрахунків).

НБУ емітує та розміщує серед комерційних банків власні боргові зобов'язання у вигляді депозитних сертифікатів. Залучені в такий спосіб ресурси є платними для НБУ, хоча й не дорогими. Частка цих ресурсів незначна в пасивах балансу НБУ – біля 1%.

НБУ залучає кошти урядових та інших державних структур. НБУ зберігає кошти казначейства, обслуговує єдиний казначейський рахунок, поточні і депозитні рахунки міністерства фінансів та інших урядових структур. На цих рахунках акумулюються податкові надходження, кошти від розміщення державних цінних паперів та інші надходження до бюджету. З цих же рахунків забезпечується фінансування державних видатків.

НБУ залучає кредити від міжнародних валютно-фінансових і кредитних організацій для збільшення валютних резервів, виступає безпосереднім позичальником кредитів від ЄБРР, залучених під державні гарантії для фінансування малого та середнього бізнесу в Україні. За рахунок цих коштів він здійснює субкредитування комерційних банків, уповноважених обслуговувати відповідний транш кредитів, які, у свою чергу, надають кредити підприємствам малого та середнього бізнесу.

Національний банк продає на вторинному ринку цінні та іноземні валюти на валютному ринку з метою монетарного регулювання.

Як і будь-який суб'єкт господарювання, НБУ здійснює формування власного капіталу.

До складу власного капіталу НБУ входить статутний фонд, інші фонди та резерви, а також резерви переоцінки основних засобів та іноземної валюти. Джерелами формування статутного капіталу НБУ є доходи його кошторису, а при необхідності - Державний бюджет України..

Узагальнюючи зміст пасивних операцій центральних банків, слід зазначити, що *в пасивах балансу центрального банку відображаються базові гроші*.

Базові гроші емітуються в оборот центральним банком у національній валюті, до їх складу входять готівка в обігу і резерви комерційних банків.

Існує прямий зв'язок між обсягом базових грошей і пропозицією грошей. Зміна обсягу базових грошей справляє мультиплікативний ефект на грошову пропозицію[2].

Крім проведення операцій, **Національний банк України надає ряд послуг** своїм клієнтам, які надаються на договірній основі.

Групи основних послуг наведено на рис.4.3.

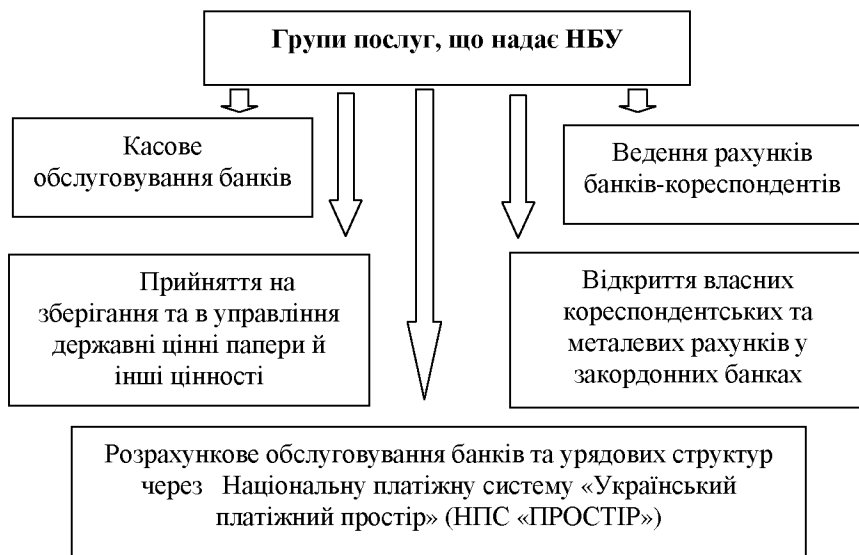

Рис.4.3. Групи основних послуг, що надає НБУ

Можна виділити наступні їх групи :

Розрахункове обслуговування комерційних банків та урядових структур. Національний банк України відкриває і веде поточні рахунки своїх клієнтів (банків та урядових структур), організовує кліринг та оплату розрахунково-платіжних документів, подає клієнтам відомості про операції, проведені за їх рахунками, і про залишок на рахунках. Раніше розрахункове обслуговування НБУ здійснювало через загальнодержавні системи електронних платежів (СЕП та НСМЕП), що забезпечувало здійснення розрахунків на всій території країни. В липні 2016 року здійснено ребрединг та змінено назву Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП) на *Національну платіжну систему «Український платіжний простір» (НПС «ПРОСТІР»)* [4].

Касове обслуговування банків пов'язане з прийманням і видачею готівки з кас територіальних управлінь НБУ, з перевезенням грошово-валютних цінностей та інкасацією грошових знаків.

Відкриття власних кореспондентських та металевих рахунків у закордонних банках і ведення рахунків банків-кореспондентів.

Прийняття на зберігання та в управління державні цінні папери й інші цінності.

Національний банк України в 2016р. приступив до проекту з надання банківських послуг з застосуванням Єдиної національної системи електронної дистанційної ідентифікації фізичних і юридичних осіб BankID, який має намір завершити до 2018 року[5].

З середини 2016р. Національний банк України запроваджує новий спосіб укладання договорів щодо послуг, які він надає в межах своєї компетенції. Замість індивідуальних договорів з клієнтами про надання послуг центральний банк має намір використовувати таку правову конструкцію, яка поєднує в собі публічну пропозицію як засіб укладення договору та договір приєднання як засіб прийняття оголошеної пропозиції.

Публічна пропозиція – це адресована необмеженому колу осіб пропозиція укласти договір, яка містить всі істотні умови договору. Національний банк оголошує публічну пропозицію

щодо укладення договору, а особа, яка відповідає вимогам чинного законодавства України та розпорядчим актам Національного банку, акцептує її шляхом підписання заяви про приєднання до умов договору.

Укладання договорів шляхом приєднання до Публічної пропозиції застосовуватиметься до таких послуг, що надає Національний банк, як:

- розрахунково-інформаційне обслуговування,
- обслуговування в депозитарії НБУ,
- використання електронної пошти НБУ,
- послуги з розміщення депозитних сертифікатів та інші[6].

4.2. Основні засади грошово-кредитної політики Національного банку України

Грошово-кредитна політика є основним ринковим регулятором стабільності економічного розвитку держави. Саме вона визначає напрями і можливості регулювання економіки монетарними методами. Зміст грошово-кредитної політики зумовлений особливостями економічних систем, завданнями і межами державного втручання в економіку. За ринкових умов господарювання грошово-кредитна політика перебуває у тісній взаємодії з бюджетно-фіскальною політикою. Основною метою грошово-кредитної політики в сучасних умовах є стабілізація економіки, забезпечення зайнятості та стримування інфляції. В окремих випадках як синонім грошово-кредитної політики вживається поняття «монетарна політика», яка базується на спроможності грошово-кредитної системи впливати на грошову пропозицію та, відповідно, на відсоткову ставку, а через неї – на інвестиції та реальний дохід.

Грошово-кредитна політика – комплекс взаємопов'язаних, спрямованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, що їх проводить держава через свій центральний банк [2, с.200].

Основні засади грошово-кредитної політики визначають показники діяльності Національного банку у середньостроковій

перспективі для досягнення цілей Національного банку, визначених статтею 6 Закону України «Про Національний банк України»[1].

Розробка грошово-кредитної політики в Україні здійснюється Радою Національного банку України у вигляді «Основних засад грошово-кредитної політики», які зорієнтовані на реалізацію її основних цілей і завдань та спрямовані на забезпечення стабільності національної валюти, цінової стабільності і підвищення ефективності функціонування банківської системи країни.

«Основні засади грошово-кредитної політики» ґрунтуються на макроекономічних показниках розвитку економіки України, розрахованих Кабінетом Міністрів України та Національним банком України, а саме [7, с.75]:

- реальний та номінальний обсяг внутрішнього валового продукту (ВВП);
- обсяг дефіциту (або профіциту) державного бюджету та джерела його фінансування;
- рівень інфляції.

Законом України «Про Національний банк України» визначено, що **«Основні засади грошово-кредитної політики»** – це комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України за допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення[1].

Розробка «Основних засад грошово-кредитної політики» здійснюється відповідно до загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрів економічного і соціального розвитку України.

Правові, економічні та організаційні засади формування прогнозних і програмних документів економічного та соціального розвитку України визначені Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»[8].

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» Рада Національного банку України розробляє «Основні засади грошово-кредитної політики» і вносить їх до Верховної Ради України для інформування.

«Основні засади грошово-кредитної політики» розробляються на основі:

- прогнозів економічного і соціального розвитку України на короткостроковий та середньостроковий періоди;

- показників проєктів зведеного та державного бюджетів України на плановий рік;

- аналізу очікуваних результатів грошово-кредитної політики за рік, що передує тому, на який розробляються «Основні засади грошово-кредитної політики».

Розробка «Основних засад грошово-кредитної політики» України здійснюється щорічно. У них необхідно викласти[7, с.75]:

- стислий огляд макроекономічної та фіскальної ситуації в Україні за минулий і поточний роки та головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери;

- очікувані зміни зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної ситуації та їх вплив на економіку країни;

- оцінку можливого впливу заходів державної політики на розвиток економіки та соціальної сфери у році, на який розробляються «Основні засади грошово-кредитної політики»;

- основні параметри грошово-кредитної політики на плановий рік та прогнозні показники на три наступні роки.

Підготовка «Основних засад грошово-кредитної політики» передбачає:

- 1) аналіз економічного і соціального розвитку України за минулий та поточний роки, а саме: динаміки валового внутрішнього продукту за його складовими; інфляції та факторів її формування; проведення фіскальної політики; змін у соціальній сфері, які включають зайнятість населення, його доходи та ін.;

- 2) аналіз стану розвитку основних секторів економіки: домашніх господарств; не фінансових підприємств і організацій; державних фінансів; фінансового сектора;

- 3) аналіз стану грошово-кредитного ринку України та реалізації грошово-кредитної політики у минулому та поточному

роках: динаміки та джерел формування монетарної бази та грошової маси; структури грошової маси; чистих внутрішніх активів; монетарних коефіцієнтів; кредитів для реального сектора економіки;

4) аналіз чинників формування валютного курсу та оцінка впливу валютного курсу на грошово-кредитну сферу та економіку в цілому, стану міжнародних резервів Національного банку України;

5) аналіз використання інструментів, за допомогою яких здійснювалося регулювання грошово-кредитного ринку України;

6) характеристику прогнозу макроекономічного розвитку України: валового внутрішнього продукту за його складовими; рівня інфляції; показників бюджету; платіжного та торговельного балансів; ринку праці; доходів населення та заробітної плати;

7) характеристику показників «Основних засад грошово-кредитної політики» на плановий рік: визначення кінцевої та проміжної цілей грошово-кредитної політики з урахуванням макроекономічної ситуації і стану грошово-кредитної сфери; механізму забезпечення прогнозного рівня інфляції, показників монетарної бази, грошової маси, темпів їх зростання; прогнозної динаміки курсу національної валюти щодо світових резервних валют; узгодженості грошово-кредитної політики з економічною політикою уряду.

Для розробки «Основних засад грошово-кредитної політики» структурні підрозділи Національного банку на основі прогнозу економічного і соціального розвитку України, показників проектів зведеного та державного бюджетів України, а також власних розробок *готують аналітичні та інші матеріали:*

1) Департамент економічного аналізу, досліджень та прогнозування та Економічний департамент - з питань аналізу економічного і соціального розвитку України за минулий і поточний роки та перспектив макроекономічного розвитку України на прогнозний рік;

2) Департамент готівково-грошового обігу - з питань аналізу показників балансу доходів та витрат населення та їх впливу на стан готівкового обігу;

3) Департамент валютного регулювання - з питань валютно-курсової політики і валютного ринку;

4) Департамент монетарної політики - з основних параметрів грошово-кредитної політики, стану грошово-кредитного ринку, механізмів та інструментів його регулювання [7, с.77].

У разі необхідності до підготовки матеріалів можуть залучатися інші структурні підрозділи Національного банку України. Підготовлені у зазначеному порядку матеріали узагальнюються робочою групою, яка створюється Головою Національного банку за погодженням з Головою Ради Національного банку з працівників апарату Ради НБУ та відповідних департаментів Національного банку.

Для аналізу підготовлених матеріалів і підготовки проекту «Основних засад грошово-кредитної політики» на розгляд Ради Національного банку України *створюється комісія із членів Ради*. Підготовлений комісією проект «Основних засад грошово-кредитної політики» передається Правлінню Національного банку України для розрахунку в двотижневий термін прогнозних значень індикаторів грошово-кредитної політики.

Комісія розглядає прогнозні значення індикаторів грошово-кредитної політики разом з уточненим проектом «Основних засад грошово-кредитної політики» і вносить їх на розгляд Ради Національного банку України.

Рада Національного банку України затверджує «Основні засади грошово-кредитної політики» і в подальшій роботі враховує прогнозні значення індикаторів грошово-кредитної політики. Затверджені Радою Національного банку України «Основні засади грошово-кредитної політики» надаються Правлінню Національного банку України для здійснення грошово-кредитної політики та Верховній Раді України для інформування.

Контроль за виконанням «Основних засад грошово-кредитної політики» здійснюється Радою Національного банку України шляхом аналізу документів та інших необхідних матеріалів, які щоквартально надаються Правлінням Національного банку України.

Правління Національного банку України у двотижневий термін після звітного кварталу подає до Ради Національного банку України документи та матеріали, які підготовлені за оперативними даними, що характеризують виконання «Основних засад грошово-кредитної політики».

Подані Правлінням Національного банку України матеріали аналізуються Радою Національного банку України. Про результати аналізу виконання «Основних засад грошово-кредитної політики» на засіданні Ради Національного банку доповідає керівник робочої групи, яка створюється Радою.

У разі необхідності Рада Національного банку України за результатами виконання у відповідному кварталі «Основних засад грошово-кредитної політики» може вносити до них зміни або доповнення [7, с.78].

Національний банк України при здійсненні грошово-кредитної (монетарної) політики керується визначеними законодавством цілями. Вони впливають із загальної логіки і функціональної ролі центробанку та повинні корелюватись зі стратегічними пріоритетами соціально-економічного розвитку держави.

Для з'ясування ролі монетарної політики в ринковій економіці важливе значення має усвідомлення завдань, які ставляться монетарними органами і вирішуються монетарними методами. Ці завдання прийнято називати *цілями грошово-кредитної політики*. У цілому їх можна поділити на три групи: стратегічні, проміжні, тактичні (рис.4.4).

Розмежування цілей грошово-кредитної політики здійснюється відповідно до можливостей впливу на економічну ситуацію з врахуванням чинника часу. Так, у короткостроковому ринковому періоді грошово-кредитна політика реалізує свої тактичні цілі, спрямовані на досягнення певних результатів, пов'язаних з параметрами функціонування сфери грошового обігу. У довготривалому періоді реалізуються стратегічні цілі, які пов'язані з оптимальним і стабільним характером функціонування національних економік. У процесі досягнення стратегічних цілей визначають проміжні цілі, які є орієнтирами тактичного регулювання і дають змогу контролювати і вимірювати їхні досягнення[2, с.200].

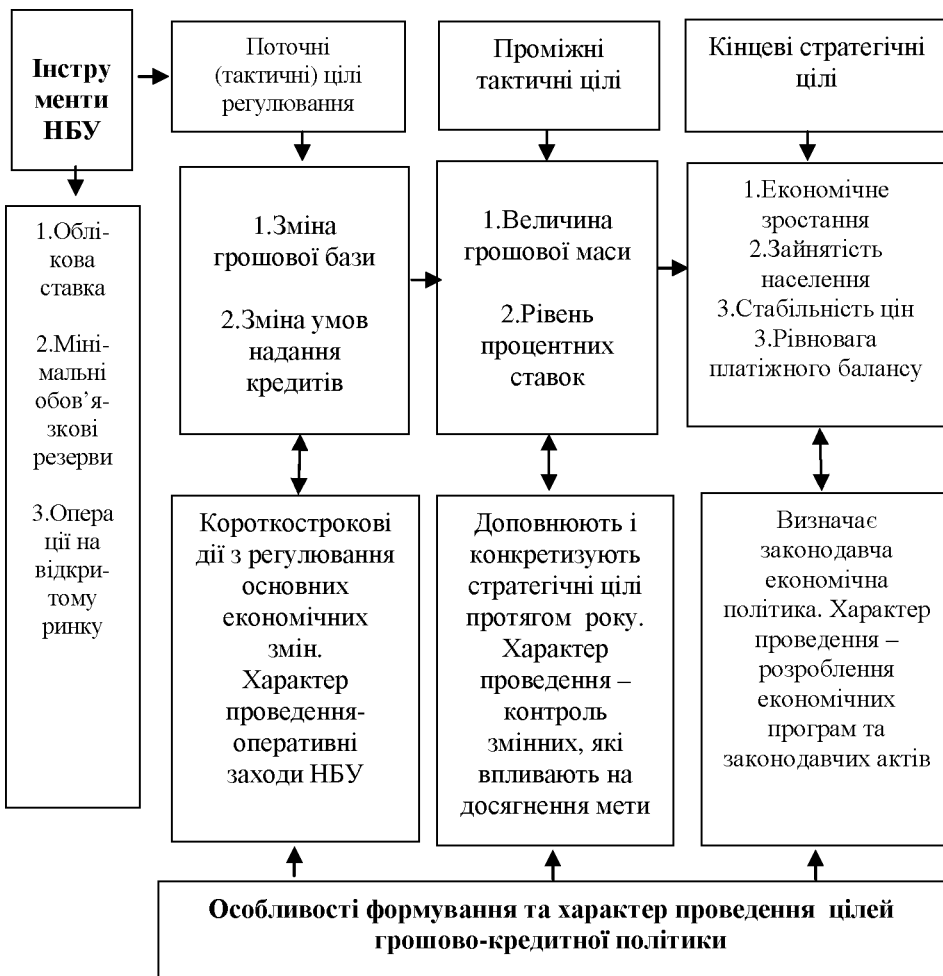

Рис.4.4. Класифікація цілей та інструментів монетарної політики центрального банку
(розроблено за даними [7,с.79; 2,с.201])

Стратегічними цілями грошово-кредитної політики центрального банку повинні бути кінцеві цілі економічної політики держави, досягнення такого економічного зростання, при якому забезпечуватиметься висока зайнятість населення, стабільність цін і обмінного курсу грошової одиниці.

Центральний банк повинен сприяти досягненню вказаних цілей. У нього не повинно бути розбіжностей з урядом щодо стратегічних цілей.

Досягти одночасно всіх стратегічних цілей неможливо, оскільки деякі з них суперечливі. Наприклад, для короткотермінового періоду доводиться вибирати між інфляцією та безробіттям: фінансування державою заходів щодо підготовки та перепідготовки кадрів для забезпечення «повної зайнятості» через дефіцит бюджету може викликати інфляцію (дестабілізувати ціни). Фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок неінфляційних джерел з метою стабілізації цін шляхом відволікання грошей з реальної економіки може призвести до зростання ставок за кредитами комерційних банків. Це, у свою чергу, може погіршити умови фінансування товаровиробників, викликати спад виробництва, якщо не будуть вжиті інші заходи. І, навпаки, високі темпи зростання реальних обсягів виробництва досягаються в умовах незначної інфляції, тобто в умовах формально нестабільних цін[7, с.79].

При проведенні грошово-кредитної політики через протиріччя між стратегічними цілями перед центральними банками та урядами країн постає проблема їх вибору. Залежно від економічної та політичної ситуації в країні пріоритети можуть надаватися тим чи іншим цілям. Тому центральний банк залежно від конкретної економічної ситуації вибирає одну із стратегічних цілей. Нею, як правило, є стабілізація цін (або погашення інфляції), оскільки саме вона найбільше відповідає головному завданню центрального банку – підтримання стабільності національних грошей. Через вирішення цього завдання центральний банк сприяє досягненню інших стратегічних цілей.

Однак щоразу виникає проблема узгодження стратегічних цілей монетарної та загальноекономічної політики. Потрібно, щоб у загальноекономічній політиці стабілізація цін була визнана пріоритетною або важливою, а монетарна політика була зорієнтована на забезпечення економічного зростання. Якщо це не так, то центральний банк змушений або змінювати свою стратегічну мету, або відстоювати її через загострення відносин зі структурами виконавчої і навіть законодавчої влади.

Стратегічні цілі обираються на довготерміновий період, тому для їх досягнення центральні банки розробляють проміжні цілі, інколи – систему проміжних цілей для того, щоб крок за кроком досягати головної.

Проміжними цілями грошово-кредитної політики слід вважати пожвавлення та стримування кон'юнктури на товарних і грошових ринках. Змінюючи рівень процентної ставки та масу грошей в обігу, можна регулювати пропозицію грошей і попит на товари, а через них – рівень цін, обсяги інвестицій, зростання виробництва та зайнятості. Важливість проміжних цілей базується на твердженні, що для центрального банку досягнення стратегічних цілей це досить складне завдання. Для досягнення кінцевих цілей грошово-кредитної політики необхідний тривалий час, а це ускладнює оцінку ефективності засобів її реалізації на основі аналізу кінцевих результатів.

Тактичні цілі грошово-кредитної політики мають короткостроковий та оперативний характер і покликані забезпечити досягнення проміжних цілей. Потреба у визначенні тактичних цілей зумовлена тим, що засоби проведення грошово-кредитної політики, зокрема операції на відкритому ринку, зміна рівня резервних вимог і облікова політика безпосередньо не впливають на стратегічні цілі. Крім того, економічні процеси мають зворотну реакцію, яку не завжди можна передбачити. Розробка системи тактичних цілей дозволяє запобігати шокуючим впливам на економіку та значним помилкам при здійсненні грошово-кредитного регулювання.

При виборі тактичних цілей важливо обирати такі, які забезпечують можливості для:

- виміру досягнутих результатів;
- здійснення оперативного контролю;
- оперативного впливу на відповідні економічні процеси.

Головною рисою обраних тактичних цілей є їх безпосередній зв'язок з визначеними стратегічними цілями.

Враховуючи обрані тактичні, проміжні та стратегічні цілі, центральний банк країни розробляє грошово-кредитну політику залежно від економічної та політичної ситуації в країні.

Для більшості центральних банків основною метою грошово-кредитної політики є утримування інфляції на низькому

і стабільному рівні. Питання економічного зростання і безробіття також хвилюють центральні банки, проте вважається, що найкращий внесок, який вони можуть зробити у довгострокове економічне зростання, – це забезпечення стабільності цін.

Враховуючи сформульовану мету монетарної політики, регулювання кількості грошей в обігу має першочергове значення для визначення концептуальних основ її реалізації, оскільки зростання загального рівня цін можливе лише за умов зростання кількості грошей в обігу при інших незмінних чинниках (зміна маси товарів та ін.).

Регулювання кількості грошей, які «протистоять» виробленій продукції, впливає і на кількість грошей, які можуть бути запропоновані за цю продукцію. Тому забезпечення керованості емісійними процесами і відповідної стабільності грошового обігу є також метою монетарної політики, інструментарій якої повинен бути спрямований на досягнення оптимальної рівноваги між попитом і пропозицією грошей, аби забезпечити стабільність грошового обігу банку [7, с.82].

4.3. Інструменти грошово-кредитної політики

Інструменти грошово-кредитної політики передбачають виконання тактичних цілей центрального банку щодо регулювання грошового і кредитного ринку.

Національний банк України щорічно розробляє систему фінансових інструментів грошово-кредитної політики відповідно до «Основних засад грошово-кредитної політики». Вони спрямовані на виконання головної функції діяльності Національного банку України, покладеної на нього ст. 99 Конституції України, – забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

Згідно із ст. 25 Закону України «Про Національний банк України» основними економічними засобами та методами грошово-кредитної політики є (рис.4.5):

визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;

процентна політика;

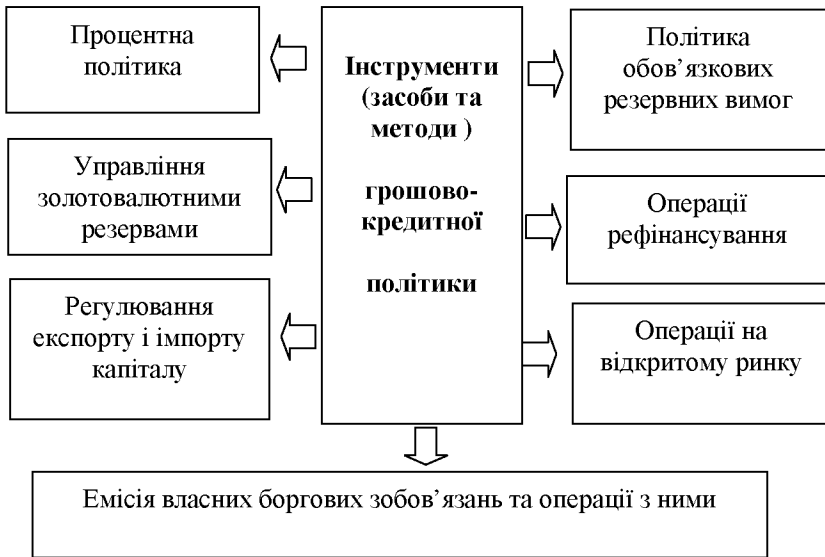

Рис.4.5. Інструменти грошово-кредитної політики відповідно до ст. 25 Закону України «Про Національний банк України»

рефінансування банків;
 управління золотовалютними резервами;
 операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
 регулювання імпорту та експорту капіталу;
 запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
 зміна строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
 емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Процентна політика Національного банку України визначається «Положенням про основи процентної політики Національного банку України» [9].

Процентна політика Національного банку - регулювання Національним банком попиту та пропозиції на грошові кошти через зміну процентних ставок за своїми операціями з метою

впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій.

Головною метою процентної політики Національного банку як основного інструмента впливу на грошово-кредитний ринок є забезпечення цінової стабільності в середньостроковій перспективі.

У своїй діяльності Національний банк визначає види ставок, наведених на рис. 4.6.

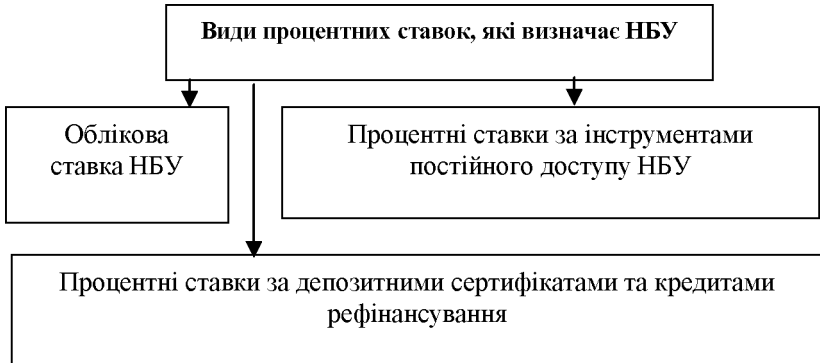

Рис.4.6. Види процентних ставок відповідно до «Положення про основи процентної політики Національного банку України»[9]

Облікова ставка НБУ - ключова процентна ставка Національного банку, яка є основним індикатором змін у грошово-кредитній політиці та орієнтиром вартості залучених та розміщених грошових коштів для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку. Вона встановлюється на основі комплексного аналізу та прогнозу макроекономічного, монетарного та фінансового розвитку, підготовленого Національним банком. Національний банк оприлюднює розмір облікової ставки на сторінці Офіційного інтернет-представництва Національного банку.

Інструменти постійного доступу – оперативне підтримання Національним банком ліквідності банків шляхом надання кредитів овернайт або оперативне вилучення Національним банком ліквідності банків шляхом розміщення депозитних сертифікатів овернайт. НБУ установлює коридор

процентних ставок за інструментами постійного доступу з надання та вилучення ліквідності на термін овернайт (за кредитами овернайт та депозитними сертифікатами овернайт) з метою управління короткостроковими процентними ставками на міжбанківському ринку шляхом обмеження їх коливань навколо облікової ставки. Межі коридору процентних ставок симетричні щодо облікової ставки і в разі її зміни змінюються на аналогічну величину.

НБУ установлює розмір процентної ставки за кредитами овернайт на рівні облікової ставки плюс два процентних пункти; розмір процентної ставки за депозитними сертифікатами овернайт - на рівні облікової ставки мінус два процентних пункти.

Процентні ставки за депозитними сертифікатами та кредитами рефінансування Національний банк установлює на рівні облікової ставки процентну ставку за операціями з розміщення депозитних сертифікатів строком до 14 днів (крім овернайт), які в умовах профіциту ліквідності в банківській системі мають найбільший вплив на стан грошово-кредитного ринку, що забезпечує роль облікової ставки як орієнтира вартості залучених та розміщених грошових коштів для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку.

Національний банк під час проведення процентного тендера з розміщення депозитних сертифікатів на строк понад 14 днів установлює процентну ставку за депозитними сертифікатами залежно від пропозицій, що надходять від банків. Рішення щодо граничної процентної ставки приймається заступником Голови Національного банку України, який згідно з розподілом функціональних обов'язків координує проведення операцій Національного банку з регулювання ліквідності банківської системи на підставі пропозицій Департаменту відкритих ринків. Рівень граничної процентної ставки не може перевищувати ставки за кредитами овернайт [9].

Національний банк установлює процентну ставку за кредитами рефінансування, наданими шляхом проведення кількісного тендера з підтримання ліквідності банків, та граничну процентну ставку за кредитами рефінансування, наданими шляхом проведення процентного тендера з

підтримання ліквідності банків, на рівні ставки за кредитами повертайт.

Одним із важливих інструментів Національного банку України є *обов'язкові резервні вимоги*, офіційною функцією яких є регулювання обсягів грошової маси та управління грошово-кредитним ринком. У порівнянні із країнами з монетарним режимом, що базується на цінній стабільності, в Україні інструмент обов'язкових резервних вимог є доволі адміністративним, основні складові (нормативи, покриття, умови утримання тощо) – часто змінюваними, диференціація нормативів резервування – занадто складною, механізм усереднення - недостатньо ринковим [10].

Резервні зобов'язання виникли як специфічне забезпечення депозитів банківських установ. У наш час ставиться більш конкретна мета – використання обов'язкових резервів для грошово-кредитного регулювання довгострокових проблем стабілізації грошового обігу та стримування темпів інфляції. У країнах із стабільною економікою, високим ступенем розвитку ринкових відносин, високорозвинутою банківською системою не виникає необхідності регулювати банківську діяльність за допомогою зазначеного механізму, тому обов'язкові резерви в управлінні грошово-кредитним ринком відіграють незначну роль. У періоди, коли в тій чи іншій країні формується ринкова економіка, виникає потреба у використанні резервних вимог як гарантії стабільності банківської системи в цілому, що спостерігається в Україні.

Політика обов'язкових резервних вимог регламентується Положенням НБУ «Положення про порядок формування та зберігання обов'язкових резервів банками України та філіями іноземних банків в Україні» [11].

Слід зазначити, що резервні вимоги виконують декілька функцій (рис.4.7).

Головними з функцій резервних вимог є:

- *виконання ролі своєрідного грошового буферу*. У випадках дефіциту ліквідності на міжбанківському ринку короткострокова відсоткова ставка зростає. Для стабілізації її коливань центральний банк знижує резервний коефіцієнт і забезпечує для банківських установ приплив додаткових

грошових коштів. Маніпулювання нормою резервування забезпечує специфічний буфер, який пом'якшує кон'юнктуру грошового ринку;

Рис.4.7. Функції резервних вимог (розроблено за даними [7, с.96])

- *управління ліквідністю*. Резервні вимоги виступають одним із чинників грошової позиції банківських установ і попиту на запозичені резерви центрального банку. Зміна резервного коефіцієнта дозволяє регулювати ліквідність банківської системи в короткостроковому періоді;

- *регулювання грошової пропозиції*. Обов'язкові резерви відіграють провідну роль як чинник обмеження кредитної емісії банківських установ. Зменшення норми резервування розширює кредитну активність банків, а скорочення резервного коефіцієнта призводить до її зменшення. Таким чином за рахунок резервних вимог центральний банк може регулювати пропозицію грошей в економіці;

- *оподаткування*. Резервні вимоги умовно можна вважати податками на банки. Пруденційне залучення центральним банком дешевих ресурсів дозволяє йому одержувати дохід монопольного характеру;

- *другорядні регулюючі функції*. У деяких випадках резервні вимоги виконують функцію страхування депозитів і регулювання міжнародного потоку капіталу [12].

На сьогоднішній день резервні вимоги у країнах з розвинутою економікою використовуються для короткострокового управління ліквідністю фінансового сектора. Резервні зобов'язання, які визначаються на підставі усереднення ставок за певний період часу, можуть знизити щоденну стабільність відсоткових ставок. Усереднення ставок дає можливість для банківських установ автоматично отримувати доступ до грошових коштів на рахунках в центральному банку на щоденній основі до того часу, поки середній рівень резервів за звітний період дорівнюватиме резервним вимогам. Це у свою чергу скорочує щоденні коливання ліквідності міжбанківського ринку. Зазначеного стабілізуючого ефекту можна досягти на будь-якому рівні резервних вимог, включаючи нульову норму резервування, незалежно від того, чи нараховуються відсотки на резерви.

Обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені банком кошти, за винятком коштів, які залучені від банків-резидентів, міжнародних фінансових організацій, а також коштів, залучених на умовах субординованого боргу.

Обов'язкове резервування здійснюється в процентному відношенні до зобов'язань в цілому за зведеним балансом банку – юридичної особи, включаючи і філії. Відповідна сума коштів обов'язкових резервів у національній валюті повинна перебувати на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України протягом встановленого періоду регулювання.

У ст. 29 Закону України «Про Національний банк України» зазначено, що «...операціями відкритого ринку є купівля-продаж казначейських зобов'язань, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених правлінням Національного банку України»[1].

Операції відкритого ринку – це інструмент грошово-кредитної політики держави, суть якого полягає в купівлі та продажі центральним банком казначейських зобов'язань Національним банком України, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку на відкритому ринку.

Дієвого ефекту можна досягти купівлею-продажем будь-яких цінних паперів на відкритому ринку, проте з метою уникнення зіткнення корпоративних інтересів центральні банки, як правило, обмежуються операціями з державними цінними паперами. Це позитивно впливає на стан бюджетного дефіциту, а отже і на стан грошового обігу. Уряд, як правило, є найбільшим емітентом цінних паперів, а їх ринок - найбільшим сектором загального ринку цінних паперів. Це забезпечує центральному банку можливість здійснювати операції на відкритому ринку з однорідними документами в будь-яких обсягах, що диктуються потребами грошово-кредитної політики[2, с.213].

Даний інструмент використовується для регулювання ліквідності банківської системи, впливу на рівень ринкових відсоткових ставок. Операції на відкритому ринку проводяться з короткостроковими і довгостроковими зобов'язаннями казначейства і державних корпорацій, облігаціями торгово-промислових груп, банків, комерційними векселями, які враховує центральний банк.

Операції центрального банку на відкритому ринку передбачають безпосередній вихід суб'єкта регулювання на грошовий ринок. Такі операції можуть проводитися в той момент і в таких розмірах, які спричинять необхідну реакцію ринку.

Як інструмент регулювання операції на відкритому ринку є передбачуваними, що і визначає зростання потенціалу їх використання як коригуючого чинника впливу на грошовий обіг. Однак при цьому звужуються можливості довгострокового антиінфляційного впливу.

Операції на відкритому ринку збільшують (при купівлі цінних паперів) або зменшують (при продажу цінних паперів) обсяг ресурсів банків і банківської системи в цілому, що відображається на вартості кредиту, обсязі попиту і, як наслідок, – на розмірі грошової маси.

Операції на відкритому ринку використовуються центральними банками всіх розвинутих країн, але в різних масштабах. Існує цілий ряд перепон для їх інтенсивного використання, зокрема відсутність фондового ринку цінних паперів і коштів для проведення операцій в необхідних розмірах.

Політика відкритого ринку полягає у змінах обсягів купівлі та продажу цінних паперів центральним банком. Ці операції зумовлюють зміну резервів комерційних банків, що у свою чергу позначається на обсязі та вартості банківських кредитів. Унаслідок цього центральний банк може впливати на розмір грошової маси і на рівень ринкової процентної ставки.

Існують два типи операцій на відкритому ринку (рис.4.8).

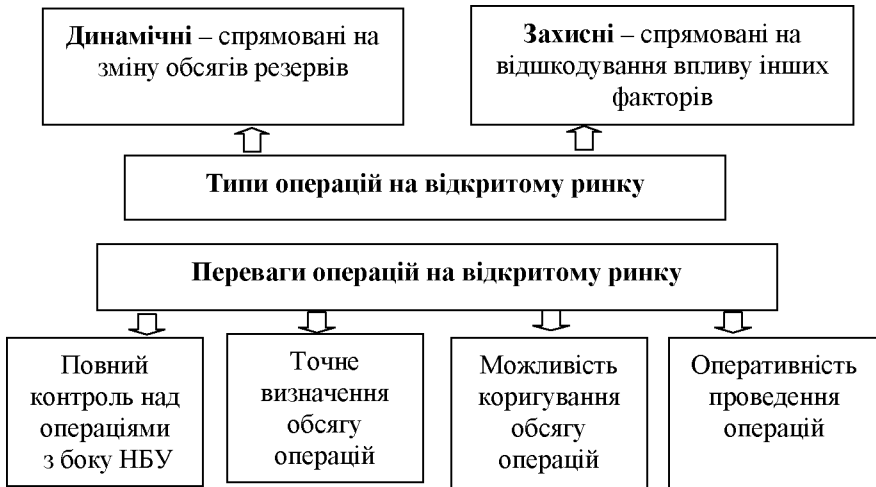

Рис.4.8. Типи та переваги операцій на відкритому ринку

Динамічні операції спрямовані на зміну обсягів резервів. Центральний банк продає цінні папери зі свого портфеля, коли є потреба стабілізувати або зменшити масу грошей в обігу, стримати зростання платоспроможності попиту, чим сприяє підвищенню рівня процентної ставки і зменшенню інфляції. Якщо центральний банк розміщує цінні папери безпосередньо у банківській системі, то зменшуються надлишкові резерви банків, а депозитна база залишається сталою. У свою чергу зазначений факт зменшує грошову пропозицію.

У разі продажу цінних паперів небанківським учасникам фондового ринку зменшуються резерви комерційних банків і одночасно зменшується депозитна база цих банків.

Захисні операції спрямовані на відшкодування впливу на монетарну базу інших факторів. Тобто в цьому випадку

центрального банку купує цінні папери і тим збільшує грошову масу в обігу [7, с.104].

Переваги операцій на відкритому ринку порівняно з іншими засобами грошово-кредитної політики наступні (див. рис.4.8):

- повний контроль з боку Національного банку над обсягом та часом проведення операцій;

- можливість точного визначення обсягу проведення операцій – від дуже незначних до великих обсягів продажу або купівлі цінних паперів;

- легко піддаються коригуванню, якщо Національний банк дійде висновку, що при проведенні грошово-кредитної політики зроблено помилку і пропозиція грошей, наприклад, надто збільшилася внаслідок великого обсягу придбаних Національним банком цінних паперів, тоді можна швидко зреагувати і виконати зворотну дію, тобто продати певну кількість цінних паперів;

- можуть застосовуватися оперативно, оскільки Національний банк вирішує ці питання самостійно.

Рефінансування – це кредити, надані Національним банком України як кредитором останньої інстанції для виконання функції рефінансування. Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» **кредитор останньої інстанції** – це, як правило, Національний банк, до якого банк або інша кредитна установа може звернутися для отримання рефінансування у разі вичерпання інших можливостей кредитування. Національний банк має право, але не зобов'язаний, надавати кредити для рефінансування банку.

Національний банк здійснює операції з рефінансування банків шляхом надання банкам кредитів до наступного робочого дня (**кредити овернайт**) та кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів із підтримання ліквідності банків строком до 14 днів та строком до 90 днів[13].

Кредити рефінансування призначені для підтримки ліквідності банків у разі виникнення неочікуваного та тимчасового її дефіциту у зв'язку з незапланованим відтоком ресурсів або неповерненням у визначений строк коштів від здійснення активних операцій. Отримуючи кредити рефінансування, банки мають змогу вчасно виконувати свої

зобов'язання. Отже, механізм рефінансування банків є одним з ключових елементів забезпечення стабільності національної грошової одиниці України – гривні.

Водночас *кредити рефінансування не можуть розглядатися як джерело формування ресурсної бази банків*, яка має формуватися шляхом залучення ними на депозитні рахунки коштів фізичних і юридичних осіб, оскільки банки є лише посередниками між тими, хто має вільні кошти, і тими, хто їх не має, але готовий запозичити на певних умовах. Саме через це кредити рефінансування надаються, як правило, на незначний термін (за винятком стабілізаційних кредитів).

Відповідно до Положення «Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи» [13] Національний банк здійснює **регулювання ліквідності банківської системи** в межах визначених монетарних параметрів та в обсягах, які потрібні для їх збалансування та управління грошово-кредитним ринком, шляхом застосування таких *стандартних інструментів*:

- 1) операції з рефінансування (кредити овернайт, кредити рефінансування);
- 2) операції прямого репо;
- 3) операції з власними борговими зобов'язаннями;
- 4) операції з державними облігаціями України.

Національний банк установлює для банків однакові умови регулювання їх ліквідності та здійснює підтримку ліквідності банків, які не визнані такими, що проводять ризикову діяльність, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, і не віднесено до категорії проблемних або неплатоспроможних.

Національний банк може прийняти рішення про *підтримання ліквідності банку* шляхом проведення відповідних операцій з рефінансування та операцій прямого репо, якщо банк має банківську ліцензію та дотримується таких основних вимог:

- 1) структура власності банку відповідає встановленим Національним банком вимогам щодо її прозорості;
- 2) банк має генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій (вимагається в разі надання в заставу за кредитом іноземної валюти);

3) банк за всіма кредитами, наданими Національним банком та операціями прямого репо, не має простроченої заборгованості (основна сума кредиту, проценти за користування ним) та несплаченої пені;

4) банк уклав з Національним банком генеральний кредитний договір та/або генеральний договір репо.

Національний банк проводить з банками операції з власними борговими зобов'язаннями з метою вилучення коштів з обігу» [13].

Одним з інструментів грошово-кредитної політики виступає *валютне регулювання*. Через проведення операцій на валютному ринку центральний банк може здійснювати регулювання грошової маси в обігу, підтримуючи відповідну стабільність національної валюти.

Валютний ринок – це сукупність валютообмінних (конверсійних) та депозитно-кредитних операцій в іноземних валютах, які здійснюються учасниками валютного ринку за відповідним ринковим курсом або за ринковою процентною ставкою. Виступаючи на валютному ринку в ролі покупця, центральний банк випускає в обіг додатковий обсяг національних грошей і за них купує іноземну валюту, а виступаючи в ролі продавця іноземної валюти, вилучає кошти в національній валюті з обігу.

Під **валютними операціями** звичайно розуміють будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку. Реалізація завдання щодо оптимального регулювання державою економічних процесів має застосовуватися передусім на засобах і методах валютної політики, яка на сьогодні є однією з головних складових економічної політики.

Валютна політика – це комплекс економічних, організаційних, правових, адміністративних та інших заходів, методів, форм, інструментів і механізмів, які здійснюються державою у сфері валютно-фінансових і кредитних відносин відповідно до поточних та стратегічних цілей загальної економічної політики держави, передусім з метою забезпечення стабільності обмінного курсу національної валюти та збалансованості платіжного балансу країни[2, с.169].

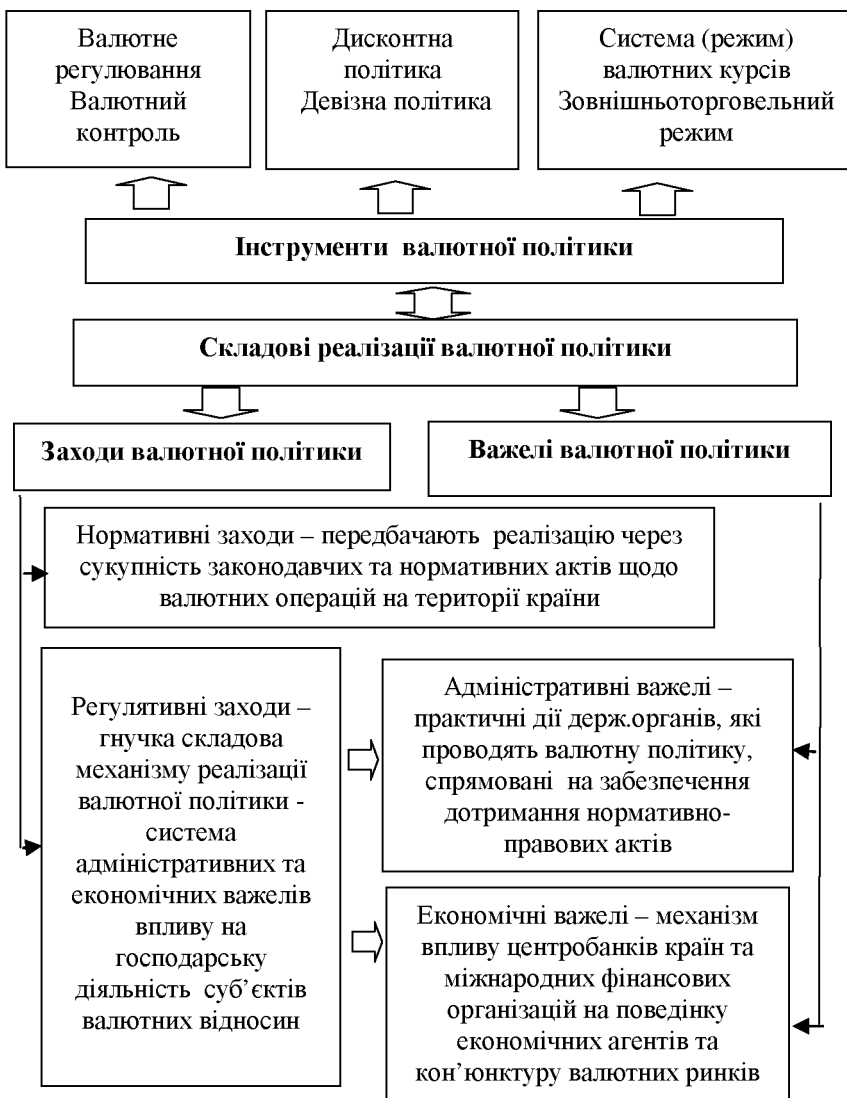

Рис. 4.9. Взаємозв'язок інструментів , заходів та важелів реалізації валютної політики (розроблено за даними [2, с.175; 14, с.31])

З практичної точки зору **реалізація валютної політики** – це комплекс заходів нормативного і регулятивного характеру, що здійснюється державними органами з метою впливу на суб'єктів валютних відносин (рис.4.9).

Валютна політика Національного банку України реалізується через:

- **валютне регулювання**: видання нормативних актів про здійснення валютних операцій; видача та відкликання ліцензій на здійснення операцій з валютними цінностями; встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту; встановлення валютного курсу;

- **валютний контроль**: сукупність заходів органів валютного контролю, спрямованих на забезпечення проведення операцій резидентів з іноземною валютою та нерезидентів із національною валютою згідно із чинним валютним законодавством;

- **управління золотовалютними резервами**. Відповідно до нормативно-правових актів Національного банку України **золотовалютні резерви** - це частина національного багатства України, до складу якої входять активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і яка перебуває під контролем Національного банку та призначена для прямого чи непрямого регулювання платіжного балансу шляхом проведення валютних інтервенцій та інших цілей, передбачених законодавством України[1].

Використовують також інше визначення золотовалютних резервів: високоліквідні активи Національного банку в іноземній валюті 1-ї групи Класифікатора іноземних валют та в монетарному золоті, що знаходяться в управлінні та обліковуються на балансі Національного банку.

Золотовалютні резерви складаються з монетарного золота, резервної позиції в Міжнародному валютному фонді, іноземної валюти у вигляді банкнот і монет або коштів на рахунках в іноземних банках, цінних паперів, що оплачуються в іноземній валюті, інших міжнародно визнаних резервних активів за умови забезпечення їхньої надійності та ліквідності.

З огляду на те, що при вирішенні проблем системних перетворень питання фінансової стабілізації мають підпорядковане значення, валютна політика повинна враховувати потреби економічної стратегії держави. При цьому необхідно коригувати проміжні (опосередковані) цілі, щоб забезпечити кінцеві: стабільність цін, високу зайнятість, економічне зростання та підтримку рівноваги платіжного балансу. Уряд і Національний банк України здійснюють валютну політику відповідно до принципів загальної економічної політики України.

Основною метою валютної політики Національного банку України як складової монетарної політики є стабілізація курсу національної грошової одиниці та збалансованість платіжного балансу країни.

Запитання для самоконтролю знань

Якими нормативно-правовими документами регламентовані повноваження та компетенції Національного банку України? Дайте стислу характеристику змісту кожного з документів.

Охарактеризуйте операції, які здійснює Національний банк України. Обґрунтуйте їх взаємозв'язок з законодавчо регламентованими повноваженнями та компетенціями НБУ.

В яких напрямках проявляються характерні риси операцій центрального банку? На які групи поділяються операції НБУ?

Окресліть групи послуг, які надає Національний банк.

З якою метою і як часто розробляються «Основні засади грошово-кредитної політики»? На яких макроекономічних показниках та джерелах ґрунтується їх розробка?

Охарактеризуйте інструменти монетарної політики та грошово-кредитної політики НБУ. В чому проявляється їх єдність та відмінність?

Поясніть призначення та особливості операцій на відкритому ринку, операцій рефінансування, операцій прямого репо, операцій із борговими зобов'язаннями.

Розкрийте суть валютної політики, її призначення та інструменти.

Практичне завдання

За даними таблиці 4.1:

- 1) проаналізуйте динаміку діяльності Національного банку України за 2014-2016рр.
- 2) розрахуйте абсолютне та відносне відхилення показників;
- 3) зробіть висновки.

Таблиця 4.1

Консолідований звіт про фінансовий стан НБУ [15, 16]

млн.грн

Показники діяльності	Станом на 31.12. 2013р	Станом на 31.12. 2014р	Абсол. Відхил до 2013р	Станом на 31.12. 2015р.	Абсол. Відхил до 2014р
1	2	3	4	5	6
Кошти та депозити в іноземній валюті іа банківських металах	58125	17338		129053	
Цінні папери нерезидентів	100580	88118		171610	
Цінні папери України	154134	330774		404514	
Пит.вага цінних паперів нрезидентів та України в активах, %					
Монетарне золото	7893	14366		19577	
Авуари в СПЗ	158	59		212	
Кредити банкам та іншим позичальникам	66998	81573		65236	
Пит.вага кредитів в активах, %					
Внутрішній державний борг	2268	2180		2091	
Внески в рахунок квоти МВФ	16945	31344		45631	
Інші активи (визначити)					
Усього активів	516995	577269		849199	

Продовження таблиці 4.1

1	2	3	4	5	6
Банкноти та монети в обігу	261870	304811		308237	
Кошти інших банків	47432	28895		31041	
Кошти державних та інших установ	4036	14648		51319	
Зобов'язання з переразування прибутку до розподілу до Бюджету	11886	61803		38164	
Депозитні сертифікати, що емітовані НБУ	3126	19609		89747	
Кредити отримані	-	-		31283	
Зобов'язання перед МВФ	31140	65615		176142	
Інші зобов'язання					
Усього зобов'язань	360851	496727		726353	
Пит.вага зобов'язань в пасивах, %					
Статутний капітал	100	100		100	
Загальні та інші резерви	33474	23993		39185	
Резерви переоцінки активів і зобов'язань	22542	56420		83526	
Усього власного капіталу	56144	80513		122811	
Неконтрольована частка	28	29		35	
Усього капіталу	56144	80542		122846	
Пит.вага капіталу в пасивах, %					
Усього пасивів	516995	577269		849199	

Рекомендована література

Основна

- Центральний банк і грошово-кредитна політика. Підруч. / А.В. Сілакова, Г.І. Лановська, Н.І. Климаш, [та ін.] за заг. ред. Т.А. Говорушко.– Львів «Магнолія 2006», 2015. – 224 с.
- Банківська система [Текст] : Навч. посіб. / П.М. Карась, Н.В.Приходько, О.В.Пашенко, Л.О.Гришина. – Херсон: Олді-плюс, 2015. – 292 с.
- Мазур І.М., Гречаник Т.Л. Гроші і кредит: навч. посібник / (); за ред. І. М. Мазур. – Івано-Франківськ, 2011. – 321с.

Додаткова

- Коваленко В. В. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч. посіб. / В. В. Коваленко / УАБС НБУ. – К. : Знання України, 2006. – 332 с.
- Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 138 с.
- Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999р. № 679-XIV.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
- Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. №2121-III:[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

Для поглибленого вивчення

- Банківська система України [Текст] : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
- Савченко Т. Г. Банківська система у формуванні та підтриманні рівноважних станів в економіці : монографія / Т. Г. Савченко. – Суми : УАБС НБУ, 2012. – 356 с.

РОЗДІЛ 5. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

- 5.1. Державне регулювання банківської системи України: суть, механізм, законодавчі та виконавчі органи
- 5.2. Призначення, моделі, форми, принципи і функції банківського нагляду
- 5.3. Регулювання діяльності банків в Україні

5.1. Державне регулювання банківської системи України: суть, механізм, законодавчі та виконавчі органи

Будь-яка ринкова діяльність потребує відповідного регулювання з боку держави, яка має визначати однакові і ключові правила гри для всіх учасників ринку та слідкувати за дотриманням цих правил. Так, із 27 країн – членів ЄС безпосередню участь у регулюванні та нагляді в 19 країнах беруть центральні банки, а в Ірландії, Литві, Люксембурзі, Нідерландах, Португалії, Словаччині, Франції та Чехії створено єдиний регулятор на базі центрального банку[2].

Під регулюванням банківської діяльності розуміють насамперед створення відповідної правової бази, а саме: розробку та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків; ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою положень, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про Національний банк України» банківське регулювання є однією з функцій НБУ і полягає у створенні системи норм, які регулюють діяльність банків та визначають: загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду і відповідальність за порушення банківського законодавства.

На практиці регулювання здійснюється на чотирьох рівнях: міжнародному, державному, рівні регулювання центральним банком та на рівні саморегулювання окремої банківської установи (див.рис.5.1).

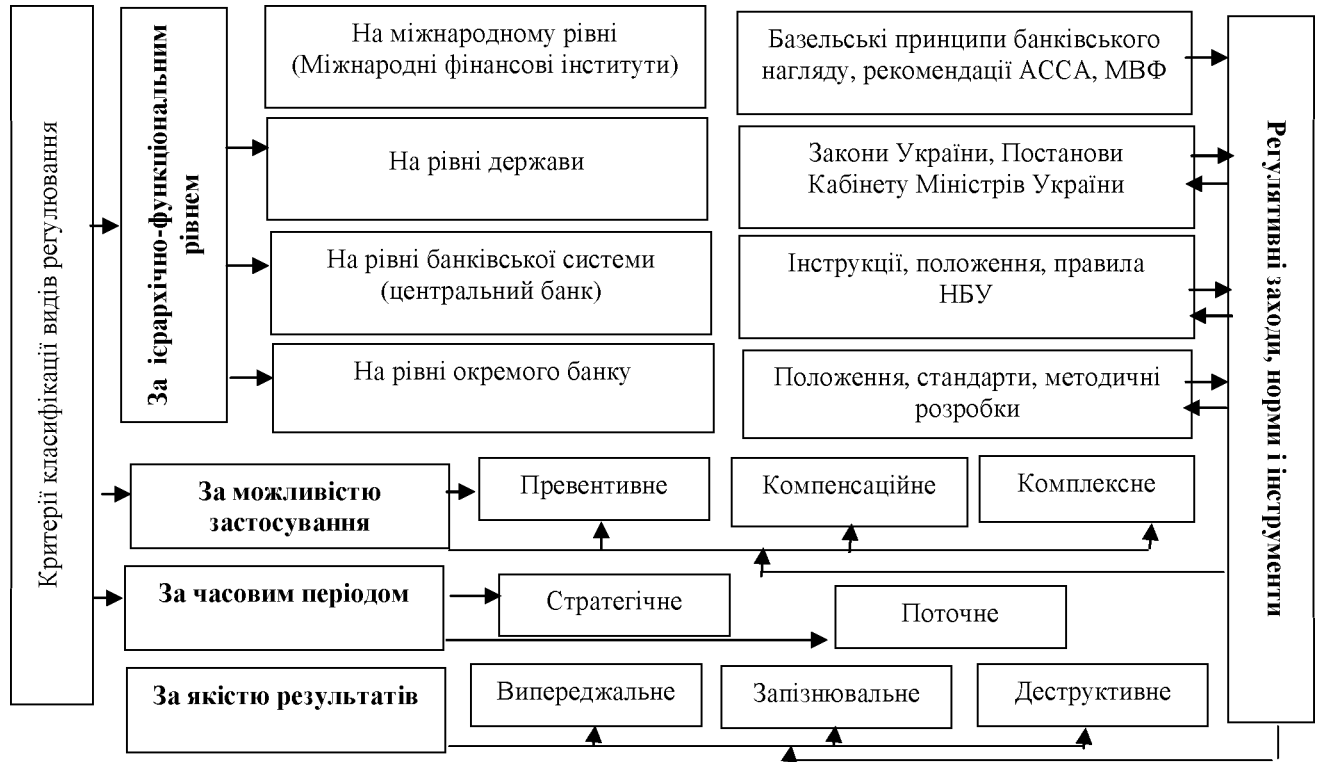

Рис. 5.1. Система регулювання банківських установ [1, с. 190]

Банківська система, яка належним чином виконує притаманні їй функції без загрози втрати фінансової стабільності, є найважливішим тригером економічного зростання в країні, і, навпаки, розбалансована банківська система дезорганізує економічну систему країни в цілому. Саме це зумовлює значний рівень її державного регулювання, а його неефективність суттєво впливає на стан банківської системи та її потенціал у забезпеченні економічного зростання країни.

Сучасну банківську діяльність міжнародного рівня регулюють відповідно до «**Основних принципів банківського нагляду**», які зініціював Базельський комітет у квітні 1997р.

До основних 25 принципів належать наступні:

передумови ефективного банківського нагляду (Принцип 1);
ліцензування і правовий контроль за капіталом та інвестиціями банків (Принципи 2–5);

пруденційні правила та вимоги (Принцип 6–16);

організація внутрішнього банківського контролю (Принципи 17–18);

форми та методи поточного банківського нагляду (Принципи 19–21);

вимоги до інформації (Принцип 22);

офіційні повноваження наглядових органів (Принцип 23);

консолідованість банківського нагляду (Принципи 24, 25).

Слід зазначити, що Базельські принципи – не закон і не догма. Країни самі вирішують, які принципи і якою мірою вводити в національне законодавство, що регулює банківську сферу. Принципи розробляються як мінімальні вимоги до країн, органів державної влади та учасників банківської діяльності, спрямовані на зміцнення і стабільність світової банківської системи.

Державне регулювання банківської діяльності – це об'єктивний процес, основою якого є необхідність впливу держави на економічний розвиток банківської діяльності через застосування адміністративно-правових методів та інструментів, що реалізують через нормативно-правову базу.

Впливовою на ефективність банківського регулювання є нормотворча функція Національного банку України. Національний банк України видає нормативно-правові акти з

питань, віднесених до його повноважень, і ці акти є обов'язкові для виконання з боку органів державної влади й місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також фізичних осіб. Нормативно-правові акти Національного банку України (інструкції, положення, правила) видають і затверджують у формі Постанов Правління НБУ. Такі акти не можуть суперечити законам й іншим законодавчим актам України і не мають зворотної сили, крім випадків, коли вони відповідно до закону пом'якшують або скасовують відповідальність. Нормативно-правові акти Національного банку України підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України і набувають чинності відповідно до законодавства України[1, с. 192].

В міжнародній практиці використовуються наступні моделі регулювання банківської діяльності (рис.5.2):

1. **Секторальна модель**, згідно з якою центральний банк розробляє модель за банківським сектором (модель використовується у Болгарії, Греції, Іспанії, Кіпрі, Литві, Румунії та Словенії, Австралія, Кіпр, Великобританія, Ісландія, Іспанія, Португалія).

2. **Модель єдиного автономного наглядового органу** ґрунтується на тому, що нагляд за фінансовим сектором, включаючи банки, здійснює єдиний незалежний орган – мегарегулятор (Угорщина, Казахстан, Польща).

3. **Модель єдиного наглядового органу на базі центрального банку** передбачає, що центральний банк здійснює нагляд за фінансовим сектором (Словаччина, Грузія).

4. **Модель «двох вершин»** - модель, яка застосовується фінансово-розвиненими країнами (Німеччина, Японія, США). Згідно з цією моделлю нагляд за фінансовим сектором з різних позицій здійснюють 2 наглядових органи.

5. **Модель нагляду не центральним банком** застосовується в Швеції, Данії, Канаді[2].

В ході виконання регулюючої функції перед центральним банком виникають питання про ступінь цього регулювання та його вплив на ефективність діяльності банківської системи. Оскільки регулювання і конкуренція діють в діаметрально

протилежних напрямках, то кожна держава і його центральний банк вирішують завдання пріоритетності вибору, виходячи з поточної ситуації: що краще - підсилити регулювання і підвищити надійність (ліквідність) банківської системи, або знизити рівень регулювання за рахунок посилення конкуренції та підвищити ефективність (прибутковість) банків.

Рис.5.2. Моделі, пріоритети та концепції регулювання банківської діяльності (складено на основі [1,с. 165-166; 2; 3,с.36])

Пріоритети регулювання банківської системи обумовлюється певними чинниками (див. рис.5.2).

Практика виробила три основні концепції поведінки органів регулювання банківської діяльності:

теорія суспільних інтересів,

теорія «зрощення»,

теорія суспільного вибору»[1, с. 165-166].

Однією з перших концепцій регулювання була «теорія суспільних інтересів». Відповідно до неї регулюючі органи діють на благо всього суспільства, тобто їх чиновники призначаються легітимно обраними законодавцями і регулюючі органи приймають рішення, керуючись інтересами суспільства. Саме ця теорія виступає на підтримку підстави незалежних регулюючих органів, таких, як різні комісії, що стежать за дотриманням суспільних інтересів. Якщо ринкові механізми не працюють, то, як стверджують прихильники цієї теорії, регулюючі органи втручаються і роблять те, що найкраще задовольняє інтересам і споживачів, і фірм.

Практика показала, що часто регулюючі органи швидше переслідують свої інтереси замість інтересів суспільства в цілому. Прихильники цієї точки зору, званої зазвичай **теорією «зрощення»**, автором якої вважається лауреат Нобелівської премії Джордж Стіглер, стверджують, що суспільству в цілому не вигідно таке регулювання. Замість цього вигоду отримують об'єкти регулювання. Збитки ж зазвичай несуть споживачі їхньої продукції.

Прихильники теорії «суспільного вибору» розглядають концепції «суспільних інтересів» і «зрощення» в якості крайніх випадків. За їх уявленням перед регулюючими органами виникають альтернативи. За інших рівних умов, може, вони б і робили те, що найкраще для суспільства в цілому, але, на жаль, припущення «при інших рівних умовах» незастосовне до реального світу. З іншого боку, регулюючі органи будуть схильні зберігати ціни, пропонувані регульованими фірмами, на досить низькому рівні для вигоди споживачів даної продукції, які будуть задоволені, що позначиться на їх відношенні до регулюючих органів і політикам. Останні, у свою чергу, мають можливість повторно призначати членів органів нагляду і підвищувати їм

заробітну плату. Разом з тим невисокі ціни можуть означати низький прибуток для фірм, що постачають даний вид продукції на ринок. Це, зрештою, може призвести до відходу з ринку даних фірм, так що послуги членів регулюючих органів можуть не знадобитися в майбутньому. Отже, вони не в змозі зробити так, щоб «і вовки виявилися ситі, і вівці цілі». У будь-якому випадку регулюючі органи щось набувають і щось втрачають.

У результаті органи нагляду зазвичай регулюють ринок таким чином, щоб дозволити фірмам отримувати прибуток дещо вище за рівень ринку досконалої конкуренції, але трохи нижче рівня, що забезпечується встановленням монопольних цін. Отже, органи нагляду не будуть віддавати перевагу ні ринку досконалої конкуренції, ні ринку чистої монополії. Однак, таким чином, регулюючі органи дозволяють фірмам володіти, принаймні, частково, монопольною владою, тобто можливістю встановлювати монопольні ціни» [1, с. 165-166].

Під **банківським регулюванням**, як правило, розуміють розробку та видання уповноваженими органами конкретних правил та інструкцій, що базуються на чинному законодавстві й визначають структуру та способи здійснення банківської справи [4].

Крім того, **державне регулювання банківської системи** можна визначити як сукупність взаємопов'язаних різноманітних економічних відносин, що виникають з приводу досягнення стабільного та ефективного розвитку банківської системи для забезпечення загального розвитку країни в цілому.

Банківське регулювання можна розглядати з різних аспектів, зокрема: процесного, структурного, організаційно-функціонального (рис.5.3).

У процесному аспекті банківського регулювання слід визначити окремі стадії.

Стадія концепції є нічим іншим як законодавчим процесом. На цій стадії проводяться консультації між політичними силами, які репрезентують різноманітні прошарки суспільства. Тут ведеться робота над новою нормативною базою або внесенням змін до вже існуючих нормативно-правових актів. Останнє є результатом закінченої стадії контролю, у рамках якої

були виявлені недоліки в попередній концепції. Стадія концепції здійснюється органами, які мають нормотворчі повноваження.

Після закінчення концептуальної стадії починається *стадія застосування* законодавства. Застосування здійснюється органами, які мають виконавчі функції.

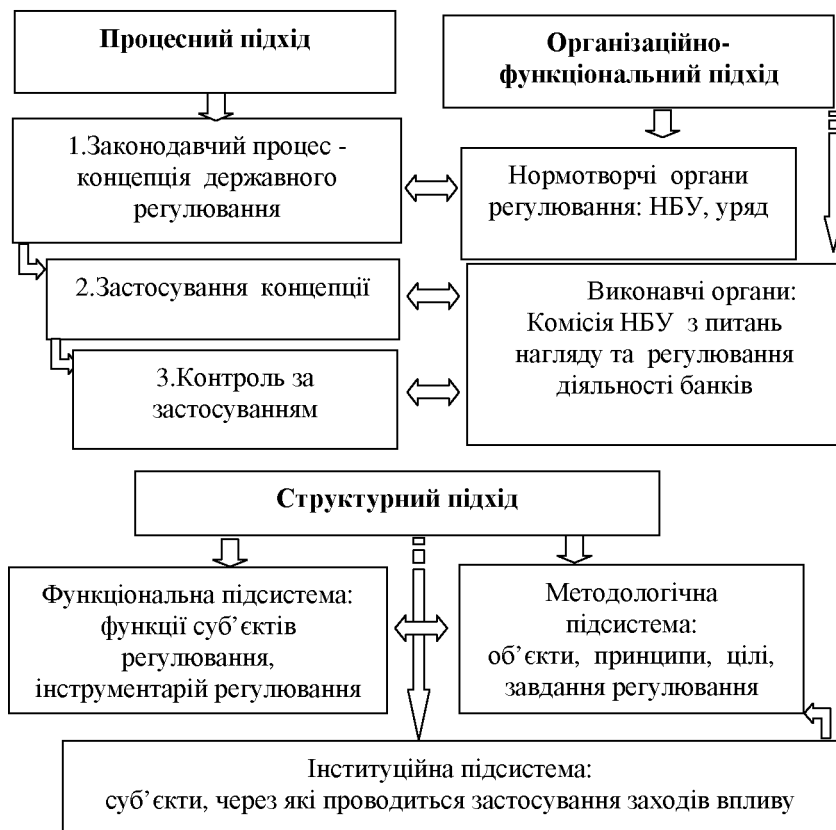

Рис.5.3. Підходи до розуміння дефеніції «державне регулювання банківської системи» (узагальнено на основі [3, с.25-26; 5])

Увесь процес завершується контролем застосування заходів та виведенням висновків, які знову ж таки є складовою стадії концепції. Тут необхідна співпраця нормотворчих та виконавчих

органів. Слід зазначити, що стадії усього процесу не є абсолютно відокремленими, а весь процес відбувається одночасно.

Розглядаючи визначення банківського регулювання з організаційно-функціонального боку, його можна розділити на органи, які мають нормотворчі та ті, що мають виконавчі функції. З одного боку, парламент та уряд (й інші їм підлеглі установи) займаються формуванням законодавчої бази для ефективного впливу на діяльність банків відповідно до державних цілей, а також контролем за його застосуванням, як і вдосконаленням. Ними формується конкретний орган виконавчої влади. Узагальнюючи ці функції, можна сказати, що парламент та уряд виконують тут нормотворчу функцію та деяку порівняно малу частку виконавчої [3, с.25-26].

Структурно державне регулювання банківської системи являє собою систему, яка містить наступні підсистеми:

методологічну підсистему - об'єкти, принципи, цілі та завдання, виконання яких передбачає поліпшення кількісних та якісних показників банківської системи. Цілі, які необхідно досягти в результаті регулюючого процесу, можна поділити на фундаментальні та інструментальні. *Фундаментальні цілі* – це такі цілі, які не потребують додаткового обґрунтування. *Інструментальні цілі* – це цілі, які є інструментами досягнення фундаментальних цілей. До фундаментальних цілей регулювання банківської діяльності слід віднести забезпечення стабільності функціонування банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів. Вниз по ієрархічній сходинці знаходяться цілі нижчого порядку – інструментальні, до них належать: розробка дієвої та ефективної законодавчої бази, запобігання виникненню ризиків, системного кризису та інші;

функціональну підсистему - функції, реалізовані суб'єктами державного регулювання банківської системи, що визначаються однорідністю використовуваного інструментарію;

інституційну підсистему - суб'єкти, через які проводиться застосування заходів впливу на досягнення цілей та завдань державного регулювання банківської системи.

До суб'єктів, що здійснюють регулювання банківської системи, відносяться: НБУ, органи державної влади, міжнародні організації, а об'єктом регулювання виступає банківська система.

За допомогою структурних методів регулювання банківська система набуває таких параметрів та властивостей, що дають змогу сформувати таку її структуру, яка буде ефективно функціонувати виконуючи покладені на неї функції, швидко та адекватно пристосовуватися до зовнішніх змін, мати здатність до саморегуляції та саморозвитку [4].

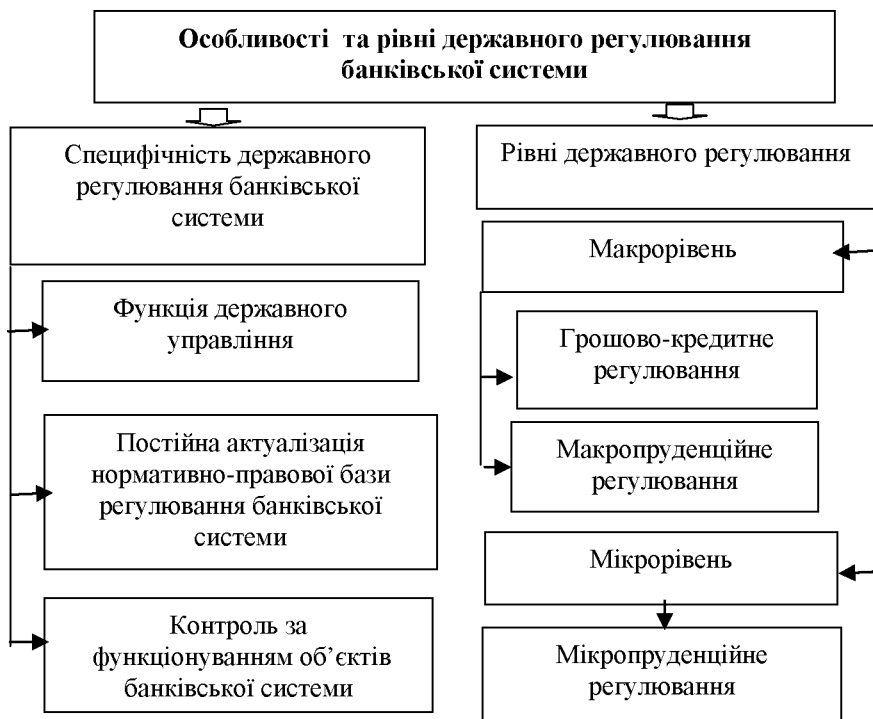

Рис.5.4. Характерні особливості та рівні державного регулювання банківської системи (узагальнено на основі [6])

Державне регулювання банківської системи охоплює макро- і мікрорівень взаємодії всіх учасників з приводу економічних відносин, що виникають. Важливість урахування окремих рівнів щодо економічних відносин, що виникають з приводу упровадження державного регулювання банківської системи підтверджується й з погляду розгляду такої дефініції, як «банківська система», відповідно до якої **банківська система** –

це сукупність різних видів національних банків і кредитних установ. Згідно з вітчизняним законодавством, банківська система складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України.

До *специфічних особливостей державного регулювання* банківської системи належать :

1) регулювання банківської системи - одна з функцій державного управління, що реалізується державою через уповноважені органи (переважно, через центральний банк);

2) регулювання банківської системи реалізується на макrorівні - через регулювання процесів, пов'язаних з грошово-кредитними відносинами (грошово-кредитне регулювання) та забезпеченням стабільності фінансових ринків (макропруденційне регулювання);

3) регулювання банківської системи реалізується на мікрорівні - через регулювання окремих елементів банківської системи без безпосереднього втручання в їх оперативну діяльність;

4) цілі та завдання регулювання банківської системи детермінуються нормативністю шляхом створення та постійної актуалізації відповідної нормативно-правової бази;

5) регулювання банківської системи передбачає контроль за функціонуванням об'єктів відповідно до рівнів регулювання, в тому числі за виконанням правових норм, що регламентують відносини між ними, та розробку управлінських впливів, спрямованих на усунення відхилень фактичних параметрів об'єкту управління від цільових [6].

Державне регулювання банківської системи передбачає виконання державою певних завдань та організаційно-управлінських, інституційних та економічних функцій через реалізацію нормативно-правового регулювання, податкової, конкурентної та грошово-кредитної політики (рис.5.5).

До **основних завдань банківського регулювання** та нагляду належать:

- забезпечення стабільності та надійності банківської системи з метою сприяння економічному піднесенню;

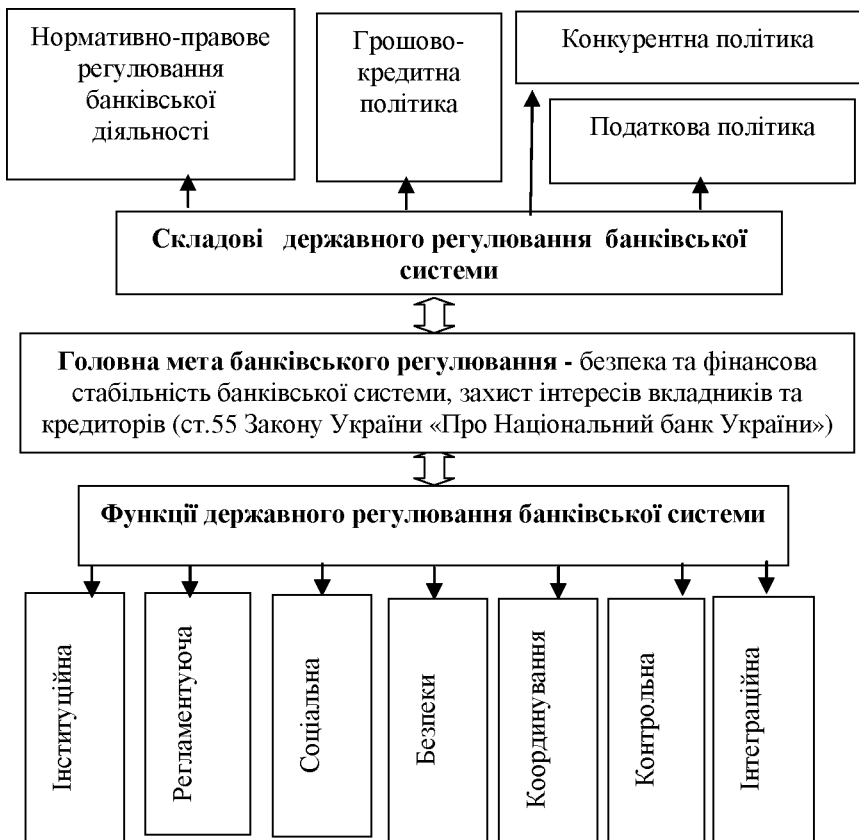

Рис.5.5. Взаємозв'язок засобів та функцій державного регулювання банківської системи (розроблено за даними [8; 9])

- захист вкладників і кредиторів банку, що передбачає захист клієнтів від неправомірної діяльності банківських установ і забезпечення професійного поведіння з клієнтами та кредиторами банку;

- створення конкурентного середовища у банківському секторі, завдяки якому знижуються відсоткові ставки за кредитами, підвищуються відсоткові ставки за депозитами, розширюється спектр банківських послуг, запроваджуються нові банківські технології;

- забезпечення відкритості політики та діяльності банківського сектору вцілому і в кожному банку зокрема;
- підтримання необхідного рівня стандартизації та професіоналізму в банківській системі, забезпечення ефективної діяльності банків і запровадження технологічних нововведень в інтересах споживачів банківських послуг[7].

До функцій державного регулювання банківської системи належать (див.рис.5.5):

- **інституційна (функція формування та розвитку інституційного середовища)** - забезпечує розвиток інституційного середовища як щодо забезпечення дієвості банківської системи загалом, так і щодо функціональної спрямованості самої банківської системи зокрема. Формування інституційного середовища забезпечується діяльністю органів державного регулювання через визначення правил гри для учасників банківського ринку. Визначальна роль у цьому належить процесу розробки, прийняття та реалізації законодавчих та нормативно-правових актів. Інституційна функція державного регулювання банківської системи покликана забезпечувати розвиток конкурентного середовища у банківстві, рівноправність учасників банківського ринку всіх форм власності, вільне входження та вихід із даного сегменту ринку;

- **регламентуюча (функція регулювання банківської діяльності та реалізації регуляторної політики)** - безпосередньо розриває сутність державного регулювання банківської системи. Дана функція передбачає здійснення регламентації процесу організації банківського бізнесу, регулювання діяльності банків на кредитному, валютному та фондовому ринках. Згідно Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» НБУ здійснює регуляторну діяльність щодо виконання таких функцій[10]:

а) встановлення для банків правил проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку та звітності, захисту інформації, коштів та майна;

б) визначення системи, порядку і форми платежів між банками; визначення напрямків розвитку сучасних електронних

банківських технологій, створення та координація електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

в) ведення державного реєстру банків, здійснення ліцензування банківської діяльності та операцій;

г) здійснення сертифікації аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку;

д) організація інкасації та перевезення банкнот і монет й інших цінностей, видання ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

- **соціальна (функція забезпечення соціальної допомоги та захисту прав учасників банківського ринку)** - дозволяє здійснювати захист учасників банківського ринку. Соціальний аспект державного регулювання банківської системи проявляється: у формуванні системи прав захисту вкладників та кредиторів банківської установи; у стимулюванні реалізації банками пільгових програм кредитування для незахищених верств населення (багатодітних сімей; неповносправних громадян; ветеранів війни, інвалідів дитинства, пенсіонерів тощо); у організації розробки програм фінансової підтримки сектору малого і середнього бізнесу, підприємців-фізичних осіб, фермерів; у активізації розвитку іпотечного кредитування, зокрема молодіжного іпотечного кредитування тощо;

- **контрольна (функція реалізації державного контролю за діяльністю об'єктів державного регулювання банківництва)** - спрямована на упередження виникнення небажаного розвитку банківської системи і впливу такого розвитку на економіку країни в цілому. Окрім цього, контрольна функція є й основою для забезпечення безпеки банківського сектору країни. Контрольна функція виявляє порушення чинної законодавчої та нормативно-правової бази та забезпечує адекватне реагування наглядових структур щодо застосування заходів впливу до порушників. Контрольна функція реалізується через банківський нагляд, податковий аудит, державний господарський контроль, контроль силових структур, фінансовий моніторинг. Безперервний процес контролю за банківською системою дозволяє своєчасно реагувати на порушення

банківського законодавства та оптимізувати політику державного регулювання;

- **забезпечення безпеки банківського сектору країни** - безпека банківської система в значній мірі залежить від характеру політики доступу іноземних банків до національної банківської системи; антикримінальної політики в фінансовому секторі; ступеню боротьби контролюючих органів з легалізацією коштів, набутих злочинним шляхом; заходів впливу за недодержання вимог щодо відкритості, достовірності та прозорості фінансової звітності банків. Реалізація функції передбачає виявлення та прогнозування внутрішніх та зовнішніх загроз банківській системі, здійснення комплексу оперативних та довгострокових заходів щодо їх попередження та нейтралізації. Важливого значення при цьому набуває створення фонду засобів забезпечення фінансової стійкості банківської системи та ефективне управління ними в повсякденних умовах та при надзвичайних ситуаціях;

- **координування (функція налагодження взаємодії між регулюючими органами державної влади)** - дана функція набуває вагомого значення при оптимізації процесу регулювання, що в кінцевому результаті веде до підвищення ефективності функціонування банківської системи. Така оптимізація досягається шляхом: налагодження обміну інформацією, спостереженнями, висновками між органами, що здійснюють державне регулювання банківської системи; вільного доступу до інформаційних баз даних одне одного; проведення спільних нарад та зустрічей. Належна реалізація координуючої функції сприяє уникненню дублювання регулюючих та контрольних функцій, економії часу фахівців та зменшенню фінансових витрат на утримання відповідного персоналу;

- *інтеграційна* (функція сприяння входженню в світовий банківський ринок) - сприяє забезпеченню зв'язків як між регулятивними державними органами та учасниками банківської системи, так і банківськими системами інших країн[8; 9].

5.2. Призначення, моделі, форми, принципи і функції банківського нагляду

Оснoву державного регулювання складає система банківського нагляду.

Банківський нагляд – це моніторинг процесів, які відбуваються в банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме під час створення нових банків та установ, діяльності банків, реорганізації та ліквідації банків.

У широкому розумінні **банківський нагляд** – це цілеспрямована діяльність, яку здійснює уповноважений орган з питань банківського нагляду та контролю, що представляє державну владу, з метою постійного контролю за дотриманням законодавчо встановлених меж діяльності банків та забезпечення стабільності національної банківської системи і грошової одиниці та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Банківський нагляд у будь-якій країні має свої специфічні лише для неї властивості й формується під впливом різних факторів. Він може бути ефективним тільки в тому випадку, якщо він здійснюється:

- у відповідному макроекономічному середовищі;
- у режимі розумної та стійкої макроекономічної політики; при добре розвиненій інфраструктурі;
- за ефективної ринкової дисципліни;
- за наявності процедур для ефективного розв'язання проблем, що виникають, і механізму, здатному забезпечити належний рівень системного захисту (або безпеки і надійності кредитних організацій).

У процесі історичного розвитку національної економіки, а відповідно і банківського сектору, розвитку банківських технологій і операцій перед державним регулюванням банківського сектору постають завдання щодо вдосконалення або визначення найоптимальнішої організаційної структури банківського нагляду та його складових.

У світовій практиці застосовуються різні підходи стосовно створення системи банківського нагляду та ефективного її функціонування.

В світовій практиці державний контроль за діяльністю банків на різних рівнях здійснюють різні відомства (табл.5.1).

Таблиця 5.1

Мета здійснення державного контролю за діяльністю банків різними органами [15, с.251]

Рівні контролю			
Внутрішньо-відомчий	Міжвідомчий	Регіональний	Позавідомчий
Повноважні органи			
ЦБ і/або Міністерство фінансів	Комітет зі справ банків	Регіональні комісії зі справ банків	Контрольні палати (Ревізійний комітет)
Мета			
розробка єдиних правил ліцензування й економічних нормативів для банків; здійснення прямого нагляду за діяльністю банків; проведення ревізій банків; керування процесами об'єднання і злиття банків; координація і встановлення зв'язків з банками; визначення форм, термінів і змісту звітності	визначення напрямів діяльності банків; визначення пріоритетних галузей кредитування; регулювання процесів розвитку банківської мережі; розробка форм банківського обслуговування; узгодження банківської політики	контроль за дотриманням положень антимонопольного законодавства банківської системи; контроль і підтримка банків; контроль за здійсненням операцій з населенням; забезпечення і перевірка правильності проведення інвестиційних і трастових операцій	здійснення контролю за різними напрямками банківської діяльності

Згідно з чинним законодавством банківський нагляд в Україні проводиться єдиним державним органом – Національним банком, який поряд зі своїм наглядом ставить перед банківськими установами вимоги щодо обов'язкового постійного внутрішнього контролю з боку наглядової ради, внутрішнього та

зовнішнього аудиту.

Основні моделі нагляду за фінансовою системою представлені на рис.5.6.

Рис.5.6. Системи нагляду за фінансовою системою[2]

Банківський нагляд класифікується за такими характерними ознаками: етапами здійснення, формами реалізації, встановленими вимогами.

Наглядова та регуляторна діяльність здійснюється Національним банком України на підставі двох законів: «Про банки і банківську діяльність» та «Про Національний банк України», а також на підставі численних нормативних актів, що видаються Національним банком України у межах його повноважень. Варто відмітити, що в Україні система банківського регулювання та нагляду майже монопольно

функціонує на основі впливу держави [7].

У Законі України «Про Національний банк України» під **банківським наглядом** розуміється система контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку [11].

Згідно із ст.67 Закону України «Про банки і банківську діяльність» *метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках.*

Стрижнем банківського нагляду є спостереження уповноваженими органами за виконанням банками II рівня вимог та умов діяльності, регламентованих законами України та нормативно-правовими актами цих органів з метою досягнення винятково суспільних цілей – захист вкладів, підтримання ефективної кредитної системи.

Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх відокремлені підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків, банківські групи, учасників банківських груп на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог законодавства щодо здійснення банківської діяльності.

Національний банк України для цілей банківського нагляду має право отримувати від державних органів та інших осіб інформацію, у тому числі конфіденційну, щодо фінансового/майнового стану засновників банку та осіб, що набувають або збільшують істотну участь у банку, їх ділової репутації, джерел походження коштів, що будуть використовуватись для формування статутного капіталу банку.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України має право вимагати від банків та їх керівників, банківських груп, учасників банківських груп усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-

правових актів Національного банку України для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності. У разі якщо Національний банк України при здійсненні банківського нагляду дійшов висновку, що система управління ризиками банку є неефективною та/або неадекватною, банк зобов'язаний на вимогу Національного банку України невідкладно розробити та подати на погодження Національному банку України відповідний план заходів, спрямованих на усунення недоліків.

Національний банк України має право запровадити особливий режим контролю за діяльністю банку та призначити куратора банку. Особливий режим контролю є додатковим інструментом банківського нагляду. Під час здійснення особливого режиму контролю за діяльністю банку Національний банк України має право заборонити банку використовувати для розрахунків прямі кореспондентські рахунки та/або вимагати від банку проведення розрахунків виключно через консолідований кореспондентський рахунок.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України може користуватися послугами інших установ за окремими угодами.

При здійсненні нагляду за установами, що ведуть банківську діяльність в інших державах, Національний банк України співпрацює з відповідними органами цих держав. Повідомлення, надіслане відповідними органами інших держав, може використовуватися тільки в таких цілях: для перевірки ліцензії установи на право ведення діяльності; для перевірки права на здійснення банківської діяльності.

Національний банк України під час здійснення нагляду співпрацює з іншими державними органами, які здійснюють регулювання ринків фінансових послуг в Україні, та з відповідними органами нагляду за фінансовими установами іноземних держав. Співпраця відбувається на підставі укладених договорів, меморандумів чи в інших формах [12].

Закон України «Про Національний банк України» не визначає структурних підрозділів, які забезпечують банківський

нагляд, відсутні кваліфікаційні вимоги до їхніх керівників, строк перебування на посаді.[13].

За формами реалізації банківський нагляд поділяється на вступний, безвізний та виїзний, форми банківського контролю залежно від стабільності та ефективної роботи банківських установ поділяються на загальний, інтенсивний та нагляд вищого ступеня (рис.5.7).

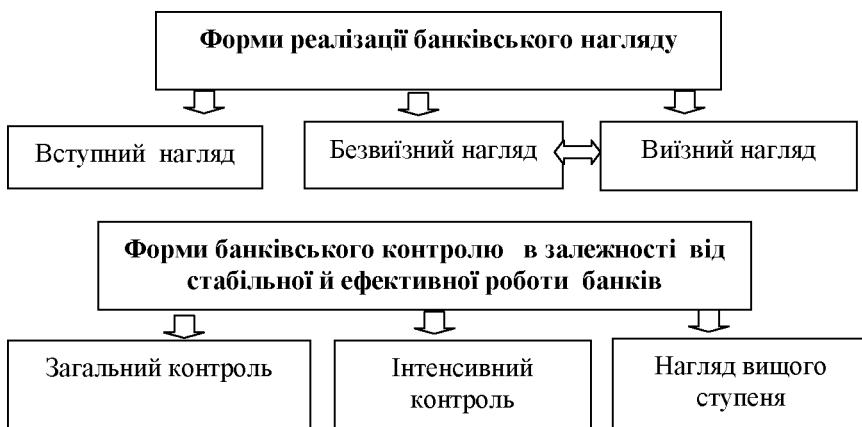

Рис.5.7. Форми реалізації банківського нагляду та банківського контролю в залежності від стабільної й ефективної роботи банків в Україні (узагальнено на основі [14; 15, с.252])

Вимоги вступного нагляду стосуються: вступних умов щодо обсягу капіталу, джерел внесків до статутних капіталів банків та складу їх учасників; кваліфікаційних та професійних якостей працівників вищої і середньої ланок управління банками; питань щодо іноземних акціонерів (учасників); відповідних технічних питань; умов, за яких Національний банк України відмовляє в наданні ліцензії на проведення банківських операцій; умов щодо виконання окремих банківських операцій.

Безвізний (документарний, попередній, дистанційний) нагляд застосовується для забезпечення дотримання банками встановлених вимог, пов'язаних із мінімізацією ризиків ведення ними власного бізнесу. Водночас при його проведенні

реалізується заборона або обмеження Національним банком України щодо деяких видів банківської діяльності, здійснюється встановлення обсягів резервів для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків, які порушують економічні нормативи тощо. Безвізний нагляд використовується як система раннього попередження, що дає змогу наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування до банків превентивних заходів до загострення ситуації або проведення інспекційної перевірки на місці.

Виїзний (інспекційний) нагляд здійснюється в результаті інспектування банків та їх установ, а також шляхом розробки і вжиття заходів щодо організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення цих установ. Він дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності банків, як: достовірність звітності, дотримання законів і нормативних актів, надійність управління банком, стійкість фінансового стану банку.

Основними принципами Базельського Комітету передбачені регулярні контакти між державним органом нагляду та працівниками банку як один з найефективніших способів незалежного підтвердження одержаної звітної інформації. У цьому контексті виїзний нагляд доповнює та певною мірою спирається на роботу, проведenu внутрішніми та зовнішніми аудиторами банку. Зовнішні аудитори залучаються керівництвом банку для виявлення факту правильності відображення у фінансовій звітності реального стану та умов діяльності оцінюваної банківської установи. При цьому внутрішні аудитори несуть відповідальність за адекватну оцінку системи внутрішнього контролю та системи управлінської інформації. Відмінність між виїзним наглядом і аудитом полягає в тому, що інспектування зосереджується на оцінці, тоді як аудит – на перевірці [15].

Безвиїзний і виїзний нагляд є взаємодоповнюючими формами банківського нагляду й не можуть існувати окремо один від одного [14].

Загальний контроль здійснюється щодо стабільно працюючих банків, які виконують нормативи, чинне законодавство і мають гарну ділову репутацію.

Інтенсивний контроль поширюється на банки, що періодично порушують чинне законодавство, економічні нормативи і фінансово нестабільні.

Нагляд вищого ступеня здійснюється (2 рази за квартал) щодо банків, що систематично порушують нормативи і мають незадовільне фінансове становище.

Головним завданням банківського нагляду НБУ є створення ефективної системи захисту інтересів кредиторів і вкладників банку, оперативного реагування на події, які дестабілізують діяльність банку

Банківський нагляд опирається на наглядову модель, яка включає конкретні функції і підпорядкована певним принципам (рис. 5.8).

Враховуючи світовий досвід, дослідники виділяють наступні **принципи банківського нагляду**:

- *універсальність та обов'язковість*. Його значення полягає в тому, що під нагляд повинні підпадати всі без винятку кредитні організації на території країни;

- *законодавче закріплення за центральним банком (і/або іншими організаціями) наглядових функцій* з наданням йому права видавати відповідні нормативні акти, обов'язкові для всіх банків (кредитних організацій);

- *єдність вимог органів нагляду*. До всіх кредитних організацій, що здійснюють однакові операції, повинні пред'являтися однакові вимоги. Там, де вимоги можуть бути диференційованими, повинні використовуватися ясні та стабільні правила диференціації;

- *обов'язковість виконання законних вимог органів нагляду*. Наглядовий орган повинен мати право примусу до виконання своїх законних вимог;

- *єдність кількісного і якісного контролю*. Необхідно відслідковувати не тільки формальне дотримання кредитними організаціями тих або інших правил, нормативів, вимог, вказівок, але і якісних економічних і фінансових характеристик їхнього розвитку, що вимагає дієвого моніторингу (контроль за динамікою показників ефективності роботи конкретних кредитних організацій) і не менш якісної індивідуальної аналітичної роботи;

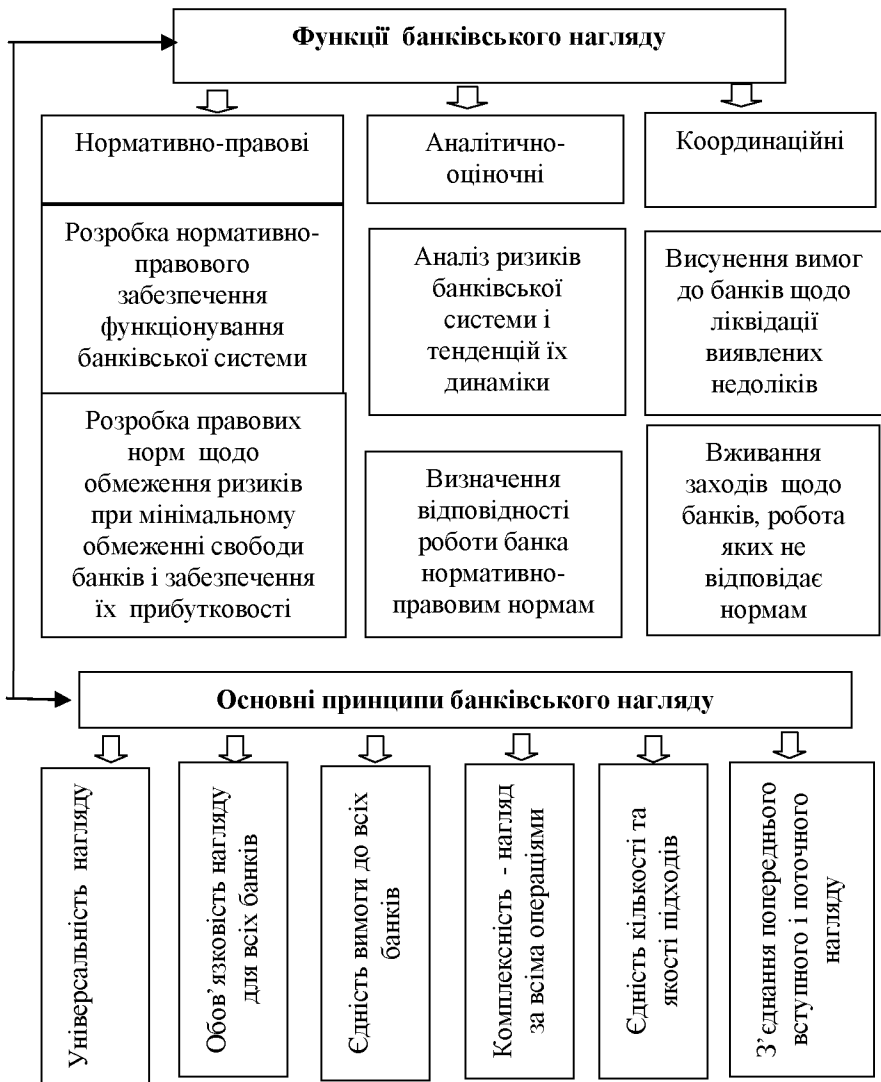

Рис.5.8. Взаємовплив функцій та принципів банківського нагляду (розроблено за даними [14; 15, с. 87-88])

- *посднання превентивного (попереджувального) і наступного контролю. Превентивний контроль слід розуміти і як попередній (ще на стадії створення банку), і як профілактичний*

(далекоглядний), що попереджає появу й нагромадження в діяльності функціонуючих банків негативних явищ і тенденцій. При цьому треба ясно розуміти й те, що якщо нагляд виявляє важливі проблеми на ранній стадії їхнього розвитку, то підставою для застосування до відповідного банку заходів впливу слід визнати саму ризикову діяльність, а не тільки те, що фактично відбулося порушення тих формальних співвідношень структури балансу, які в остаточному підсумку й відбиті в обов'язкових нормативах. До цього повинні бути готові працівники наглядових органів і банків;

- *поєднання дистанційного (документарного) і «контактного» (перевірки на місцях) способів нагляду;*

- *професіоналізм контролю.* Щоб ефективно вести нагляд, потрібно чітко розуміти характер бізнесу банків, вільно орієнтуватися в його тенденціях і на цій основі аналізувати проведені банком операції. У наш час, коли багато банків здійснюють свої операції в складі фінансових холдингів, представникам нагляду необхідно знати операції небанківських фінансових інститутів для того, щоб уявляти повну картину діяльності холдингів;

- *адекватність контролю.* Невеликі банки з малою кількістю операцій об'єктивно потребують тільки технологічного нагляду, тоді як великі і середні мають потребу в поглибленому аналізі;

- *конструктивний характер нагляду.* Головне завдання наглядових органів – допомагати підтримувати працездатність банку, якомога раніше виявляти причини можливих труднощів і вчасно сприяти їхньому подоланню. Центральний банк не повинен виступати в ролі наглядача;

- *консолідований характер контролю.* Контроль за банком повинен вестися на основі обліку операцій всіх його підрозділів (філій, відділень), а також дочірніх і залежних організацій;

- *поєднання державного, незалежного аудиторського (зовнішнього), громадського (з боку громадських об'єднань самих банків) і внутрішнього контролю;*

- *достовірність даних і повна відповідальність за їхню якість та конфіденційність;*

- *відкритість для широкої громадськості*[16, с. 87-88].

До основних завдань банківського нагляду належать:

- забезпечення стабільності та надійності банківської системи;
- створення конкурентного середовища у банківському секторі. Завдяки банківській конкуренції знижуються процентні ставки за кредитами, підвищуються процентні ставки за депозитами, розширюється спектр банківських послуг, запроваджуються нові банківські технології;
- забезпечення ефективної діяльності банків і запровадження технологічних нововведень в інтересах споживачів банківських послуг;
- захист інтересів вкладників, що розміщують свої кошти в банках, від неефективного управління банками та шахрайства;
- забезпечення відкритості політики і діяльності банківського сектора в цілому і в кожному банку окремо;
- підтримування необхідного рівня стандартизації і професіоналізму в банківській системі.

Необхідність банківського нагляду в умовах ринкової економіки не виключає саморегуляцію банківського сектора через ринкові механізми. Ці дві форми регулювання мають доповнювати одна одну. Банки повинні діяти, керуючись принципами комерційного розрахунку та надійності.

Нагляд здійснюється на різних стадіях функціонування банківської системи.

Застосовуються наступні види банківського нагляду: вступний, попередній та поточний (рис. 5.9).

Вступний нагляд – це контроль НБУ на етапі створення банку. Припускає визначення умов створення і особливості одержання ліцензій на проведення банківських операцій.

Реєстрація та ліцензування банків - найважливіша функція вступного банківського нагляду. Вони дозволяють обмежувати або розширювати банківську діяльність згідно з вимогами чинного законодавства. Комерційні банки мають право здійснювати операції тільки після отримання відповідної ліцензії НБУ.

Ліцензування – це порядок видачі банкам, що з моменту реєстрації одержали статус юридичної особи, дозволу на здійснення окремих або всіх банківських операцій. Для

отримання ліцензії або її розширення комерційні банки повинні підготувати певний пакет документів і передати в Управління реєстрації та ліцензування банків НБУ, яке й буде приймати остаточне рішення щодо видачі або вилучення ліцензій.

Рис. 5.9. Види банківського нагляду в залежності від стадії функціонування банківської системи та виконання установлених вимог (розроблено за даними [14; 15,с.252])

Попередній нагляд – це дистанційний нагляд за діяльністю комерційних банків, що містить:

- 1) розробку системи економічних нормативів, що регулюють діяльність банку;
- 2) встановлення відповідних форм звітності та їх аналіз відповідно до системи показників, розрахованих НБУ;
- 3) розробку методології розрахунків стягнень.

Поточний нагляд НБУ – це інспектування та оцінка комерційного банку за результатами його діяльності. Він базується на:

- 1) формуванні інформаційної бази даних та проведенні аналізу діяльності;
- 2) визначенні мети, засобів та методів перевірки діяльності банків;
- 3) інспектуванні діяльності банків;
- 4) консультуванні керівництва банків, застосуванні штрафів і санкцій, що передбачені законодавством;
- 5) прийнятті рішень за результатами перевірок і контролю за усуненням недоліків, які були виявлені в процесі інспектування [15, с.252].

Банківський нагляд зобов'язаний спостерігати за виконанням установлених різних вимог, нормативів, правил, а тому його можна поділити як нагляд за виконанням кількісних, якісних та ризик-орієнтованих вимог (див.рис.5.9).

Нагляд, що базується на кількісних вимогах, спрямований на виконання банками вимог, значення яких можна виміряти кількісно. По суті такий підхід у здійсненні нагляду є єдиною формою нагляду, яка не ґрунтується на суб'єктивних оцінках: банк або виконує, наприклад, мінімальні вимоги до розміру капіталу, або не виконує. Невиконання банком установлених вимог веде до застосування наглядовим органом коригувальних заходів. Більшість правил і положень, що приймаються й доводяться до відома банківських установ, стосуються встановлення банкам у їх діяльності кількісних обмежень, переважна більшість яких представлена достатністю капіталу, нормативами ліквідності, граничними значеннями великих кредитних ризиків, нормативами інвестування, граничним розміром відкритої валютної позиції, а також резервними вимогами. Нагляд за виконанням кількісних вимог дозволяє наглядовим органам порівнювати та ранжувати за певними пропорціями показники роботи банків і оцінювати їх здатність протистояти кризовим непередбачуваним ситуаціям.

Банківський нагляд, що базується на якісних вимогах, спирається на оцінку факторів якісного характеру, до яких, наприклад, належать вимоги з затвердження політики банку;

організації корпоративного управління банком та механізмів внутрішнього контролю, включаючи поділ обов'язків між різними підрозділами банку; встановлення вимог до системи внутрішнього контролю за діяльністю банку з боку ради директорів; забезпечення адекватності внутрішнього та зовнішнього аудиту, достовірності бухгалтерського обліку та звітності банківської установи; дотримання прозорості діяльності банку для громадськості; закріплення професійних навичок керівної ланки, персоналу банку; використання заходів постійного удосконалення фахового рівня працівників. Оцінка відповідності банківської діяльності якісним вимогам спирається на професійне судження нагляду, у зв'язку з чим надзвичайно важливо, щоб нагляд був незалежний від діяльності підконтрольного банку або третіх осіб, зацікавлених у викривленні справжнього стану справ у даному банку.

Звичайно, певним недоліком нагляду за якісними вимогами є його суб'єктивний характер, коли наглядовий орган допускає їх різноманітну інтерпретацію. Нагляд при цьому зазнає деяких труднощів щодо забезпечення виконання норм регулювання якісного характеру і тому в розпорядженні наглядового органу повинен перебувати певний набір інструментів, які дозволяють йому переконати банківську установу в правильності наглядової оцінки або вимагати від банку поліпшення показників своєї діяльності щодо якісних вимог банківського нагляду. Недостатньо виконання банками кількісних і якісних вимог - нагляд повинен упевнитися, що в майбутньому банки зможуть уникнути надмірних ризиків або ж покрити потенційні збитки, якщо такі ризики все ж таки будуть прийняті.

В умовах сучасного динамічного розвитку ринку банківських послуг перевірка власне операцій уже не розглядається як умова, достатня для забезпечення безперервної, стабільної й безпечної роботи банку. Тому банківський нагляд звертає особливу увагу, насамперед, на розуміння окремою банківською установою прийнятих нею ризиків і на те, чи має банк у своєму розпорядженні інструменти, необхідні для виявлення, вимірювання, управління та контролю за такими ризиками. У цьому й полягає головна мета ризик-орієнтованого

банківського нагляду [14].

Укрупнено *банківський нагляд складається з таких етапів:*

- 1) реєстрація банку;
- 2) ліцензування банку;
- 3) здійснення моніторингу банку – безвізної інспекції, а також виїзної цільової або комплексної інспекції банку в законодавчо встановлені терміни або в разі виникнення необхідності;
- 4) визначення рейтингової оцінки банку;
- 5) вживання заходів щодо усунення недоліків роботи банку: а) не примусових заходів (лист-попередження або лист із зобов'язаннями); б) примусових заходів (підвищення норми резервів, штрафи, уведення тимчасової адміністрації, реорганізація або ліквідація);
- 6) уведення режиму фінансового оздоровлення, що є комплексом примусових і не примусових заходів;
- 7) проведення повторної цільової інспекції для з'ясування того, чи упорався банк з проблемами;
- 8) ліквідація банку в разі банкрутства або відкликання ліцензії[14].

5.3. Регулювання діяльності банків в Україні

Сучасна система регулювання банківської діяльності включає державні та ринкові інструменти впливу, взаємодія яких забезпечує ефективність та соціальну відповідальність банківського бізнесу.

Парадоксально, але при наявності низки документів щодо державного регулювання банківської системи та банківської діяльності в законодавстві України відсутнє визначення поняття державного банківського регулювання.

Банківське регулювання - це регламентування діяльності банків і банківських операцій, здійснюване спеціальним державним органом - НБУ в межах його компетенції.

Вплив центрального банку на діяльність комерційних банків здійснюється за такими основними напрямками:

1) створення законодавчих та інших умов, які б дозволили банкам реалізувати свої економічні інтереси (організаційно-правовий напрям);

2) встановлення економічних нормативів та нагляд за їх дотриманням із метою забезпечення ліквідності банківської діяльності (напрямок опосередкованого економічного впливу).

В Україні, згідно із Законами України «Про банки і банківську діяльність»(ст.61) і «Про Національний банк України» (ст.1), функції банківського регулювання та нагляду здійснює НБУ.

Для досягнення та підтримки стабільності банківської діяльності в організаційній структурі центрального апарату НБУ сформовано відповідні департаменти (див. п.3.2., рис.3.7), зокрема:

- банківського нагляду;
- інспекційних перевірок банків;
- фінансового моніторингу;
- реєстраційних питань;
- методології;
- моніторингу пов'язаних з банками осіб.

Статтею 61 України «Про Національний банк України» встановлено, що *Національний банк України здійснює державне регулювання діяльності банків як безпосередньо, так і через створений ним орган банківського нагляду.*

Відповідно до чинного законодавства як на центральному, так і на територіальному рівні, функціонує **Комісія Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків**, що є органом, спеціально створеним для проведення скоординованої, зваженої і послідовної політики щодо здійснення нагляду за діяльністю банків в Україні, яка сприятиме успішному функціонуванню українських комерційних банків, надійному захисту інтересів їх вкладників і кредиторів, прогнозуванню та своєчасному реагуванню на зміни, які відбуваються у банківській системі України [17].

Комісію очолює голова на рівні першого заступника Голови Правління Національного банку України. Персональний

склад Комісії затверджується Правлінням Національного банку України.

Згідно із п.2. «Положення про комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків» до завдань комісії входять:

1. Забезпечення стабільності та надійності банківської системи, а також захисту кредиторів і вкладників банків.

2. Визначення пріоритетних питань діяльності банківського сектора економіки та напрямів їх вирішення.

3. Проведення політики пруденційного банківського нагляду з метою забезпечення підтримки довіри суспільства до банків.

4. Розроблення стратегії і тактики банківського нагляду, вибір дійових інструментів для здійснення інтегрованого нагляду за банками.

5. Вдосконалення процесів, що запроваджуються з метою забезпечення монолітності, послідовності та консолідованості нагляду.

6. Сприяння наданню необхідних повноважень відповідним рівням системи банківського нагляду для забезпечення її чіткої роботи, в тому числі щодо удосконалення потоків інформації, координації зусиль у системі банківського нагляду, делегування повноважень, подальшого розвитку процедур щодо своєчасного й ефективного прийняття рішень та реагування тощо.

7. Сприяння законодавчому забезпеченню діяльності банківського нагляду, ініціювання нових і удосконалення чинних законів та нормативних актів, опрацювання пропозицій, що надходять із зовнішніх джерел, періодичний перегляд загальної інфраструктури банківського законодавства.

8. Розроблення методологій, які забезпечуватимуть Голову Національного банку України, членів Правління та керівництво банківського нагляду усіх рівнів необхідною інформацією про стан банківської системи, тенденції фінансового розвитку, розроблення системних питань та запланованого реагування.

9. Розроблення заходів щодо запобігання злочинності та правопорушенням у банківській системі.

10. Накопичення міжнародного досвіду та організація співробітництва з питань банківського нагляду з міжнародними організаціями і налагодження контактів з національними наглядовими інстанціями.

11. Проведення підготовки кваліфікованих висновків про проекти законів України та нормативні акти Національного банку України.

12. Проведення комплексної оцінки фінансово-економічного стану банківської системи в цілому, визначення тенденцій її розвитку та надання пропозицій Правлінню Національного банку України щодо адекватного реагування.

Згідно із ст. 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [12] *державне регулювання банківської діяльності НБУ здійснює в 2 формах – в формі адміністративного регулювання та індикативного регулювання* (табл.5.2).

Таблиця 5.2

Форми регулювання банківської діяльності згідно із ст.66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [11;12]

Форми регулювання	
Адміністративне (пряме регулювання)	Індикативне (економічне, непряме регулювання)
- реєстрація банків і ліцензування їх діяльності; - встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; - застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру; - нагляд за діяльністю банків; - надання рекомендацій щодо діяльності банків.	- встановлення обов'язкових економічних нормативів; - визначення норм обов'язкових резервів для банків; - встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій; - визначення процентної політики; - рефінансування банків; - встановлення кореспондентських відносин; - управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції; - операцій з цінними паперами на відкритому ринку; - імпорт та експорт капіталу.

*Під час кризових явищ або дисбалансу грошово-кредитної системи застосовуються форми адміністративного регулювання, в яких покладено використання засобів впливу переважно організаційно-владного характеру. **Адміністративне регулювання** де-факто передбачає запровадження у банківській діяльності заборон, вимог та обов'язків. Наприклад, вимоги до реєстрації та ліцензування банків. Адміністративне регулювання, як правило, є прямим, хоча непряма дія не виключена. За допомогою адміністративного регулювання забезпечується нормальне функціонування банківської системи України відповідно до вимог законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України.*

Адміністративне регулювання здійснюється у правовій формі, тобто шляхом видання нормативно-правових актів. Це дає можливість визначати певні вимоги й умови щодо: реєстрації банків і ліцензування їх діяльності; встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру; нагляду за діяльністю банків; надання рекомендацій щодо діяльності банків. [18].

За формами регулювання НБУ прийнято низку нормативних актів. Основні з них наведено в табл.5.3.

Національний банк застосовує до банків наступні заходи впливу:

1) письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення не виправданих витрат банку, обмеження не виправдано високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

2) скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення або плану реорганізації банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

Таблиця 5.3

Основні нормативно-законодавчі акти щодо регулювання та нагляду за діяльністю банків України

Документ	Режим доступу
Основні принципи ефективного банківського нагляду. Базельський комітет з питань банківського нагляду	http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/BCP%20Core%20Principles_ukr%20.pdf
Законодавство України	
Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV	http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14
Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III	http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14
Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003р. № 1160-IV	http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1160-15
Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 15.08.2011 № 281	http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1054-11
Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI	http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/4452-17
Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III	http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/paran84#n84
Положення Правління НБУ	
Про структуру системи банківського нагляду Національного банку України та його повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності комерційних банків : положення, затв. постановою НБУ від 17.11.97 № 380	http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0486500-97
Положення про Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків: Постанова Правління НБУ № 470 від 09.11.98	http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0470500-98

Продовження таблиці 5.3

Документ	Режим доступу
Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів : Положення, затверджене Постановою Правління НБУ від 08.09.2011 р. № 306	http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11/page
Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи: положення, затверджене постановою № 615 Правління НБУ від 17.09.2015р.	http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v06155-00-15
Про планування та порядок проведення інспекційних перевірок : Положення, затверджене Постановою Правління НБУ від 30.09.2014 р. № 614	http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0703-01
Про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства : Положення, затверджене Постановою Правління НБУ від 22.09.2014 р. № 593	http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1590-12
Про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS : Положення, затверджене Постановою Правління НБУ від 08.05.2001 р. № 171	http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v01715-00-02
Про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України : Положення, затверджене постановою Правління НБУ від 20.03.1998 р. № 114	http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v05485-00-98
Інструктивно-методичні матеріали	
Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електрон. ресурс] : затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368.	http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01
Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків», затверджені Постановою Правління НБУ від 15.03.2004 р. № 104	http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v01045-00-04

4) видання розпорядження щодо: а) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі; б) встановлення для банку підвищених економічних нормативів; в) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами; г) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій із високим рівнем ризику; д) заборони надавати бланкові кредити; е) накладання штрафів на керівників банків і банки; є) тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв); ж) тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади; з) реорганізації банку; и) призначення тимчасової адміністрації;

5) відкликання банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації банку.

До банківських груп НБУ відповідно до ч. 8 ст. 73 Закону «Про банки і банківську діяльність»[12] застосовує окремі заходи впливу.

Для введення щоденного контролю за діяльністю банків і виконанням ними вимог Національного банку щодо усунення допущених порушень може встановлюватися особливий режим контролю за їх діяльністю, який є додатковим інструментом банківського нагляду, що використовується, як правило, одночасно із заходами впливу, які встановлені ст. 73 Закону «Про банки і банківську діяльність».

Перелічені заходи впливу є також інструментами банківського нагляду за банками з боку НБУ [7].

На відміну від адміністративного, **індикативне (економічне) регулювання** передбачає використання комплексу змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України за допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як передумови для економічного зростання. При здійсненні індикативного регулювання за допомогою таких засобів Національний банк України реалізує свої владні повноваження через інструменти, що мають суто економічний зміст, хоч і тут

регулювання здійснюється у правовій формі, тобто шляхом видання правових актів.

До таких засобів впливу можна віднести:

- встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій. У цих випадках індикативне регулювання поєднується з адміністративним, оскільки, наприклад, встановлення кількісних значень обов'язкових економічних нормативів (індикативне регулювання) є водночас вимогою щодо діяльності банків (адміністративне регулювання).

Визначення процентної політики НБУ здійснюється з метою ефективного управління грошово-кредитним ринком, обсягами грошової маси в обігу, виконання функції кредитора останньої інстанції шляхом встановлення за операціями Національного банку України таких процентних ставок: облікова, за кредитами овернайт, рефінансування, за депозитами овернайт, залучення тимчасово вільних коштів банків згідно з «Положенням про процентну політику Національного банку України»[7].

Індикативне регулювання включає методи, що передбачають використання засобів впливу непрямого (побічного) характеру. До них, зокрема, можна віднести:

- визначення процентної політики;
- рефінансування банків; кореспондентські відносини;
- управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- імпорт та експорт капіталу.

Непрямий характер впливу проявляється у тому, що він здійснюється опосередковано, через відносини, в яких Національний банк України виступає не як орган державного управління, а як юридично рівноправний суб'єкт. Діяльність Національного банку України як власне банку, що здійснюється у зазначених формах, багато в чому визначає ситуацію на фінансовому ринку в державі, а через це впливає й на поведінку інших його учасників. Наприклад, здійснюючи валютні

інтервенції, Національний банк України впливає на курс національної валюти; збалансовує попит і пропозицію на іноземну валюту і тим самим запобігає спекулятивним проявам з боку банків, що і є однією з цілей регулювання банківської діяльності у цьому випадку[18].

Як зазначалось в п.5.1 (рис.5.1), регулювання та нагляд банківської діяльності здійснюється і на рівні банку.

Органом контролю банку є ревізійна комісія, яка підпорядковується загальним зборам, та внутрішній аудиту банку, який підпорядковується раді банку (вид.рис.3.10, п.3.3).

Згідно із ст. 41 Закону України «Про банки і банківську діяльність» Ревізійна комісія здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю банку.

Ревізійна комісія:

1) контролює дотримання банком законодавства України і нормативно-правових актів НБУ;

2) розглядає звіти внутрішніх і зовнішніх аудиторів та готує відповідні пропозиції загальним зборам учасників;

3) вносить на загальні збори учасників або спостережній раді банку пропозиції щодо будь-яких питань, віднесених до компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки і стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Ревізійна комісія обирається загальними зборами учасників банку з числа учасників або їх представників. Ревізійна комісія підзвітна загальним зборам учасників банку.

Ревізійна комісія здійснює перевірку фінансово-господарської діяльності банку за дорученням загальних зборів учасників, спостережної ради банку або на вимогу учасника, які володіють у сукупності більше ніж 10 відсотками голосів. Ревізійна комісія має право залучати до ревізій та перевірок зовнішніх та внутрішніх експертів і аудиторів. Ревізійна комісія доповідає про результати ревізій та перевірок загальним зборам учасників чи спостережній раді банку. Ревізійна комісія готує висновки до звітів і балансів банку. Без висновку ревізійної комісії загальні збори учасників не мають права затверджувати фінансовий звіт банку. Члени ревізійної комісії можуть брати участь з правом дорадчого голосу у засіданнях спостережної ради

та правління банку. Засідання ревізійної комісії проводяться за необхідністю, але не рідше одного разу на рік [12].

Розподіл функцій між органами управління банку має забезпечувати ефективну систему внутрішнього контролю.

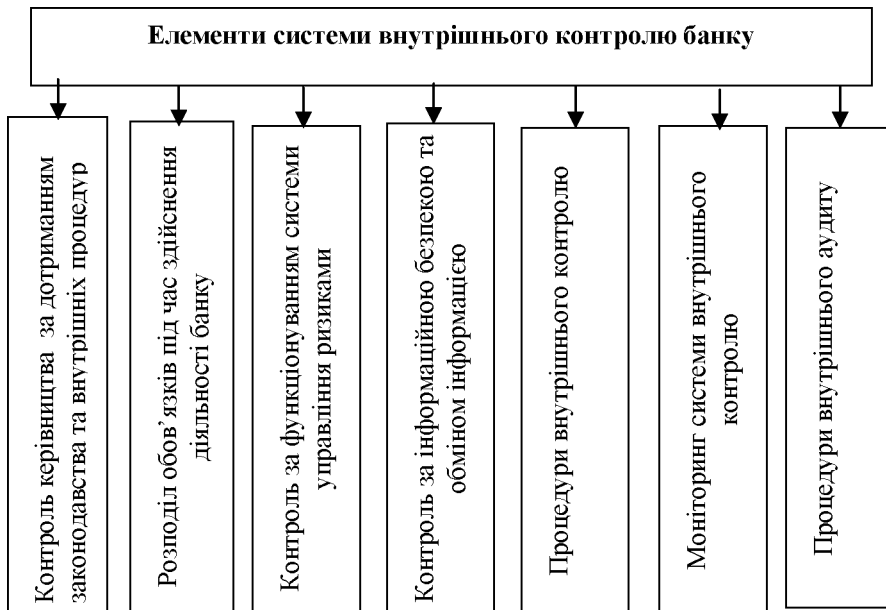

Рис. 5.10. Система внутрішнього контролю банку згідно з ст. 37 Закону України «Про банки і банківську діяльність»

Нормативно процес внутрішнього аудиту регулюється Положенням Правління НБУ «Про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України» [19].

Відповідно до цього документа **внутрішній аудит банку** - це незалежна експертна діяльність підрозділу внутрішнього аудиту банку для перевірки й оцінки адекватності та ефективності системи внутрішнього контролю та якості виконання призначених обов'язків співробітниками банку.

Організація внутрішнього аудиту в банку (банківській групі) покладена на Раду банку, який має забезпечити створення та ефективне функціонування підрозділу внутрішнього аудиту.

Організаційна структура підрозділу внутрішнього аудиту банку визначається Радою банку за поданням керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку з огляду на розмір банку (обсяг активів, кількість структурних підрозділів банку, рівень програмного забезпечення, яке підтримує діяльність банку, у тому числі операційний день банку, тощо), види його діяльності, рівень ризиків, на які може наражатися банк у процесі своєї діяльності.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку підпорядковується та є підзвітним Раді банку, здійснює свою діяльність відповідно до:

1) вимог законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку;

2) стандартів внутрішнього аудиту, загальних етичних норм, що прийняті Радою з Міжнародних Стандартів внутрішнього аудиту та які визначають принципи етики та правила поведінки, яких має дотримуватися внутрішній аудитор під час здійснення своїх функцій (далі - кодекс етики);

3) положення про внутрішній аудит банку та інших внутрішніх положень, що регламентують діяльність банку.

Відповідальна особа банківської групи з урахуванням структури управління банківської групи зобов'язана визначити структуру внутрішнього аудиту банківської групи та забезпечити ефективну роботу підрозділу внутрішнього аудиту банківської групи відповідно до вимог, установлених цим Положенням, з урахуванням видів діяльності, що здійснюється учасниками банківської групи. Підрозділ внутрішнього аудиту банківської групи підпорядковується та є підзвітним раді відповідальної особи, а в разі відсутності ради - виконавчому органу відповідальної особи.

Підрозділ внутрішнього аудиту розробляє **«Положення про внутрішній аудит банку»**, яке затверджується Радою банку.

Положення про внутрішній аудит банку, серед іншого, має містити:

1) цілі та напрями діяльності підрозділу внутрішнього аудиту;

2) статус і підпорядкування підрозділу;

3) функції та повноваження підрозділу внутрішнього аудиту;

4) організаційну структуру підрозділу внутрішнього аудиту, кваліфікаційні вимоги до його працівників (внутрішніх аудиторів);

5) підзвітність керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;

6) порядок призначення та звільнення керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;

7) права та обов'язки керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;

8) обов'язки щодо дотримання внутрішніми аудиторами банку законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, принципів діяльності підрозділу внутрішнього аудиту, кодексу етики та стандартів внутрішнього аудиту;

9) відповідальність керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку;

10) вимоги до програми забезпечення та підвищення якості внутрішнього аудиту банку та періодичного звітування щодо її виконання раді (аудиторському комітету в разі його створення) та правлінню банку;

11) загальні вимоги до ризик-орієнтовного планування аудиторських перевірок (аудиту) та річного плану проведення аудиторських перевірок (аудиту);

12) порядок взаємодії, обміну інформацією між підрозділом внутрішнього аудиту та структурними підрозділами банку, органами управління банку;

13) умови залучення підрозділу внутрішнього аудиту для надання консультативних послуг з визначенням характеру таких послуг або виконання інших спеціальних завдань, а також умови залучення підрозділом внутрішнього аудиту спеціалістів банку для виконання окремих завдань внутрішнього аудиту;

14) вимоги до оформлення результатів аудиторських перевірок (аудиту);

15) вимоги до проведення ротації внутрішніх аудиторів;

16) право керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку на скликання позачергового засідання ради банку;

17) вимоги до взаємодії підрозділу внутрішнього аудиту із зовнішнім аудитором та органами державної влади й управління, у тому числі Національним банком, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;

18) порядок доведення результатів аудиторських перевірок до ради банку, у тому числі до її аудиторського комітету (у разі його створення), та правління банку;

19) інші повноваження, пов'язані з виконанням підрозділом внутрішнього аудиту банку своїх функцій відповідно до законодавства України та стандартів внутрішнього аудиту[19].

Підрозділ внутрішнього аудиту банку має здійснювати свою діяльність, зокрема, з дотриманням певних принципів (рис. 5.11).

Зокрема, до *принципів діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку* належать:

1) **незалежність** - це свобода від обставин, що становлять загрозу для неупередженого виконання підрозділом внутрішнього аудиту банку своїх функцій. Для досягнення рівня незалежності, необхідного для ефективного виконання підрозділом внутрішнього аудиту банку своїх функцій, керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку повинен мати пряму та необмежену можливість звернення до ради та правління банку.

Незалежність передбачає також відсутність випадків, коли винагорода внутрішніх аудиторів, у тому числі керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку, пов'язана з фінансовими результатами структурних підрозділів, у яких проводиться аудиторська перевірка (аудит). Загрози незалежності мають контролюватися на рівні кожного внутрішнього аудитора, завдання, а також на функціональному та організаційному рівнях.

Працівники підрозділу внутрішнього аудиту банку не повинні входити (функціонально) до складу інших структурних підрозділів банку;

2) **об'єктивність і неупередженість** - дотримання неупередженої позиції, що дозволяє внутрішнім аудиторам виконувати завдання та функції в такий спосіб, який вони вважають прийнятним для роботи і який не допускає жодних компромісів щодо її якості або впливу інших осіб.

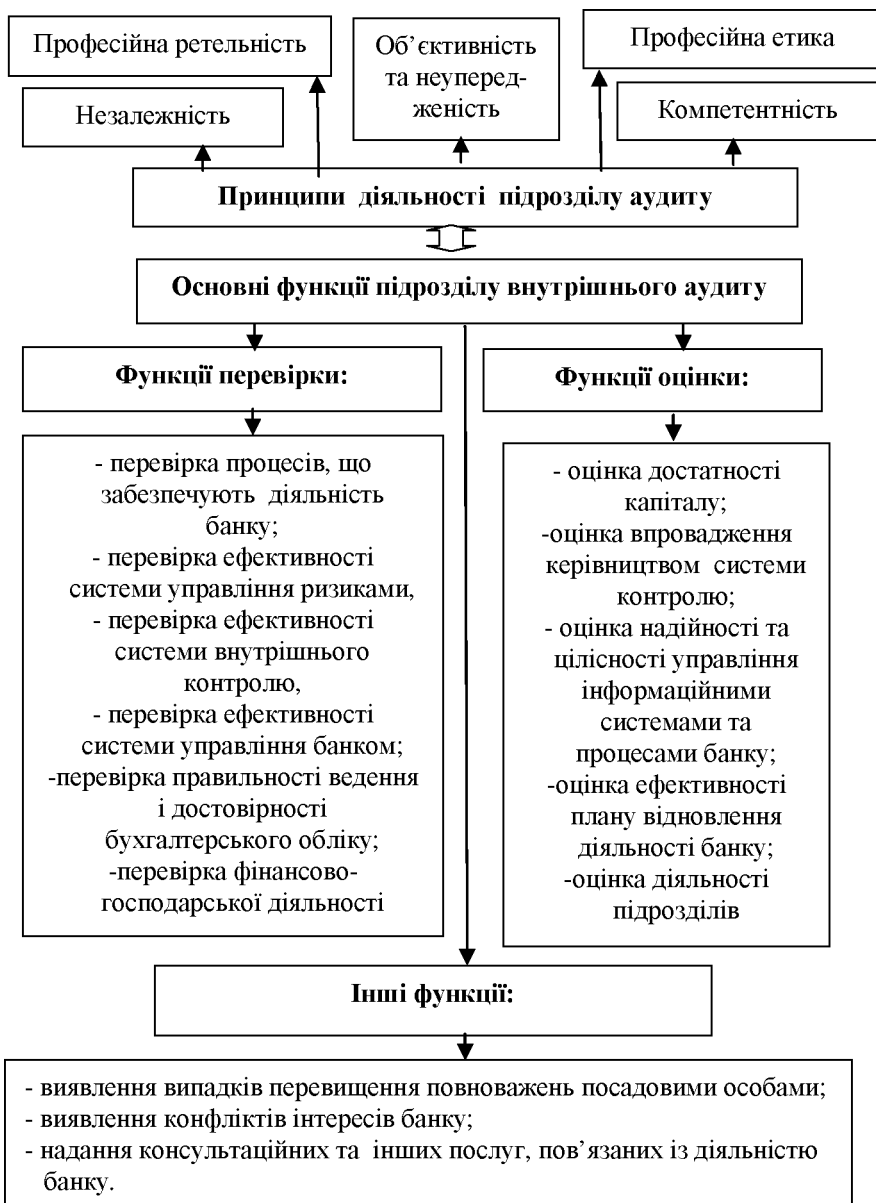

Рис.5.11. Взаємозв'язок принципів та функцій підрозділу внутрішнього аудиту банку

Неупередженість вимагає, щоб підрозділ внутрішнього аудиту банку не був задіяний у процесі надання банківських та інших фінансових послуг, здійснення іншої діяльності банку, які підлягають внутрішньому аудиту, або у визначенні чи реалізації заходів із створення в банку адекватної системи внутрішнього контролю.

3) **професійна компетентність** - наявність у керівника підрозділу внутрішнього аудиту та внутрішніх аудиторів банку достатніх знань, навичок і досвіду, необхідних для проведення аудиту всіх сфер діяльності банку, ризиків, які притаманні діяльності банку. Керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку відповідає за наявність у внутрішніх аудиторів достатньої кваліфікації та навичок. Навички повинні включати здатність проведення аудиторських перевірок різноманітної складності, які необхідно виконувати в результаті впровадження в банках нових продуктів та процесів, сприяючи їх удосконаленню.

Професійна компетентність залежить від здатності внутрішніх аудиторів збирати і розуміти інформацію, вивчати та оцінювати аудиторські докази, кваліфіковано та конструктивно спілкуватись із працівниками банку. Ці якості повинні поєднуватись з відповідними методологіями, інструментарієм та знаннями методів аудиторської перевірки (аудиту);

4) **належна професійна ретельність** - уміння внутрішнього аудитора під час виконання завдань внутрішнього аудиту проявляти старанність, сумлінність та застосовувати професійні навички, стандарти внутрішнього аудиту. Внутрішній аудитор повинен бути особливо уважним щодо оцінки ефективності процесів управління значними ризиками, які можуть вплинути на діяльність банку.

5) **професійна етика** - дотримання внутрішніми аудиторами кодексу етики банку (у разі його прийняття), принципів міжнародного кодексу етики, а також недопущення розголошення та використання з вигодою для себе чи для третіх осіб інформації про діяльність банку, яка становить банківську та комерційну таємницю [19].

Підрозділ внутрішнього аудиту здійснює ряд **функцій** (див. рис.5.11):

1) перевіряє та оцінює процеси, які забезпечують діяльність банку, у тому числі ті, що несуть потенційний ризик та

виконання яких забезпечується шляхом залучення юридичних та фізичних осіб на договірній основі (аутсорсинг);

2) перевіряє наявність, оцінює ефективність та адекватність роботи систем управління ризиками, внутрішнього контролю, процесів управління банком, відповідність цих систем та процесів видам та обсягам здійснюваних банком операцій, у тому числі щодо запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму;

3) перевіряє процес оцінки достатності капіталу, рівня ліквідності, засобів забезпечення збереження активів з урахуванням ризиків банку;

4) перевіряє правильність ведення та достовірність бухгалтерського обліку, інформації, фінансової та іншої звітності, що складається банком, їх повноту та вчасність надання, у тому числі до Національного банку, органів державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;

5) здійснює незалежну оцінку впровадженої керівництвом банку системи контролю, зокрема щодо:

дотримання керівниками та працівниками банку, що забезпечують надання банківських та інших фінансових послуг, вимог законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, та внутрішніх положень банку, виконання професійних обов'язків і правил, що встановлені Статутом банку та внутрішніми документами банку, у тому числі з питань комплаєнсу та управління ризиками;

виявлення та аналізу фактів порушень працівниками банку вимог чинного законодавства України, стандартів професійної діяльності, внутрішніх положень, які регулюють діяльність банку;

своєчасності усунення недоліків, виявлених Національним банком та іншими органами державної влади та управління, які в межах компетенції здійснюють нагляд за діяльністю банку;

б) незалежно оцінює надійність, ефективність та цілісність управління інформаційними системами та процесами банку (у тому числі релевантність, точність, повноту, доступність, конфіденційність та комплексність даних);

7) перевіряє фінансово-господарську діяльність банку;

8) здійснює оцінку ефективності та достатності складеного банком плану відновлення його діяльності (у разі його складання);

9) оцінює діяльність підрозділів з управління ризиками та комплаєнс-ризиком, комітетів, що створені банком (далі - профільні комітети) та якість звітів про ризики, що надаються раді та правлінню банку;

10) виявляє та перевіряє випадки перевищення повноважень посадовими особами банку, а також виникнення конфлікту інтересів у банку;

11) надає в межах банку та за відсутності загрози незалежності консультаційні послуги, виконує інші функції, пов'язані зі здійсненням нагляду за діяльністю банку;

12) інші функції, передбачені законодавством України.

Запитання для самоконтролю знань

Що розуміють під «банківським регулюванням»? Наведіть причини, які спонукають здійснювати регулювання.

Охарактеризуйте рівні, на яких здійснюється регулювання банківських установ. Які моделі застосовуються країнами на кожному з них?

Окресліть специфічні особливості регулювання банківської системи.

Розкрийте взаємозв'язок складових елементів державного регулювання банківської системи з його основними функціями.

Охарактеризуйте рівні контролю за діяльністю банків, повноважні органи державного контролю та їх повноваження.

Наведіть основні нормативно-законодавчі міжнародні та вітчизняні акти, які регламентують банківське регулювання та нагляд. Які основні положення вони містять?

Дайте характеристику формам реалізації банківського нагляду та формам банківського контролю в Україні.

Обґрунтуйте взаємовплив функцій та принципів банківського нагляду за Базельськими правилами та вітчизняною практикою.

Чим принципово відрізняються адміністративна та індикативна форми регулювання банківської діяльності? За яких обставин застосовується кожна з них?

Дайте характеристику системі внутрішнього контролю банку. Яке місце в ній належить ревізійній комісії?

Практичне завдання

Складіть перелік основних функцій Департаментів Національного банку України у вигляді таблиці.

Департаменти	Основні функції
Банківського нагляду	
Інспекційних перевірок банків	
Фінансового моніторингу	
Реєстраційних питань	
Методології	
Моніторингу пов'язаних з банками осіб	

Рекомендована література

Основна

- Костюченко О.А. Банківське право: Банківська система. Національний банк. Банківський нагляд: [підручник] / О.А. Костюченко. – К.: Центр навчальної літератури, 2015. – 416
- Васюренко О.В. Банківський нагляд: підручник / О.В. Васюренко, О.М. Сидоренко. – К.: Знання, 2011. – 502 с.

Додаткова

- Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с.
- Любунь О. С., Любун В. С., Іванець І. В. Національний Банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності. – Київ: Центр навч. л-ри Ун-т екон. та права «КРОК», 2008. – 351 с.
- Нормативно-законодавча база, наведена в табл.5.3

Для поглибленого вивчення

- Банківське регулювання і нагляд: методологія та практика: монографія /За ред. В.В. Коваленко. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2013.-492с.
- Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: Монографія. – Івано-Франківськ: ОІППО; Снятин: ПрутПринт, 2008. – 260с.
- Заруцька О. П. Банківський нагляд з використанням структурно-функціонального аналізу: теорія, світовий і вітчизняний досвід [Текст] : монографія / О. П. Заруцька. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. – 379 с.

РОЗДІЛ 6. РЕЄСТРАЦІЯ, ЛІЦЕНЗУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

- 6.1. Реєстрація вітчизняних банків та філій іноземних банків на території України
- 6.2. Процедура ліцензування банківської діяльності
- 6.3. Нормативно-правові основи операційної діяльності банку
- 6.4. Банківські операції, послуги та продукти як невід’ємна складова діяльності банку

6.1. Реєстрація вітчизняних банків та філій іноземних банків на території України

Основні нормативно-правові засади організації діяльності банку, його типова організаційна структура, компетенції Правління банку, мета, принципи та функції банківської установи, умови її функціонування та класифікація банків розглянуто в п.3.3.

В даному розділі зупинимось на невисвітлених питаннях та питаннях, які потребують розгляду, зокрема, на нормативно-правовій базі створення та діяльності банків, порядку реєстрації та ліцензування банківської діяльності, які є невід’ємною частиною регулювання та нагляду за діяльністю банків II-го рівня.

Державна реєстрація банку – це надання банку статусу юридичної особи.

Відносини, що виникають у сфері державної реєстрації банків, регулюються низкою вітчизняних нормативно-правових документів, серед яких Цивільний та Господарський кодекси України, Закони України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», положень, затверджених Правлінням НБУ Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів», «Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на

здійснення валютних операцій» та низкою інших документів (рис.6.1).

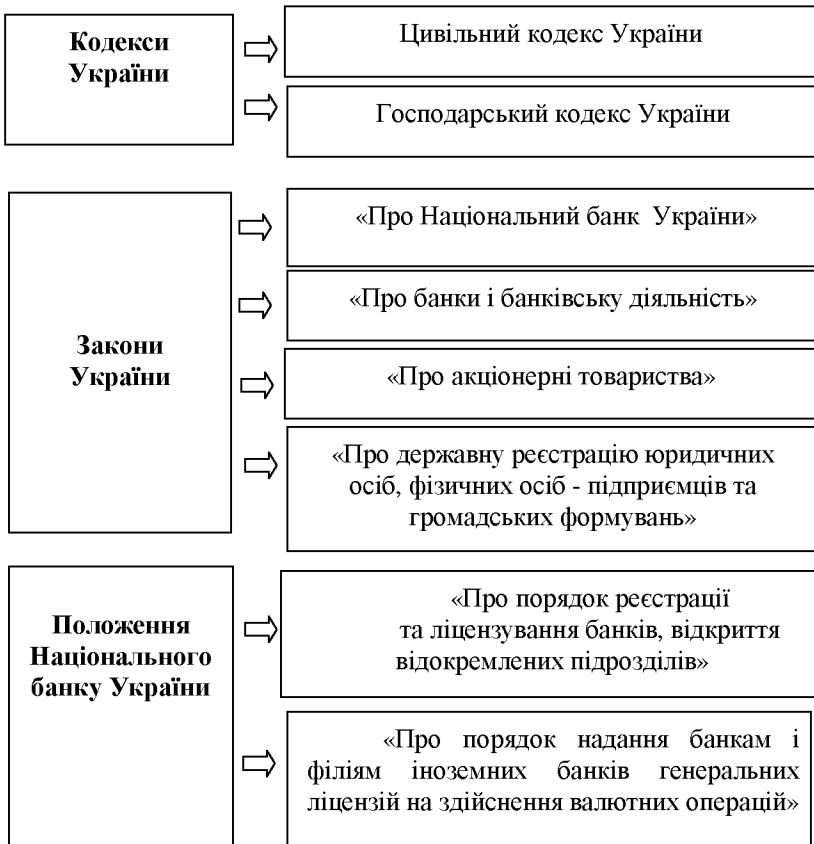

Рис.6.1. Нормативно-законодавчі акти, які регулюють відносини, що виникають у сфері державної реєстрації банків та ліцензування їх діяльності

Безпосередньо регламентують процедуру реєстрації вітчизняних банків та філій іноземних банків Закони України «Про банки і банківську діяльність»[2] та «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» [1], в ст.4 якого встановлено основні

засади державної реєстрації, зокрема **принципи, на яких базується державна реєстрація** (рис.6.2):

- 1) обов'язковості державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі;
- 2) публічності державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі та документів, що стали підставою для її проведення;
- 3) врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією, та особливостей державної реєстрації виключно Законом;
- 4) державної реєстрації за заявницьким принципом;
- 5) єдності методології державної реєстрації;
- 6) об'єктивності, достовірності та повноти відомостей у Єдиному державному реєстрі;
- 7) внесення відомостей до Єдиного державного реєстру виключно на підставі та відповідно до цього Закону;
- 8) відкритості та доступності відомостей Єдиного державного реєстру.

Рис.6.2. Принципи, на яких базується державна реєстрація юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань

В Україні банки створюються з дозволу Національного банку України внесенням відповідного запису до Державного

реєстру банків. Процедура реєстрації банку проводиться відповідно до статей Глави 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність»[2].

Реєстрація банку є складною процедурою і здійснюється в законодавчо установленому порядку дій, які умовно можна об'єднати в сім етапів (табл.6.1).

Таблиця 6.1

Етапи процедури реєстрації банку

№ етапу	Дії щодо реєстрації
1 етап	Добір уповноваженою особою документів у відповідності до законодавчо-правових актів НБУ
2 етап	Надання документів в територіальне управління НБУ
3 етап	Відкриття в НБУ або в територіальному управлінні НБУ накопичувального рахунку підписних внесків засновників банку
4 етап	Підготовка та отримання Висновку територіального управління НБУ про відповідність документів встановленим вимогам
5 етап	Розгляд пакета документів та Висновків в НБУ
6 етап	Прийняття Правлінням НБУ відповідного рішення
7 етап	Державна реєстрація у Державному реєстрі банків та відкриття кореспондентського рахунку в територіальному регіональному управлінні НБУ

Для створення комерційного банку *створюється ініціативна група із засновників або інших осіб*. Ця група бере на себе вирішення всіх питань, пов'язаних зі створенням банку.

Учасниками банку (засновниками) можуть бути юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів.

Інститути спільного інвестування можуть бути засновниками банку та власниками істотної участі у банку лише за умови, що такий інститут спільного інвестування є

корпоративним венчурним фондом, більш як 75 відсотків акцій (інвестиційних сертифікатів) якого і більш як 75 відсотків акцій (часток) компанії з управління активами якого прямо та/або опосередковано належать одній особі або групі асоційованих осіб.

Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації (ст.14 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Істотна участь – пряме або опосередковане, самостійно або з іншими особами володіння 10 і більше відсотками статутного капіталу чи права голосу придбаних акцій (паїв) юридичної особи[3].

Певна увага приділяється пакету документів, який необхідно подати до територіального управління НБУ за місцем створення банку для його реєстрації.

Особа, уповноважена учасниками банку для погодження статуту, подає Національному банку України разом із заявою про погодження статуту такі документи[2] (рис.6.3):

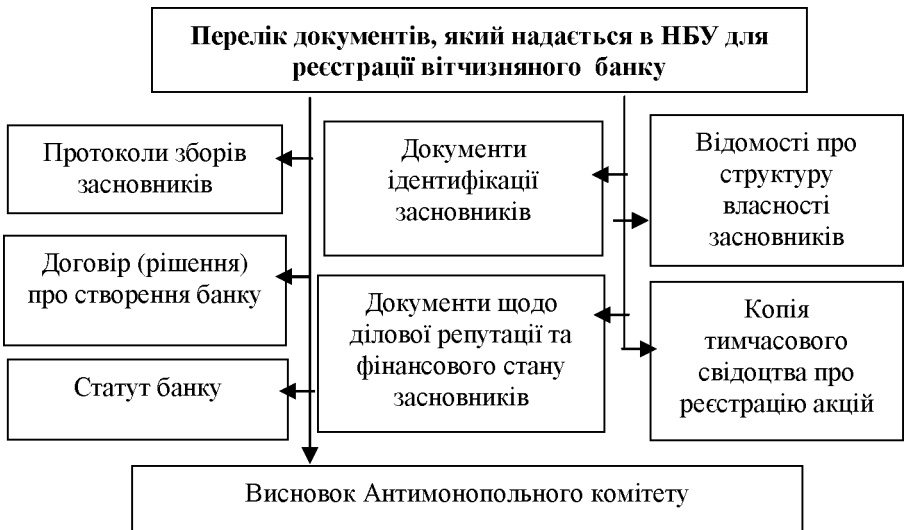

Рис.6.3. Пакет документів, який надається для реєстрації банку

1) протоколи зборів засновників та установчих зборів, договір про створення банку або рішення про створення державного банку;

2) статут банку, погоджений з НБУ відповідно до Розділу 2 Положення «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів» [3].

Статут банку складається з урахуванням положень Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, цього Закону та інших законів України. Він обов'язково повинен містити наступну інформацію[2].

Структура статуту банку

- повне і скорочене найменування банку;
- місцезнаходження банку;
- організаційно-правову форму;
- види діяльності, які має намір здійснювати банк;
- розмір та порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їх номінальну вартість, форми випуску акцій (документарна або бездокументарна), кількість акцій, що купуються акціонерами;
- структуру управління банком, органи управління, їх компетенцію та порядок прийняття рішень;
- порядок реорганізації та ліквідації банку;
- порядок внесення змін та доповнень до статуту банку;
- розмір та порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку;
- порядок розподілу прибутків та покриття збитків;
- положення про аудиторську перевірку банку;
- положення про органи внутрішнього аудиту банку.

Зміни до статуту банку підлягають державній реєстрації відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців з урахуванням особливостей, встановлених законодавством;

3) копії документів, визначених Національним банком України, необхідних для ідентифікації самого засновника та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;

4) документи, визначені Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

ділову репутацію самого засновника, а для засновника - юридичної особи також і членів виконавчого органу та/або наглядової ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність;

фінансовий стан засновника - юридичної особи, а також про майновий стан засновника - фізичної особи;

наявність у засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу, джерела походження таких коштів;

5) документи, що засвідчують повну сплату засновниками внесків до статутного капіталу;

6) відомості про структуру власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та засновника, що набуває істотної участі в ній, відповідно до вимог Національного банку України;

7) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про асоційованих осіб засновника - фізичної особи;

8) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про юридичних осіб, у яких засновник - фізична особа є керівником та/або контролером; відомості за формою, встановленою Національним банком України;

9) копію тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

10) висновок Антимонопольного комітету України у випадках, передбачених законодавством України;

11) копію платіжного документа про внесення плати за погодження статуту банку, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Національний банк України відповідно до ст.18 Закону України «Про банки і банківську діяльність» має право відмовити юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у погодженні статуту, у разі якщо подано неповний пакет документів, документи містять

недостовірну інформацію або не відповідають вимогам законодавства тощо.

Відмова надається в письмовій формі із зазначенням відповідних підстав.

Відповідно до вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність»[2] з метою визначення порядку та умов реєстрації банків, погодження їх статутів і змін до них, погодження набуття або збільшення істотної участі в банку, погодження призначення та визначення професійної придатності та ділової репутації керівників банку, особливостей заснування державного банку, видачі банківської ліцензії, визначення вимог щодо початку нового виду діяльності або надання нового виду фінансових послуг, порядку відкриття відокремлених підрозділів банків на території України, порядку відкриття дочірнього банку, філії, представництва українського банку на території іншої держави, акредитацій філій, представництв іноземних банків на території України постановою Правління НБУ від 08.09.2011 р. № 306 в практичну банківську діяльність впроваджено Положення «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів» [3].

Національний банк України у тижневий термін з дати подання документів для державної реєстрації банку відкриває тимчасовий рахунок для накопичення підписних внесків засновників та інших учасників банку, що формують статутний капітал.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації не може бути меншим 500 мільйонів гривень (ст.31 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). Формування та капіталізація банку здійснюються шляхом грошових внесків, крім випадків, передбачених Законом України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [4] протягом строку його дії.

Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти - в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях.

Забороняється використовувати для формування статутного капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення.

Остаточне рішення про створення банку приймає Правління НБУ.

Державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, здійснюється шляхом унесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру в порядку, установленому законодавством України. Національний банк уносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії.

Відповідно до ст.23 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Розділу IV Положення НБУ «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів» [3] зареєстрований банк має право відкривати відокремлені підрозділи (філії, відділення, представництва тощо) на території України, про що банк зобов'язаний письмово повідомити Національний банк України.

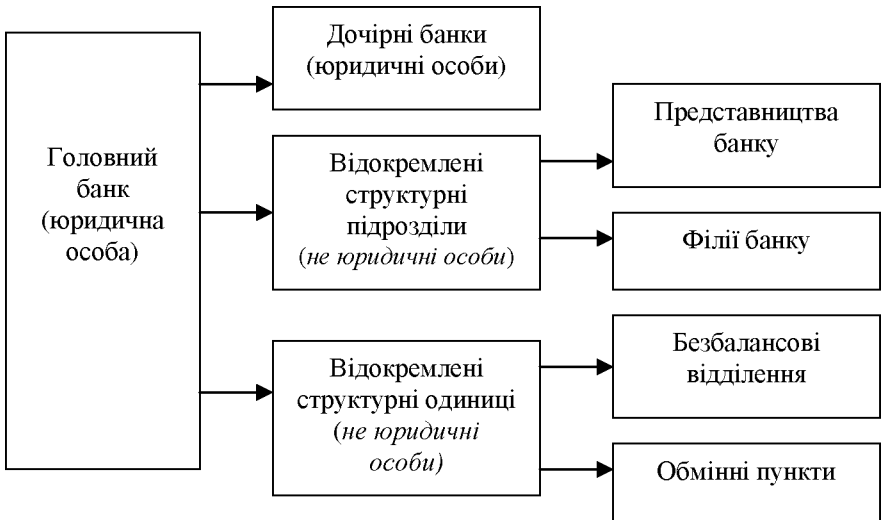

Рис. 6.4. Структурні підрозділи і відділення, що може відкривати банк, та їх правовий статус

Підрозділ банку - структурна одиниця банку, що не має статусу юридичної особи і виконує функції, визначені банком.

Для створення відокремлених структурних підрозділів банк зобов'язаний розробити внутрішньобанківську систему реєстраційної кодифікації цих підрозділів та надати кожній філії і представництву внутрішньобанківські реєстраційні коди.

Філія банку – це банківська установа, яка не є юридичною особою. Вона діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку, має свій субкореспондентський рахунок і МФО, здійснює банківські операції на основі довіреності головного банку і дозволу, виданого регіональним управлінням НБУ за місцем знаходження філії.

Представництво банку – це установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується, не має права здійснювати банківські операції. Відкриває поточний рахунок у НБУ.

Територіальне відокремлене безбалансове відділення банку здійснює лише розрахунково-касове обслуговування клієнтів та вкладні операції[5, с.23].

Філії, відділення, представництва діють від імені банку на підставі затвердженого уповноваженим органом банку положення і мають керівника, який діє на підставі виданої банком довіреності.

У повідомленні про відкриття відокремленого підрозділу, що здійснюватиме діяльність від його імені, банк зобов'язаний надіслати до НБУ повідомлення, яке має містити інформацію, наведену на рис.6.5.

Банк під час створення відокремлених підрозділів зобов'язаний присвоїти кожному підрозділу внутрішньобанківський реєстраційний код згідно з внутрішньобанківською системою реєстраційної кодифікації

НБУ включає відомості про відокремлені підрозділи банку до Державного реєстру банків на підставі письмового повідомлення банку.

Відокремлений підрозділ банку має право розпочати свою діяльність через 10 днів після повідомлення банком

Національного банку України про відкриття такого відокремленого підрозділу.

Рис.6.5. Структурні елементи повідомлення про відкриття банком України відокремленого підрозділу (розроблено за даними [2])

Українські банки мають право створювати (у тому числі шляхом придбання) дочірні банки, філії чи представництва на території інших держав після отримання дозволу Національного банку України. Для відкриття дочірніх банків, філій або представництв українських банків на території інших держав пред'являються такі самі вимоги, які встановлені для відкриття філій чи представництв банків на території України, за умови надання Національним банком України дозволу на здійснення інвестиції за кордон у зв'язку із створенням філії чи представництва банку на території іншої держави.

На відміну від представництв, які фінансуються банком (ім. відкривають поточні рахунки в банках) і виступають від його імені без права виконувати банківські операції, філії виконують банківські операції на підставі дозволу, виданого банком, у межах ліцензії та письмового дозволу банку. Операції філії відображаються на окремому балансі. Філія може мати власний кореспондентський рахунок і самостійно брати участь в системі міжнародних електронних платежів, а може працювати за консолідованим балансом банку.

Відділення банку мають право виконувати операції тільки після погодження з територіальним управлінням НБУ за його місцезнаходженням. Відділення виконує тільки ті операції, які передбачені положенням про відділення, на підставі дозволу, що надається компетентним органом банку. Відображаються проведені операції на балансі банку або його філії. Погодження відкриття відділення здійснюється за рішенням Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків регіонального управління НБУ[6, с.23].

Реєстрація банківських корпорацій та банківських холдингових груп здійснюється НБУ відповідно до законодавства.

Іноземні банки також мають право відкривати філії та представництва на території України за таких умов:

- до держави, в якій зареєстровано іноземний банк, відсутні суттєві застереження з боку відповідних міжнародних органів щодо виконання нею міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму;

- банківський нагляд у державі, в якій зареєстровано іноземний банк, відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету з питань банківського нагляду;

- між Національним банком України та органом банківського нагляду держави, в якій зареєстровано іноземний банк, укладено угоду про взаємодію у сфері банківського нагляду, гармонізації їх принципів та умов;

- мінімальний розмір приписного капіталу філії на момент її акредитації є не меншим 120 мільйонів гривень;

- наявність письмового зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникли у зв'язку з діяльністю його філії на території України.

Перелік документів, які подаються для акредитації філії іноземного банку відповідно до ст.24 Закону України «Про банки і банківську діяльність» наведено на рис.6.6.

Рис.6.6. Пакет документів, який надається для акредитації філії іноземного банку (розроблено за даними [2])

Правління Національного банку приймає рішення про акредитацію чи відмову в акредитації філії іноземного банку. Датою внесення запису до Державного реєстру банків та датою

видачі банківської ліцензії є дата акредитації філії іноземного банку.

Комітет з питань нагляду приймає рішення про акредитацію чи відмову в акредитації представництв іноземних банків. Датою внесення запису до Державного реєстру банків є дата акредитації представництва іноземного банку. Філія іноземного банку не має права відкривати інші відокремлені підрозділи на території України.

Національний банк України здійснює акредитацію філій та представництв іноземних банків на території України шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків та видачі банківської ліцензії.

6.2. Процедура ліцензування банківської діяльності

Ліцензування є важливим аспектом регулювання допуску банків на ринки та контролю за банківською діяльністю взагалі.

Ліцензування банківської діяльності – це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення певних банківських операцій. Банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання відповідної ліцензії.

В Україні до 1996 р. після реєстрації в НБУ комерційні банки мали право виконувати операції, зазначені в їхніх статутах, без отримання відповідної ліцензії.

Перший етап ліцензування банків розпочався із внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» та введення в дію Положення «Про порядок ліцензування банків в Україні», яким визначалися порядок та умови надання банкам ліцензії на здійснення банківських операцій. Протягом 1996 р. Національний банк надав ліцензії всім діючим банкам. Тобто в той період на ринок через процес ліцензування було допущено всі банки, які вже функціонували, а виконання ліцензійних вимог вимагалось тільки від новостворюваних банків.

Якби в 1996р. діючі банки також були перевірені й підтвердили виконання кожного пункту ліцензії, то можна було б далі уникнути низки проблем, пов'язаних із капіталізацією, ліквідністю та якістю активів банків.

Згодом виникла потреба в розробленні єдиного нормативного акта, який би регламентував надання й розширення ліцензії на здійснення банківських операцій у національній та іноземних валютах. З урахуванням цього було розроблено «Положення про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій». Це Положення містило перелік 30 банківських операцій, а також особливі умови видачі ліцензії на здійснення окремих операцій: за більш ризиковими операціями встановлено підвищені вимоги до статутного капіталу банку та до якості його кредитного портфеля[7].

Сьогодні в Законі України «Про банки і банківську діяльність» закладено принципово нові підходи до ліцензування банків. *Якщо раніше ліцензуванню підлягали всі здійснювані банком операції, в теперішній час НБУ здійснює ліцензування банківської діяльності.*

В ст.19 Закону України «Про банки і банківську діяльність» редакції від 19.11.2016р. [2] встановлено **механізм ліцензування** банківської діяльності, яким передбачено, що юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати Національному банку України в порядку, визначеному нормативно-правовими актами Національного банку України, документи для отримання банківської ліцензії.

Банківська ліцензія — це документ, який видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених Законом «Про банки і банківську діяльність», на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність.

Філії комерційного банку здійснюють операції згідно з Положенням про філію та лише за умови наявності і в межах дозволу, наданого банком – юридичною особою.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для отримання банківської ліцензії подає Національному банку України клопотання, яке має містити заповнення про наявність приміщень, забезпеченість належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та комунікаційними засобами, потрібними для надання банківських, фінансових послуг та здійснення іншої діяльності.

КЛОПОТАННЯ

про надання банківської ліцензії та реєстрацію банку

Дата, номер _____

Національний банк України

_____ (повне офіційне найменування банку)

_____ (далі - Банк), розташований за адресою: _____, звертається з проханням надати банківську ліцензію та внести запис про Банк до Державного реєстру банків.

Зареєстрований статутний капітал Банку повністю сплачений і становить _____ млн.грн.

Банк забезпечений належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та комунікаційними засобами, потрібними для надання банківських, фінансових послуг та здійснення іншої діяльності, захисту інформації/документів від підроблення, викривлення та знищення, ведення бухгалтерського обліку та складання щоденного балансу і відповідної статистичної звітності, а також проведення розрахунків та участі в системі електронних платежів Національного банку України, що відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку України, а також нормативно-правових актів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо порядку формування і ведення бази даних про вкладників - фізичних осіб та подання звітності. Відповідні відомості додаються.

[Банк орендує або має на правах власності приміщення, що відповідає вимогам Національного банку України.

Потрібні відомості, що дають змогу зробити висновок про:

наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління, у тому числі голови правління, їх професійну придатність та ділову репутацію;

професійну придатність головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

ділову репутацію членів ради,

головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

бізнес-план щодо банківських, фінансових послуг та здійснення іншої діяльності;

наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських, фінансових послуг та здійснення іншої діяльності, банківського обладнання, комп'ютерної

техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, установленим Національним банком України].

Банк має управлінську та організаційну структуру, яка відображає розподіл повноважень між структурними підрозділами та їх підпорядкованість і дає змогу оптимізувати процес прийняття рішень, пов'язаних з виконанням поставлених перед банком цілей.

Опис і дані про управлінську та організаційну структуру банку додаються.

Банк готовий виконувати банківські, фінансові послуги та іншу діяльність (надається перелік фінансових послуг та іншої діяльності) згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку України та внутрішніх положень Банку, що регулюють надання ним цих послуг, а також формувати і вести базу даних про вкладників - фізичних осіб та надавати звітність відповідно до вимог нормативно-правових актів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Я несу персональну відповідальність за достовірність усіх поданих документів. Мені відомо, що надання недостовірної інформації та приховування будь-яких відомостей у зв'язку з цим клопотанням і додатками до нього можуть спричинити відмову у видачі банківської ліцензії або відкликання наданої банківської ліцензії.

У разі виникнення будь-яких питань щодо цього клопотання або документів, що додаються до нього, прошу звертатися до (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, номер телефону, факсу).

Додатки: (перелік документів/інформації, що додаються до клопотання)

Голова правління Банку _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Рис. 6.7. Форма клопотання про надання банківської ліцензії та реєстрацію банку

(Додаток 9 до Положення НБУ «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів» [3])

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, разом із заявою про видачу банківської ліцензії до НБУ подає документи, наведені на рис.6.8.

*НКЦПФР - Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку

Рис.6.8. Пакет документів, який надається для отримання ліцензії
(розроблено за даними [2])

Національний банк України приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом двох місяців з дня отримання повного пакета документів. У разі реорганізації банку за результатами процедури тимчасової адміністрації рішення про надання банківської ліцензії

приймається Національним банком України протягом трьох днів з дня отримання повного пакета документів.

Національний банк України вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії, яка підписується заступником Голови Національного банку і засвідчується відбитком гербової печатки і діє з дня прийняття НБУ відповідного рішення.

Банківська ліцензія не може передаватися третім особам.

Банк зобов'язаний після отримання банківської ліцензії та початку надання ним банківських та інших фінансових послуг та здійснення іншої діяльності дотримуватися вимог, установлених Національним банком, щодо цих видів діяльності або послуг[3].

У разі втрати банківської ліцензії для одержання нової має подати такі документи:

заяву про видачу нової банківської ліцензії;

підтвердження опублікування в друкованих засобах масової інформації оголошення про визнання недійсним втраченої банківської ліцензії.

Рішення про надання нової (на заміну втраченої) банківської ліцензії банку приймається уповноваженою особою Національного банку.

Банківська ліцензія оформляється на спеціальному бланку, форма якого наведена на рис. 6.9. Банк не має права передавати банківську ліцензію третім особам.

Національний банк України має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у разі якщо:

1) подано неповний пакет документів, необхідних для видачі банківської ліцензії;

2) документи, подані для видачі банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію;

3) документи, подані для видачі банківської ліцензії, не відповідають вимогам законів України та нормативно-правових актів Національного банку України;

4) юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, звернулася із заявою про видачу банківської ліцензії після спливу річного терміну з дня її державної реєстрації;

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ

БАНКІВСЬКА ЛІЦЕНЗІЯ

№ _____ від «__» _____ 20__ року

Видана _____
(повне та скорочене
найменування банку)

Унесеному до державного реєстру банків

«__» _____ р. За номером _____

На право надання банківських послуг*,
визначених частиною третьою статті 47
Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Заступник голови

№ бланка

* Банківські послуги, які є валютними операціями, надаються на підставі генеральної ліцензії Національного банку України на здійснення валютних операцій.

Рис.6.9. Бланк банківської ліцензії

(Додаток 8 до Положення НБУ «Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів» [3])

5) професійна придатність та/або ділова репутація хоча б одного з керівників юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або керівника її підрозділу внутрішнього аудиту не відповідають вимогам, встановленим Національним банком України;

б) як мінімум три особи не призначені членами правління, у тому числі голова правління;

7) відсутні банківське обладнання, комп'ютерна техніка, програмне забезпечення, приміщення, що відповідають вимогам, встановленим Національним банком України.

Новоствореному комерційному банку надають ліцензію у разі дотримання таких умов [5, с.23-24]:

- на час прийняття рішення зареєстрований статутний капітал банку повинен бути повністю сплачений;

- наявність професійно придатних керівних осіб банку;

- наявність підрозділу, що виконує відповідні банківські операції;

- наявність підрозділу внутрішнього аудиту, укомплектованого професійно придатними кваліфікованими кадрами;

- наявність внутрішніх нормативних документів банку, що регламентують відповідні операції;

- забезпеченість необхідним банківським обладнанням;

- відповідність приміщення банку вимогам НБУ;

- наявність угоди про оренду приміщення на строк не менше 5 років або свідоцтва на право власності.

Крім додержання загальних умов для отримання ліцензії, НБУ встановив особливі вимоги. Вони стосуються наявності:

- технічних умов (для касових операцій – відповідним чином обладнані приміщення, належна організація охорони тощо);

- відповідного розміру статутного фонду;

- відповідної кваліфікації працівників;

- відповідного строку діяльності банку;

- відповідних внутрішніх регламентуючих ту чи іншу операцію документів;

- задовільної діяльності комерційного банку.

Для розширення ліцензії банку необхідно врахувати такі додаткові умови [5, с.23]:

- статутний капітал діючого банку повинен бути зареєстрований і фактично сплачений у розмірі, не меншому за встановлений НБУ;

- відповідність формування резервного фонду банку вимогам законодавства та НБУ;
- відповідність формування фонду гарантування вкладів фізичних осіб вимогам законодавства та нормативним актам НБУ;
- відповідність формування резерву покриття можливих втрат за банківськими позичками законодавству України та нормативним актам НБУ;
- дотримання банком економічних нормативів за попереднє півріччя;
- сума сумнівних та безнадійних кредитів не повинна перевищувати розміру фактично сформованого резерву на покриття можливих втрат за позичками банку;
- наявність позитивного висновку зовнішнього аудитора про діяльність банку за попередній звітний рік.

Національний банк надає єдиний *письмовий дозвіл на надання послуг* відповідно до ст.4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [8]; ст.47, ст.49 та ст. 51 Закону України «Про банки і банківську діяльність», та Положення НБУ «Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій» [9].

Для надання послуг та проведення операцій з іноземною валютою банк повинен отримати генеральну ліцензію.

Генеральна ліцензія на здійснення валютних операцій – це документ Національного банку, що надається банкам та дозволяє здійснювати валютні операції, які не потребують індивідуальної ліцензії.

Регламентує порядок надання таких ліцензій Положення НБУ «Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій» [9].

Банк здійснює валютні операції за правилами та в порядку, визначеними законодавством України, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку і розробленими відповідно до них внутрішніми положеннями банку, а також у межах переліку видів операцій, зазначених у генеральній ліцензії.

Банк має забезпечити виконання зобов'язань за укладеними ним договорами, у тому числі договорами, що укладені ним до

дати отримання розпорядження Національного банку про відкликання генеральної ліцензії, з метою повернення валютних коштів вкладникам (основної суми вкладу та процентів).

Банк, який отримав генеральну ліцензію, зобов'язаний подавати звітність про валютні операції в порядку та терміни, що визначаються Національним банком за погодженням з Державною службою статистики України з урахуванням вимог законодавства України.

Відокремлені підрозділи банку - філії, відділення - здійснюють валютні операції відповідно до затвердженого банком положення про філію, відділення.

Банк не має права передавати генеральну ліцензію третім особам.

Національний банк надає банку генеральну ліцензію за таких умов:

а) розмір регулятивного капіталу банку не менший, ніж установлений нормативно-правовими актами Національного банку мінімальний розмір регулятивного капіталу;

б) банк не є об'єктом застосування заходів впливу або штрафних санкцій за порушення вимог банківського законодавства України, валютного законодавства України, законодавства України з питань регулювання ринків фінансових послуг, у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, протягом трьох місяців, що передують зверненню банку до Національного банку з клопотанням про надання генеральної ліцензії, та під час розгляду клопотання банку про надання генеральної ліцензії;

в) структура власності банку не визнана Національним банком непрозорою;

г) банк не визнано Національним банком проблемним;

г) наявність затверджених керівником банку (уповноваженою ним особою) положень банку щодо виконання відповідних операцій;

Банк для отримання генеральної ліцензії подає до Національного банку такі документи:

- клопотання банку про надання генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій за підписом керівника банку (уповноваженої ним особи);

- відповідні внутрішні положення банку, що регулюють виконання ним операцій, право на здійснення яких надає йому генеральна ліцензія, що відповідають вимогам законодавства України.

Керівник банку (уповноважена ним особа) засвідчує своїм підписом та відбитком печатки копії документів, що подаються до Національного банку.

ГЕНЕРАЛЬНА ЛІЦЕНЗІЯ на здійснення валютних операцій від _____ № _____
Видана
_____
(повне найменування банку; код за ЄДРПОУ)
на право здійснення валютних операцій згідно з додатком.
Власник цієї генеральної ліцензії зобов'язаний дотримуватися встановлених законодавством України і Національним банком України вимог щодо проведення зазначених у ній валютних операцій.
Генеральна ліцензія не дійсна без додатка.
Голова Національного банку України або уповноважена особа Національного банку України _____
(підпис, ініціали, прізвище)
М.П.

Рис.6.10. Бланк генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій
(Додаток 2 до Положення НБУ «Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій» [9])

Національний банк у разі прийняття Комітетом з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем рішення про надання банку генеральної ліцензії, оформляє її на номерному бланку Національного банку із засвідченням підписом Голови Національного банку або уповноваженої особи Національного банку і відбитком гербової печатки Національного банку.

Генеральна ліцензія набирає чинності з дати проставлення реєстраційного номера на номерному бланку Національного банку, на якому вона оформлена.

Національний банк у разі прийняття Комітетом з питань нагляду рішення про надання банку генеральної ліцензії реєструє її в журналі реєстрації генеральних ліцензій та передає належним чином оформлену генеральну ліцензію під підпис уповноваженому представникові банку на підставі належним чином оформленої довіреності (крім голови правління банку) та представлення копії платіжного доручення, що підтверджує оплату за надання генеральної ліцензії.

6.3. Нормативно-правові основи операційної діяльності банку

З метою встановлення основних вимог до організації про ліцензованій операційної діяльності банків та визначення операційних ризиків і вжиття заходів щодо управління ними в 2003р. Правлінням Національного банку України було затверджено Положення «Про організацію операційної діяльності в банках України» [10].

Відповідно до діючої редакції даного Положення банки самостійно 1) визначають систему організації операційної діяльності залежно від їх структури, обсягів та видів банківських операцій, кількості працюючих, розвитку інформаційних технологій тощо;

2) розробляють технології здійснення банківських операцій;

3) визначають методи внутрішнього контролю за проведенням операцій.

Операційна діяльність банку - це сукупність технологічних процесів, пов'язаних з документуванням інформації за операціями банку, проведенням їх реєстрації у відповідних реєстрах, перевірванням, вивірванням та здійсненням контролю за операційними ризиками.

Організація операційної діяльності передбачає наявність документованих операційних процедур (правил) за всіма операціями, що здійснюються банками відповідно до законодавства України.

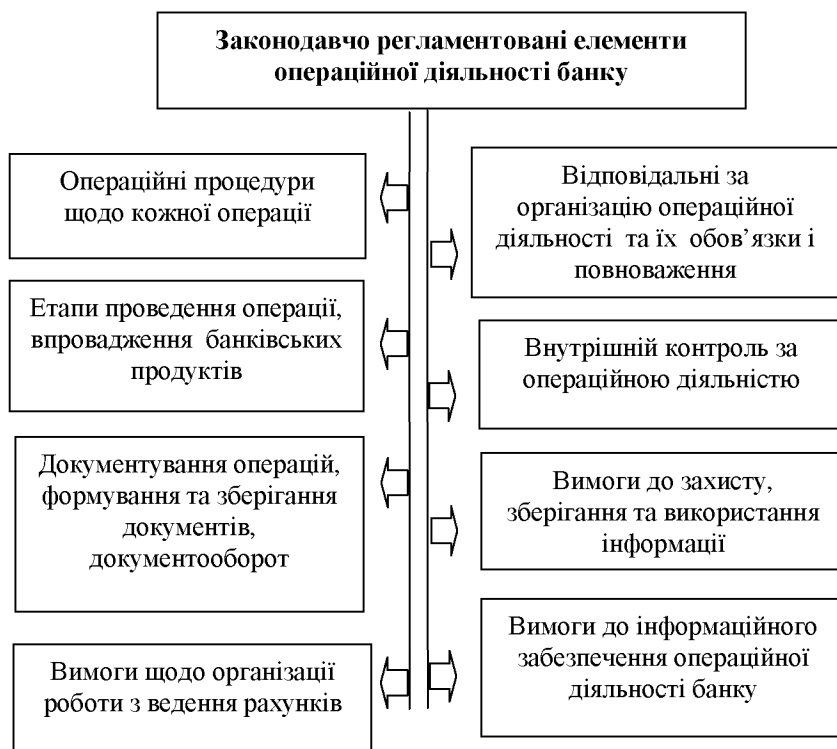

Рис.6.11. Законодавчо регламентовані складові операційної діяльності банку

Операційні процедури (правила) щодо кожної операції мають базуватися на таких принципах, як наявність дозволу, запису, контролю і обов'язково включати такі складові:

опис операції;

розподіл повноважень між виконавцями операції;
установлення відповідальності осіб, які її здійснюють;
документування інформації за операцією;
заходи (механізми) внутрішнього контролю за
проведенням операції;

інші складові, визначені банком і передбачені у
внутрішньому положенні.

Операції банків виконують відповідні працівники банку,
яким надане право відповідального виконавця, а саме
доручено оформляти та підписувати документи за визначеними
операціями або: контролювати правильність оформлення
документів та відображення їх в обліку; технологічно
виконувати визначені операційні процедури незалежно від
того, у якому структурному підрозділі банку вони працюють.

Операційна діяльність банку має бути організована таким
чином, щоб забезпечити:

- розподіл обов'язків та повноважень щодо здійснення
операцій;

- належне документування всіх операцій. Якщо
документування операцій здійснюється з використанням
інформаційних технологій, то відповідне програмне
забезпечення має забезпечити ведення протоколу про всі
операції та дії відповідальних працівників у
захищеній від модифікації формі;

- своєчасне, повне та достовірне відображення
операцій у реєстрах бухгалтерського обліку;

- накопичення та надання докладної інформації за
кожною операцією з обов'язковим зазначенням даних про її
учасників, з визначенням балансових і позабалансових вимог
та зобов'язань, можливих змін за цими операціями, сум
нарахованих, отриманих або сплачених доходів та витрат, а
також інших параметрів, що забезпечують складання звітності
банку;

- захист активів банку від потенційних збитків та
контроль за їх якістю;

- установлення лімітів на здійснення окремих операцій;

- визначення наявних та можливих операційних
ризиків і управління ними;

- адекватну систему внутрішнього контролю;
- надання внутрішніх інструкцій (розпоряджень) щодо здійснення платежів;
- зберігання інформації про всі операції банку;
- конфіденційність інформації про кожну операцію та її контрагентів (інформація про операцію під час її передавання відповідними каналами зв'язку має бути зашифрованою)[10].

Операції банку здійснюються протягом операційного дня.

Операційний день банку - це діяльність банку протягом робочого дня, що пов'язана з реєстрацією, перевірянням, вивірянням, обліком, контролем операцій (у тому числі прийманням від клієнтів документів на переказ і документів на відкликання та здійснення їх оброблення, передавання та виконання) з відображенням їх у балансі банку. Тривалість операційного дня встановлюється банком самостійно.

Операційний день банку складається з операційного часу та часу завершення технологічного оброблення облікової інформації з обов'язковим формуванням оборотно-сальдового балансу, реєстрів аналітичного обліку та інших реєстрів за операціями, що здійснюються з використанням відповідного програмного забезпечення.

Операції банку мають бути зареєстровані та відображені в реєстрах бухгалтерського обліку в день їх здійснення або наступного робочого дня, якщо операція здійснена після закінчення операційного дня (часу) банку або у вихідні чи святкові дні.

Операційну діяльність банку безпосередньо забезпечують працівники банку, які виконують функції фронт-офісу та бек-офісу, що мають бути чітко визначені та розподілені між учасниками операційного процесу банку відповідно до внутрішніх процедур банку.

Фронт-офіс (front office) – операційний підрозділ банку та інші його структурні одиниці, які відповідають за розвиток і управління взаємовідносинами з контрагентами. У фронт-офісі відбувається безпосереднє спілкування з клієнтами, первинна верифікація наданих клієнтами даних, збір і аналіз поданого пакету документів, підготовка угод з клієнтами тощо[10].

Бек-офіс (back office) – операційно-обліковий підрозділ банку, який забезпечує роботу підрозділів, що беруть участь в управлінні активами та пасивами, та здійснює діяльність щодо оформлення, обліку та реєстрації угод з цінними паперами, а також розрахунків з клієнтами. Завданням бек-офісу є формування кредитних справ і безпосереднє оформлення видачі кредиту, оцінка якості кредитного портфеля, відкриття рахунків, здійснення бухгалтерських операцій, документарне оформлення та супровід угод, укладених трейдерами компаній-контрагентів у фронт-офісі тощо [10].

Усі операції банків мають проводитися лише за наявності відповідного дозволу керівництва. Свідченням того, що працівники отримали дозвіл на їх виконання, є затверджені керівництвом правила (процедури) здійснення операцій певного типу. На здійснення операцій, що не визначені в правилах (процедурах) банку, надаються окремі дозволи (розпорядження, накази тощо).

Відповідальність за укладання договорів відповідно до законодавства України, ідентифікацію операцій, формування первинних документів і оцінку ризиків несуть ініціатори операцій.

Операції, які здійснюють банки, мають бути належним чином задокументовані. Підставою для відображення операцій за балансовими та/або позабалансовими рахунками бухгалтерського обліку є первинні документи, які мають бути складені під час здійснення операції, а якщо це неможливо - безпосередньо після її закінчення в паперовій та/або в електронній формі.

Банки мають забезпечити формування первинних документів (паперових і електронних), що були підставою для відображення операцій в обліку та звітності.

Первинні документи за кожний робочий день мають бути звірені з оборотно-сальдовим балансом. У разі виявлення розбіжностей здійснюється вивіряння документів та оборотів за кожним балансовим рахунком. Сформовані, зброшуровані та звірені з оборотно-сальдовим балансом меморіальні документи передаються для зберігання. Порядок вивіряння, формування і зберігання документів банк визначає самостійно згідно з його

внутрішніми документами (правилами, положеннями тощо) та нормативно-правовими актами Національного банку[10].

Відповідальність за належну організацію системи внутрішнього контролю та її функціонування в процесі операційної діяльності банку покладається на його керівництво.

Система внутрішнього контролю банку - це сукупність процедур, що спрямовані на попередження, виявлення і виправлення суттєвих помилок, а також забезпечення захисту і збереження активів, повноти і точності облікової документації.

Внутрішній банківський контроль має бути невід'ємною частиною операційної діяльності банку та поєднувати адміністративний і бухгалтерський контроль за активами та пасивами банку.

Банки мають забезпечувати обмежений доступ до активів, документів, облікової інформації, робочих місць програмно-технічних комплексів, ключів тощо. Активи не мають бути доступними для відповідальних виконавців, які відповідно до своїх функціональних обов'язків не розпоряджаються ними.

Відповідальність за організацію збереження активів має покладатися на осіб, які не здійснюють бухгалтерський облік та не мають доступу до активів банку, а саме: прямого (фізичного) або непрямого (документи, робочі місця програмно-технічних комплексів).

Банки повинні забезпечувати захист [10]:

- готівкових коштів, цінних паперів (у документарній формі) та інших цінностей і документів, засобів захисту інформації від фізичного пошкодження (випадкового знищення, псування або неправильного зберігання) шляхом використання відповідно обладнаних сховищ, вогнетривких сейфів;

- облікової інформації про виконання операцій протягом строку дії договору і після його закінчення відповідно до вимог законодавства України.

Заходи внутрішнього бухгалтерського контролю мають передбачати облік операцій у повному обсязі, а саме:

- усі операції мають обліковуватися відповідно до вимог законодавства України;

- усі операції мають відображатися в регістрах бухгалтерського обліку банку в тому періоді, протягом якого вони були здійснені.

Підтвердженням повного та своєчасного здійснення операції є документи, які свідчать про те, що ця операція була виконана та інформація про неї внесена в регістри бухгалтерського обліку. До письмових підтверджень належать і самі записи в регістрах бухгалтерського обліку.

Операційна діяльність банків здійснюється на базі відповідного інформаційного забезпечення.

Оброблення інформації про операції та її зберігання мають виконуватися на серверах та/або іншій комп'ютерній техніці, які/яка повинні/а фізично розташовуватися на території України, за винятком збереження резервних копій, захищених із використанням відповідних засобів технічного та/або криптографічного захисту.

Інформаційне забезпечення операційної діяльності банків включає програмно-технічні комплекси автоматизації банківської діяльності, взаємозв'язки для обміну інформацією між ними, телекомунікаційну інфраструктуру, внутрішні нормативні документи та інструкції щодо їх застосування.

Банки розробляють вимоги до інформаційного забезпечення з урахуванням потреб бізнес-процесів, які забезпечують операційну діяльність відповідно до кращого світового досвіду управління інформаційними технологіями та нормативно-правових актів Національного банку.

Інформаційне забезпечення операційної діяльності повинно відповідати таким вимогам:

- реалізація принципу надання користувачам мінімально необхідних повноважень;

- доступ з робочого місця працівника лише до тієї інформації, що потрібна йому для безпосереднього виконання його обов'язків;

- можливість детального аналізу всієї вхідної інформації до часу її відображення в регістрах бухгалтерського обліку;

- можливість перегляду етапів проходження операції в такому порядку:

реєстри аналітичного та синтетичного обліку;
звітність;

реалізація правила «двох рук» (операція не може бути ініційована та виконана одним користувачем системи). Виняток може бути зроблений для операцій, що здійснюються автоматично системами автоматизації банківської діяльності;

- реалізація банківського продукту згідно із затвердженою технологією оброблення інформації;

- надання відповідальному виконавцю повідомлення про наявність викривленої та/або суперечливої інформації;

- можливість автоматичного визначення джерела надходження суперечливої інформації та термінового інформування відповідних працівників банку про це і блокування роботи користувачів чи робочих місць до часу надання їм дозволу на проведення подальшої роботи;

- прийняття користувачами правильного рішення про те, яке з джерел інформації слід уважати сумнівним, а яке - достовірним;

- неможливість ігнорування інформації, що надійшла з будь-якого джерела;

- автоматичне присвоєння протягом одного операційного дня кожній операції певного ідентифікатора (номера). Цей ідентифікатор (номер) має вноситися до відповідного електронного документа;

- надійність та здатність до швидкого відновлення робочого процесу в разі виникнення технічних або програмних збоїв [10].

За допомогою інформаційного забезпечення операційної діяльності має забезпечуватися:

- хронологічне та систематичне відображення всіх операцій у реєстрах бухгалтерського обліку на підставі первинних документів;

- своєчасне та повне відображення всіх операцій банку та його відділень у реєстрах бухгалтерського обліку банку (філії);

- складання звітності (фінансової, статистичної, управлінської, податкової тощо);

взаємозв'язок даних синтетичного та аналітичного обліку. Банк у разі невідповідності структури рахунків аналітичного і синтетичного обліку забезпечує їх взаємозв'язок за допомогою перехідних таблиць;

накопичення та систематизація операцій у розрізі економічних показників, потрібних для складання звітності;

розрахунок економічних показників, що визначені відповідними методиками Національного банку;

можливість оперативного аналізу фінансової діяльності банку в розрізі структурних підрозділів;

інтегрованість з інформаційними системами Національного банку;

інтегрованість усіх складових систем автоматизації банківської діяльності, можливість отримувати інформацію про здійснені операції в будь-якому розрізі;

уніфікація програмно-технічних рішень та технологій для структурних підрозділів банку;

можливість нарощування функціональних характеристик програмного забезпечення, а також його адаптація в разі зміни нормативної бази щодо операцій[10].

6.4. Банківські операції, послуги та продукти як невід'ємна складова діяльності банку

Слід зазначити, що на законодавчому рівні та в фаховій літературі відсутнє чітке трактування понять «банківська операція» та «банківська послуга», через що мають місце розбіжності в розумінні даних економічних категорій.

Спробуємо перш за все визначити сутність понять «операції банку», «банківські операції», «банківські послуги», «банківські продукти».

Всі види діяльності комерційних банків прийнято поділяти на банківські операції, послуги та продукти, це так звана «банківська тріада», при цьому банківська операція, банківський продукт та банківська послуга знаходяться в ієрархічній підпорядкованості та єдності.

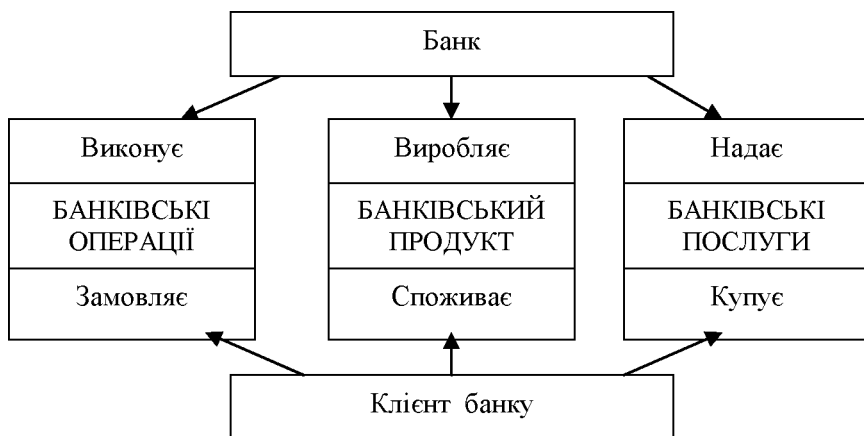

Рис.6.12. Банківська «тріада» [11, с.22]

Відповідно до п 1.10. Положення Національного банку України «Про організацію операційної діяльності в банках України:» **операція банку** - дія або подія, внаслідок якої відбуваються зміни у фінансовому стані банку та яка відображається за балансовими або позабалансовими рахунками банку [10].

Операції банку - це дії банківської установи, спрямовані на забезпечення її функціонування, з одного боку як суб'єкта підприємницької діяльності, з іншого - як фінансового посередника, який здійснює притаманні йому функції. Тобто банківська операція – це факт, що відбувся, оформлений документом, що викликає зміни в його балансових показниках.

За економічною суттю розрізняють (рис.6.13):

базові операції, які витікають із визначення банку, до яких належать:

- **депозитні операції** (приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб);

- **розрахункові операції** (відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них);

- **кредитні та інвестиційні** (розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик).

Рис.6.13. Класифікація видів банківських операцій

- інші операції та дії спрямовані на задоволення потреб клієнтів та отримання прибутку;
- операції з валютними цінностями;
- емісійні операції;
- **операції з цінними паперами** (купівля-продаж за дорученням клієнтів, операції на ринку цінних паперів, включаючи андеррайтинг);
 - надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб;
 - факторинг;
 - лізинг;
 - послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;

- випуск платіжних інструментів (чеків, векселів та інших);
- надання консультаційних та інформаційних послуг;
- засновницькі операції;
- інкасація;
- депозитарна діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів[12].

За функціональним призначенням:

- **операції з розміщення наявних ресурсів:** коротко- і довгострокове кредитування виробничої, соціальної, інвестиційної та наукової діяльності підприємств й організацій, надання споживчих кредитів населенню, лізинг, факторинг, дисконт векселів тощо; інвестиційні - формування портфеля цінних паперів, прями інвестиції; засновницькі – участь коштами банку в господарській діяльності підприємств; депозитні операції в частині створення поточних і тривалих резервів платіжних засобів на рахунках в інших банках.;

- операції з формування ресурсної бази для подальшого їх розміщення (залучення коштів юридичних та фізичних осіб); емісійні операції із випуску цінних паперів власного боргу (Акцій, облігацій, векселів); міжбанківське кредитування (отримання кредитів від інших банків);

- **комісійно-посередницькі операції** – дії банку за дорученням і на користь клієнта клієнтів за певну плату (комісію або процент). До них належать комісійно-розрахункові (пов'язані із здійсненням внутрішніх та міжнародних розрахунків), торговельно-комісійні – купівля-продаж за дорученням клієнтів цінних паперів, валюти, дорогоцінних металів, посередництво в розміщенні цінних паперів тощо), інші традиційні фінансові та біржові операції.

Банківські операції відображаються окремими статтями в балансі комерційного банку. Залежно від відображення в балансі операції поділяються на пасивні, активні та позабалансові.

Пасивні операції – це операції з мобілізації ресурсів. За рахунок пасивних операцій формуються ресурси банку. Поміж іншим, пасивні операції включають: залучення коштів юридичних осіб та вкладів населення; отримання кредитів від комерційних банків та Національного банку України; випуск

банківських облігацій, векселів та інших зобов'язань. Результати пасивних операцій відображаються в пасиві балансу банку.

Активні операції – це операції з розміщення банком мобілізованих коштів у депозити, кредити, інвестиції, товарно-матеріальні цінності з метою отримання прибутку. До активних операцій належать: надання кредитів юридичним та фізичним особам, вкладення в цінні папери, формування касових залишків та резервів, формування інших активів (придбання приміщень, обладнання тощо). Результати активних операцій відображаються в активі балансу банку.

Активні операції тісно пов'язані з пасивними. За результатами активних операцій банк отримує дохід у вигляді відсотків, а за залучення та запозичення коштів сам сплачує відсотки власникам коштів.

Позабалансові операції - операції, що не відображають руху коштів, а тому до певного часу, тобто поки не відобразяться в доходах чи видатках банку, в балансі не відображаються.

Здійснення банківських операцій базується на низці принципів, до яких згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» належать:

- правовий характер та законність здійснюваних банківських операцій;
- виконання банківських операцій здійснюється банком самостійно в межах наявних ресурсів;
- банківські операції здійснюються в інтересах клієнта та банку на взаємовигідних умовах;
- при здійсненні банківської операції використовується право вільного вибору клієнтом банку для обслуговування.

Ідентифікація операції передбачає її докладний опис, який має містити потрібну інформацію для різних підрозділів банку та внутрішнього аудиту, а саме:

- тип операції (міжбанківські розрахунки, операції з клієнтами банку, розрахунки за власними операціями тощо);
- номер та дату договору; дані про контрагента;
- конкретні строки (початок та завершення) операції згідно з договором; первинні документи;
- зміст операції (кредит, депозит, тип процентної ставки тощо);

відповідальних виконавців (у тому числі за ініціювання операції, за реєстрацію та контроль за її проведенням).

Законодавчо передбачені [10] основні етапи здійснення операцій та їх ідентифікації (рис. 6.14):

Рис.6.14. Законодавчо встановлені етапи здійснення банківських операцій та складові їх ідентифікації

Відповідно до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк має право надавати банківські та

інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування), а також здійснювати іншу діяльність, визначену в цій статті.

Банківська послуга – доволі ємна категорія. Під банківською послугою розуміють:

а) одну чи кілька операцій банку, що задовольняють певні потреби клієнта;

б) проведення банківських операцій за дорученням клієнта на користь останнього за певну плату;

в) послугу грошового характеру, що забезпечують переміщення грошей,

г) результат або ефект від здійснення банківської операції, що полягає в більш чи менш повному задоволенні заявленої клієнтом потреби [12].

Таким чином, **банківська послуга** – це економічні відносини між виконавцем та споживачем з приводу виконання першим певних дій в інтересах останнього з метою задоволення його певної потреби в сфері грошового обігу та кредиту. Тобто *банківська послуга являє собою форму задоволення потреб (у кредиті, розрахунково-касовому обслуговуванні, гарантіях, купівлі-продажу та збереженні цінних паперів, іноземної валюти, дорогоцінних металів тощо) споживачів-клієнтів банку.*

Наприклад, депозитні послуги включають переміщення грошей клієнтів до внесків, обслуговування депозитної угоди, нарахування відсотків та їх зарахування на рахунки; до кредитних послуг відноситься визначення кредитоспроможності позичальника, моніторинг кредиту, оформлення кредитного договору та договору застави, встановлення графіку погашення кредиту тощо. Консультаційні послуги полягають в наданні консультацій в галузі бухгалтерського обліку, фінансового контролю, механізми проведення тих чи інших операцій тощо.

Основною рисою послуги є її фізична невідчутність, а істотною ознакою - те, що для їх надання банку не потрібні додаткові ресурси.

Послугам властиві ще деякі особливості, зокрема:

- послуги мають універсальний характер, оскільки супроводжують як активні, так і пасивні операції,

- видів банківських послуг значно більше, ніж видів банківських операцій,

- свою діяльність щодо надання послуг банк здійснює в процесі проведення операцій,
- для надання послуг банкам не потрібні додаткові ресурси,
- доходи від надання послуг банки одержують у вигляді комісії,
- правовим оформленням операцій та послуг є договір.

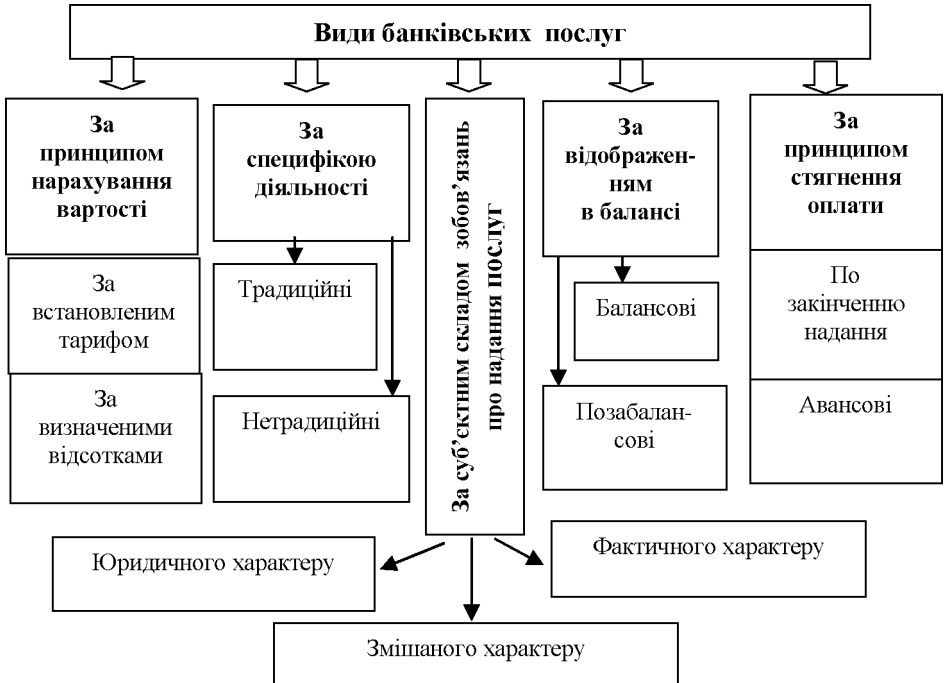

Рис.6.15. Класифікація банківських послуг за окремими критеріями[11, с.24]

Відповідно до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» до банківських послуг належать:

- 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;

3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.[2].

Послуги можна класифікувати за різними критеріями:

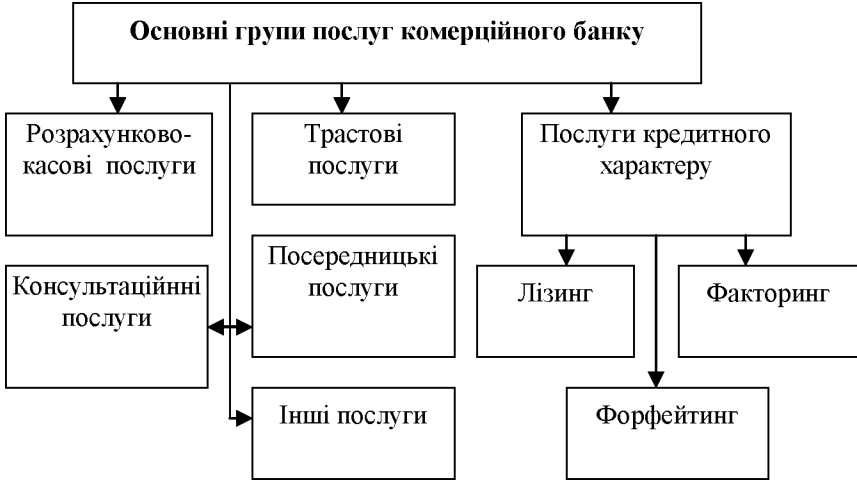

Рис. 6.16. Класифікація основних груп послуг комерційних банків, пов'язаних з операціями банків

- відповідно до специфіки діяльності:

традиційні послуги – ті, що обслуговують базові операції банків: це послуги кредитного, депозитного, розрахункового, касового характеру,

нетрадиційні послуги – ті, що обслуговують операції, не пов'язані з переміщенням ресурсів, або обслуговують інші операції банків: посередницькі, трастові, гарантійні, консультаційні, комісійні, депозитарні тощо;

- за принципом нарахування оплати:

оплата у вигляді встановленого тарифу, наприклад, за перерахування коштів;

за встановленою ціною, наприклад, валютообмінні послуги;

у відсотках, наприклад, вартість факторингу, акредитивної послуги;

- за принципом стягнення оплати: по закінченню надання послуги, авансовими внесками:

- за відображенням в балансі:

послуги, що обліковуються на балансових рахунках, наприклад, за касове обслуговування,

послуги, що обліковуються на позабалансових рахунках, наприклад, гарантійні;

- за суб'єктивним складом зобов'язань про надання послуг:

послуги юридичного характеру – ті, що оформляються договором доручення і договором комісії,

послуги фактичного характеру – ті, що оформляються договором схову,

послуги змішаного характеру – ті, в яких поєднуються юридичні та фактичні дії, наприклад, договір на інкасацію готівки.

В практиці роботи комерційних банків всі послуги поділяють на три групи:

1. *Послуги, пов'язані з розрахунково-касовими, кредитними, валютними та іншими операціями*, обсяги яких підлягають обліку. Перелік цих послуг обов'язково наведено в договорі на розрахунково-касове обслуговування клієнта.

Розрахунково – касове обслуговування клієнтів є однією з базових послуг банків. Таке обслуговування пов'язане з усіма іншими банківськими операціями. Так як операції банків носять як пасивний, так і активний характер, то надання послуг – неминуче супроводжується здійсненням платежу, отже – розрахунковим чи касовим обслуговуванням відповідного клієнта. Для виконання таких операцій банкам не потрібні додаткові резерви, оскільки необхідні кошти мають бути у тих клієнтів, за дорученням яких банки здійснюють платежі, чи касові операції.

За своїм характером ці операції, власне, є послугами, і за них банки стягують плату з клієнтів у вигляді комісійної винагороди, а не процента. Одержання таких доходів обходиться банкам відносно дешево і без значних ризиків для їх фінансового стану. Тому зростання обсягів розрахунково-касових операцій є надійним і вигідним способом збільшення доходів і підвищення рентабельності банківської діяльності.

Чим швидше і надійніше банки здійснюють розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів, тим кращі умови створюються у останніх для відтворювального процесу, зміцнення платіжної дисципліни, оздоровлення фінансового стану, а в кінцевому підсумку – для підвищення життєвого рівня населення.

До таких послуг відносяться: відкриття клієнту розрахункового (поточного) рахунку, відправлення запитів на прохання клієнтів, видача дубліката з особистого рахунку, довідки про відкриття рахунку в банку, видача чекових книжок, аваль векселів, збереження в банку цінностей і т.п.; операції по видачі та погашенню кредиту, нарахуванню та сплаті відсотків, підготуванню документів для видачі кредиту, участь у підготовці договору застави і т.п.; відкриття валютних рахунків, акцепт тратт, видача гарантій, послуги по покупці і продажу та видача готівкової валюти з рахунків клієнтів і т.п.

2. Консультаційні, інжинірингові, посередницькі та гарантійні послуги.

Комерційні банки надають клієнтам **консультаційні послуги**. Вони консультують клієнтів з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності та інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності фізичних та юридичних осіб. Значну кількість видів консультаційних послуг, яку надають банки, становлять послуги, пов'язані з виконанням активних і пасивних операцій та наданням інших послуг: залученням ресурсів, кредитуванням, фінансуванням капітальних вкладень, розрахунково-касовим обслуговуванням, зовнішньоекономічною діяльністю, операціями з цінними паперами тощо. Консультаційні послуги можуть надаватися усно або письмово, а плата за їх надання у деяких випадках включається в плату за основний вид операції (послуги), який супроводжується консультуванням.

До консультаційних послуг можна віднести: інформаційне обслуговування (консультації з економічних, фінансових, правових та інших питань); складення методичних матеріалів та проектно-кошторисної документації по замовленню клієнтів; надання в оренду приміщень та обладнання.

Також банки надають послуги у сфері **фінансового інжинірингу** – цілеспрямованому розробленню та реалізації нових фінансових інструментів та / або нових фінансових технологій і творчому пошуку нових підходів до вирішення фінансових проблем за допомогою уже відомих фінансових інструментів та технологій. Фінансовий інжиніринг охоплює галузь корпоративних фінансів, управління короткостроковими та довгостроковими інвестиціями, обслуговування населення, фінансування зовнішньої торгівлі, залучення грошових ресурсів для інвестицій, покриття бюджетного дефіциту, управління ризиками тощо. Фінансовий інжиніринг допомагає банкам більш оперативно та ефективніше реагувати на зміни, що відбуваються у світі, в законодавстві та економіці.

Серед банківських послуг дедалі важливу роль відіграють **посередницькі послуги**. Найпоширенішим серед них є посередництво в одержанні клієнтом кредиту, в операціях з майном, зокрема цінними паперами, валютою. Перший вид посередницьких послуг надається банком тоді, коли він сам з тієї чи іншої причини не може задовольнити кредитну заяву клієнта. У цьому разі обслуговуючий банк може бути посередником у пошуку клієнтові іншого банку – кредитора або на його прохання одержати міжбанківський кредит клієнту. Якщо клієнту потрібен великий кредит, то банк може вдатися до консорціумного або паралельного кредитування клієнта.

3. *Інші послуги*. До них відносяться комісійні, послуги, пов'язані з управлінням власністю клієнтів за їх проханням, агентські послуги, інформаційні та ін.

До **комісійних послуг**, які надають комерційні банки, належать відкриття рахунків, операції по виплаті заробітної платні через філію, оформлення чекових книжок, видача та продаж чекових книжок, оформлення та продаж векселів, замовлення готівки по телефону, наведення довідок в архіві, розшук сум на прохання клієнта, абонплата за одержання виписки, відмовлення від замовленої готівки, видача готівки на заробітну плату, договір на видачу кредиту, продаж бланків, карток зразків підписів, оформлення платіжних доручень, впровадження системи клієнт-банк, установка модему, навчання

роботі в системі клієнт-банк, абонплата за електронні послуги тощо.

Трастові послуги (довірчі, фідуціарні) – це послуги, засновані на довірчих правовідносинах, коли одна особа – засновник, передає своє майно у розпорядження іншій особі – власнику, для управління в інтересах третьої особи – бенефіціара. Залежно від характеру розпорядження майном трастові послуги поділяються на:

- активні, коли майно, що перебуває у розпорядженні трастової компанії чи банку, може видозмінюватися, зокрема, шляхом його продажу, надання в позику або заставу без додаткової згоди довірителя;

- пасивні, коли майно не може бути використане довіреними особами без відповідної згоди довірителя.

Банки надають довірчі послуги юридичним і фізичним особам, фірмам, підприємствам, благодійним фондам, навчальним закладам.

Ринок банківських послуг має складну структуру, а на його розвиток впливають чинники, які мають не тільки економічний характер (кількісні показники), але й якісні — довіра споживачів, стан розвитку інформаційних технологій.

На розвиток ринку банківських послуг, які можуть спровокувати як покращення, так і погіршення роботи банківської системи країни, впливають певні фактори, які можна згрупувати за такими ознаками:

- чинники зовнішнього середовища прямої дії (державне регулювання, споживачі, умови функціонування ринку);

- чинники зовнішнього середовища непрямої дії (інноваційні технології, політичні обставини, природні умови, правове середовище, міжнародна ситуація).

Результатом діяльності банку є створення банківського продукту.

Існує декілька підходів для розуміння сутності банківського продукту, більш відомі з яких нормативно-правовий, грошовий, клієнтський та маркетинговий.

Тракування категорії «банківський продукт» наведено на рис. 6.17.

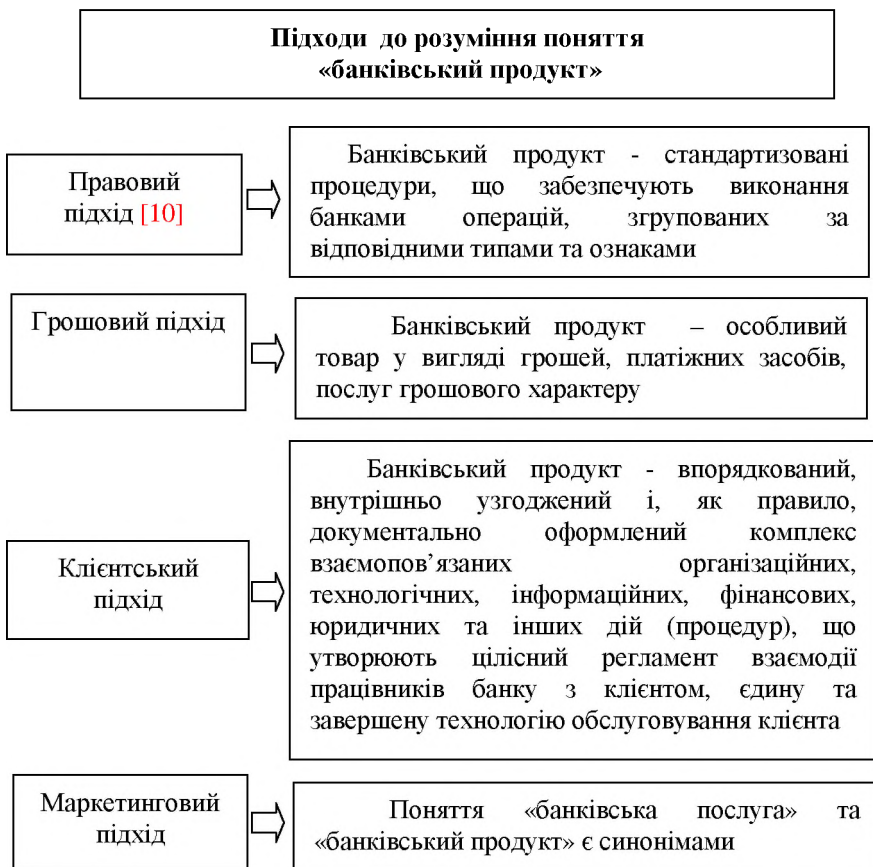

Рис.6. 17. Підходи до розуміння поняття «банківський продукт» (розроблено за даними [10; 13; 14, с.39])

Таким чином, під **банківським продуктом** розуміють і систему документально оформлених процедур обслуговування клієнтів, і спосіб надання послуг клієнту банку, і регламент взаємодії службовців банку з клієнтами, тобто комплекс взаємопов'язаних організаційних, інформаційних, фінансових та юридичних заходів, об'єднаних єдиною технологією обслуговування клієнтів.

Банківський продукт на відміну від банківської послуги має відчутну форму.

Рис. 6.18. Складові елементи банківських продуктів та класифікація їх видів (розроблено за даними [11,с.26; 15])

Банківські продукти поділяються на:

прості – продукти, які реалізуються одним функціональним підрозділом банку шляхом надання однієї послуги;

складні – продукти, для реалізації яких можуть бути задіяні декілька підрозділів банку на протязі тривалого часу шляхом надання комплексної послуги;

лімітовані – продукти, обсяги або кількість випуску яких підлягає квотуванню. Наприклад, акції, облігації, кредитні угоди. Даний продукт виробляється в розрахунку на конкретного споживача;

не лімітовані – продукти, випуск яких не обмежений ніякими квотами. Цей продукт виробляється в розрахунку на можливості потенційних клієнтів, його обсяг залежить від

попиту споживача. До нелімітованих банківських продуктів відносяться пластикові, розрахункові та кредитні картки, банківські рахунки тощо.

Специфіка функціонування банківської установи полягає в тому, що її продуктом є, з одного боку, надання різноманітних послуг шляхом проведення банківських операцій, а з іншого - створення безготівкових платіжних коштів, які утворюються в процесі депозитної емісії на основі надання позик клієнтам і проведення розрахунків, що приводить до загального збільшення грошової маси.

Згідно із ст. 3.12. Положення Національного банку України «Про організацію операційної діяльності в банках України» банк самостійно визначає перелік банківських продуктів та необхідність їх упровадження.

Упровадження банківського продукту передбачає наступне [10]:

а) визначення банківського продукту та мети його впровадження, а саме:

перелік операцій та визначення потенційних клієнтів, для яких розроблено продукт;

наявність відповідної нормативно-правової бази;

затвердження потрібної документації;

визначення рівня прибутковості та ризиків;

б) надання дозволу на впровадження банківського продукту;

в) програмне забезпечення з відповідною системою захисту інформації для відображення операцій у реєстрах аналітичного та синтетичного обліку;

г) забезпечення кадрами відповідної кваліфікації;

г) забезпечення процедур внутрішнього контролю.

Банківський продукт, що попередньо погоджений з керівниками відповідних структурних підрозділів, службою внутрішнього аудиту та затверджений керівником банку, має бути доведений до відома виконавців, які беруть участь у його впровадженні.

Звернемось до Господарського кодексу України в частині фінансового посередництва, 339 статтею якого встановлено, що *фінансове посередництво здійснюється у формі банківських*

операцій, серед яких основними видами є депозитні, розрахункові, кредитні, факторингові та лізингові операції [16].

Відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» *до фінансових послуг відносяться [8]:*

випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків;

довірче управління фінансовими активами;

діяльність з обміну валют;

залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;

фінансовий лізинг;

надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту;

надання гарантій та поручительств;

переказ коштів;

професійна діяльність на ринку цінних паперів, що підлягає ліцензуванню;

факторинг;

операції з іпотечними активами з метою емісії іпотечних цінних паперів.

Згідно з діючими нормативно-законодавчими актами[2,3] ліцензуванню підлягає банківська діяльність, але деякі операції та послуги регламентовані Законом України «Про банки і банківську діяльність» (табл.6.2).

Банк, крім надання фінансових послуг, згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» має право здійснювати також діяльність щодо:

- 1) інвестицій;
- 2) випуску власних цінних паперів;
- 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей;
- 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;
- 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;
- 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій);

7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг.

Таблиця 6.2.

Банківські послуги, передбачені законодавством [2]

Банківські послуги та операції	
Банківські послуги в національній валюті	Банківські операції
Залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб	Розрахункові банківські операції
Відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах	
Розміщення залучених у вклади або депозити, у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик	Кредитні операції: 1) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені; 2) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі; 3) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг); 4) лізинг.

Відповідно до Положення НБУ «Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій» [9] Національний банк надає банкам *генеральні ліцензії для здійснення таких валютних операцій:*

неторговельні операції з валютними цінностями;

операції з готівковою іноземною валютою та чеками (купівля, продаж, обмін, прийняття на інкасо), що здійснюються в касах і пунктах обміну іноземної валюти банків;

операції з готівковою іноземною валютою (купівля, продаж, обмін), що здійснюються в пунктах обміну іноземної валюти, які працюють на підставі укладених банками агентських договорів з юридичними особами - резидентами;

ведення рахунків клієнтів (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів - нерезидентів у грошовій одиниці України;

ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;

ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;

відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;

відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;

залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України;

залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках;

торгівля іноземною валютою на валютному ринку України [за винятком операцій з готівковою іноземною валютою та чеками (купівля, продаж, обмін), що здійснюється в касах і пунктах обміну іноземної валюти банків і агентів];

торгівля іноземною валютою на міжнародних ринках;

залучення та розміщення банківських металів на валютному ринку України;

залучення та розміщення банківських металів на міжнародних ринках;

торгівля банківськими металами на валютному ринку України;

торгівля банківськими металами на міжнародних ринках;

валютні операції на валютному ринку України, які належать до фінансових послуг згідно зі статтею 4 Закону

України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»;

валютні операції на міжнародних ринках, які належать до фінансових послуг згідно зі ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Запитання для самоконтролю знань

Дайте стислу характеристику нормативно-законодавчим актам, які регулюють відносини, що виникають у сфері державної реєстрації банків та ліцензування їх діяльності.

Окресліть принципи, на яких базується державна реєстрація юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань в Україні.

Охарактеризуйте процедуру реєстрації банку. Які документи подаються для реєстрації .

Порівняйте пакети документів, які надаються банком для його реєстрації та для отримання ліцензії.

За яких умов Національний банк України може відмовити в реєстрації та наданні ліцензії банку?

Чому змінена норма ліцензування банківських операцій на норму ліцензування банківської діяльності?

Вкажіть відмінності в діяльності філії, відділення та представництва комерційного банку. Відповідь сформулюйте відповідно до законодавчих норм.

Дайте визначення поняттям «банківські операції», «банківські послуги», «банківські продукти». Що покладено в основу розмежування цих понять?

Охарактеризуйте види банківських операцій. Які критерії покладено в основу їх класифікації?

Окресліть коло банківських послуг. Які з них в сучасних реаліях розвитку банківської системи є востребуваними, а які – майже не надаються.

Розкрийте суть та наведіть види банківських продуктів. Обгрунтуйте їх тісний взаємозв'язок з банківськими операціями та послугами.

Практичне завдання

До НБУ надійшов пакет документів для реєстрації Національним банком України акціонерного банку. За даними установчого договору, підписаного засновниками банку та засвідченого відбитком їх печатки, до складу засновників банку ввійшли:

ПАТ «Дністер», що купує акції банку в сумі, еквівалентній 20 % статутного капіталу банку;

ПАТ «Київбанк» – має акції у сумі, еквівалентній 35 % статутного капіталу банку;

ПАТ «Рейно» – сума акцій становить 18 % статутного капіталу.

Кошти на формування статутного капіталу нового банку в розмірі, передбаченому чинним законодавством України та установчими документами банку, акумульовані засновниками банку на накопичувальному рахунку у повному обсязі.

Необхідно пояснити, чи має право Національний банк підтримати відповідне клопотання засновників про державну реєстрацію банку? Визначити, у який термін кошти з накопичувального рахунку повертаються учасникам банку в разі відмови реєстрації банку[17].

Рекомендована література

Основна

- Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)
- Єпіфанов А.О. Операції комерційних банків [Текст] : Навч. посіб. / Єпіфанов А.О. – К.: Каравелла, 2014. – 523 с.

Додаткова

- Прасолова С.П. Банківські операції [текст]: навч.посіб. та практик. /С.П.Прасолова, О.С.Вовченко – К.: «Центр учбової літератури», 2013.-568с.

- Банківська система: навчально-методичний посібник для самостійної та індивідуальної роботи студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання / Андреева О.В. – К.: ДЕДУТ, 2015. - 183 с.
- Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003р. № 755-IV.– Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15/paran3#n3>
- Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III.– Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
- Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів : Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 08.09.2011 р. № 306.– Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11/page>.
- Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/paran84#n84>
- Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 15.08.2011 № 281. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1054-11>
- Про організацію операційної діяльності в банках України: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 18.06.2003 № 254.– Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0559-03>

Для поглибленого вивчення

- Дзюблюк О. В. Банківські операції: підручник / О. В. Дзюблюк, Я. І. Чайковський та ін. – Тернопіль :ТНЕУ, 2009. – 694 с.
- Крупка М.І. Банківська система [Текст] : навч. посіб. / М. І. Крупка та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. - 508 с.

РОЗДІЛ 7. БАНКІВСЬКІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКУ

7.1. Суть ресурсів банку та їх структура

7.2. Регулятивний капітал банку: призначення, джерела формування, функції

7.3. Залучені та запозичені кошти як невід’ємна складова ресурсної бази банків

7.1. Суть ресурсів банку та їх структура

Поняття «ресурси» достатньо ємне. *Вважається, що термін «ресурси» походить від французького «resource» і означає цінності, запаси, грошові кошти, можливості, джерела доходів.*

Ресурси банку, як і будь-якого суб’єкта господарювання, включають трудові ресурси, матеріальні ресурси, фінансові ресурси. З огляду на специфіку діяльності банку як фінансового посередника, банківські ресурси ототожнюються з фінансовим капіталом, банківським капіталом, капіталом банку тощо.

В економічній, навчальній літературі та інших фахових джерелах існує багато розбіжностей в підходах щодо визначення суті банківського капіталу, капіталу банку, ресурсів банку. В економічній літературі відбувається прирівнювання понять «банківський капітал» та «банківські ресурси», що ускладнює проблему управління накопиченням банківського капіталу та формуванням банківських ресурсів.

Згідно із класичним тлумаченням **капітал** – це вартість, що може бути виражена у грошовій, матеріально-речовій та фізичній формі, яка у результаті суспільно-економічних відносин створює додаткову вартість та приносить прибуток.

Більш вузьким поняттям та однією із форм капіталу є банківський капітал, достатній обсяг якого є необхідною умовою стабільного функціонування банку.

Під **банківським капіталом** розуміють кошти, вкладені у матеріальні, нематеріальні, фінансові активи, що контролюються банком і використовуються ним для здійснення операцій із

розміщення коштів і надання послуг з метою одержання прибутку та (або) зростання його ринкової вартості[1, с.18].

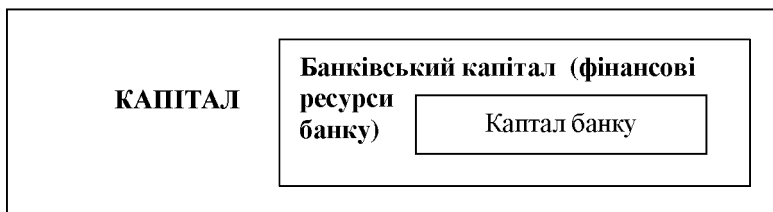
Саме банківський капітал найчастіше ототожнюють з фінансовими ресурсами банку.

Фінансові ресурси банку являють собою сукупність грошових коштів, що перебувають у розпорядженні банку, формуються з різних джерел, використовуються установою для здійснення активних операцій з метою подальшого отримання прибутку.

Термін «**капітал банку**» («власний капітал») найчастіше застосовують, коли мова йде про власні кошти банку (кошти власників та засновників), що є найменшою за обсягом складовою банківських ресурсів.

Таким чином, капітал банку – це лише складова його фінансових ресурсів (пасивів), до яких ще належать зобов’язання банку перед клієнтами та кредиторами.

Виходячи із тлумачення категорій в різних джерелах, вищенаведені терміни виглядають своєрідною «матрьошкою», де найменша з них – капітал банку:

В банківській практиці використовується поняття **ресурсної бази**, яка являє собою сукупність банківських ресурсів на визначений момент часу, а також прирощений ними дохід, які використовуються для здійснення операцій щодо розміщення коштів. До ресурсної бази включаються організаційні і економічні ресурси (мережа філій, персонал банку, його матеріальнотехнічна база), що впливають на розвиток банку, є джерелом підтримки його конкурентних переваг і забезпечення надходження додаткових коштів.

Для зручності розгляду джерел банківського капіталу (ресурсів) звичайно прибігають до їх класифікації.

Таблиця 7.1

Види банківського капіталу та ресурсів

Критерії	Види
Банківський капітал	
Організаційно-правова форма залучення капіталу	Акціонерний, пайовий
Форма власності	Приватний, кооперативний, державний
Право власника і особливості залучення	Власний, залучений, позиковий (рис.7.1)
Резидентність	Вітчизняний, іноземний
Вимоги банківського регулювання та нагляду	Регулятивний, основний, додатковий
Джерело формування	Із внутрішніх джерел, із зовнішніх джерел
Місце мобілізації	Мобілізований самим банком, залучений в інших банках
Термін використання	Постійний, тимчасовий (стабільний та нестабільний)
Можливість прогнозування	Прямого прогнозування, опосередкованого прогнозування
Ресурси (додатково до критеріїв та видів капіталу)	
За порядком створення	Стартові (статутний капітал), створені в процесі діяльності
За терміном перебування в розпорядженні банку	Постійні (статутний капітал, придбані у власність будівлі, обладнання), тимчасові (залучені та запозичені)
За характером залучення	Ресурси первинного характеру (ресурси держави, юридичних осіб (які з'явилися при здійсненні господарської діяльності) та фізичних осіб; ресурси вторинного характеру (залучені на грошовому ринку)
За характером акумулювання	Ресурси первинного характеру акумулювання ресурси вторинного характеру акумулювання (рис.7.2)
За характером використання	Ресурси для формування портфеля доходних активів; ресурси, використанні для створення матеріально-технічної бази банку; не використані (резервні) ресурси

Джерело: розроблено за даними [1, с.25; 2, с.12-13;3]

Під **фінансовими ресурсами** банку, як правило, розуміють сукупність власних, залучених і позичених коштів, що перебувають в розпорядженні банку та використовуються ним для формування активів в грошовій формі для здійснення своєї діяльності з метою отримання прибутку. З погляду на такий підхід банківські ресурси поділяються на 3 групи: регулятивний капітал банку, залучений капітал та запозичені кошти (не депозитні джерела) (рис.7.1).

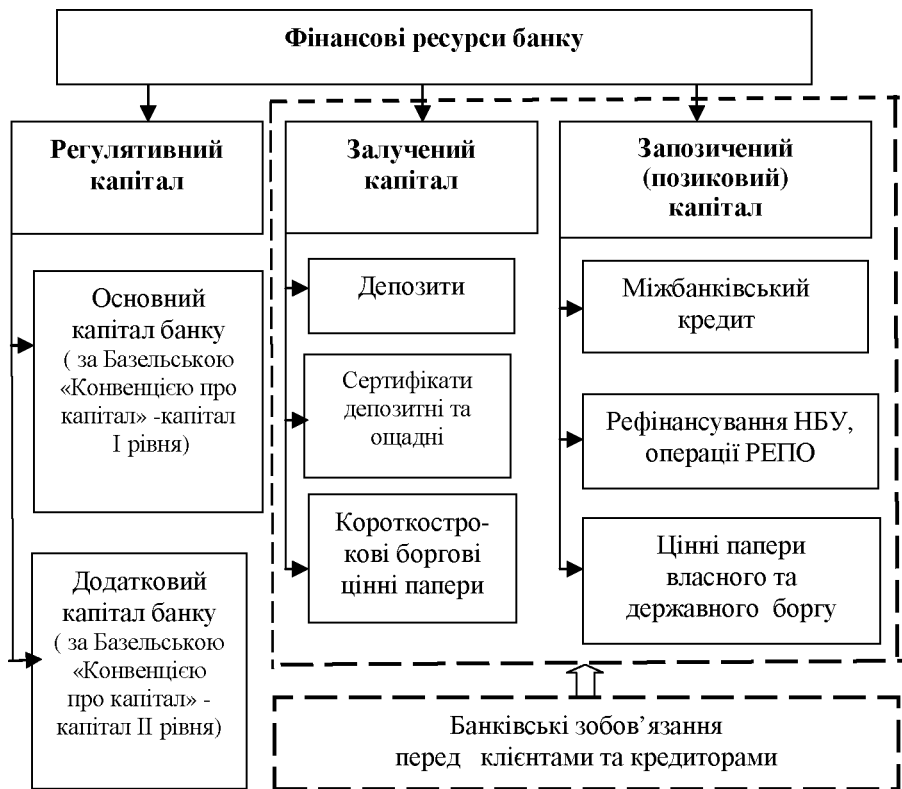

Рис.7.1. Укрупнена структура фінансових ресурсів банків за джерелами формування [4, с.140]

Виділення у складі капіталу банку окремих елементів (власного, залученого та позиченого капіталу) дає змогу зарахувати його до капіталу функціонуючого, а не лише

посередницького, головна мета якого полягає у формуванні прибутку банку, доходів його акціонерів у формі дивідендів і відсотків для клієнтів та створенні сприятливих умов для подальшого розвитку банківської установи в економічній системі на ринкових принципах, пов'язаних з факторами часу, ризику й ліквідності.

У роботах закордонних авторів використовується підхід до розуміння капіталу банку, пов'язаний із визначенням складових та функцій банківського капіталу.

Відповідно до цього підходу капітал банку складається з[1]:

- **первинного капіталу** (простих, безстрокових привілейованих акцій, надлишкового капіталу, нерозподіленого прибутку, резервів на непередбачувані витрати та інших капітальних резервів);

- **вторинного капіталу** (привілейовані акції з обмеженим терміном обороту, субординовані векселя та зобов'язання).

Залежно від методів визначення використовуються наступні **концепції вартості капіталу банку**:

1. *Балансова вартість капіталу*, яка визначається як різниця між балансовою вартістю банківських активів та банківських зобов'язань;

2. *Ринкова вартість капіталу* – різниця між вартістю активів та вартістю зобов'язань, які оцінені ринком;

3. *Ринкова капіталізація* – вартість банку на фондовому ринку за поточними ринковими цінами.

Сучасна зарубіжна економічна теорія виділяє три основні концепції капіталу[1, с.13-15]:

- **концепцію економічного капіталу**, згідно з якою, капітал банку визначається величиною, якою банк має володіти, щоб мати такий самий рівень ризику, що й інші банки з відповідним кредитним рейтингом;

- **концепцію ринково-визначеного або обережного капіталу**, згідно з якою під капіталом розуміють кошти, необхідні для того, щоби задовольнити контрагентів шляхом підвищення рейтингових оцінок;

- **концепцію регулятивного капіталу**, порядок розрахунку якого визначається наглядовими органами (більш детально питання формування регулятивного капіталу викладено в п.7.2).

Згідно з принципами бухгалтерського обліку та вимогами Національного банку України щодо публікації фінансової звітності, ресурси банківських установ поділяються на зобов'язання і капітал.

Оскільки частка регулятивного капіталу банку невелика (співвідношення власного капіталу до зобов'язань для банку нормативно становить 1:10), більша частина його фінансових ресурсів формується за рахунок зобов'язань.

Зобов'язання банку – це заборгованість банку, яка виникла в наслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів банку, що втілюють в собі економічні вигоди. Зобов'язання банку – основне джерело формування ресурсів банку, які спрямовують на проведення активних операцій[1, с.15].

До їх складу входить залучений та запозичений (позиковий) капітал. На відміну від регулятивного капіталу, вони мають кінцевий термін знаходження у розпорядженні банку і підлягають поверненню на певних умовах.

Найбільшу частину зобов'язань банку складають залучені кошти (залучений капітал).

Залучений капітал – це грошові кошти юридичних і фізичних осіб, залучені банком в якості депозитів, вкладів, залишків на розрахункових рахунках, поточних рахунках бюджетних установ, залишки на пластикових картках, кредиторська заборгованість тощо. У банківській практиці залучені кошти називають депозитними зобов'язаннями, які формують депозитний портфель.

На процес формування депозитного портфеля впливають різноманітні чинники, які можна об'єднати декілька груп, які:

1) охоплюють державну політику, спрямовану на забезпечення політичної стабільності та сталий розвиток національної економіки, запобігання кризовим ситуаціям, сприяння розвитку підприємництва;

2) пов'язані з динамікою основних економічних показників, рівня інфляції, процентних ставок, безробіття тощо, а також з економічним розвитком регіонів та їх інфраструктури;

3) стосуються розвитку банківської системи та системи кредитно-фінансових інститутів;

4) стосуються довіри до банків та інших кредитно-фінансових інститутів, ступеня поінформованості населення про їхню діяльність

В умовах, коли залучених коштів недостатньо, банк здійснює запозичення ресурсів на ринку, формуючи запозичений капітал.

Запозичений капітал – це грошові кошти, запозичені на міжбанківському ринку, у Національного банку України, або через продаж власних боргових зобов'язань (облігацій). Слід зазначити, що банківські облігації в Україні не набули розвитку. Причинами такого становища є їх незабезпеченість, нездатність нових банків довести статутні капітали до розмірів мінімальних вимог НБУ, фінансові проблеми, що виникли в більшості банків останнім часом, а також слабкість вторинного ринку цінних паперів. Можливості залучення банками коштів регулюються НБУ.

Таблиця 7.2

Основні відмінності між залученим та запозиченим капіталом[20, с.10]

Характерна відмінність	Залучений капітал	Запозичений капітал
Ініціатива запозичення	Від клієнтів, позиція банку пасивна	Від банку, який займає активну позицію
Плата за користування коштами	Більшою мірою визначає банк	Визначає кредитор
Строк, на який надаються ресурси та їх обсяг	Визначає вкладник з огляду на власні інтереси та потреби	Визначає банк-позичальник
Потреби, на які будуть використані кошти	Для здійснення активних операцій	Для підтримки ліквідності (у більшості випадків)
Необхідність додаткових витрат	Маркетингові витрати	Не потребує

Проблема залучення і підтримки на певному рівні обсягу капіталу комерційних банків є актуальною і надзвичайно важливою для як для конкретного банку, так і банківської системи.

Здійснюється залучення та запозичення капіталу з використанням інструментів, до основних з яких належать депозити, вклади, цінні папери та міжбанківське кредитування.

Як залучення, так і запозичення коштів, мають певні недоліки та переваги, основні з яких наведено в табл.7.3.

Таблиця 7.3

Переваги і недоліки інструментів формування залученого і запозиченого (позикового) капіталу банку [1, с.37-38]

Інструмент формування	Переваги	Недоліки
Депозити (вклади)	- можливість залучення значного обсягу ресурсів від широкого кола клієнтів	- значні маркетингові зусилля. - загроза можливості масового дострокового повернення вкладів, - частина коштів (резерв) повинна зберігатись в НБУ, - банк зобов'язаний здійснювати платежі до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, - складність оперативного залучення коштів.
Цінні папери власного боргу	- тривалість погашення, - не передбачає контролю над управлінням банку власниками облігацій порівняно із власниками акцій, - можливість конвертації, якщо таке передбачено умовами емісії	- банк повинен мати високий кредитний рейтинг, - складність контролю дрібних боргових зобов'язань з невеликими термінами обігу, що можуть нагромаджуватись швидко, - залежність від стану фондового ринку, механізму розрахунків, економічних умов тощо.
Міжбанківські кредити	- оперативне залучення коштів, - інструмент регулювання ліквідності та платоспроможності банку.	- банки-кредитори можуть суттєво впливати на банки-позичальники, - висока вартість залучення коштів.

Певний інтерес представляє мало поширена класифікація фінансових ресурсів, яка розкриває їх сутність з погляду джерел акумулювання коштів (рис. 7.2).

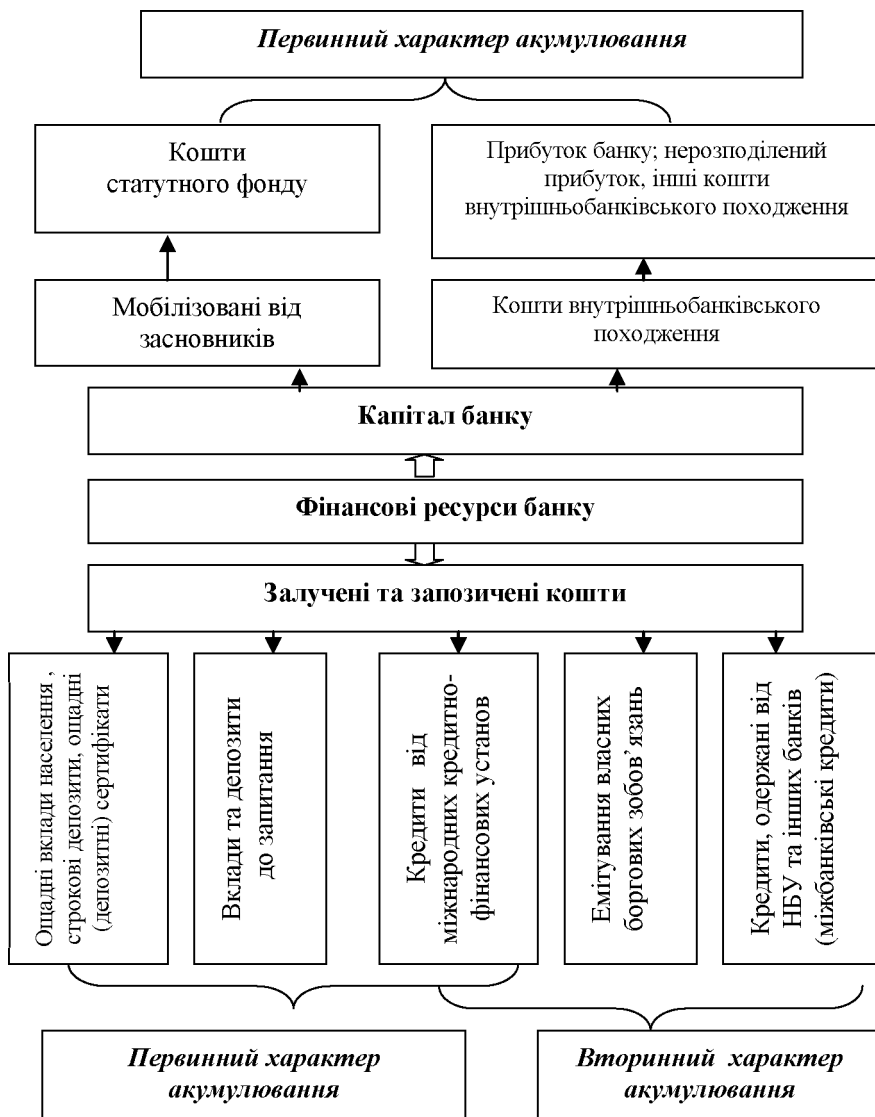

Рис. 7.2. Класифікація банківських ресурсів за характером акумулювання коштів [3]

Первинний характер має залучення фінансових ресурсів, що купуються банком на ринку безпосередньо в їх власників (залучаються ресурси держави, сімейних господарств, суб'єктів господарювання, які виникли внаслідок здійснення господарської діяльності, з інших джерел отримання доходів і належать їм на правах власності). **Вторинний характер** має залучення ресурсів, які не належать безпосередньо кредитору банку, а вже залучені ним в інших суб'єктів на грошовому ринку.

Використання цього критерію має практичне значення, тому що:

- стабілізація економіки України, зростання темпів її економічного розвитку та інтеграція у світовий економічний простір супроводжуються поліпшенням фінансових результатів діяльності підприємств і підвищенням доходів громадян, тому використання цього критерію буде своєрідним індикатором рівня розвитку економіки держави;

- розвиток грошового ринку супроводжується збільшенням кількості фінансових посередників, тому підвищення частки коштів вторинного залучення буде відображати вдосконалення інституційної структури грошового ринку та трансформаційної функції банківської системи. Однак, якщо ця тенденція відбувається на тлі кризових явищ в економіці, це буде характеризувати нестабільність і високу вартість ресурсної бази комерційних банків;

- виділення цих груп ресурсів дозволяє оцінити ступінь успішності грошової політики в країні та міру довіри до банківської системи в суспільстві.

Пропорції співвідношення коштів первинного й вторинного залучення визначаються розміром перших, тому що обсяги коштів вторинного залучення у першу чергу залежать від обсягів коштів на ринках, що формують первинний ресурсний ринок [3].

Структура фінансових ресурсів для кожного комерційного банку є індивідуальною і такою, що динамічно розвивається. Вона не є сталою за якісним складом і змінюється протягом року залежно від багатьох факторів, зокрема від ступеня спеціалізації банку, особливості його діяльності, якості активів, стану ринку кредитних ресурсів, використання прибутку,

політики банку щодо забезпечення приросту капітальної бази тощо.

В сучасних умовах виникають певні **проблеми нарощування фінансових ресурсів банків, серед яких:**

- порівняно високі й складнопрогнозовані темпи інфляції, які значно знижують реальну вартість вкладених грошових коштів;

- нестабільність отримання доходів на вкладені кошти, можливість їх втрати, тоді як ставки за банківськими депозитами в періоди нестабільності лише зростають, стаючи більш прийнятною альтернативою розміщення вільних фінансових ресурсів;

- відсутність дієвих гарантій збереження коштів, як це пропонується Фондом гарантування вкладів фізичних осіб – вкладників банків;

- неготовність переважної більшості населення здійснювати довгострокові вкладення через високі витрати на поточне споживання та відсутність тривалих періодів стабільного економічного зростання;

- недостатня поінформованість населення щодо альтернативних сфер та способів розміщення вільних грошових коштів;

- недостатня ліквідність фондового ринку з обмеженим вибором фінансових інструментів для вкладення залучених коштів та низькими обсягами торгів, що призводить до суттєвих коливань біржових курсів цінних паперів і спричиняє нестабільність за значного припливу фінансових ресурсів на ринок;

- розвиток і організація фондового ринку не створюють загальних засад для його привабливості як сфери вкладення й залучення капіталу [6].

Якість сформованих фінансових ресурсів впливає на результат роботи банку. Тому важливим моментом є формування такої ресурсної бази, яка б дозволила використати її ефективно для отримання позитивних результатів.

При формуванні фінансових ресурсів слід враховувати наступне: чим вища частка зобов'язань перед клієнтами банку на довгостроковій основі, тим вища стабільна частина ресурсів комерційного банку. Це позитивно впливає на його ліквідність і

зменшує залежність від міжбанківських позик. Проте строкові депозити є дорожчими, що негативно впливає на рентабельність та прибутковість роботи банку.

Фактори, що впливають на ефективність використання ресурсів банку можна розділити на внутрішні та зовнішні (рис. 7.3).

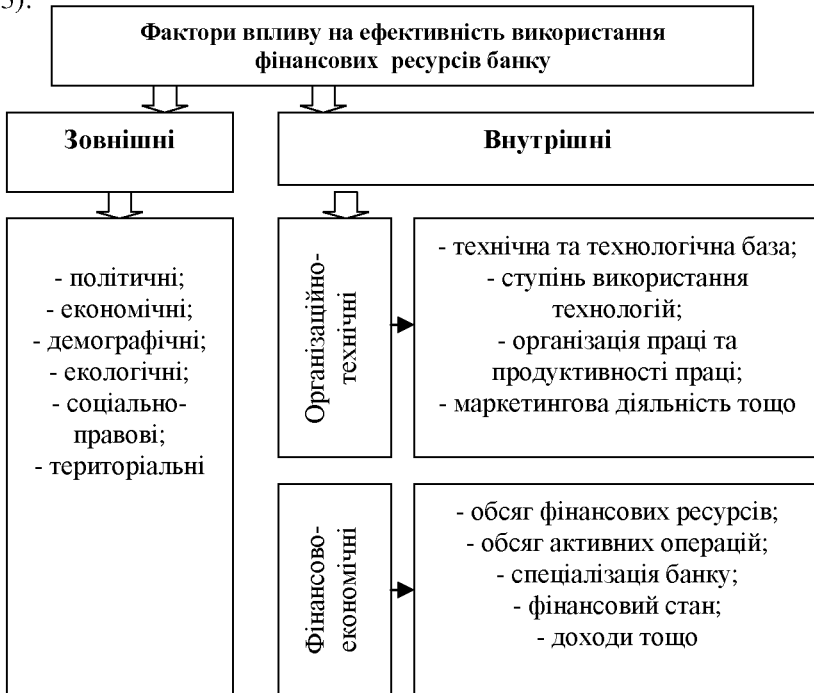

Рис. 7.3. Фактори, що впливають на ефективність використання ресурсів банку [5, с.92]

Вагомим показником, який характеризує ринкову позицію банківської системи в цілому та комерційних банків зокрема, є рівень достатності ресурсного потенціалу банків.

Ресурсний потенціал банку - сукупність усіх фінансових коштів банку, що перебувають у його безпосередньому розпорядженні, і коштів, які потенційно можна залучити унаслідок проведення ефективної повномасштабної банківської діяльності або прирощено чи втрачено в разі проведення активних операцій. В даному випадку під ефективною

діяльністю розуміються дії, унаслідок яких збільшуються коло клієнтів, обсяг і якість послуг, наданих банком.

Сучасні ресурсні проблеми банків обумовлені багатьма факторами як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

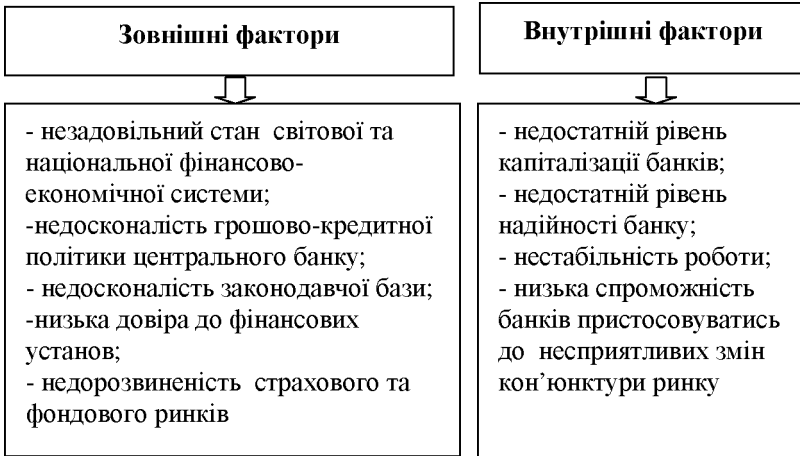

Рис.7.4. Окремі фактори негативного впливу на ресурсну базу банків[6]

Зовнішніми чинниками впливу є: незадовільний стан світової та національної фінансово-економічних систем, недосконалість грошово-кредитної політики центрального банку, недосконалість законодавчої бази, підірвана довіра до кредитних установ, нерозвиненість ринку страхування та фондового ринку тощо.

Найбільш вагомим чинником внутрішнього характеру щодо накопичення ресурсних проблем банків є: недостатній рівень капіталізації банків, а внаслідок цього – ненадійність, нестабільність та неспроможність банків пристосуватися до несприятливих змін кон'юнктури ринку [6].

Особливо проблемним як для розвитку банківської системи, так і всієї суспільно-економічної системи, є відсутність довгострокових ресурсів, пошук і мобілізація яких не може обмежуватися роботою окремих банківських установ, а передбачає макроекономічний рівень реалізації комплексу

важливих завдань, спрямованих на здійснення відповідних регулятивних заходів з боку держави.

7. 2. Регулятивний капітал банку: призначення, джерела формування , функції

Одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе у процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості та стабільності банківської діяльності є розмір регулятивного капіталу. В банківській практиці застосовується декілька підходів до роз'яснення сутності регулятивного капіталу.

Законодавство визначає **регулятивний капітал банку** як власні кошти, залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань. Тобто це грошові кошти та виражена у грошовій формі частина майна, які належать його власникам, забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку[17]. Він складається з основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу (рис.7.3).

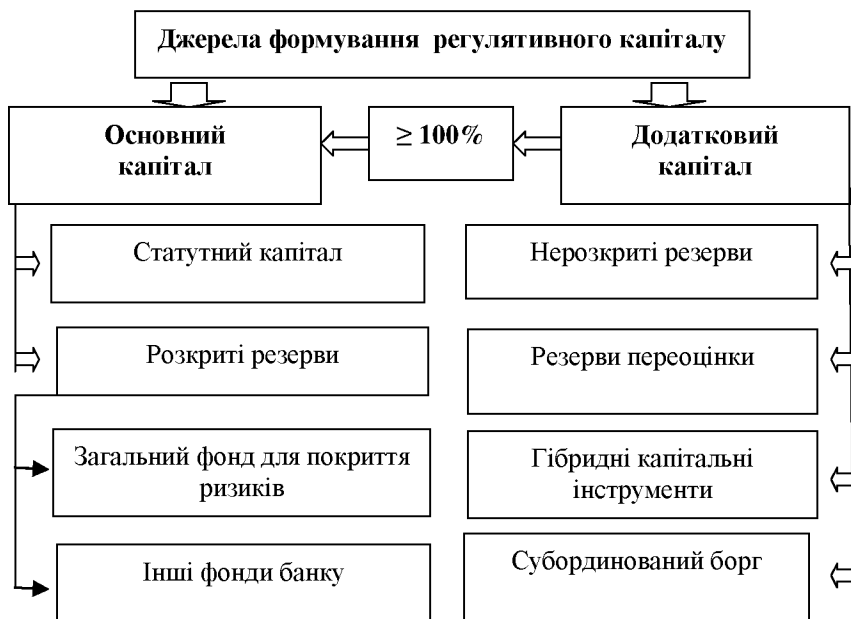

Рис.7.5. Джерела формування регулятивного капіталу банку
(розроблено за даними [7; 17])

Структура капіталу банку регулюється статтями 30 та 31 глави 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [7], а також «Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [17].

Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та повинен повністю покривати поточні збитки.

Додатковий капітал має менш постійний характер та його розмір піддається змінам.

Основний капітал банку (капітал 1-го рівня) включає:

1) **статутний капітал**, під яким розуміється сплачена грошовими внесками учасників банку вартість акцій, паїв банку в розмірі, визначеному статутом. Його нормативно встановлений мінімальний розмір – 500 млн.грн.

Банки, статутний капітал яких не відповідає вимогам, згідно до змін в постанову Національного банку України «Про приведення статутного капіталу банків у відповідність до мінімально встановленого розміру» зобов'язані привести його розмір у відповідність до нині діючих вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність», а саме до розміру, не меншого, ніж:

120 млн грн – до 17 червня 2016 р.;

200 млн грн – до 11 липня 2017 р.;

300 млн грн – до 11 липня 2018 р.;

400 млн грн – до 11 липня 2019 р.;

450 млн грн – до 11 липня 2020 р.;

500 млн грн – до 11 липня 2024 р.[8].

За кризових умов на перше місце в формуванні регуляторного капіталу банку виходять зовнішні джерела, насамперед нарощування статутного капіталу, оскільки обсяги прибутків істотно зменшуються чи взагалі зникають.

В умовах кризи змінюється призначення статутного капіталу – з джерела фінансування інвестиційних потреб він стає джерелом підтримання ліквідності банків;

2) **розкриті резерви** (відображені в балансі), які створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у статутний капітал (фінансова допомога акціонерів).

Фінансова допомога акціонерів (суми безповоротної фінансової допомоги, прощення кредитів, вкладів (депозитів), субординованого боргу тощо) може включатися до основного капіталу банку після отримання дозволу Національного банку за таких умов:

кошти отримані в грошовій формі та є безповоротними;
кошти не є кредитними, а є власними коштами акціонерів;
структура власності банку відповідає вимогам щодо її прозорості, установленим Національним банком [17].

Розмір регуляторного капіталу є важливим фактором забезпечення надійності функціонування банку і має перебувати під контролем органів, що регулюють діяльність комерційних банків.

Додатковий капітал (капітал 2-го рівня) складається з таких елементів [17; 7]:

1) **нерозкриті резерви** (крім того факту, що такі резерви не відображаються в опублікованому балансі банку, вони повинні мати такі самі якість і природу, як і розкритий капітальний резерв);

2) **резерви переоцінки** (основні засоби та нереалізована вартість «прихованих» резервів переоцінки в результаті довгострокового перебування у власності цінних паперів, відображених у балансі за історичною вартістю їх придбання);

3) **гібридні (борг/капітал) капітальні інструменти**. Слід зазначити, що норми чинного законодавства не дають однозначного тлумачення поняття «гібридні капітальні інструменти», не містять чіткого переліку видів гібридних капітальних інструментів. В практичній діяльності під гібридними капітальними інструментами розуміють цінні папери з гнучкими умовами погашення в довгостроковому періоді. Їм властиві ознаки і акціонерного капіталу, і боргу.

Ці інструменти в різних країнах мають певні відмінності, але, згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» повинні відповідати таким критеріям:

вони є незабезпеченими банком, субординованими і повністю сплаченими;

вони не можуть бути погашені за ініціативою власника;

вони можуть вільно брати участь у покритті збитків без пред'явлення банку вимоги про припинення торгових операцій;

вони дозволяють відстрочення обслуговування зобов'язань щодо сплати відсотків, якщо рівень прибутковості не дозволяє здійснити такі виплати [7].

До основних фінансових інструментів, що мають характеристики гібридного капіталу, відносяться насамперед облигації, конвертовані в акції. Цей вид цінних паперів виник під впливом бурхливої інфляції. Їх власники мають право перетворити борговий папір на «титул» власності, що приносить дохід, який може змінюватися. Конверсія облигації в акцію відбувається через певний термін, зазначений в емісійному контракті. Як правило, йдеться про період від двох до шести років. Останнім часом набувають поширення конвертовані облигації, які можна перетворити в акції у будь-який час за бажанням кредитора [9, с.36];

4) субординований борг - звичайні незабезпечені банком боргові капітальні інструменти, які за умовою договору не можуть бути забрані з банку раніше 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів.

Національний банк України має право визначати своєю постановою інші складові регулятивного капіталу, а також умови та порядок його формування.

Додатковий капітал не може бути більш як 100 відсотків основного капіталу.

У порівнянні з підприємствами інших сфер діяльності регулятивний капітал банку займає незначну питому вагу у сукупному капіталі, за нормативами – 10%, тоді як у промислових підприємствах 40 - 60%, до того ж він має інше призначення в банках, аніж в інших сферах підприємництва. Якщо в останніх це - забезпечення платоспроможності і виконання більшості оперативних функцій підприємств та організацій, то власний капітал комерційного банку слугує перш за все для страхування інтересів вкладників і меншою мірою –

для фінансового забезпечення своєї оперативної діяльності [10, с.31].

Призначення банківського капіталу виражається в його функціях, які наведено на рис. 7.6.

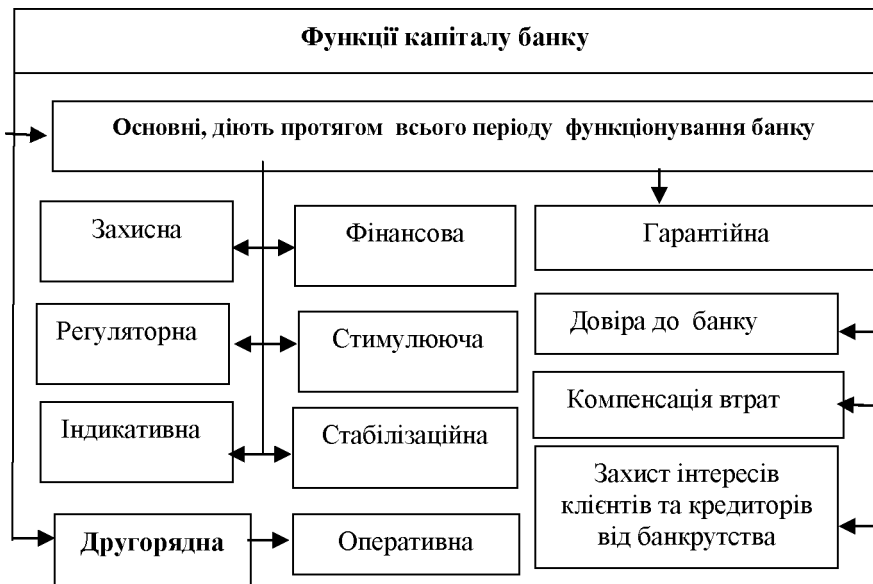

Рис.7.6. Функції капіталу банку

Зарубіжна економічна наука виділяє дві основні функції банківського капіталу: функцію розподілення ризиків та стимулюючу [1, с. 32].

У сучасних економічних дослідженнях теорії банківського капіталу виділяються наступні функції.

Захисна функція - гарантування вкладів у разі ліквідації чи банкрутства банку. Власний капітал слугує насамперед для страхування інтересів вкладників і кредиторів банку, а також для покриття поточних збитків від банківської діяльності. Захисна функція є основною протягом всього періоду функціонування банку.

Регуляторна функція (або функція розподілення ризиків) реалізується шляхом встановлення Національним банком України нормативів через фіксування їх розміру або окремих

складових елементів. Функція полягає в тому, що банківський капітал утворює «буфер» для ризиків: шляхом фіксації величини власного капіталу або його окремих складових наглядові органи впливають на банківську діяльність та обмежують рівень банківських ризиків. Так, для визначення обов'язкових економічних нормативів регулювання діяльності банків, установлених НБУ, показники власного капіталу банку використовуються в більшості із обов'язкових нормативів (крім нормативів ліквідності). Тобто величина капіталу банку суттєво впливає на обсяги та напрями проведення банківських операцій: через фіксацію розміру власного капіталу регулюючі органи впливають на діяльність банку в цілому[4, с.120].

Індикативна функція – підтримання довіри до банку з боку вкладників та кредиторів[2, с.17].

Фінансова функція полягає в фінансовому (ресурсному) забезпеченні інвестиційних потреб банку. Формулювання функції як ресурсного забезпечення власних інвестиційних потреб банку пов'язане не лише з формуванням чи збільшенням інвестиційних потреб, а й зі стабільним перебуванням його в обороті банку, коли створений капітал у його натурально-речовій формі реально задовольняє постійні потреби, обслуговуючи операційну діяльність банку.

Сутність **стимулюючої функції** полягає в тому, що зміна обсягу власного капіталу та його частки в ресурсах банків впливає на інтереси учасників банків. Найвідчутнішим цей вплив є на інтереси власників банку. Він реалізується через механізм прибутковості капіталу банку, який визначається як співвідношення чистого прибутку і власного капіталу. Чим більшим буде рівень прибутковості, тим вищими можуть бути дивіденди на акції і ринкова ціна акцій, а отже – вигоди власників акцій.

Стабілізаційна функція капіталу проявляється через механізм його адекватності масштабам діяльності банку. Якщо при зазначеному обсязі капітал посідає передові позиції на ринку, має високі рейтингові оцінки, показує стабільні операційні і фінансові результати, це свідчить про достатню адекватність його капіталу фактичним масштабам діяльності [11, с.87-92].

Оперативна функція – створення та функціонування банку на початковому етапі. Забезпечення оперативної діяльності є другорядною функцією для власного капіталу банку. Ця функція відчутна на перших кроках діяльності банку, коли за рахунок власного капіталу формується його інфраструктура і розгортається діяльність (фінансується придбання комп'ютерної та оргтехніки, будівництво (оренда) офісів тощо).

Гарантійна функція – підтримання взаємовигідних, надійних відносин між банком і найчисленнішою групою його клієнтів: вкладників і кредиторів. Ця функція містить складові: підтримка довіри до банку; компенсація втрат від ризиків; захист інтересів вкладників і кредиторів від банкрутства тощо[4, с.120].

Функція довіри до банків – полягає у тому, що вкладники та кредитори банку мають бути впевнені в тому, що їх банківські вклади та активи забезпечено.

Функція поглинання втрат (компенсація втрат) – функція підтримки власних зобов'язань банку за рахунок активів до тієї міри, до якої сукупні банківські втрати не зменшують його капітал [1,с.33].

Ефективність діяльності банківської системи значною мірою залежить від рівня її капіталізації (збільшення обсягу капіталу банків та його вартості на фінансовому ринку) і, як стверджують вітчизняні науковці, зумовлюється недосконалістю всієї банківської системи загалом.

Капіталізація банку – комплекс дій, спрямованих на реальне збільшення обсягу капіталу банку шляхом реінвестування отриманого прибутку, залучення грошових коштів та їх еквівалентів, а також за рахунок концентрації та консолідації [20,с.18].

Концентрація капіталу – збільшення обсягу банківського капіталу шляхом об'єднання капіталів різних власників.

Консолідація капіталу – злиття, об'єднання фінансових ресурсів декількох банків.

Полчинаючи з 2014р. банківська система України зазнала значних втрат, в тому числі і в показниках капіталізації банків, про що свідчать дані табл.7.4.

Таблиця 7.4

Динаміка капіталу банків в 1999-2016рр.

Станом на	Капітал		Зобов'язання	
	млн. грн.	Темп приросту до попер. року, %	млн. грн.	Темп приросту до попер. року, %
01.01.1999	4 845	-	15 173	-
01.01.2000	5 878	21,32	19 929	31,35
01.01.2001	6 450	9,73	30 530	53,19
01.01.2002	7 967	23,52	39 263	28,60
01.01.2003	9 981	25,28	53 943	37,39
01.01.2004	12 882	29,10	87 352	61,73
01.01.2005	18 421	42,99	115 926	32,71
01.01.2006	25 451	38,16	188 427	62,54
01.01.2007	42 566	67,20	297 613	57,95
01.01.2008	69 578	63,46	529 818	78,02
01.01.2009	119 263	71,41	806 823	52,28
01.01.2010	115175	-3,42	765127	-5,16
01.01.2011	137 725	19,57	804363	5,12
01.01.2012	155487	12,90	898793	11,74
01.01.2013.	169320	8,89	957872	6,57
01.01.2014	192599	13,74	1085496	13,32
01.01.2015	148023	-23,14	1168829	7,68
01.01.2016	103713	-29,93	1150672	-1,55
01.12.2016	138 106	33,16	1118927	-2,75

Джерело: Офіційний сайт НБУ

Рівень капіталізації українських банків сьогодні визначається як низький, що супроводжується надмірною концентрацією ризиків у банківській діяльності, обмеженим кредитним потенціалом та інвестиційною діяльністю. Це зумовлено низьким рівнем ВВП, інвестиційної привабливості економіки, міжнародного руху капіталу, нездатністю окремих банків залучати значні об'єми коштів та вести інвестиційну діяльність.

Такий рівень капіталізації заважає стабільному розвитку функціонування банків, понижує здатність покриття ризиків. Виходячи з цього банк не може розширювати спектр своїх продуктів та послуг, а, отже, і забезпечити ними населення та підприємства.

7.3. Залучені та запозичені кошти як невід’ємна складова ресурсної бази банків

Оскільки частка капіталу банку невелика, більша частина його фінансових ресурсів формується за рахунок зобов’язань.

Зобов’язання банку – це заборгованість банку, яка виникла в наслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів банку, що втілюють в собі економічні вигоди.

Як зазначалось в п.7.1, до їх складу входить залучений та запозичений (позиковий) капітал (див.рис.7.1).

Залучений капітал – це грошові кошти юридичних і фізичних осіб залучені банком в якості депозитів, вкладів, залишків на розрахункових рахунках, коррахунках інших банківських установ, емітовані банком боргові зобов’язання; тобто це тимчасово вільні кошти підприємств, організацій, населення, розміщені їх власниками в банківській установі на певних умовах.

Залучати банки мають право як депозитні ресурси, так і кошти, наприклад, шляхом емісії акцій або облігацій, тобто використовувати зовнішні по відношенню до банка джерела формування фінансових ресурсів.

Ефективна банківська діяльність неможлива без залучення грошових коштів. Їх використання дає банкам змогу суттєво розширювати межі діяльності, ефективніше використовувати ресурси, забезпечувати належну ліквідність та платоспроможність, а отже - зміцнювати фінансову стійкість.

Запозичений (позиковий) капітал – це грошові кошти, запозичені на міжбанківському ринку, у НБУ або через продаж власних боргових зобов’язань. Його відмінними рисами є:

- не персональний характер – вони не асоціюються з конкретним клієнтом банку, а купуються на ринку на конкретній основі через посередників;
- ініціатива запозичення коштів належить самому банку;
- великі суми запозичення, тому операції вважають операціями гуртового характеру.

Залучений та позиковий капітал за економічною суттю являють собою боргове зобов’язання. На відміну від капіталу

банку вони мають кінцевий термін знаходження у розпорядженні банку і підлягають поверненню на певних умовах.

Принципова різниця між залученими та позиковими коштами полягає у відповідності специфіці банківської діяльності і ролі банку.

Залучаючи капітал в процесі здійснення депозитних операцій, банк виконує пасивну роль. На ринок позикових капіталів банк виходить у разі необхідності регулювання своєї ліквідності, виконуючи при цьому активну роль [1,с.26].

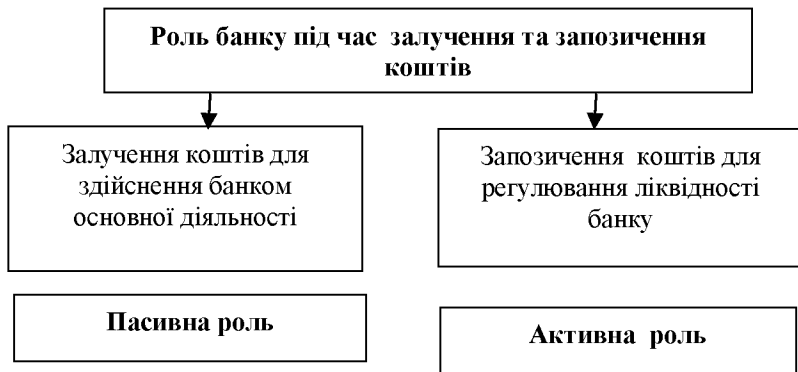

Рис.7.7. Принципова різниця ролі банку під час залучення та запозичення коштів

Залучений та позиковий капітал характеризуються значною кількістю інструментів (деPOSITIV, цінних паперів власного боргу, міжбанківських кредитів), що дозволяє утворювати для кожної окремої банківської установи оптимальну структуру капіталу.

Інструменти формування як залученого, так і позикового капіталу мають певні переваги та недоліки, основні з яких наведено в табл.7.3.

Значну частину банківських зобов'язань складають залучені кошти, одним з основних джерел яких є заощадження - тимчасово вільні кошти фізичних і юридичних осіб - депозити (вклади), а також залишки на розрахункових рахунках суб'єктів підприємницької діяльності.

Депозит є основним джерелом грошових ресурсів банку, за рахунок якого надаються позики клієнтам на умовах терміновості, платності та поворотності.

Як правило, під депозитом розуміють тимчасово вільну грошову суму або цінні папери, надані банкам або іншим фінансовим установам для тимчасового користування за певну плату, які підлягають поверненню їх власнику або за його вказівкою іншій особі при настанні певних подій[12].

В Україні до переходу на Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку існувало розмежування між депозитами та вкладами. *В теперішній час вклад та депозит ототожнено.*

На законодавчому рівні надається визначення депозиту та депозитної операції.

Так, згідно із ст.2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» **депозит (вклад)** визначено як кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на встановлений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору[7].

Відповідно до «Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» [13] **вкладна (депозитна) операція** - це операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами).

Депозитним може бути будь-який відкритий клієнту у банку рахунок, на якому зберігаються його грошові кошти (і розрахунковий, і депозитний, і вкладний).

Залежно від цілей вкладення грошей вкладники можуть обирати різні види депозитів(рис.7.8):

поточні – якщо гроші вкладаються з метою здійснення безготівкових розрахунків;

строкові – якщо гроші вкладаються з метою накопичення та отримання доходу.

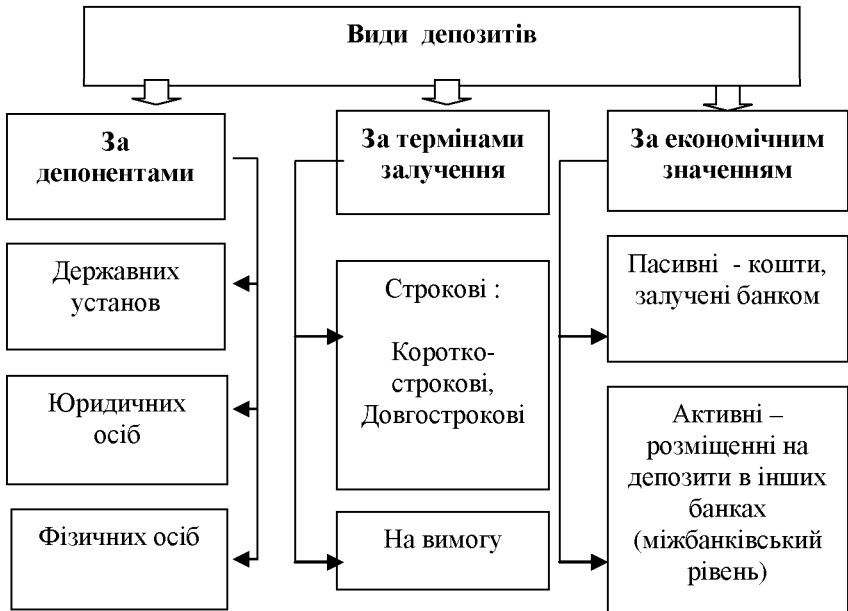

Рис. 7.8. Класифікація депозитів за депонентами, термінами залучення та економічним значенням

В залежності від терміну залучення коштів депозити поділяються на депозити до запитання та строкові.

Депозити (кошти) на вимогу - це кошти, що залучені банком без визначеного строку погашення та поповнюються і використовуються власниками залежно від потреби в цих коштах. Депозити на вимогу не є стабільними (прогнозованими), що обмежує можливість їх використання банком для позичкових та інвестиційних операцій, тому власникам поточних рахунків сплачується низький депозитний процент або не сплачується зовсім. До депозитів на вимогу відносяться і кредитові залишки на контокорентних рахунках.

Контокорентний рахунок - це єдиний активно-пасивний рахунок, з якого проводяться практично всі платежі (за дебетом), включаючи оплату розрахункових документів за різні види товарно-матеріальних цінностей і послуг, доручень за платежами у бюджет та ін. У кредит рахунка зараховується вся виручка, яка належить підприємству, від реалізації продукції та надання

послуг. У кредит рахунка також надходять інші платежі, включаючи погашення заборгованості за товарними і нетоварними операціями, пені, штрафи, неустойки та ін. Оскільки весь платіжний оборот концентрується на контокорентному рахунку, поточний рахунок позичальника закривається.

Строкові депозити - кошти, розміщені у банку на певний термін. Відповідно до «Положення про порядок здійснення банками вкладних (депозитних операцій з юридичними і фізичними особами) **вклади (депозити) строкові** - це грошові кошти або банківські метали, розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк[13].

Юридичні особи мають право перераховувати кошти на депозитний рахунок тільки з розрахункового рахунку, а фізичні особи можуть вносити кошти готівкою або перераховувати з поточного рахунку.

Вилучення строкових депозитів та вкладів відбувається після закінчення терміну дії угоди переказуванням грошей на вказаний власником рахунок або готівкою з каси банку. Вони можуть бути повернені власнику і достроково після попереднього повідомлення банку. Строкові депозити відкриваються усім клієнтам банку: суб'єктам господарської діяльності, центральним і місцевим органам влади, бюджетним установам, банкам і приватним особам.

Строковим депозитам властиві деякі особливості, а саме:
чітко встановлений термін зберігання;
оформлення депозитною угодою або ощадним (депозитним) сертифікатом;
неможливість використання коштів для здійснення поточних платежів;
накладання штрафних санкцій в разі дострокового вилучення коштів;
нарахування відсотків від дня, наступного за днем надходження грошей у банк, до дня, який передує їх поверненню вкладникові.

Банки, як правило, за строковими депозитами нараховують прості відсотки, які є традиційним видом обчислення прибутку за депозитами. В окремих випадках

(кризові явища в економіці, високий рівень інфляції тощо) банки пропонують депозитні угоди із використанням капіталізованої (складної) ставки відсотків.

Депозитні відносини між вкладником і банком оформлюються депозитною угодою.

Депозити за своїм економічним значенням можуть бути як пасивними, так і активними [14].

Активні депозити – розміщення банківських коштів на вклади в інші банки. Депозитні операції можуть бути активними лише на міжбанківському кредитному ринку.

Пасивні депозити – це кошти, залучені банком.

Важливим джерелом залучення ресурсів для банків є ощадні (депозитні) сертифікати.

Згідно зі ст. 13 діючого Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» **ощадний (депозитний) сертифікат** - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесену в банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання після встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав [15].

Право залучення коштів через ощадні (депозитні) сертифікати надано тільки банкам. Умови та процедура їх обігу регулюються внутрішніми положеннями банків і повинні бути оприлюднені в друкованих засобах масової інформації або в загальнодоступному для клієнтів місці в банку.

Залучені до **депозитного портфелю** банку (сукупності коштів на депозитних рахунках клієнтів, залучених банком на договірній основі) тимчасово вільні грошові кошти можуть використовуватися у різних напрямках: інвестування власних програм з визначеним рівнем доходності, кредитування юридичних і фізичних осіб, розміщення коштів в інвестиційні фонди або на депозитних рахунках в інших банках. Рішення щодо розміщення тимчасово вільних залучених коштів приймається на рівні управлінського персоналу банку, який у реалізації цього виду діяльності також, як і персонал з обслуговування клієнтів, контактує із зовнішнім середовищем – фізичними й юридичними особами, інвестиційними фондами й іншими банками.

Депозити залучаються банками на платній основі, вираженій у процентах.

Процентна ставка за депозитом (deposit interest rate) – це ставка, яку банк виплачує власнику депозиту. Її ще називають депозитною ставкою. Розмір цієї ставки визначається депозитним договором (угодою) і залежить від багатьох чинників, зокрема, від строку депозиту (терміновий, на вимогу), виду валюти, суми депозиту та суми мінімального поповнення, власника коштів (фізична особа, суб'єкт господарювання), а також від порядку виплати доходу.

Існує прямо пропорційний зв'язок між строком вкладення грошей на депозит і величиною процентної ставки – чим вищий термін залучення банком коштів на депозит, тим вищу ставку він пропонує вкладнику. Наприклад, якщо розмістити строковий депозит у гривнях у банку терміном на 1 місяць, то можна отримати $p\%$ річних. Якщо ж розмістити депозит на 12 місяців, то ставка зросте до $p+p^1\%$ річних.

Розмір депозитного проценту встановлює комерційний банк самостійно. Національний банк України встановлює індикативні розміри процентних ставок для банків з урахуванням ситуації на грошово-кредитному ринку [13].

На рівень депозитної ставки впливає багато чинників, серед яких:

– фінансово-економічна ситуація в країні - попит та пропозиція на ресурси, рівень інфляції та інфляційних очікувань, вартість залучення коштів на грошовому ринку тощо;

– попит на кредитні ресурси та на кредити, можливість подальшого раціонального розміщення ресурсів;

– норми обов'язкових резервів за зобов'язаннями банку;

– обов'язкові вимоги НБУ щодо співвідношення вкладів фізичних осіб та регулятивного капіталу банку;

– правила обліку й оподаткування доходів;

– рівень конкуренції та демпінгова політика окремих банків, які тільки виходять на ринок і прагнуть за будь-яку ціну завоювати свою нішу, необґрунтовано підвищуючи депозитні ставки;

– терміни залучення коштів. Чим довше термін залучення, тим ставка вище, і навпаки – чим коротший термін залучення

коштів – тим ставка нижча. Так, за розрахунковими рахунками банки встановлюють найнижчу відсоткову ставку.

Крім того, депозитна ставка повинна одночасно відповідати двом вимогам: враховувати достатній рівень прибутковості для клієнтів банку та максимально допустимий рівень витратності для банку.

Банк сплачує вкладнику суму вкладу (депозиту) і нараховані за ним проценти:

у національній валюті, якщо грошові кошти надійшли на вкладний (депозитний) рахунок у національній валюті;

у валюті вкладу (депозиту), якщо грошові кошти надійшли на вкладний (депозитний) рахунок в іноземній валюті, або на умовах та в порядку, передбачених договором, відповідно до заяви вкладника - в іншій іноземній чи в національній валюті;

у банківських металах, якщо вкладний (депозитний) рахунок відкритий у банківських металах, або на умовах та в порядку, передбачених договором, відповідно до заяви вкладника - у національній валюті [13].

Рівень прибутків за різноманітними видами депозитних рахунків значно коливається. Найнижчі проценти комерційні банки сплачують за рахунками на вимогу, оскільки вони характеризуються нестабільністю залишків. Відсутність або незначні прибутки стимулюють власників рахунків на вимогу скорочувати до мінімуму залишки таких коштів і вкладати їх у більш прибуткові операції (строкові депозити, цінні папери тощо). Деякі з банків намагаються заохочувати клієнтів підтримувати стабільні залишки на рахунках на вимогу, тим самим скорочуючи витрати на виплату процентів. Це досягається шляхом надання додаткових послуг за пільговою ціною або виплати клієнтам премій за значні залишки коштів.

В банківській практиці залежно від фінансово-економічного стану в країні та рівня інфляції застосовується, як правило, один з трьох видів депозитних ставок: фіксована ставка, капіталізована ставка та плаваюча ставка (рис.7.9).

Фіксована процентна ставка – постійна процентна ставка, яка не залежить від будь-яких обставин. Фіксовані процентні ставки встановлюються на весь період користування

позиковими ресурсами без одностороннього права перегляду їх рівня. І для позичальника (в даному випадку – банка), і для кредитора (власника коштів) це означає можливість прогнозування витрат і доходів по відсотках.

Рис.7.9. Види процентних ставок за депозитами

Капіталізація заощаджень – це щоквартальне чи щомісячне збільшення депозиту за рахунок додавання на рахунок відсотків за вкладом, які нараховуються банком у відповідності з умовами договору. Дана схема передбачає інтенсивне нарощування капіталу. При нарахуванні складних процентів (процентів, що капіталізуються) сума процентів, нарахованих після першого періоду нарахування, що є частиною загального строку зберігання вкладу, не виплачується, а додається до базової суми вкладу. В наступний період нарахування проценти будуть нараховуватись виходячи з суми базового вкладу, збільшеного на суму процентів, нарахованих за попередній період і так далі за

кожний наступний період нарахування. Тобто, на відміну від простих процентів, база для нарахування складних процентів буде збільшуватися з кожним періодом, що є частиною загального терміну зберігання вкладу [5].

Капіталізовані депозити виявляються в результаті для вкладника більш вигідними, ніж депозити з фіксованими ставками. Особливістю капіталізованих депозитів є те, що ставка капіталізації, як правило, нижче тієї, яка доступна за стандартними програмами депозитів.

Плаваюча процентна ставка – це процентна ставка, яка підлягає періодичному перегляду. Плаваючі процентні ставки представляються по довгостроковим депозитам. Вони складаються з двох частин: рухомої основи, яка змінюється відповідно до ринкової кон'юнктури (або рівня інфляції) і фіксованої величини, яка є незмінною протягом всього періоду дії договору.

До особливостей плаваючої ставки відносять складність прогнозування її коливань. Залежно від ринкової ситуації така ставка може досить істотно вирости, що підвищить навантаження на витрати банку і дасть змогу отримати додаткові кошти вкладнику, або знизитись, що призведе до зменшення суми отриманих вкладником процентних нарахувань. Тому, погоджуючись на плаваючу ставку за депозитом, вкладнику слід звернути особливу увагу на прогнози експертів та наступні нюанси:

по-перше, варто поцікавитися, з якою періодичністю переглядатимуться процентні ставки: щомісячно, щоквартально або ж щорічно. Чим рідше переглядається ставка, тим краще. Взагалі зміна розміру депозитних ставок, а відповідно і індексу, до якого прив'язується ставка, носить сезонний характер – восени у зв'язку з сезонним дефіцитом ресурсів ставки ростуть. На початку року вони, як правило, зменшуються;

- по-друге, необхідно з'ясувати, чи є нижня межа, до якої зможе знизитись ставка. Чим нижча ця межа, тим вкладнику не вигідніше (отримає менший дохід) [18, с.85-87].

Крім депозитів джерелом залучення коштів виступають і ошадні (депозитні) сертифікати (див.рис.7.1).

Згідно із «Положенням про порядок здійснення банками вкладних (депозитних операцій з юридичними і фізичними особами» **ощадний (депозитний) сертифікат** - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, унесеного в банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом установленого строку суми вкладу та процентів, установлених сертифікатом, у банку, який його видав [13].

Практикуються ощадні (депозитні) сертифікати, які випускаються одноразово або серіями; вони можуть бути іменними або на пред'явника.

У практичній банківській діяльності часто виникає ситуація, коли залучених банком ресурсів недостатньо для здійснення запланованих операцій. В такому разі банк вимушений залучати кошти шляхом здійснення банківських недепозитних операцій.

Недепозитні залучені кошти - це кошти, які банк або отримує на міжбанківському кредитному ринку (в тому числі від Національного банку України), або одержує шляхом продажу власних боргових зобов'язань (векселів, облігацій).

Міжбанківський кредитний ринок – це частина ринку позикових капіталів, яка забезпечує купівлю та продаж тимчасово вільних позикових коштів між суб'єктами ринку на основі встановлення відносин між ними.

За формою організації міжбанківський кредитний ринок поділяється на:

- **простий**, який передбачає двосторонні відносини банка-кредитора та банка-позичальника;

- **розгорнутий**, який передбачає утворення посередницьких центрів;

- **загальний** – кредитні відносини, що склалися між НБУ та комерційним банком.

Операцію запозичення коштів називають купівлею фондів, а джерела запозичення - недепозитними зобов'язаннями банку. Особливістю запозичених коштів є те, що ініціатором їх формування виступає банк, тоді як при створенні депозитної бази ініціатива належить клієнтам. Коли йдеться про запозичення, банк самостійно визначає, скільки і на який період

йому потрібно коштів, а у процесі залучення вкладів їх сума та строки визначаються клієнтами з огляду на власні потреби.

Одним із джерел поповнення ресурсів банку є **міжбанківський кредит** – кредит, який відбувається в рамках кореспондентських відносин між банками (див.рис. 7.1.).

Кредитними ресурсами торгують фінансово стійкі комерційні банки, у яких є надлишок ресурсів. Крім фінансової вигоди, банки-кредитори одержують можливість установалення ділових партнерських стосунків. Банкам більш вигідно розміщувати кредитні ресурси в інших банках порівняно з кредитуванням суб'єктів господарської діяльності, оскільки перші вирізняються, як правило, більш високою надійністю.

Ці операції надають можливість банкам з недостатнім обсягом ресурсів забезпечувати виконання резервних вимог НБУ та задовольняти потреби власних клієнтів у кредитах шляхом залучення необхідних для цього ресурсів інших комерційних банків, які мають тимчасовий надлишок грошових коштів.

Такі кредити відносяться до дорогих за вартістю ресурсів і, як правило, призначені для виконання вимог резервування, або задоволення потреб клієнтів у коштах, або забезпечення ліквідності балансу.

Переваги міжбанківського кредиту порівняно з депозитом:

- 1) оперативність;
- 2) не потребує резервування в НБУ, оскільки не є вкладом;
- 3) не потребує витрат на маркетинг та інфраструктуру

Міжбанківські кредити надаються на термін від нічних, безстрокових (онкольних) до строкових для оперативної підтримки поточної ліквідності на необхідному рівні, поповнення коррахунку в НБУ з метою дотримання нормативів обов'язкового резервування та для короткострокового кредитування клієнтів.

Традиційним фінансовим інструментом міжбанківського ринку є короткострокові кредити (так звані «короткі гроші») строком до одного місяця.

На практиці використовуються такі основні різновиди міжбанківського кредиту:

– **овердрафт** («overdraft») за кореспондентськими рахунками: на відповідному рахунку обліковуються суми дебетових (кредитових) залишків на кореспондентських рахунках банків на кінець операційного дня;

– **овернайт** («overnight») - надання (отримання) іншим банком; надаються на термін не більше одного операційного дня, використовується для завершення розрахунків поточного дня;

– **операції репо** («геро») – операції, що здійснюються між Національним банком України та банками з державними облигаціями України та банківськими металами. Ці операції можуть здійснюватися лише з тими державними облигаціями, строк погашення яких не припадає на строк проведення операції.

Вони використовуються як інструмент оперативного управління ліквідністю банківської системи та здійснення НБУ грошово-кредитної політики. НБУ у межах визначених на відповідний період основних монетарних показників для регулювання ліквідності банківської системи може проводити з банками операції прямого та зворотного репо на визначену суму та на відповідний строк.

Операція прямого репо – кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі про купівлю Національним банком державних облигацій України з портфеля банку або банківських металів (перша частина договору репо) з подальшим зобов'язанням банку викупити державні облигації України або банківські метали (друга частина договору репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Зобов'язання щодо виконання другої частини договору репо у сторін договору виникає тільки за умови повного виконання ними зобов'язань за першою частиною договору. Національний банк може проводити операції прямого репо з державними облигаціями України шляхом проведення тендера заявок банків щодо участі в операціях прямого репо або шляхом безпосередньої домовленості з банком, а операції прямого репо з банківськими металами – тільки шляхом безпосередньої домовленості з банком і за ініціативою банку та за умови, що банківські метали банку перебувають на відповідальному зберіганні в Національному банку України.

Операція зворотного репо – депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі про продаж Національним банком зі свого портфеля державних облігацій України з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу у банків за обумовленою в договорі ціною та на обумовлену дату. Національний банк може проводити операції зворотного репо з державними облігаціями України шляхом безпосередньої домовленості з банками.

Банки, які потребують підтримки своєї короткострокової ліквідності, можуть звертатися до НБУ щодо здійснення операцій прямого репо.

У разі накопичення надлишкової ліквідності в банківській системі, зростання грошової маси значно вищими темпами, ніж передбачалося монетарною програмою, НБУ може продавати з власного портфеля державні цінні папери шляхом операцій зворотного репо на відповідний період за умови викупу цих самих державних цінних паперів надалі в установлений строк [18].

Досить широко використовуються в міжнародній банківській практиці *операції з позичання ресурсів у системі НБУ, який рефінансує банківські установи на короткостроковій основі з метою сприяння їм у вирішенні проблеми з ліквідністю банків; тимчасовою нестачею ресурсів для проведення активних операцій*. За певних умов банківські установи отримують стабілізаційні кредити для підтримки фінансового оздоровлення.

Рефінансування (refinancing) – операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку.

НБУ здійснює рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку тільки під забезпечення державних цінних паперів, векселів, суб'єктів господарської діяльності та векселів Державного казначейства, що враховані банком.

У практиці банків особливого значення набуває позабалансове фінансування із використанням таких джерел, як сек'юритизація активів, продаж позик, випуск кредитних гарантій.

Сек'юритизація активів (від англ. security – цінний папір) – це переоформлення (продаж) частини доходних активів (головним чином зобов'язань клієнтів по виданих позиках) на цінні папери з подальшим їх продажем на відкритому ринку з метою залучення додаткових коштів. Такі цінні папери привабливі і для продавців, і для інвесторів, оскільки вони, як правило, передбачають деномінацію, а також річний прибуток, ризик і ліквідність на кращих умовах, ніж ті, які може мати власник кредитних вкладень.

До переваг сек'юритизації можна віднести можливість отримання додаткового прибутку у вигляді комісійних за обслуговування пакетів активів та від різниці між процентними ставками при сек'юритизації активів і виплатами інвесторам, зниження видатків через відрахування витрат на сек'юритизацію, «очищення» кредитного портфеля (позики, які включено до сек'юритизованого пакету вилучаються з балансу банку), зниження процентного ризику, оскільки сек'юритизація дозволяє погоджувати терміни платежів за активами та пасивами.

Продаж позик - форма інвестиційних банківських операцій, за якими банк продає частину свого кредитного портфеля іншим інвесторам.

Гарантійні кредитні листи й інші фінансові гарантії – інструмент, що використовується для зміцнення кредитоспроможності позичальника з метою зниження вартості кредиту. Банк за відповідну плату (від 0,5 до 1% від суми кредиту) гарантує кредит свого клієнта [4, с.158].

Запитання для самоконтролю знань

Розкрийте суть поняття «банківські ресурси». Обґрунтуйте недоречність ототожнення ресурсів банку з капіталом банку.

Охарактеризуйте види ресурсів та види капіталу банку за різними критеріями.

Поясніть принципову різницю між капіталом банку та зобов'язаннями банку. Чому і залучений, і запозичений капітал банку відносять до боргового?

Окресліть переваги та недоліки інструментів формування залученого та запозиченого капіталу банку.

Які фактори впливають на ефективність використання банком ресурсів?

Чому капітал банку називають регулятивним? Які вимоги до нього ставляться? З яких джерел він формується і які функції виконує?

Охарактеризуйте роль банку під час залучення та запозичення коштів? Обґрунтуйте відповідь.

Наведіть та охарактеризуйте основні джерела залучення банками коштів. Проведіть паралель між активними та пасивними депозитами банків. Чим вони принципово відрізняються?

Наведіть та охарактеризуйте основні джерела запозичення банками коштів. Чим операції репо відрізняються від рефінансування?

Практичне завдання

За даними табл.7.5:

- 1) проаналізуйте структуру ресурсів банків України,
- 2) зробіть висновки щодо динаміки показників.

Таблиця 7.5.

Динаміка розміру капіталу банків України станом на 01.01.2013р. – 01.12.2017 рр., млн.грн. [19]

Назва показника	01.01. 2013	01.01 2014	01.01. 2015	01.01. 2016#	01.12. 2016
Пасиви, усього	1 127 192	1 278 095	1 316 852	1 254 385	1 263 359
Капітал	169 320	192 599	148 023	103 713	144 431
Питома вага в пасивах, %					
з нього: статутний капітал	175 204	185 239	180 150	206 387	266 505
Питома вага в капіталі, %					
Зобов'язання банків	957 872	1 085 496	1 168 829	1 150 672	1 118 927
Питома вага в пасивах, %					

Рекомендована література

Основна

- Крупка М.І. Банківська система [Текст] : навч. посіб. / М. І. Крупка та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012.- 508 с.
- Кузнецова С. А. Банківська система [текст] : навч. посіб. / (С. А. Кузнецова, Т. М. Болгар, З. С. Пестовська); за ред. С. А. Кузнецової. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 400

Додаткова

- Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В.– Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 300с.
- Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 192 с.
- Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III.– Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
- Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами: затверджене постановою Правління Національного банку України від 03.12.2003р. № 516.– Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03>
- Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368. -[Електрон. ресурс]/ Документ z0841-01; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Редакція 04.06.2016– Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>

Для поглибленого вивчення

- Савлук С. М. Власний капітал комерційного банку : монографія / С. М. Савлук. – К. : КНЕУ, 2012. – 459 с
- Катранжи Л.Л. Фінансовий механізм формування банківського капіталу: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.08 / Катранжи Леонід Леонідович. – Красноармійськ, 2015. – 341 с.
- Паньків Х.П.. Фінансовий механізм капіталізації банків в Україні: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.08 / Паньків Христина Петрівна. – Львів, 2015. – 278 с.

РОЗДІЛ 8. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ АКТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ БАНКІВ

- 8.1. Активи банку та активні операції: призначення, відмінності, класифікація
- 8.2. Кредитні операції: ознаки, особливості, види
- 8.3. Інвестиційна діяльність банків: операції з цінними паперами та інвестиційне кредитування

8.1. Активи банку та активні операції: призначення, відмінності, класифікація

Банківські активи (*Banking Assets*) – ресурси банку та засоби, що класифікуються за напрямками розміщення та використання з метою одержання прибутку.

Інколи активи банку визначаються як ресурси, контрольовані банком у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до збільшення економічної вигоди у майбутньому.

Структура активів банків України представлена в табл.8.1

Згідно із «Банківською енциклопедією» активи банку включають: кошти в касі банку, кошти на кореспондентських рахунках, кошти в резервних фондах банку, надані кредити юридичним і фізичним особам, надані міжбанківські кредити, державні облігації, цінні папери, вкладення у факторингові та лізингові операції, дебітори, кошти, вкладені у спільну господарську діяльність та ін. [2, с.14].

Грошові кошти в банках, а також кошти в НБУ визначають наявність у банківській установі ліквідних активів для здійснення розрахункових операцій. Ці активи є першочерговим джерелом банку на випадок, якщо буде відбуватись вилучення депозитів і для покриття поточних зобов'язань. Банки повинні тримати мінімальну допустиму суму готівкових коштів, так як їх запас не приносить доходу банку або забезпечує невеликий дохід. Готівка задовольняє потреби банку у коштах, які потрібні для покриття термінових, а також непередбачуваних зобов'язань.

Таблиця 8.1

Структура активів банків України за результатами роботи
протягом 11 місяців 2016р., млн.грн. [1]

Назва показника	01.04.2016	01.07.2016	01.10.2016	01.12.2016
Активи банків	1 299 063	1 260 617	1 275 943	1 263 359
Готівкові кошти та банківські метали	29 599	31 532	30 036	30 511
Кошти в Національному банку України	40 786	47 074	44 036	47 884
Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках	152 661	145 608	138 118	135 042
Кредити надані	983 944	907 955	943 062	948 708
з них: - кредити, що надані суб'єктам господарювання	805 622	746 876	775 694	786 299
- кредити, надані фізичним особам	150 957	138 940	139 640	136 802
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	23,6	24,1	25,3	24,2
Вкладення в цінні папери	197 667	210 091	215 675	212 661
Резерви за активними операціями банків (з урахуванням резервів за операціями, які обліковуються на позабалансових рахунках)	330 839	315 373	331 360	330 328

Кредитні операції зумовлюють перетворення непрацюючих грошових фондів у працюючі, здійснюють стимулювання процесів виробництва, обігу і споживання. Одержувачами грошових фондів у процесі здійснення позикових активних операцій є юридичні і фізичні особи, а також банки з метою підтримки ліквідності. Кредитні операції банку формуються в кредитний портфель, який показує залишки всіх наданих кредитів фізичним та юридичним особам.

Динаміка розміру активів банків України за 2007-2015рр. представлена в табл.8.2.

Таблиця 8.2

Динаміка розміру активів банків України станом на 01.01.2009р. – 01.12.2016 рр., млн.грн.

Назва показника	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.01.2015	01.01.2016#	01.12.2016р.
Активи банків	926 086	880 302	942 088	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 316 852	1 254 385	1 263 359
Готівкові кошти та банківські метали	20 668	21 725	26 749	27 008	30 346	36 390	28 337	34 353	30 511
Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках	40 406	51 323	67 596	78 395	99 472	78 106	99 752	129 512	135 042
Кредити надані	792 244	747 348	755 030	825 320	815 327	911 402	1 006 358	965 093	948 708
Вкладення в цінні папери	40 610	39 335	83 559	87 719	96 340	138 287	168 928	198 841	212 661

без неплатоспроможних банків

Джерело: офіційна статистика з сайту НБУ

В навчальній літературі активи банку, як правило, поділяють за напрямами вкладення коштів:

готівка та прирівняні до неї кошти – касова готівка та банківські метали;

кредити – міжбанківські, споживчі (фізичним особам) та в господарську діяльність (юридичним особам);

інвестиційні – кредити юридичним особам на капіталовкладення, державні облігації, цінні папери, вкладення у факторингові та лізингові операції;

інші активи .

Як свідчить світова банківська практика, готівка та прирівняні до неї високоліквідні активи становлять 5-10% загальної суми активів; інвестиції в цінні папери — 5-25%; кредитний портфель — 50-80% усіх активів. Частка основних засобів у загальній сумі активів незначна і становить 3-6% [4].

Банківська діяльність безпосередньо базується, так би мовити, на трьох «китах»: прибутку, ліквідності та ризику, у відповідності до яких інколи і класифікуються активи банку (рис.8.1).

Згідно з Розділом V Інструкції НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» **ліквідність банку** - це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати)[6].

Згідно з Методичними рекомендаціями НБУ щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках ризик (з точки зору банку) **ризик** - це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямими (накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей). Зазначені обмеження стримують здатність банку здійснювати свою поточну діяльність або використовувати можливості для розширення бізнесу[7].

Рис. 8.1. Класифікація видів активів банку за напрямком вкладення, рівнем ліквідності, прибутковості та ризиковості [5, с.218]

У цілому банківська сфера характеризується більш високим ступенем ризиковості порівняно з іншими видами діяльності. Ця особливість обумовлена специфікою тих функцій, які виконує кожний комерційний банк.

Показники доходності, ризикованості та ліквідності активів банку тісно взаємопов'язані та водночас протилежно спрямовані: з підвищенням рівня доходності того або іншого виду активу різко зростає його ризикованість і знижується

ліквідність, при зниженні доходності – знижується ризик і підвищується ліквідність.

↑ ризик ↑ прибутковість, ↓ ліквідність

Тобто, чим більше ризики, тим більше шансів отримати прибуток і залишитись без ліквідних коштів [8, с.84].

Різні активи банку характеризуються різним рівнем прибутку, який вони приносять. При цьому, чим вищий рівень ліквідності активу, тим менш він прибутковий і ризикований. Найбільший прибуток банкам приносять активи у формі довгострокових кредитів та інвестицій в цінні папери. Такі активи, як правило, відрізняються високим ступенем ризику. Вони поділяються на:

- **прибуткові активи** - активи, які покликані приносити доход в тому або іншому вигляді. Їх поділяють на *обліково-позичкові активи та банківські інвестиції*. До прибуткових активів належать в першу чергу кредити банків (в тому числі видані іншим банкам або розміщені в інших банках), довгострокові (інвестиційні) цінні папери, іноземна валюта, призначена для операцій банку, які мають виражений спекулятивний характер (готівкова іноземна валюта призначена для перепродажу), цінні папери на продаж;

- **умовно прибуткові активи** - активи, які приносять низький доход. До таких активів належать первинні і вторинні резерви банку, тобто короткострокові державні цінні папери, кошти на кореспондентських рахунках, готівкові касові кошти;

- **не прибуткові активи** - основні засоби, матеріали, капіталовкладення, нематеріальні активи та відвернені кошти прибутку.

Активи, як і будь-які види вкладень коштів, відрізняються різним рівнем ліквідності, яка є одним з важливих факторів фінансової стійкості банків.

У міжнародній банківській практиці *під ліквідністю розуміють здатність банку швидко і в повному обсязі задовольняти невідкладні потреби у грошових коштах.*

Згідно з нормативними документами НБУ **ліквідність банку** – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між

стоками і сумами погашення розміщених активів і строками й сумами виконання зобов'язань банку, а також строками й сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Різні активи банку характеризуються різним рівнем прибутку, який вони приносять. При цьому, чим вищий рівень ліквідності активу, тим менше він прибутковий і ризикований.

Дефіцит ліквідних коштів призводить до виникнення ризику втрати ліквідності, порушення нормативних вимог НБУ, штрафних санкцій і що найнебезпечніше для банку - до втрати депозитів. І навпаки, невиправдано високий рівень ліквідності породжує дилему «ліквідність - прибутковість», адже найліквідніші активи не генерують доходів. Якщо фактична ліквідність значно перевищує необхідний рівень або встановлені нормативи, то діяльність банку негативно оцінюється акціонерами, адже не використані можливості щодо отримання прибутку призводять до зниження вартості бізнесу [5, с.248].

За рівнем ліквідності активи класифікуються на:

- **високоліквідні активи (первинні резерви)** — це кошти в касі, кошти комерційних банків на кореспондентському рахунку в НБУ;

- **ліквідні активи (вторинні резерви)** — активи, що приносять банку дохід (депозити в інших банківських установах, цінні папери у портфелі банку, надані кредити банком, вкладення в дочірні та асоційовані компанії);

- **низьколіквідні активи** — пролонгована та дебіторська заборгованість;

- **неліквідні активи** складаються з простроченої та сумнівної до повернення заборгованості за кредитами. Чим нижчий показник ліквідності, тим вищий показник ризикованості активів.

Найбільший прибуток банкам приносять активи у формі довгострокових кредитів та інвестицій в цінні папери. Такі активи, як правило, відрізняються високим ступенем ризику.

Кожна активна операція банку пов'язана з певним видом ризику, а це свідчить про те, що повністю безризикових активів не існує.

Згідно з «Методичними рекомендаціями НБУ щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках» **ризик (з точки зору банку)** - це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямими (накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей). Зазначені обмеження стримують здатність банку здійснювати свою поточну діяльність або використовувати можливості для розширення бізнесу [7].

Як правило, під **ризиком** розуміють вартісне вираження ймовірності події, яка призводить до витрат або недоотримання доходів порівняно з планом, прогнозом, проектом, програмою.

Ризики утворюються в результаті відхилень дійсних даних від оцінки сьогоденного стану і майбутнього розвитку. Ці відхилення можуть бути як позитивними, так і негативними. У першому випадку йдеться про шанси отримати додаткові прибутки, в другому – про ризик мати збитки.

Рівень ризику збільшується якщо:

проблеми виникають раптово;

визначено нові завдання, які не відповідають минулому досвіду банку;

керівництво не в змозі прийняти необхідні і термінові заходи, що може призвести до фінансового збитку (погіршення можливостей одержання необхідного і/чи додаткового прибутку);

існуючий порядок діяльності банку або недосконалість законодавства заважає прийняттю певних оптимальних для конкретної ситуації заходів [5, с.32-33].

За ступенем ризику виокремлюють:

- **високоризиковані активи** (проблемні кредитні операції, вкладення в цінні папери низького котирування),

- ризиковані активи (стандартні кредити, ліквідні цінні папери),

- **низькоризиковані активи** (готівка, залишки на кореспондентському рахунку).

За строками розміщення банківських ресурсів активи балансу банківської установи поділяють: на поточні (активи до

запитання, які повертаються за першою вимогою кредитора) , строкові (кошти, розміщені банком на певний строк) та квазістрокові (кошти, які не мають визначеного строку повернення і не можуть бути повернені за першою вимогою).

Крім того, активи банку класифікують і за характером забезпечення.

Розрізняють позички **забезпечені та незабезпечені (бланкові)**. До перших належать облік векселів і позички під заставу товарних запасів, рухомого майна, землі, нерухомості, цінних паперів, гарантії та поручительства тощо. Облік векселів і надання позичок без забезпечення пов'язані з підвищеними ризиками для банку [2, с.14].

Розміщуючи банківські ресурси банки виконують активні операції.

Активні операції комерційного банку приносять найбільшу частину доходів банку і, відповідно, значно впливають на формування прибутку. Прибуткова діяльність – це умова подальшого функціонування банку, вона зв'язана з забезпеченням росту активів.

Активні операції банку - операції банку, спрямовані на розміщення ресурсів банку. Обліковуються за активом балансу або на активних рахунках позабалансового обліку [7].

Згідно з «Банківською енциклопедією» **активні операції** - (Active Transactions/Transactions with Assets) – це операції, спрямовані на розміщення та використання наявних у банку власних та залучених ресурсів з метою одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій та підтриманні необхідного рівня ліквідності [2 с.15].

Іншими словами **активні операції банку** — це операції з розміщення мобілізованих банком ресурсів у депозити, кредити, інвестиції, основні засоби й товарно-матеріальні цінності, які здійснюють у межах наявних ресурсів, тобто у межах залишку грошових коштів на кореспондентському рахунку в НБУ (при проведенні операцій у безготівковому порядку) та в касі (при проведенні операцій з готівкою) [10].

Відповідно до «Положення про визначення банками України кредитного ризику за активними банківськими операціями» [11] до активних операцій належать усі види

кредитних операцій, операції з розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках, операції з придбання цінних паперів, дебіторська заборгованість, у тому числі дебіторська заборгованість за господарською діяльністю, інші активні банківські операції, включаючи нараховані за всіма цими операціями доходи.

Укрупнено види активних операцій та їх зміст наведено на рис. .8.2.

Рис.8.2. Укрупнена класифікація видів активних операцій банку

Операції з грошовими коштами передбачають акумулювання коштів на кореспондентському рахунку в НБУ; акумулювання коштів у касі; розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках; розміщення коштів у депозити в інших банках.

Кредитні операції – це операції з надання кредитів юридичним особам у національній та іноземній валютах (у тому числі кредитні лінії, відновлювальні (роловерні) кредити та кредити з плаваючими процентними ставками; надання міжбанківських кредитів.

У кредитуванні, крім традиційних кредитів, широкого розвитку набули кредитні лінії, відновлювальні (роловерні) кредити та кредити з плаваючими процентними ставками.

Обліково-кредитні операції - операції, пов'язані з придбанням (обліком) векселів або використанням векселів як застави, відносять до обліково-кредитних активних операцій.

Фондові та інвестиційні операції передбачають вкладення в державні та корпоративні цінні папери на продаж; в державні та корпоративні цінні папери на інвестиції; в статутні фонди підприємств та організацій. Специфікою інвестиційних активних операцій вітчизняних банків є висока частка в банківських портфелях цінних паперів облігацій внутрішньої державної позики.

Майнові операції – це вкладення в основні засоби, вкладення в товарно-матеріальні цінності; вкладення в нематеріальні активи.

Трастові (довірчі) операції банків — операції банків з управління майном і фондовими цінностями, виконання інших послуг в інтересах і за дорученням клієнтів на правах довіреної особи. Під трастовими (довірчими) операціями з цінними паперами розуміють діяльність банків у ролі довіреної особи своїх клієнтів з управління цінними паперами від свого імені на власний розсуд із зобов'язанням збереження та примноження капіталу клієнта за визначену, як правило, процентну винагороду від приросту активів клієнта.

Агентські операції – різновид посередницької діяльності в господарській практиці, сутність якої полягає в тому, що одна незалежна сторона угоди (агент) за рахунок і від імені іншої

незалежної сторони угоди (принципала) здійснює фактичні та юридичні дії, пов'язані з купівлею або продажем товарів (послуг) на визначеній території. Агентські операції здійснюються, як правило, на основі багаторічних агентських угод. За свою діяльність агент отримує агентську винагороду у відсотках до нетто-суми за проданий товар, яка залежить від функцій, що їх виконує агент, виду товарів (послуг) торговельної практики, що склалась у певній країні[2].

Між активними операціями існує тісний взаємозв'язок. Ці операції є найбільш дохідними та разом з тим найбільш ризиковими. Тому банки зобов'язані підтримувати оптимальну структуру своїх активів і залежно від економічної ситуації змінювати її або на користь кредитів, або на користь інвестицій. На сьогоднішній день в Україні в структурі активних операцій банків переважають кредитні операції (див.табл.8.2).

8.2. Кредитні операції: ознаки, особливості, види

Кредитні операції займають важливе місце як у діяльності конкретного банку, так і у розвитку економіки країни. Банківська система шляхом надання кредитів організовує й обслуговує рух капіталу, забезпечує його залучення, акумуляцію та перерозподіл у сфері виробництва та обігу.

У структурі активних операцій, як свідчать данні табл.8.2, найбільші обсяги припадають саме на кредитні операції. Це пов'язано з об'єктивною властивістю капіталу спрямовуватися у сфери, де найвища норма прибутку. У більшості банків позичкові рахунки складають не менше половини їх сукупних активів.

Законодавство наступним чином визначає сутність кредитної операції банків: відповідно до ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність» під **кредитними операціями** розуміють розміщення залучених у вклади або депозити, у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик [12], згідно із ст.345 Господарського кодексу України **кредитні операції** полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян [13].

Під **банківськими кредитними операціями** в фахових джерелах розуміються дії банку на підставі ліцензії Національного банку України, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, об'єктом яких є фінансові активи [14]. Крім того, **кредитні операції** трактуються як вид активних банківських операцій, пов'язаних із розміщенням залучених банком коштів шляхом їх надання в тимчасове користування, прийняттям зобов'язання придбати право вимоги боргу або прийняттям зобов'язань про надання коштів (гарантії, поручительства, авалю) за настання умов, передбачених кредитною угодою [15].

Таким чином, кредитні операції банків можна розглядати з позицій широкого та вузького розуміння. У широкому розумінні під кредитною операцією передбачають будь-яку з активних операцій банку; у вузькому – кредитну операцію розглядають як безпосереднє надання банком кредиту (певної суми коштів) позичальнику на підставі кредитного договору, яке супроводжується записами за банківськими рахунками [14].

Слід зазначити, що поняття кредитної операції є ширшим, ніж поняття банківського кредиту.

Кредитні операції надзвичайно різноманітні. Важливе практичне та теоретичне значення має класифікація банківських кредитних операцій, яка сприяє розумінню діяльності банківських установ. На сьогодні не можна назвати єдиної загальноприйнятої системи класифікації банківських кредитних операцій. Різноманітні пропозиції класифікацій банківських операцій обумовлені різницею в критеріях, за якими відбувається та чи інша класифікація.

За формою здійснення кредитні операції поділяються на дві групи:

активні кредитні операції – дії, за яких банк виступає в особі кредитора, видаючи позики,

пасивні кредитні операції - дії, за яких банк виступає в ролі позичальника (дебітора), залучаючи гроші від клієнтів і інших банків. Пасивні кредитні операції забезпечують поточну ліквідність банку.

Відповідно активні і пасивні кредитні операції можуть здійснюватися як у формі позик, так і у формі депозитів (рис.8.3).

Рис.8.3. Форми здійснення та законодавчо регламентовані види кредитних операцій (розроблено за даними [12; 14])

Таким чином, **активні кредитні операції** складаються, по-перше, з позичкових операцій з клієнтами і операцій з надання міжбанківського кредиту; по-друге, з депозитів, розміщених в інших банках.

Згідно з п.1.1. Розділу VI «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» до активних операцій,

що пов'язані з кредитним ризиком (банківським кредитуванням), належать операції банку, що пов'язані з наданням клієнтам залучених коштів у тимчасове користування (надання кредитів у готівковій або безготівковій формі, на фінансування будівництва житла та у формі врахування векселів, розміщення депозитів, проведення факторингових операцій, операцій репо, фінансового лізингу тощо) або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування (надання гарантій, поручительств, авалів тощо), а також операції з купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів і від свого імені (включаючи андеррайтинг), будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми) [6].

Пасивні кредитні операції аналогічно складаються з депозитів третіх юридичних і фізичних осіб, включаючи клієнтів і інші банки в даному банківській установі, і позичкових операцій з отримання банком міжбанківського кредиту. До пасивних кредитних операцій можна віднести і операції банків із випуску (емісії) цінних паперів, оскільки ці операції відносяться на ринку цінних паперів від свого імені, які здійснюються з метою формування й збільшення власного капіталу під час створення банку (випуск власних акцій та облігацій), а також для формування ресурсів для своїх активних операцій [16, с.175].

Кредитні операції є найважливішим джерелом прибутку банку, проте у зв'язку зі збільшенням в останні роки випадків неповернення кредитів дані операції складають підвищену небезпеку для стійкості та стабільності банку в цілому.

Кредитні операції передбачають організацію економічних відносин, у процесі яких банки надають позичальникам кошти на засадах певних **принципів**, серед яких:

- **поверненість** – кредит повинен бути повернутий позичальником банкові;
- **строковість** – кредит має бути повернений в обумовлений термін;
- **платність** - за користування кредитом позичальник має сплатити позичковий відсоток.;
- **забезпеченість** - наявність у банку права на можливість захисту своїх інтересів у вигляді одержання ліквідних засобів

забезпечення наданого кредиту у вигляді застави, поручительства, гарантії тощо.

Здійснення банком кредитних операцій відбувається завдяки кредитним відносинам, які не змінюють власника цінностей, із приводу яких вони виникають. Кредитор залишається власником переданої в борг власності, а позичальник одержує її лише в тимчасове розпорядження, після чого повинен повернути власникові.

Основою кредитних відносин виступає **кредитний договір**, що укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі. У кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту.

Суб'єктами кредитних відносин виступають дві сторони: це з одного боку позичальники - фізичні та юридичні особи, дієздатні та наділені гарантіями на здійснення кредитних операцій, а з іншого боку – кредитори – банківські установи.

Суб'єктами - позичальниками виступають :

- підприємства і організації різних організаційно-правових форм, всіх форм власності та галузей економіки;
- громадяни, що займаються індивідуальною трудовою діяльністю;
- населення (домогосподарства);
- банки;
- спільні підприємства;
- міжнародні організації та об'єднання;
- органи влади тощо.

Основні з них представлено на рис.8.4.

Суб'єкти, які хочуть вступити в кредитні відносини, повинні бути економічно самостійними, здатними нести майнову відповідальність один перед одним, мати взаємний інтерес у співробітництві між собою.

Об'єктом кредитування виступає предмет, під який видається позика. Тобто це ті грошові чи матеріальні цінності, витрати чи проекти, стосовно яких укладається кредитна угода. Наприклад, у вітчизняній практиці у промисловості таким

об'єктом є готова продукція, матеріали, тара, паливо тощо. У торгівлі - товари, що перебувають у товарообороті.

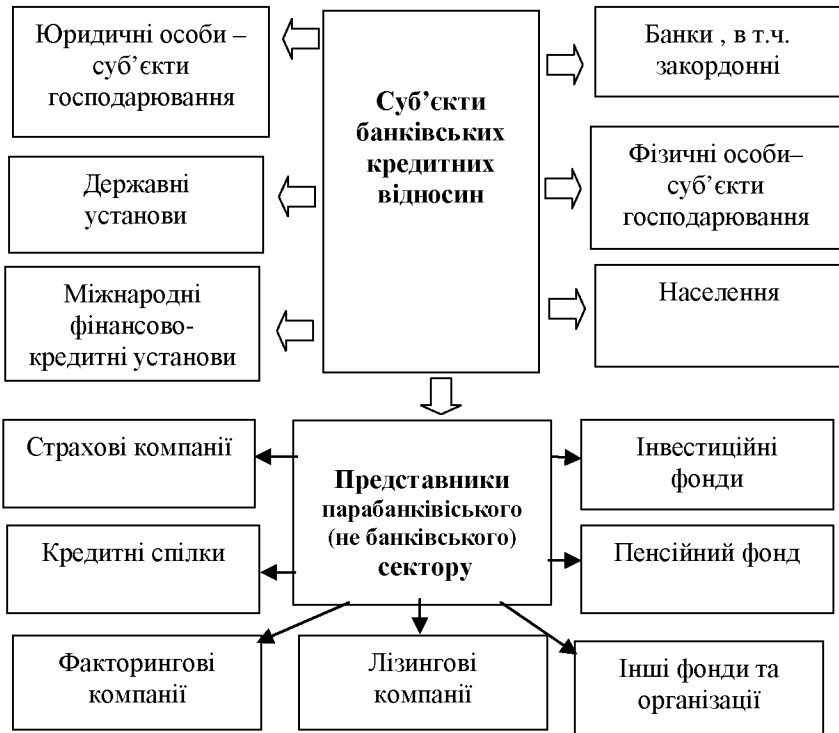

Рис. 8.4. Суб'єкти банківських кредитних відносин

Об'єкт кредитної угоди - позикова вартість, відокремлення якої пов'язано з характером руху від кредитора до позичальника та від позичальника до кредитора. Необхідність повернення позикової вартості позичальником зумовлюється збереженням права власності на неї кредитора, а забезпечення повернення досягається в процесі використання позикової вартості в господарській діяльності позичальника. При цьому основними стимулюючими мотивами кредитних угод з боку кредитора є одержання доходу, а з боку позичальника - покриття нестачі власних ресурсів і отримання доходу в результаті використання позикової вартості [16].

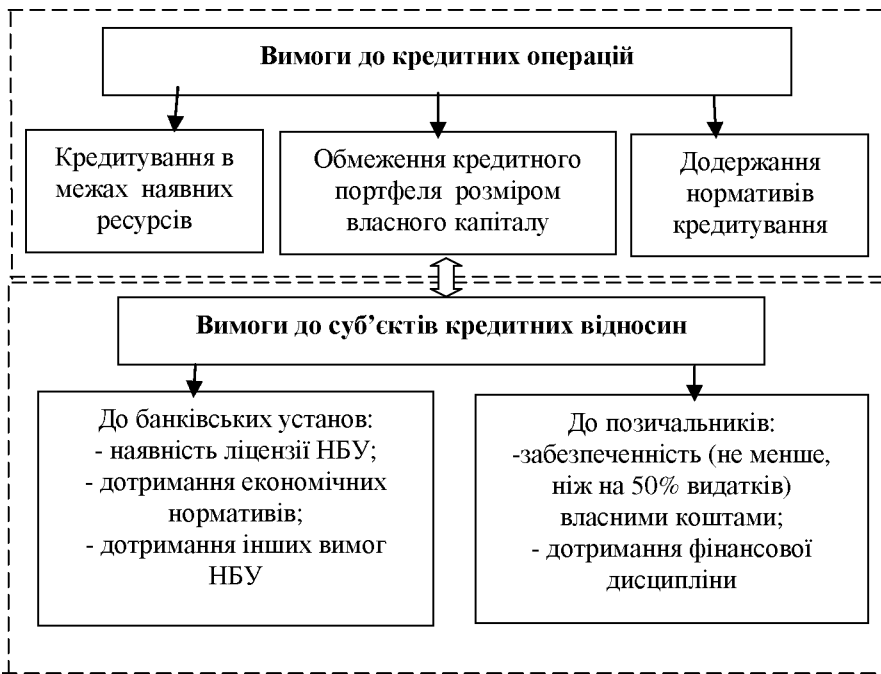

Рис.8.5. Взаємовплив вимог до кредитних операцій та вимог до суб'єктів кредитних відносин

До вимог, яким має відповідати здійснення кредитних операцій, слід віднести наступні:

1) кредити видаються тільки в межах наявних ресурсів, що є в розпорядженні банку;

2) загальний розмір кредитів, наданих банком, стосовно всіх позичальників, з урахуванням 100 % позабалансових зобов'язань банку, не може перевищувати восьмикратного розміру власних коштів банку;

3) кредитування позичальників має здійснюватися з додержанням банком економічних нормативів регулювання банківської діяльності та вимог НБУ щодо формування обов'язкових, страхових і резервних фондів [5,с.175].

Основу кредитних операцій становлять кредити. Кредит (від лат. creditum — позика, борг) — одна з найскладніших економічних категорій, характер об'єктивної необхідності якої

обумовлений, з одного боку, становищем та розвитком товарно-грошових відносин, з іншого — такою специфікою її прояву, як поворотний рух вартості. На сьогодні під **банківським кредитом** розуміють будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, а також будь-яку гарантію, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми [17, с.126].

Банківські кредити можна класифікувати за різними критеріями та ознаками. Найбільш прагматичною можна вважати класифікацію, в основу якої покладено наведені у таблиці 8.3 критерії банківських кредитів.

Строкові позички надаються банком на строк, зафіксований у кредитній угоді. До строкових належить переважна більшість банківських кредитів.

Позички до запитання, або безстрокові, надаються банками на невизначений строк. Клієнт зобов'язаний повернути таку позичку на першу вимогу банку. Якщо ж банк не вимагає повернення, то позичка сплачується на розсуд клієнта.

Короткострокові кредити у вітчизняній банківській практиці є найпоширенішими. Вони надаються суб'єктам господарювання терміном до одного року у разі тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку з витратами виробництва та обігу, не забезпечених надходженнями коштів у відповідному періоді. Короткострокові кредити відрізняються від довгострокових не тільки терміном надання, а й об'єктами вкладення і джерелами повернення. За участю короткострокового кредиту формується в основному оборотний капітал суб'єктів господарювання.

Довгострокові кредити надаються для формування основних фондів терміном понад один рік, об'єктом кредитування виступають капітальні витрати на реконструкцію, модернізацію та розширення вже діючих основних фондів, на нове будівництво, на приватизацію та інше, і видаються строком понад три роки.

Таблиця 8.3

Класифікація видів кредитів за різними критеріями

Критерії класифікації	Ознаки
За термінами надання	До запитання (онкольні), коротко- та довгострокові (в т.ч. субординовані та партисипаційні)
За юридичною підпорядкованістю	Ті, що підкоряються законодавству: країни – кредитора, країни – позичальника, третьої країни
За методом надання	Одноразові, перманентні (кредитна лінія), гарантовані, траншами, з особливими умовами
За рівнем забезпеченості	Забезпечені, бланкові (не забезпечені)
За ступенем ризику	Безризикові, помірковані, з високим ризиком
За способом повернення тіла кредиту	Рівномірними платежами, одноразовим платежем в кінці строку дії угоди, з особливими умовами, за вимогою кредитора, з регресом платежів, непропорційними частинами (кредитні лінії, овердрафти)
За строками повернення	До запитання, строкові, пролонговані, протрочені
За характером відсоткової ставки	З фіксованою ставкою, з плаваючою ставкою, із змішаною ставкою
За способом виплати відсотків	Сплата по мірі використання кредиту, одночасно з отриманням кредиту (дисконтний кредит), після закінчення строку дії угоди
За формою організації	Надаються одним банком (прямі), непрямі (опосередковані), консорціальні, синдикувані, паралельні
За суб'єктами кредитування	Міжбанківські, суб'єктам господарювання, державним органам влади, споживчі
За об'єктами фінансування	Кредити в поточну діяльність, фінансування капіталовкладень
За цільовим призначенням	Пов'язані з конкретною метою (цільові) та не пов'язані з конкретною метою (нецільові).

Різновидами довгострокових кредитів є субординований кредит - терміном понад 10 років для поповнення робочого

(основного) капіталу та партисипаційний кредит – безстроковий субординований кредит.

Простроченими вважаються позички, за якими закінчилися строки повернення, встановлені в кредитних угодах між банком і позичальником, а кошти банку не повернені. Такі позички враховуються на окремому рахунку, і за ними клієнт мусить сплачувати підвищену процентну плату.

Відстрочені, або пролонговані - це такі позички, за якими банком перенесені строки повернення на пізніший час. Для цього необхідне обґрунтоване клопотання позичальника. Пролонгація позички оформляється додатковою кредитною угодою і супроводжується встановленням вищої процентної ставки.

Одноразові кредити – це позички, рішення про видачу яких приймається банком окремо за кожною позичкою на підставі заяви та інших документів клієнта.

Перманентні кредити надаються банками у міру виникнення у клієнтів потреби в межах розміру відкритої кредитної лінії. Позички надаються, як правило, шляхом безпосередньої оплати з позичкового рахунку розрахункових документів клієнта (доручень, чеків та інших) без погодження з банком розміру окремих позичок і документального їх оформлення.

Гарантований кредит передбачає зобов'язання банку надати клієнту кредит при виникненні у нього потреби у визначеному розмірі протягом обумовленого терміну (як правило, кварталу).

Розрізняють гарантовані позички двох видів:

- з попередньо обумовленою датою видачі;
- з видачею у міру виникнення в ній потреби.

Одноразовим платежем здійснюється повернення одноразових короткострокових позичок, які опосередковують поточну виробничу діяльність підприємця. Для банківської практики України це найпоширеніший спосіб розрахунків щодо боргів банкам.

Особливі умови повернення передбачаються при застосуванні окремих видів кредиту, зокрема, контокорентного, за овердрафтом, під заставу векселів тощо. Особливість полягає в

тому, що повернення позички здійснюється за ініціативою не позичальника, що є загальною нормою, а банку шляхом зарахування поточних надходжень коштів безпосередньо на позичковий рахунок. На вимогу кредитора стягуються позички у тих випадках, коли клієнт порушує принципи кредитування, зокрема, цільовий характер, строковість або не виконує умови кредитної угоди щодо звітності та іншої обов'язкової інформації, що має надаватися банку.

Більшість банківських кредитів надається під певне забезпечення. Забезпеченість – один з принципів банківського кредитування.

Незабезпечені (бланкові) кредити можуть надаватися при високому ступені довіри банку до позичальника. Їх розмір, як правило, обмежується власним капіталом банку. Найчастіше бланковий кредит надається інсайдерам банку, причому, його розмір обмежується певною часткою банківських акцій, що належать інсайдеру.

Кредити з високим ризиком надаються банками без забезпечення, а також клієнтам з нестійким фінансовим станом, які порушують строки повернення раніше отриманих позичок і сплати процентів за ними.

Кредити з фіксованою процентною ставкою, як правило, надаються на короткий термін та за умов стабільної економіки.

Плаваюча відсоткова ставка є засобом зменшення ризику банківських втрат в умовах нестабільної економіки, значних темпів інфляції і при довгостроковому кредитуванні. У цих ситуаціях відповідно до кредитної угоди відсоткова ставка періодично переглядається і прив'язується, як правило, до облікової ставки центрального банку з урахуванням ситуації на кредитному ринку.

Дисконтний кредит передбачує утримання процента (дисконту) одночасно з видачею позички (наприклад, до такого кредиту відносять обліковий кредит, який надається шляхом купівлі банком переказних векселів у клієнтів-векселедержателів; інколи - при споживчому кредитуванні).

Прямий банківський кредит надається безпосередньо тим позичальникам, які мають у цьому потребу, на підставі, індивідуальних кредитних угод.

Непрямий банківський кредит надається через посередника. Він може набирати форми фінансових зобов'язань банку. Прикладом непрямого банківського кредиту виступає облік векселів, факторингові, фондові, гарантійні операції.

Синдикований (консорціальний) кредит надається банківським синдикатом (консорціумом), в якому один з банків виконує роль менеджера, збирає з банків-учасників необхідну для клієнта суму ресурсів.

Ця класифікація не повна, так як з кожним роком з розвитком кредитних та інших відносин їх перелік все збільшується.

8.3. Інвестиційна діяльність банків: операції з цінними паперами та інвестиційне кредитування

Як показує практика банківської діяльності, не всі банківські ресурси можуть бути розміщені як кредити, адже велика частина кредитів є проблемними. У сучасних умовах, що склалися в економіці України, особливо гостро постає проблема активізації інвестиційної діяльності.

Банки України на ринку кредитування інноваційних процесів можуть виступати як у якості посередників, так і в якості безпосередніх учасників кредитування.

Серед основних характерних рис інвестиційно-орієнтованих банків можна виділити наступні:

- велика універсальна кредитна установа поєднує велику кількість допустимих видів діяльності на ринку цінних паперів, а також на деяких інших фінансових ринках;

- головною вважається діяльність щодо залучення фінансування за рахунок цінних паперів;

- банк, будучи самостійною, ліквідною та кредитною установою оперує, передусім, на оптових фінансових ринках;

- пріоритетність використання вбачається у середньо- та довгострокових вкладеннях;

– цінні папери є основою його кредитно-інвестиційного портфелю, при цьому більшість банків більшою мірою орієнтуються на недержавні цінні папери;

– банк вступає у взаємини з усіма учасниками ринку інвестування;

– саме банки в умовах високої невизначеності на досліджуваному ринку виявляються практично єдиним інститутом, здатним вирішувати комплекс завдань щодо ідентифікації, оцінки, аналізу, управління, контролю та моніторингу специфічних ризиків інвестування;

– банки мають виключне право здійснювати розрахунково-касові операції, що забезпечує їм доступ до позикових ресурсів у великих обсягах навіть у таких економічних умовах, при яких інші посередники ринку інвестування зіштовхуються з різким скороченням операцій [18].

Інвестиції — це частина фінансових ресурсів у формі їх довгострокових вкладень (капіталу).

У найбільш загальному розумінні з точки зору економічної теорії інвестиції являють собою вкладення капіталу з метою подальшого його збільшення. У макроекономіці інвестиції є частиною сукупних витрат, що складаються з витрат на нові засоби виробництва (виробничі або фінансові інвестиції), інвестицій у нове житло та приріст товарних запасів. Інвестиції — це частина ВВП, не спожита в поточному періоді, яка забезпечує приріст капіталу в економіці.

В мікроекономіці інвестиції — це процес утворення нового капіталу. У фінансовій теорії під інвестиціями розуміють придбання реальних або фінансових активів, тобто це сьгоднішні витрати, метою яких є одержання майбутніх вигод. Ураховуючи розглянуті підходи, можна дати таке загальне визначення: **інвестиції** — це довгострокове вкладання капіталу в будь-яку галузь економіки з метою отримання доходу чи прибутку або в будь-яку поточну діяльність, яка збільшує здатність економіки відтворюватись на розширеній основі [10].

Інвестиції мають певні особливості, завдяки яким їх відрізняють від кредитів.

1. Кредит допускає використання коштів протягом відносно короткого відрізка часу на основі принципів повернення і забезпеченості. Інвестування - це вкладення коштів

для отримання припливу коштів протягом тривалого часу без дотримання принципів кредитування.

2. Інвестиції носять знеособлений характер, а кредитні угоди укладаються з конкретними юридичними чи фізичними особами.

3. Банк виступає головним і єдиним кредитором у більшості кредитних операцій, а в інвестиційних - є одним із багатьох кредиторів.

4. У процесі інвестування в цінні папери комерційні банки є ініціаторами таких заходів, а при кредитуванні ініціатором угод виступає позичальник.

Банківські інвестиції – вкладення коштів банків у нерухоме та рухоме майно, інтелектуальні цінності, цінні папери з метою одержання прибутку.

Досвід розвинених країн свідчить про активну участь банків у процесі накопичення і довгострокового розміщення капіталу в галузі економіки, що є однією з необхідних умов економічного зростання в рамках як євро-японської (німецької), так і англосаксонської (американської) моделей.

Євро-японська (німецька) модель передбачає активну участь комерційних банків у контролі над компанією за рахунок розвиненої системи кредитування.

Англосаксонська модель передбачає неістотну участь комерційних банків у фінансуванні роботи підприємств. В даному випадку зовнішнє фінансування підприємств відбувається за рахунок фондового ринку, за допомогою якого підприємства формують близько 40% ресурсів. Це відбувається за рахунок розвиненої системи фінансових установ небанківського типу, таких як інвестиційні компанії, взаємні фонди, компанії зі страхування життя та майна, пенсійні фонди та інші інституції[29].

Класифікація банківських довгострокових вкладень здійснюється за різними критеріями.

Так, за об'єктом інвестування вони поділяються на капітальні та фінансові(табл.8.4).

Таблиця 8.4

Види банківських інвестицій [18; 2, с14]

Критерії	Ознаки
За об'єктом	Капітальні: на придбання будинків, споруд об'єктів нерухомості, основних фондів, нематеріальних активів
	Фінансові: у цінні папери, дорогоцінні метали; інвестиції в асоційовані та дочірні компанії
За метою вкладення	Прямі та портфельні
За характером участі суб'єкта інвестування	Прямі та непрямі
За цілями застосування	Реінвестиції та нетто-інвестиції
За походженням капіталу, що інвестується	Державні, приватні, змішані, вітчизняні, закордонні

Фінансові інвестиції - це фінансові активи, які утримуються банком з метою збільшення прибутку (процентів, дивідендів тощо), зростання вартості капіталу або інших вигод для інвестора. До фінансових інвестицій належать придбані боргові цінні папери, акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, інвестиції в асоційовані та дочірні компанії, інші фінансові інвестиції, що не оформлені цінними паперами[19].

Усі фінансові інвестиції поділяються на дві групи: поточні та довгострокові.

Поточні фінансові інвестиції — це інвестиції, що легко реалізуються та призначаються для утримання протягом терміну, що не перевищує одного року. При цьому визначальним є намір банку щодо їх подальшого використання та його спроможність дотримуватись первісних намірів. Як правило, поточні інвестиції обліковуються в портфелі цінних паперів банку на продаж.

Довгострокові фінансові інвестиції — це інвестиції, які не можуть бути класифіковані як поточні. Як правило, це інвестиції з терміном утримання банком понад один рік.

Розрізняють також інвестиції прямі, які передбачають внесення коштів або майна в статутний фонд юридичної особи в

обмін на корпоративні права; портфельні інвестиції – придбання цінних паперів та інших фінансових активів [2, с.14].

Портфельні інвестиції – вкладення в портфелі цінних паперів або інші активи з метою одержання прибутків у формі відсотків (дивідендів) і в результаті підвищення курсової вартості цінних паперів, при цьому вкладення не має на меті безпосереднє управління об'єктом інвестування.

Портфель цінних паперів на інвестиції складається із цінних паперів, що були придбані банком для їх утримання до настання строку погашення (для безстрокових цінних паперів – довічно) і отримання дивідендного доходу, а також для використання інших прав, що впливають з володіння цінними паперами.

Реінвестиції – інвестиції, спрямовані на заміну застарілих засобів виробництва.

Нетто-інвестиції - придбання нових активів, розширення виробництва тощо.

Інвестиційна діяльність комерційних банків – це позикові й інвестиційні операції, котрі дозволяють кредитним установам з обороту своїх ресурсів отримувати прибуток.

Історично термін «інвестиційна банківська діяльність» з'явився в Англії в середині XIX століття після того, як банки почали повністю брати на себе нові випуски цінних паперів з метою подальшого їх продажу від свого імені кінцевим інвесторам, і був ґрунтований на двох поняттях – сприяння в укладенні договорів позики та створення консорціумів з розміщення цінних паперів. Це означає, що кредитна форма задоволення інвестиційного попиту і випуск цінних паперів є основними формами інвестування, основою яких є кредит[18].

Інвестиційна діяльність відповідно до міжнародного підходу визначається як процес вкладення ресурсів (благ. майнових, інтелектуальних цінностей) із метою отримання прибутку в майбутньому.

У західній банківській практиці будь-яка операція, пов'язана з купівлею-продажем цінних паперів, уже вважається інвестицією. Пояснюється це добре розвиненим ринком цінних паперів безпосередньо пов'язаним із виробництвом. Придбання

акції означає покупку частини матеріального виробництва, вкладення в нього коштів.

Нормативно-правове забезпечення інвестиційного процесу законодавчо закріплене в Законі України «Про інвестиційну діяльність»[20], згідно з яким **інвестиційною діяльністю** є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб та держави щодо реалізації інвестицій.

Цим же документом встановлено, що інвестиціями вважаються усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Такими цінностями, відповідно до закону можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери (крім векселів); рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);

- майнові права інтелектуальної власності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»);

- права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права;

- інші цінності[20].

Об'єкти та суб'єкти інвестиційної діяльності регламентовані ст.4 та ст.5 Закону України «Про інвестиційну діяльність і наочно представлені на рис.8.6.

Об'єктами інвестиційної діяльності можуть бути будь-яке майно, в тому числі основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях економіки, цінні папери (крім векселів), цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права .

Суб'єктами (інвесторами і учасниками) інвестиційної діяльності можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави.

Рис.8.6. Законодавчо регламентовані об'єкти та суб'єкти інвестиційної діяльності

Інвестори - суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування. Інвестори можуть виступати в ролі вкладників, кредиторів, покупців, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності.

Учасниками інвестиційної діяльності можуть бути громадяни та юридичні особи України, інших держав, які забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора.

Інвестиційна діяльність в Україні реалізується через налагоджену систему фінансових інститутів, але ключову роль тут відіграє банківська система. Вона перебуває у постійному розвитку і пропонує нові види фінансових послуг що спонукає до активнішої взаємодії між собою фінансових інститутів, представників реального й фінансового секторів економіки і сприяє, тим самим, активізації підприємницької діяльності та розвитку економіки в країні.

Інвестиційна діяльність банків має за мету збереженість капіталу банку, приріст дохідності банку, забезпечення ліквідності балансу банку та підтримку вторинних резервів банку (рис.8.7).

Рис.8.7. Взаємовплив мети інвестиційної діяльності, форм інвестування та напрямів участі банку в інвестиційному процесі
(розроблено за даними [18;10])

Досягнення мети інвестиційної діяльності значною мірою залежить від форм та напрямів участі банку в інвестиційному процесі.

Участь банків в інвестиційному процесі може здійснюватись за двома формами:

- **вкладення в цінні папери** (за допомогою механізмів фондового ринку, про що йшла мова при викладенні матеріалів попередньої теми. При розгляді інвестиційних цінних паперів, які реально утримуються в банківських портфелях і визначені як інвестиційні, керівництво банку повинно враховувати ряд факторів, основними серед яких є: очікувана норма прибутку, податкові характеристики, заставні вимоги та процентні і інвестиційні ризики);

- **пряме фінансування інвестиційних проектів** (за допомогою механізму середнього та довгострокового кредитування).

В Україні комерційні банки є досить активними учасниками ринку цінних паперів.

Як свідчать данні табл. 8.1. та табл.8.2, певну частину активів банків України з стійкою динамікою до щорічного зростання становлять вкладення в цінні папери, а саме у державні облігації, векселя, корпоративні облігації та інші цінні папери. Тобто інвестують кошти.

Діюче законодавство [21,22] дозволяє вітчизняним комерційним банкам здійснювати види професійної діяльності на фондовому ринку, наведені на рис. 8.8.

Брокерська діяльність - укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема на підставі договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи.

Дилерська діяльність - укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом.

Андеррайтинг - укладення торговцем цінними паперами договорів щодо відчуження цінних паперів та/або здійснення дій чи надання послуг, пов'язаних з таким відчуженням, у процесі

емісії цих цінних паперів за дорученням, від імені та за рахунок емітента на підставі відповідного договору з емітентом.

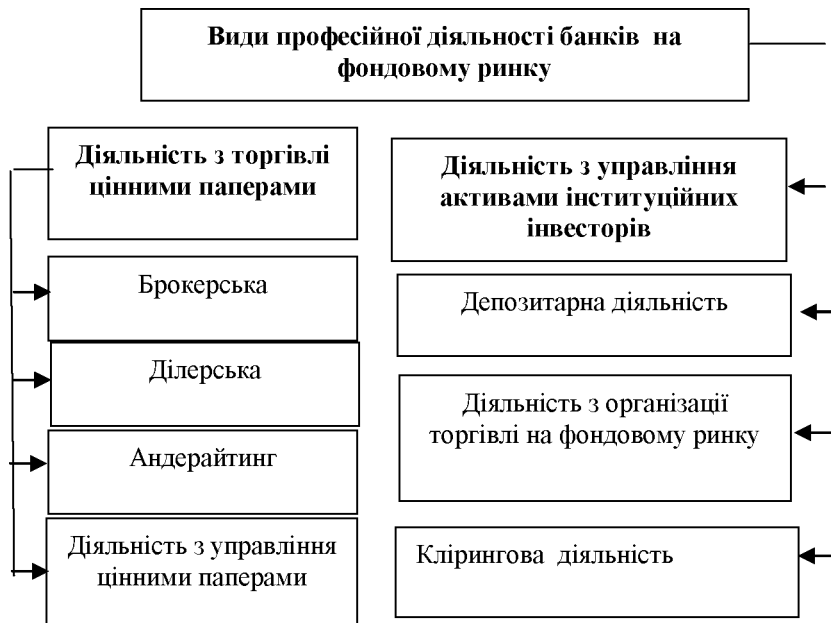

Рис.8.8. Законодавчо встановлені види професійної діяльності на фондовому ринку

Діяльність з управління цінними паперами - діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами, іншими фінансовими інструментами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери та інші фінансові інструменти, а також отриманими у процесі управління цінними паперами, іншими фінансовими інструментами і грошовими коштами в інтересах установника управління або визначених ним третіх осіб.

Діяльність з управління активами інституційних інвесторів - професійна діяльність учасника фондового ринку - компанії з управління активами, що провадиться нею за

винагороду від свого імені або на підставі відповідного договору про управління активами інституційних інвесторів.

Клірингова діяльність - діяльність з визначення зобов'язань, що підлягають виконанню за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів, підготовка документів (інформації) для проведення розрахунків, а також створення системи гарантій з виконання зобов'язань за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів.

Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку - діяльність фондової біржі із створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно пропозицій цінних паперів та інших фінансових інструментів і попиту на них, проведення регулярних біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, централізованого укладання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів згідно з правилами, встановленими такою фондовою біржею, зареєстрованими встановленому законом порядку. Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку може включати здійснення клірингу та розрахунків за фінансовими інструментами, іншими, ніж цінні папери [21].

Депозитарна діяльність - діяльність професійних учасників депозитарної системи України та Національного банку України щодо надання послуг із зберігання та обліку цінних паперів, обліку і обслуговування набуття, припинення та переходу прав на цінні папери і прав за цінними паперами та обмежень прав на цінні папери на рахунках у цінних паперах депозитарних установ, емітентів, депозитаріїв-кореспондентів, осіб, які провадять клірингову діяльність, Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках (далі - Розрахунковий центр), депонентів, а також надання інших послуг, які відповідно до Закону мають право надавати професійні учасники депозитарної системи України [22].

Слід зазначити, що банк набуває статусу професійного учасника фондового ринку і права на провадження певного виду професійної діяльності на фондовому ринку виключно після

отримання ліцензії на провадження відповідного виду професійної діяльності на фондовому ринку.

Діюче законодавство дозволяє банкам здійснювати цілий ряд операцій з цінними паперами, зокрема: банки можуть виступати як емітенти власних акцій, облігацій, депозитних сертифікатів, векселів та інших цінних паперів, вони можуть купити цінні папери за свій рахунок, переслідуючи при цьому різні цілі, тобто виступати в ролі інвесторів, банки мають право проводити посередницькі операції з цінними паперами, отримуючи при цьому комісійну винагороду. Операції банків з купівлі-продажу цінних паперів як за свій рахунок так і за дорученнями клієнтів, нічим принципово не відрізняється від подібних операцій, які здійснюються іншими фінансовими посередниками.

Таким чином, усі банківські операції з цінними паперами можна поділити на три основні групи:

- **емісійні операції з цінними паперами** – пасивні операції, які здійснюються через випуск цінних паперів власного боргу;

- **клієнтські операції з цінними паперами** – посередницькі операції з цінними паперами, які здійснюються банками від імені, за рахунок та на користь клієнтів;

- **інвестиційні операції з цінними паперами** – активні операції із вкладення власних та залучених фінансових ресурсів у фондові активи шляхом придбання відповідних цінних паперів на фондовому ринку від свого імені [23].

Розглянемо другу форму участі банків в інвестиційному процесі - банківське інвестиційне кредитування, яке стосується середньо- та довгострокового кредитування капіталовкладень.

Інвестиційне кредитування – це фінансування діяльності, що здійснюється згідно з принципами банківського кредитування і спрямована на створення (реконструкцію, модернізацію) об'єктів, комерційне використання яких породжує потік доходів, що забезпечують повернення банківських коштів і оплату за користування ними у визначені строки [24].

Основними завданнями, які постають перед банками при інвестиційному кредитуванні, є:

1) розробка і здійснення комплексу заходів з кредитування інвестиційних проектів;

2) співробітництво з міжнародними організаціями, урядовими та неурядовими організаціями іноземних держав, іноземними інвесторами з питань організації інвестиційного кредитування;

3) розробка і здійснення комплексу заходів з організації та реалізації схем кредитування, в яких банк є основним менеджером (агентом) або кредитором.

Механізм інвестиційного кредитування являє собою систему банківських заходів, щодо направлення вільних грошових ресурсів на здійснення інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання та контроль за їх правомірним використанням. Даний механізм включає в себе сукупність організаційно – економічних інструментів, відносини суб'єктів кредитного процесу, застосування оптимальних методів і прийомів кредитування, технології кредитування, способів надання і повернення кредиту.

Основними складовими механізму інвестиційного кредитування є суб'єкти та технологія кредитування, принципи кредитування, етапи інвестиційного проектного циклу, інформаційне забезпечення кредитного процесу і його нормативно-правове забезпечення.

Технологія кредитування – це сукупність конкретних методів і прийомів, що використовуються в процесі здійснення кредитних операцій. Технологія банківського кредитування включає в себе системну оцінку ходу всього кредитного процесу в банку, та розгляд руху позики (вартості) в органічному зв'язку із певними організаційними формами та інституціональними структурами банківської діяльності [25].

В організації банківського інвестиційного кредитування виділяють принципи, які визначають його специфіку (рис. 8.9).

Принцип платоспроможності - планування повинно забезпечувати платоспроможність у будь-який час.

Принцип рентабельності капіталовкладень - для всіх джерел фінансування необхідно обирати найбільш дешеві способи фінансування.

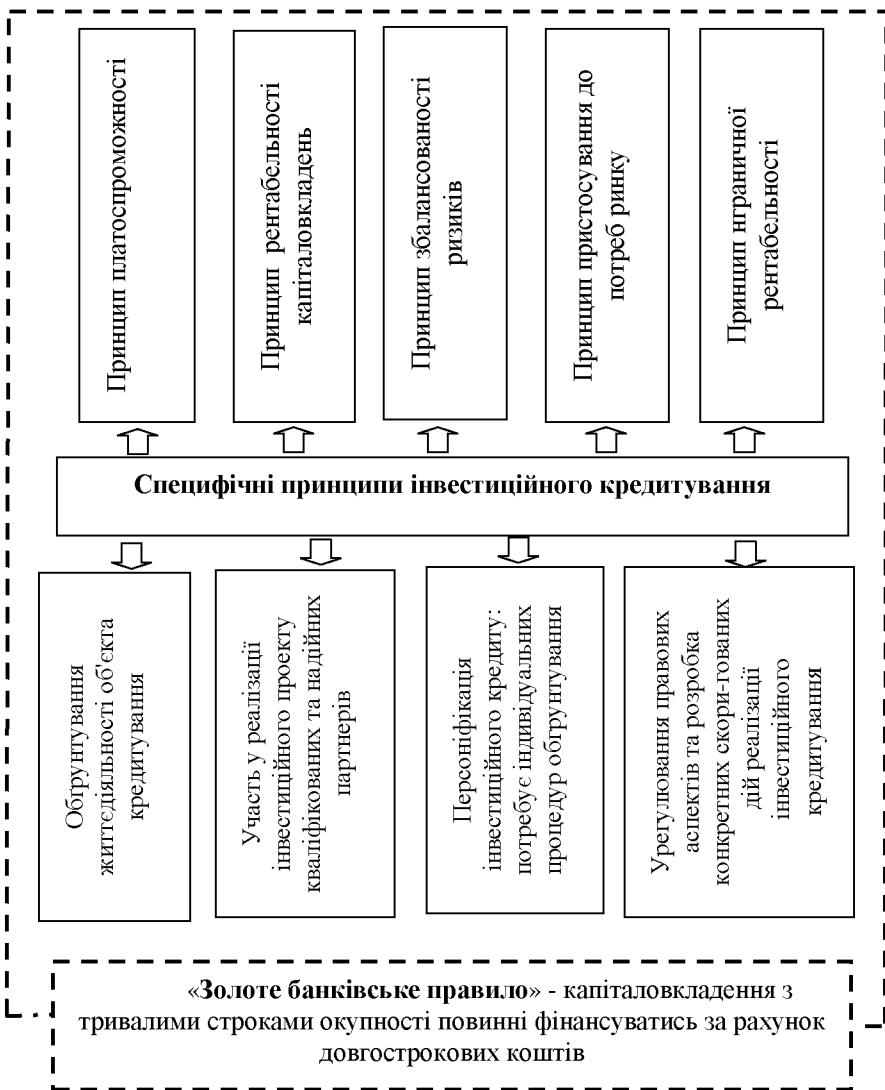

Рис.8.9. Принципи, які визначають специфіку інвестиційного банківського кредитування (розроблено за даними [26; 27])

Принцип збалансованості ризиків - найбільш ризикові капіталовкладення повинні фінансуватись за рахунок власних коштів.

Принцип пристосування до потреб ринку - необхідно враховувати кон'юнктуру ринку та власну залежність від надання кредитів.

Принцип граничної рентабельності - необхідно обирати максимально рентабельні капіталовкладення.

До специфічних рис інвестиційного кредитування можна віднести наступні:

- об'єктом оцінки при кредитуванні є не позичальник, а інвестиційний проект, що зумовлює необхідність детального аналізу техніко-економічного обґрунтування інвестиційних заходів та ефективності інвестиційного проекту;

- відсоток за інвестиційним кредитом не повинен перевищувати рівня доходності інвестиційного проекту;

- строк інвестиційного кредиту обумовлений строком окупності інвестиційного проекту;

- інвестиційний кредит може бути виданий з пільговим строком відшкодування, впродовж якого сплачуються лише відсотки за кредит, а основна сума відшкодовується після введення об'єкта в експлуатацію [28].

Практика виробила значну кількість видів та форм інвестиційного кредитування.

До основних видів банківських інвестиційних кредитів належать:

- строкові кредити підприємцям, які призначені для фінансування довго- та середньострокових інвестицій, таких як купівля обладнання або будівництво споруд, строком більше одного року;

- револьверне кредитування, або револьверна кредитна лінія, яка дозволяє фірмі-боржнику позичити кошти в межах визначеного ліміту, погашати всю суму запозичень або її частку та проводити у разі необхідності повторне запозичення в межах строку дії кредитної лінії;

- довгострокові проектні кредити, які є найбільш ризикованими кредитами, або кредитами на фінансування

поповнення основного капіталу, яке в майбутньому забезпечить надходження готівки [27].

Таблиця 8.5

Класифікація видів та форм банківських інвестиційних кредитів [29, с.7]

Критерій	Вид банківського інвестиційного кредитування	Форма надання інвестиційного кредиту
Цільове призначення	Фінансування придбання основних фондів	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг
	Фінансування створення та модернізації основних фондів; розробки та впровадження інновацій	Банківський кредит, облігаційна позика
Термін кредитування	Довгостроковий (понад 3 роки)	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг, проектне фінансування
	Середньостроковий (1-3 роки)	
Джерело погашення	З погашенням за рахунок доходів від реалізації інвестиційного проекту	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг, проектне фінансування
	З погашенням за рахунок доходів від основної діяльності, не пов'язаної з інвестиційним проектом	
Ризик	З високим рівнем ризику	Облігаційна позика, факторинг
	З помірним рівнем ризику	Банківський кредит, лізинг
	З низьким рівнем ризику	Проектне фінансування
Частота надання	Одноразовий	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг, проектне фінансування, банківські гарантії
	Багаторазовий	Кредит (кредитна лінія)

До чинників, які стримують розвиток інвестиційного кредитування можна віднести наступні:

1. Низька кредитоспроможність позичальників. Це пов'язано зі зменшенням доходів підприємств і зниженням їхньої підприємницької діяльності.

2. Ризик неповернення та зростання обсягів проблемних кредитів. Погіршення якості кредитного портфеля через неповернення кредитів зумовило втрату банками ресурсної бази, доходів і необхідність формування ними значних резервів за кредитними операціями.

3. Зменшення довгострокової ресурсної бази банків. Низька довіра вкладників до банківської системи у кризовий і посткризовий періоди зумовила скорочення суми та строків розміщення вкладів.

4. Неприятливий інвестиційний клімат.

Запитання для самоконтролю знань

Розкрийте суть банківських активів та активних операцій банку. З яких елементів складається структура активів банку?

Окресліть критерії, за якими класифікуються активи банку. Чому особлива увага приділяється таким критеріям, як «за рівнем ліквідності» та «за ступенем ризику», а не «за рівнем прибутковості», «за строками розміщення»?

Проранжуйте активи за ступенем ліквідності, ризиковості, прибутковості. Обґрунтуйте відповідь.

Дайте характеристику видам активних операцій банку. В якому разі депозитні операції відносять до активних?

Чим кредитні операції відрізняються від обліково-кредитних та інвестиційних?

Охарактеризуйте види банківських кредитів та інвестицій.

Прокоментуйте особливості, завдяки яким інвестиції відрізняють від кредитів.

Поясніть різницю між формами участі банків в інвестиційному процесі. Яка з них застосовується значно більша, чим інша.

Поясніть різницю між кредитуванням та інвестиційним кредитуванням. Визначить принципи, які є загальними та відмінними для даних видів кредитування.

Практичне завдання

За даними табл.8.6:

- 1) проаналізуйте структуру активів банків України,
- 2) зробіть висновки щодо динаміки показників.

Таблиця 8.6

Структура активів банків України за результатами роботи станом на 01.01.2012-01.12.2016рр, млн.грн.

Назва показника	01.01. 2012р	01.01. 2013р	+/- до попер.	01.01. 2014р	+/- до попер.
Активи банків	1 054 280	1 127 192		1 278 095	
Готівкові кошти та банківські метали	27 008	30 346		36 390	
Пит.вага в активах, %					
Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках	78 395	99 472		78 106	
Пит.вага в активах, %					
Кредити надані	825 320	815 327		911 402	
Пит.вага в активах, %					
Вкладення в цінні папери	87 719	96 340		138 287	
Пит.вага в активах, %					
Назва показника	01.01. 2015р	01.01. 2016р	+/- до попер.	01.12. 2016р	+/- до попер.
Активи банків	1 316 852	1 254 385		1 263 359	
Готівкові кошти та банківські метали	28 337	34 353		30 511	
Пит.вага в активах, %					
Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках	78 106	99 752		135 042	
Пит.вага в активах, %					
Кредити надані	911 402	1 006 358		948 708	
Пит.вага в активах, %					
Вкладення в цінні папери	138 287	168 928		212 661	
Пит.вага в активах, %					

Рекомендована література

Основна

- Банківські операції: навчальний посібник/ Л.М.Рябініна, Н.Ю.Няньчук, Л.І.Ухлічева/ за заг.ред. Рябініної Л.М.-Одеса: ОДЕУ, 2011.-536с.
- Банківські операції [текст]: навч.посіб.та практ. – С.П.Прасолова, О.С.Вовченко.-К.: «Центр учбової літератури», 2013.- 568с.

Додаткова

- Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В.– Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 300с.
- Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 192 с.
- Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368.– Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>
- Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III.– Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
- Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991р. №1560-XI.- [- Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>

Для поглибленого вивчення

- Крупка М.І. Банківська система [Текст] : навч. посіб. / М. І. Крупка та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. - 508 с.
- Вовчак О.Д. Банківська інвестиційна діяльність в Україні / [монографія]. – Львів: Вид-во Львів. комерційної академії, 2015. – 544 с.

РОЗДІЛ 9. БАНКІВСЬКЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЗОВНІШНЬО – ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 9.1. Правові та теоретичні засади зовнішньоекономічної діяльності банків в Україні
- 9.2. Форми та методи фінансування банками експортно-імпортних угод
- 9.3. Специфіка операцій банків в іноземній валюті

9.1. Правові та теоретичні засади зовнішньоекономічної діяльності банків в Україні

Міжнародна, або зовнішньоекономічна, банківська діяльність, називається **банкінгом** (англ. «Banking» - банківська справа). Вона містить такі елементи:

- іноземні організаційні одиниці банку;
- принципи міжнародної банківської діяльності;
- види зовнішньоекономічної діяльності;
- форми розрахунків;
- міжнародні кореспондентські відносини тощо.

Всі види зовнішньоекономічної діяльності в Україні, в тому числі і міжнародні розрахунки, регламентуються Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [1]. Згідно з цим документом **зовнішньоекономічна діяльність** - це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

При здійсненні зовнішньоекономічної діяльності банки керуються наступними принципами (рис.9.1):

Принципом суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, що полягає у: - виключному праві народу України самостійно та незалежно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність на території

України, керуючись законами, що діють на території України;

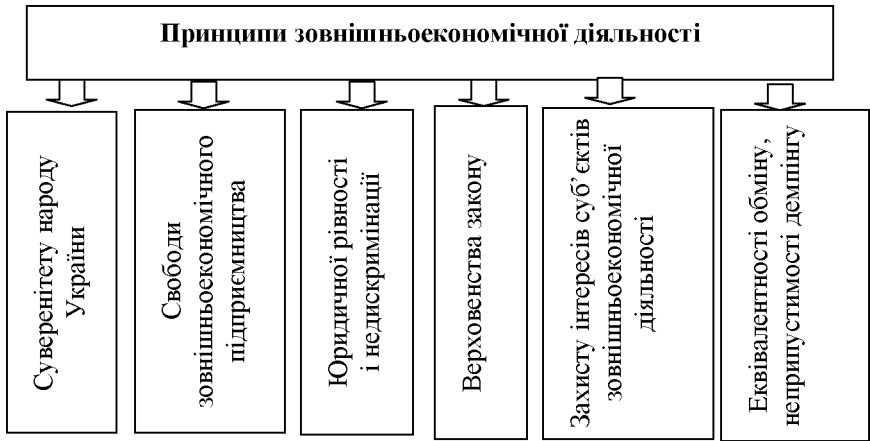

Рис. 9.1. Законодавчо встановлені принципи зовнішньоекономічної діяльності в Україні [1]

- обов'язку України неухильно виконувати всі договори і зобов'язання України в галузі міжнародних економічних відносин.

Принципом свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає у:

- праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки;

- праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України;

- обов'язку додержувати при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України;

- виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності;

Принципом юридичної рівності і недискримінації, що полягає у:

- рівності перед законом всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, незалежно від форм власності,

в тому числі держави, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності;

- забороні будь-яких, крім передбачених законодавством, дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками;

- неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів, крім випадків, передбачених законодавством;

Принципом верховенства закону, що полягає у:

- регулюванні зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України;

- забороні застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що у будь-який спосіб створюють для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності умови менш сприятливі, ніж ті, які встановлені законами України;

Принципом захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, який полягає у тому, що Україна як держава:

- забезпечує рівний захист інтересів всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності на її території згідно з законами України;

- здійснює рівний захист всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України згідно з нормами міжнародного права;

- здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише відповідно до законів України, умов підписаних нею міжнародних договорів та норм міжнародного права;

Принципом еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Згідно з чинним законодавством міжнародні розрахунки, пов'язані з експортом та імпортом товарів, наданням послуг, іншими комерційними угодами, здійснюються резидентами України лише через уповноважені банки[2].

В сфері зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) відповідно до ст.4 Закону України [1] суб'єкти господарювання, в т.ч. і банки, мають право здійснювати наступні **види діяльності** (рис. 9.2):

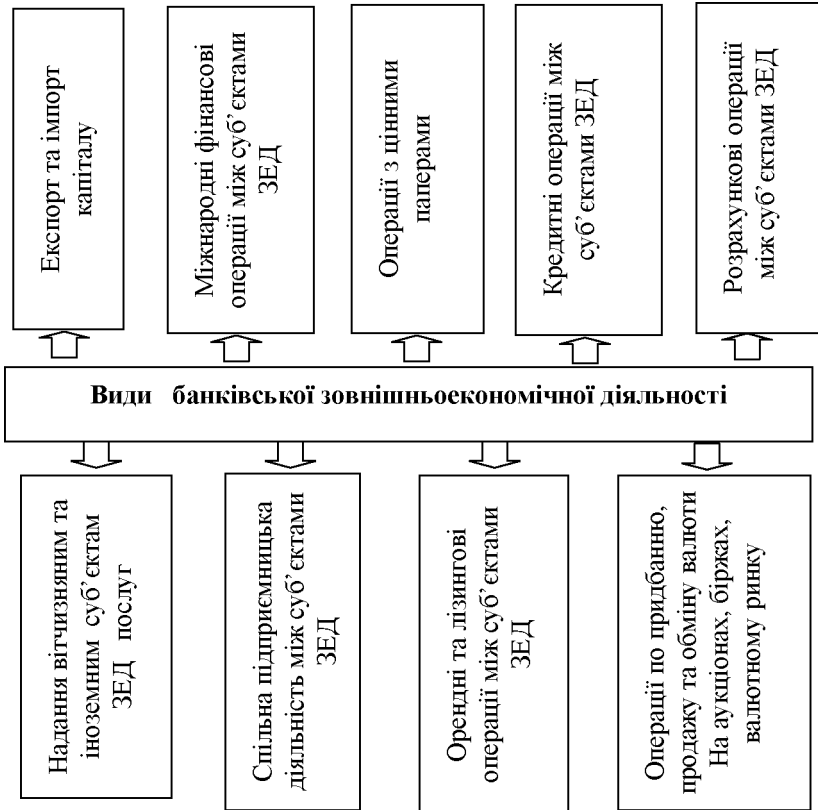

Рис. 9.2. Законодавчо встановлені види зовнішньоекономічної діяльності в Україні [1]

- експорт та імпорт капіталів;
- надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, управлінських,

облікових, аудиторських, юридичних та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України;

- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;

- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

- спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

- орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- операції по придбанню, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку.

При здійсненні зовнішньоекономічної діяльності важливим є правильний вибір форм міжнародних розрахунків.

Міжнародні розрахунки - це система організації та регулювання платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями, які виникають на основі здійснення ЗЕД між державами, підприємствами та громадянами, що знаходяться на території різних країн.

До особливостей міжнародних розрахунків відносяться:

- певні відносини учасників зовнішньоекономічних операцій і їх банків з приводу оформлення, пересилки, обробки і оплати передбачених контрактом документів;

- документарний характер міжнародних розрахунків, які здійснюються проти документів: фінансових (векселів, чеків, платіжних розписок) і комерційних (рахунків-фактур,

відвантажувальних документів - коносаментів, накладних, квитанцій, страхових полісів, різних сертифікатів);

- уніфікація прав, звичаїв, основних форм міжнародних розрахунків.

Форми розрахунків – це врегульовані законодавством країн-учасниць способи виконання грошових зобов'язань за зовнішньоторговельними контрактами. При цьому порядок здійснення форм міжнародних розрахунків також регулюється міжнародними документами, які розробляються Міжнародною торговельною палатою, Комісією з права міжнародної торгівлі тощо.

У вітчизняній практиці застосовуються наступні форми міжнародних розрахунків(рис.9.3):

банківський переказ,
розрахунки по відкритому рахунку,
інкасо, акредитив.

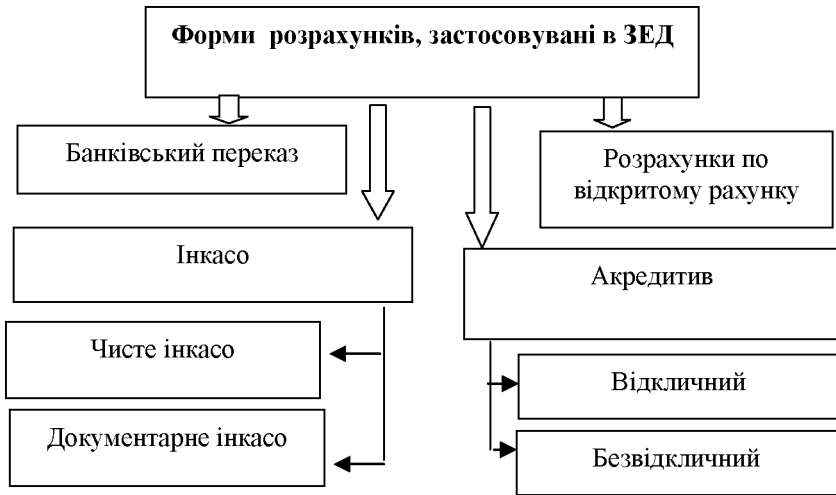

Рис.9.3. Форми розрахунків, які застосовуються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності

1. **Банківський переказ** (bank transfer) – просте доручення банку своєму банку-кореспонденту виплатити певну суму грошей на прохання і за рахунок переказодавця іноземному отримувачу

(бенефіціару) з визначенням способу відшкодування банку-платнику виплаченої ним суми.

Банки виконують доручення переказодавців на переказ іноземної валюти за кордон в оплату:

- вартості імпортованих товарів, послуг,
- перерахунки по раніше укладених угодах або разові угоди,
- арбітражних зборів, штрафних санкцій і претензій, боргів по зовнішніх позиках і міжнародних кредитах,
- заборгованості, що утворилася в результаті перерахунків, членських внесків у міжнародні організації,
- відрядних витрат, авансових платежів, передбачених зовнішньоторговельними контрактами й ін.

Розрахунки у порядку банківського переказу здійснюються на підставі «Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні» [3].

Банківський переказ є найбільш поширеною формою безготівкових розрахунків, що зумовлено простотою його здійснення та короткими строками розрахунків. Але ці розрахунки регулюються вітчизняним законодавством і тому виникають суперечності при використанні даної форми розрахунків з іноземними партнерами.

2. Розрахунки по відкритому рахунку передбачають періодичні платежі імпортера експортеру після одержання товару, тобто полягає у веденні партнерами один для одного відкритих рахунків, на яких обліковуються суми поточної заборгованості.

Ця форма розрахунків має декілька особливостей: по-перше, вона передбачає ведення контрагентами великого обсягу роботи з обліку продажу; по-друге, товаророзпорядчі документи надходять до імпортера прямо, минаючи банк, у зв'язку з чим весь контроль за своєчасністю платежів покладається на плечі учасників угоди, передусім експортера; по-третє, рух товарів випереджає рух валютних коштів.

Платіж на відкритий рахунок - найризикованіша для експортера форма розрахунків, оскільки в нього немає ніяких гарантій, що покупець врегулює свою заборгованість в обумовлений строк. Невелике зниження ризику несплати для постачальника при використанні відкритого рахунку можливе,

якщо контрагенти поперемінно виступають в ролі продавця і покупця, і невиконання зобов'язань одним з них може викликати аналогічні дії другого. Практика свідчить, що для досягнення більшої надійності платежу за відкритим рахунком експортери наполягають на виставленні на свою користь платіжних гарантій першокласних банків. У зв'язку з цим така форма розрахунків використовується дуже рідко при односторонніх поставках і частіше – при двосторонніх. Такі розрахунки найбільш вигідні для покупця.

3. Інкасо - це операції, здійснювані банками на підставі одержаних інструкцій, з фінансовими або комерційними документами з метою: одержання акцепту та/або платежу, залежно від нагоди, або видачі комерційних документів проти акцепту та/або проти платежу, залежно від нагоди, або видачі документів на інших умовах [4].

Термін «інкасо» походить від італійського «виторг». Послуга по інкасо, пропонована банком, являє собою засіб, завдяки якому експортер в одній країні може одержати платіж від імпортера в іншій країні. Інкасо є основною формою розрахунків по контрактах на умовах комерційного кредиту. Стандартні міжнародні правила, що визначають роль і відповідальність банків, сформульовані Міжнародною торговельною палатою й опубліковані в «Уніфікованих правилах по інкасо» (УПІ), які набули чинності 1 січня 1979 року [4].

Практично всі банки світу дотримуються цих правил, які зручні тим, що дають однакове тлумачення термінів і питань, що виникають у практиці розрахунків по інкасо. УПІ регулюють основні правила та обов'язки банків, а також їх відповідальність з прийняттям інкасового доручення.

На практиці застосовують дві форми інкасо:

«**чисте інкасо**» - інкасо фінансових документів, не супроводжених комерційними документами;

«**документарне інкасо**» - інкасо фінансових документів, супроводжених комерційними документами та комерційних документів, не супроводжених фінансовими документами.

4. Акредитив (лат. *accreditivus* - довірчий) - розрахунковий або грошовий документ, що містить доручення імпортера його банку (банку-емітенту) оплатити певну суму

коштів експортерів (бенефіціару), на користь якого відкритий акредитив, за умови, що експортер надасть відповідно до акредитива документи у встановлений строк.

Акредитив - самий універсальний і діючий інструмент забезпечення платежів. Для забезпечення однаковості трактування при складанні й оформленні акредитива банки використовують «Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів», розроблені Міжнародною торговельною палатою[5].

Відповідно до вказаних Правил акредитив за своєю природою являє собою угоду, відокремлену від договору купівлі-продажу або іншого контракту, на якому він може базуватися, і банки жодною мірою не пов'язані й не зобов'язані займатися такими контрактами, навіть якщо в акредитиві є яке-небудь посилання на такий контракт. По операціях з акредитивами всі зацікавлені сторони мають справу тільки з документами, але не з товарами, послугами або іншими видами виконання зобов'язань, до яких можуть мати стосунок документи. Банки не несуть жодної відповідальності за форму, повноту, точність, справжність, подробицю або юридичне значення будь-яких документів, так само як загальні та/або часткові умови, наявні в документах або додатково включені в них. Вони також не несуть жодної відповідальності за опис, кількість, вагу, якість, кондиційність, упаковку, достатку, цінність або за фактичну наявність зазначених у документах товарів, а так само за добросовісність, дії та/або бездіяльність, платоспроможність, виконання зобов'язань, комерційну репутацію вантажовідправника, перевізників або страхувачів товару чи будь-якої іншої особи.

«Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів» передбачено дві форми акредитивів (див.рис.9.3):

- **відкличний акредитив** – акредитив, який в будь-який час може бути змінений або анульований банком-емітентом за вказівкою сторони, яка дала наказ на відкриття акредитива навіть без попереднього повідомлення бенефіціара. Такий акредитив не утворює ніякого правового платіжного зобов'язання банку.

Тільки тоді, коли банк-емітент або його банк-кореспондент здійснив платіж за документами, відкликання акредитива залишається без юридичної сили. Отже, відкличний акредитив не надає бенефіціару достатньої гарантії. Він ніколи не підтверджується банком-кореспондентом і може використовуватись лише у ділових відносинах між партнерами, які відомі одне одному як такі, що заслуговують на взаємну довіру. На сучасному етапі відкличний акредитив використовується дуже рідко;

- **безвідкличний акредитив** дає бенефіціару високий ступінь гарантії того, що його поставки і послуги будуть оплачені, як тільки він виконає умови акредитива. Іншими словами, безвідкличний акредитив, якщо надані документи й додержані всі його умови, є твердим зобов'язанням платежу банку-емітента. Для змінення та анулювання умов безвідкличного акредитива обов'язково необхідна згода як бенефіціара, так і відповідальних банків. Якщо продавець бажає змінити або анулювати окремі умови акредитива, то він повинен вимагати від покупця видачі відповідного доручення банку-емітентові. Без такого доручення прийняття змін, навіть часткових, не дозволяється.

За даними провідних банків, в Україні структура зовнішньоекономічних розрахунків розподіляється приблизно таким чином: на частку банківських переказів припадає близько 90%, на частку акредитива – 9%, на інкасо – 1%.

Зовнішньоекономічна діяльність між суб'єктами ЗЕД закріплюється договорами (контрактами).

Зовнішньоекономічний договір (контракт) - це домовленість двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності, який укладається суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності або його представником у простій письмовій або в електронній формі.

Повноваження представника на укладення зовнішньоекономічного договору (контракту) може впливати з доручення, статутних документів, договорів та інших підстав, які не суперечать законодавству.

Для підписання зовнішньоекономічного договору (контракту) суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності не потрібен дозвіл будь-якого органу державної влади, управління або вищестоящої організації, за винятком випадків, передбачених законами України [1].

До умов, які повинні бути передбачені в контракті, належать, зокрема:

- умови постачання товарів відповідно до міжнародних правил;

- ціна та загальна вартість контракту (визначаються ціна одиниці виміру товару і загальна вартість товарів за контрактом та валюта платежу) [6, с.93].

Валюта ціни – це валюта, в якій встановлюється ціна контракту, а **валюта платежу** – це валюта, в якій здійснюється платіж. Валюта ціни не обов'язково повинна збігатись з валютою платежу. В останньому випадку в контракті обумовлюється курс переведення однієї валюти в іншу.

Встановлення валютних курсів називається **котируванням валюти**. Воно буває двох видів:

- **пряме котирування** - визначає кількість національної валюти за одиницю іноземної;

- **непряме (зворотнє) котирування** - визначає кількість іноземної валюти, що виражається в одиницях національної валюти.

Співвідношення між двома валютами, яке впливає з курсів цих валют до третьої валюти, називається **крос-курс**.

Здійснення розрахунків в іноземній валюті регулюється Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті»[7].

Законодавчо передбачено наступні положення[7]:

Ст. 1. *Виручка резидентів у іноземній валюті підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у строки виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності - з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання*

послуг, експорт прав інтелектуальної власності. Перевищення зазначеного строку потребує висновку центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері економічного розвитку.

Ст. 2. Імпортні операції резидентів, які здійснюються на умовах відстрочення поставки, в разі, коли таке відстрочення перевищує 180 календарних днів з моменту здійснення авансового платежу або виставлення векселя на користь постачальника продукції (робіт, послуг), що імпортується, потребують висновку центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері економічного розвитку.

При застосуванні розрахунків щодо імпортних операцій резидентів у формі документарного акредитиву строк, передбачений частиною першою цієї статті, діє з моменту здійснення уповноваженим банком платежу на користь нерезидента.

Національний банк України має право встановлювати строк, протягом якого куплена резидентом на міжбанківському валютному ринку України іноземна валюта для забезпечення виконання зобов'язань перед нерезидентом має бути використана за призначенням, і порядок її продажу в разі недотримання резидентом цього строку.

Порушення резидентами, крім суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на території проведення антитерористичної операції на період її проведення, строків, передбачених статтями 1 і 2 Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», тягне за собою стягнення пені за кожний день прострочення у розмірі 0,3 відсотка суми неодержаної виручки (вартості недопоставленого товару) в іноземній валюті, перерахованої у грошову одиницю України за валютним курсом Національного банку України на день виникнення заборгованості.

Загальний розмір нарахованої пені не може перевищувати суми неодержаної виручки (вартості недопоставленого товару).

У разі якщо резидент звертається до Експортно-кредитного агентства із заявою про невиконання або

неналежне виконання нерезидентом його грошових зобов'язань за експортним зовнішньоекономічним договором (контрактом), що стало причиною порушення резидентом строків, передбачених статтями 1 і 2 Закону, зазначені строки призупиняються та пеня в період такого призупинення не стягується.

Міжнародна банківська діяльність заснована на кореспондентських відносинах, які є базою для трансферу грошей, обміну валюти, фінансування міжнародної торгівлі.

Кореспондентом є банк (або фінансова компанія), який представляє в даному регіоні інтереси іншого банку за його рахунок і виконує його фінансові та комерційні доручення.

Кореспондентські міжбанківські відносини — це:

- різноманітні форми співробітництва між двома банками, які ґрунтуються на коректному, чесному та узгодженому виконанні взаємних доручень;

- договірні відносини між банками про здійснення платежів, розрахунків та інших послуг, що їх виконує банк за дорученням і на кошти іншого (згідно з банківським законодавством України).

Предметом кореспондентських відносин є ділові відносини між двома банками.

Відкриття та закриття кореспондентських рахунків регламентуються Главою 1 Розділу III «Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні». Зокрема, інструкцією передбачено, що банк відкриває кореспондентський рахунок банку-кореспонденту на підставі договору, укладеного між ними відповідно до законодавства України та інших документів, визначених за домовленістю сторін.

У разі реорганізації банку-кореспондента шляхом перетворення, зміни найменування банк-кореспондент зобов'язаний подати такі самі документи, що й під час відкриття рахунку. Номер кореспондентського рахунку може залишатися без змін.

Підставою для закриття кореспондентського рахунку банку-кореспондента є розірвання договору, що здійснюється за погодженням сторін та в інших випадках, передбачених законом.

Кореспондентські відносини актуальні в тому випадку, якщо один банк з метою здійснення своїх операцій хоче користуватися послугами іншого банку. Для цього він відкриває кореспондентський рахунок.

За діючим законодавством, **кореспондентський рахунок** - це рахунок для обліку розрахунків, які виконує одна банківська установа за дорученням і на кошти іншої банківської установи на підставі укладеного кореспондентського договору (угоди).

Наявність широкої мережі кореспондентських рахунків надає банкам можливість:

- звернутися за консультацією про торгові і правові правила безпосередньо до партнера у відповідній державі;

- додержати довідку про фірми-резиденти цих держав з метою консультації власних клієнтів;

- рекомендувати партнера як адресата-референта;

- рекомендувати третій особі партнера як уповноваженого з перевірки підписів посадових осіб;

- включити банк-кореспондент як посередника у проведення угод по інкасо або акредитиву та ін.

Кореспондентські відносини дозволяють надавати якісні послуги клієнтам банку відносно здійснення базисних операцій: платіжний оборот; проведення комерційних операцій; платіжний оборот без документів; документарні операції; платежі за чеками; надання гарантій.

Великий банк, обслуговуючи національний або регіональний ринок, водночас допомагає іншим банкам, надаючи послуги їх клієнтам. Малі банки стають кореспондентами великих банків для одержання послуг на головних ринках і спеціалізованої допомоги, в тому числі кредитів. Великі банки стають кореспондентами малих банків для отримання доступу до регіональних ринків. Ці банки обмінюються інформацією щодо послуг, які вони надають, комісійних за ці послуги, книгами підписів, конфіденційними тестовими ключами (методами кодування).

Варто зазначити, що число банків-кореспондентів може бути досить високим. Проте число банківських кореспондентських відносин, супроводжуваних відкриттям

кореспондентських рахунків, повинно бути дуже обмеженим, інакше це може зумовити певні ризики [12].

До основних видів міжбанківських розрахунків в світовій практиці відносяться:

- розрахунки через організацію кореспондентських відносин між комерційними банками;
- розрахунки через кореспондентські рахунки, що відкриваються в центральному банку;
- розрахунки через клірингові установи.

Форми проведення міжбанківських розрахунків:

- через Національну платіжну систему «Український платіжний простір» (НПС «ПРОСТІР», що функціонує при НБУ;
- через прямі кореспондентські відносини між комерційними банками.

9.2. Форми та методи фінансування банками експортно-імпортних угод

Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання і різні форми зовнішньої торгівлі зокрема, потребують значних джерел фінансування.

Для забезпечення ефективної зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання банківські установи здійснюють фінансування експортно-імпортних операцій, що дозволяє оптимізувати фінансові потоки та мінімізувати фінансові та комерційні ризики. Фінансування зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання стало невід'ємною складовою набору послуг, що пропонуються клієнтам комерційними банками.

Зазвичай, фінансування зовнішньоекономічних торговельних операцій прямо або опосередковано здійснюють комерційні банки, а експортер або імпортер виступають ініціатором і відповідають за своєчасне повернення основної суми кредиту і витрат, що пов'язані з його обслуговуванням [9].

Цільовою групою для надання послуг з фінансування експортно-імпортних операцій є великі та середні підприємства,

які займаються зовнішньоторговельною діяльністю. Схеми фінансування зовнішньоекономічної діяльності використовують в основному суб'єкти господарювання таких галузей, як машинобудування, металургія, сільське господарство та ін. Широко застосовується цей інструментарій також при імпортуванні в Україну комплектуючих до автомобілів, продуктів нафтохімії, фармацевтичної продукції, тобто товарів зі швидким оборотом, а також при імпортуванні обладнання. Проблемним сегментом для фінансування зовнішньоекономічної діяльності є малі підприємства [10].

Необхідно зазначити, що банківське фінансування зовнішньоекономічної діяльності поділяється на фінансування експорту та фінансування імпорту. Форми та методи банківського фінансування для імпортерів, аналогічні формам фінансування експортної діяльності

Асортимент послуг, які пропонують українські банки в межах фінансування зовнішньоекономічної діяльності, достатньо широкий (рис.9.4).

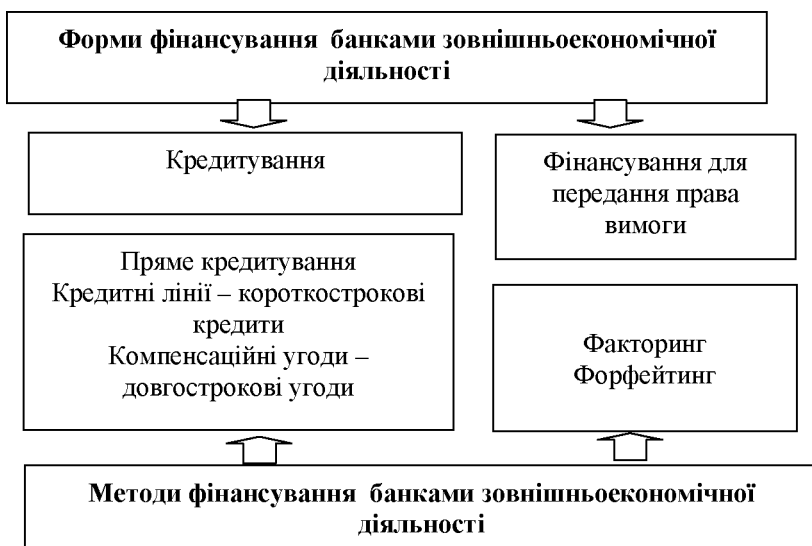

Рис.9.4. Форми та методи банківського фінансування зовнішньоекономічної діяльності (розроблено на основі [10])

В практичній діяльності застосовуються наступні форми зовнішньоекономічного фінансування:

1) **Кредитне фінансування:** пряме кредитування; кредитна лінія, акцептні кредити тощо.

2) **Фінансування для передання права вимог** (відступлення права вимоги) є одним з поширених способів вирішення проблем, пов'язаних з погашенням заборгованості. *Передання права вимоги*, згідно із ст. 512 Цивільного кодексу України, є одним із способів заміни кредитора в зобов'язанні. Причому така операція не може бути як самостійне зобов'язання, а лише як похідна операція з основного зобов'язання. До даних операцій відносяться факторинг та форфейтинг.

Кредитування у зовнішньоекономічній сфері підрозділяється в першу чергу на зовнішнє і внутрішнє.

Зовнішнє кредитування охоплює кредитні операції зовнішньоекономічного характеру між вітчизняними банками і суб'єктами господарювання, з одного боку, та іноземними банками і фірмами - з іншого; міжнародними кредитно-фінансовими інститутами та ін.

Внутрішнє кредитування являє собою в основному кредитування національними банками вітчизняних позичальників у зовнішньоекономічній сфері.

Законодавчо кредитні операції в іноземній валюті, пов'язані з зовнішньоекономічною діяльністю, регламентує «Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам» [11].

Відповідно до Положення[11], резиденти (юридичні особи, у тому числі уповноважені банки, фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності, фізичні особи) можуть одержувати кредити, позики, у тому числі поворотну фінансову допомогу в іноземній валюті, від нерезидентів відповідно до договорів та в законодавчо встановленому порядку.

Резидент-позичальник (крім уповноваженого банку України) залучає кредит від нерезидента через уповноважений банк, який надав згоду на обслуговування операцій за договором. Функції обслуговуючого банку за договором може виконувати як уповноважений банк, так і від його імені відокремлений

підрозділ банку (філія, відділення). Якщо договором з нерезидентом передбачено одержання кредиту з надходженням коштів на рахунок резидента-позичальника за межами України та/або погашення заборгованості за таким кредитом здійснюватиметься з рахунку резидента, відкритого за межами України, то резидент-позичальник повинен у встановленому Національним банком порядку одержати індивідуальну ліцензію на розміщення валютних цінностей на рахунках за межами України.

Для забезпечення розрахунків (у тому числі з використанням акредитивної форми розрахунку) між резидентом-імпортером та нерезидентом-експортером за зовнішньоекономічним договором резидент-імпортер або уповноважений банк, клієнтом якого є резидент-імпортер, має право одержувати кредит від нерезидента-кредитора на умовах, що передбачають переказ нерезидентом-кредитором кредитних коштів у рахунок оплати резидентом-імпортером товару за контрактом (у тому числі як платежу за акредитивом, відкритим уповноваженим банком-позичальником за дорученням резидента-імпортера відповідно до контракту) без зарахування кредитних коштів на рахунок резидента-позичальника / на рахунок грошового забезпечення за акредитивом.

Уповноважені банки залучають такі кредити (у тому числі для забезпечення розрахунків за власними імпортними операціями) виключно у випадку, якщо кредит надається за участю іноземного експортно-кредитного агентства, країна реєстрації якого належить до країн, що мають офіційну рейтингову оцінку не нижче категорії А, підтверджену в бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch Ratings, Standard&Poor's, Moody's), або за участю міжнародної фінансової організації, членом якої є Україна / міжнародної фінансової організації, щодо якої Україна зобов'язалася забезпечувати правовий режим, який надається іншим міжнародним фінансовим організаціям чи резидентам. Перерахування коштів з метою виконання боргових зобов'язань резидента-позичальника перед нерезидентом-кредитором за укладеним між ними договором здійснюється за умови отримання уповноваженим банком від іноземного банку-

кредитора відповідного SWIFT чи телексного повідомлення або подання резидентом-позичальником обслуговуючому банку документів, які підтверджують сплату нерезидентом-кредитором кредитних коштів на користь нерезидента-експортера (засвідчені іноземним банком / іноземною фінансовою установою оригінали або копії платіжних документів). Зазначені підтвердні документи мають містити відомості про реквізити договору, дату та суму кредитних коштів, перерахованих нерезиденту-експортеру[11].

Банківське пряме кредитування (див.рис.9.4) передбачає надання кредитів в дорозі; відкриття кредитних ліній; надання кредитів під товари або товарні документи в країні імпортера, акцептні кредити.

Відповідно до законодавства **кредитна лінія** (credit line) – кредитна угода, відповідно до якої протягом передбаченого договором терміну банк виділяє позичальнику кредит у межах узгодженої суми (ліміту кредитування) на умовах, що відрізняються від умов одноразового надання кредиту[17].

При роботі з кредитними лініями встановлюється ліміт видач або ліміт заборгованості відповідно.

Ліміт видач представляє собою обмеження по сумі коштів, які представлені у договорі. Виходить, що при такому ліміті буде вказана сума, яку можна перерахувати з позичкового на розрахунковий рахунок позичальника згідно договору про кредитну лінію.

Ліміт заборгованості у свою чергу повинен встановлювати максимальний залишок заборгованості позичальника на певний строк. Під час дії договору про кредитну лінію, ліміт заборгованості може змінюватися за графіками збільшення або зниження ліміту лінії.

Надання та погашення кредиту може здійснюватися траншами у межах визначеного максимального рівня.

Загальний строк дії договору кредитної лінії визначається за домовленістю сторін, однак, як правило, кредитні лінії відкриваються на строк не більше одного року. Укладаючи угоду на кредитну лінію, слід урахувати, що вона може передбачати низку умов, які обмежують діяльність позичальника. Угода нерідко супроводжується вимогою щодо зберігання клієнтом мінімального компенсаційного залишку (задля підтримки лінії)

на поточному (депозитному) рахунку в банку в межах 20-30% від суми кредитної лінії, або створення резерву кредиту, щоб у разі виникнення сумнівів у погашенні боргу за рахунок цього резерву сплачувати кредитний процент (один із різновидів дисконтного кредиту).

Кредитні лінії в основному надаються для задоволення короткострокових потреб у обігових коштах, таких як фінансування дебіторської заборгованості, придбання сировини й запасів, або купівля готових товарів тощо. Інобию кредитування на умовах кредитної лінії використовують у тому випадку, коли позичальник періодично потребує значних коштів або наперед не може точно визначити необхідну суму кредиту. За користування кредитною лінією банки, як правило, стягують додаткову плату або ж відкривають такі лінії тільки надійним клієнтам.

Компенсаційні угоди - форма довгострокового кредитування, за якої в рахунок погашення кредиту здійснюються зустрічні поставки продукції, виробленої на обладнанні, під купівлю якого був наданий кредит.

По суті, міжнародні кредити, які надаються у валюті, це форма трансформації комерційного кредиту у банківський, внаслідок якої експортер отримує ряд переваг. Насамперед, прискорюється одержання ним коштів за товар, а значить і обіг всього капіталу. Експортер звільняється від ризику неплатежу та валютного ризику, а також ризику, пов'язаного з коливанням ставок відсотків.

Кредити як правило, надаються на умовах «ролlover» (**ролloverний кредит**) на строк 5-10 років. Весь договірний строк ділиться на періоди 3-6 місяців, а тверда відсоткова ставка встановлюється лише для першого періоду. Для кожного наступного вона коректується з врахуванням зміни цін та валютних курсів на міжнародному грошову ринку.

До основних форм ролloverного кредиту відносять: ролloverні европозики, відновлювані ролloverні кредити та ролlover-стенд-бай еврокредити (ролloverний кредит підтримки).

Ролloverні европозики на початку свого використання мали фіксовані ставки відсотка. Внаслідок краху Бреттон-

Вудської системи при їх наданні почали використовувати «плаваючі» ставки відсотка.

Відновлювані ролловерні кредити не мають встановленого загального розміру суми кредиту. При його одержанні обговорюється лише дата зміни «ціни» та обсягу кредиту в межах терміну надання, що, як правило, збігається з часом зміни ставки відсотка. Базою для їх виникнення були національні револьверні, або контокорентні, кредити, в яких практикують використання овердрафту.

Ролловер стенд-бай єврокредит (ролловерний кредит підтримки) має характер підстрахувального. При укладенні договору на його отримання позика фактично не надається. Банк лише бере на себе зобов'язання надати впродовж дії договору єврокредит за першою вимогою позичальника [12, с.72-74].

Кредитування зовнішньоекономічної діяльності є важливим елементом розвитку всіх форм міжнародних економічних відносин, оскільки воно позитивно впливає на збільшення обсягів світової торгівлі через стимулювання додаткового попиту на ринку зі сторони позичальників. У сучасних умовах загострення конкуренції на зовнішніх ринках, кредитування учасників зовнішньоекономічної діяльності інколи виступає неухильною умовою реалізації товарів та послуг.

Умови, на яких здійснюється кредитування підприємств - суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є важливим фактором конкурентної боротьби підприємства.

У наш час кредит як спосіб фінансування, обслуговує більшість видів зовнішньоекономічної діяльності, оскільки у процесі такої діяльності підприємства можуть одночасно виступають і позичальником, і кредитором .

Вітчизняна практика свідчить, що проведення кредитних операцій із фінансування зовнішньоекономічної діяльності здійснюється при дотриманні певних умов та **принципів міжнародного кредитування**, а саме [9]:

- врахування принципів кредитування: терміновості, платності, забезпеченості, зворотності, цільового та диференційованого характеру;

- аналіз фінансово-господарської діяльності підприємства має свідчити про його кредитоспроможність, фінансову стабільність, ліквідність балансу;

- проект зовнішньоекономічної діяльності має бути забезпечений заставою високоліквідного майна, яке належить підприємству і може бути стягненим, або іншим видом забезпечення, прийнятним для банку;

- обслуговування проектів зовнішньоекономічної діяльності має проводитися в рамках тих видів діяльності, що визначені статутом підприємства;

- переважне використання підприємством певної форми розрахунків та гарантій повинно бути закріплено у зовнішньоекономічному контракті;

- застосування санкцій до порушників кредитної дисципліни. [9].

Факторинг – це комісійно-посередницька діяльність, яка пов'язана з надходженням до банку рахунків-фактур від клієнта постачальника за вже поставлені товари або виконані роботи/послуги для одержання платежу за ними.

З появою грошей з'явилися боржники та кредитори. Коли і перших, і других стало забагато, виник попит на купівлю боргів із дисконтом.

З огляду на важливість прийняття єдиних правил для створення правової бази, яка сприятиме міжнародному факторингу, підтримку справедливої рівноваги інтересів між різними сторонами, які беруть участь у факторингових операціях, в 1988р. було прийнято «Конвенцію УНІДРУА (UNIDROIT) про міжнародний факторинг» [13].

УНІДРУА (UNIDROIT) - міжнародний інститут з уніфікації приватного права, це міжнародна незалежна міжурядова організація.

Відповідно до конвенції «**договір факторингу**» означає договір, укладений між однією стороною (постачальником) та іншою стороною (фактором), відповідно до якого:

а) постачальник відступає або може відступати фактору право грошової вимоги, яке впливає з договорів купівлі-продажу товарів, укладених між постачальником та його покупцями (боржниками), крім договорів купівлі-продажу

товарів, придбаних в першу чергу для їхнього особистого, сімейного або домашнього використання;

б) фактор має виконувати принаймні дві з таких функцій:

- фінансування постачальника, включаючи надання позики та здійснення авансових платежів;

- ведення обліку (головної бухгалтерської книги) щодо дебіторської заборгованості;

- пред'явлення до сплати грошових вимог;

- захист від несплат боржників;

в) боржники повинні бути повідомлені про відступлення права грошової вимоги.

Український факторинг – ровесник первинного накопичення капіталу – виник на етапі становлення нашої незалежної держави. Спочатку його плутали з «вибиванням» боргів і кредитними процедурами, хоча відмінність між ними досить суттєва. Скажімо, *кредит повертається банку (або іншому кредитору) позичальником, а при факторингу борг погашається за рахунок грошей, які виплачуються дебіторами клієнта. Кредит надається на фіксований термін, а факторинг – на термін фактично відстроченого платежу. До того ж факторинг не потребує застави.*

Мета факторингових операцій у зовнішньоекономічній діяльності – усунення ризику несплати незважаючи на ступінь платоспроможності платника. Вартість факторингових послуг вища за звичайні кредитні банківські послуги на 5-20%, оскільки включає в себе оплату кредиту і ціну інших послуг (комісійні). Факторингові послуги, крім розрахунково-платіжних і кредитних, можуть включати в себе також ведення бухгалтерського обліку, підготовку статистичних звітів, аудит, інформаційні послуги та інше [9].

Тобто, банк (фактор) стаючи власником неоплачених платіжних вимог зобов'язується сплатити суму цих вимог і бере на себе ризик їх несплати контрагентами-постачальниками, отримуючи право одержання боргових платежів на певних умовах. Необхідно брати до уваги те, що кредитоспроможність клієнтів попередньо перевіряється: проводиться оцінювання фінансового стану підприємства, аналіз кон'юнктури ринку тощо.

У цілому факторинг є міжнародним, якщо постачальник і його клієнт є резидентами різних держав. При обслуговуванні таких поставок в більшості випадків використовується схема непрямого факторингу, при якому відбувається розподіл обов'язків між двома факторинговими компаніями: факторингова компанія в країні продавця бере на себе фінансування експортера, а факторингова компанія в країні покупця бере на себе кредитні ризики та береться за інкасацію дебіторської заборгованості. Специфіка міжнародного факторингу полягає у тому, що при роботі з експортером факторингова компанія, як правило, укладає угоду з факторинговою компанією країни імпортера та передає їй частину своїх функцій. У свою чергу, вона виконує роботу, пов'язану з дорученнями іноземної факторингової компанії.

Використання факторингу в міжнародній торгівлі може бути дуже вигідно у випадках, коли торгівля здійснюється між країнами з істотними відмінностями в їх економічних і правових системах. Оскільки факторингова компанія країни імпортера володіє повнішою інформацією про платоспроможність компаній своєї країни, це дозволяє їй об'єктивно оцінювати надійність покупців..

Факторингові операції згідно з умовами фінансування можуть здійснюватися за двома напрямками [9]:

- **без фінансування** – підприємство - суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності відвантажує продукцію і виставляє рахунок-фактуру покупцю через фактора, завдання якого полягає в отриманні платежу на користь клієнта у відповідні, обумовлені терміни (30-120 днів).

- **з фінансуванням:** відкритий та закритий. Під час операцій відкритого факторингу покупець товарів повідомляють про передачу фактору рахунків-фактури. У процесі закритого факторингу покупець не повідомлений про здійснення факторингового механізму з боку постачальника. У такому випадку покупець проводить розрахунки з постачальником, який після отримання платежу повинен перераховувати фактору суму вартості факторингових послуг.

Факторинг – це дуже вигідний метод фінансування зовнішньоекономічної діяльності, який дає змогу прискорити

отримання більшої частини платежів і повністю гарантує погашення заборгованості та зниження витрат на ведення рахунків. Усі перераховані фактори сприятливо впливають на фінансове становище підприємств - суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та дають змогу фокусуватися на виробничих операціях.

Форфейтинг – одна із форм короткострокового й середньострокового кредитування зовнішньоторговельних угод у формі придбання банком платіжних зобов'язань (дебіторська заборгованість покупців), поданих у формі векселів, без права регресу до продавця. Використання вексельної форми розрахунків як форфейтингових платіжних зобов'язань обумовлене наступними чинниками: широке використання у кредитуванні торгових операцій, простота в оформленні, уніфікованість й стандартизованість обігу в розвинених країнах світу [9].

Отримання платежів вимагає у покупця (імпортера) надання банку гарантії платежу за умовами контракту. Найчастіше підтвердження має форму авалю на векселі чи гарантійному листі покупця. Аваль переважно видається банком покупцю після оцінки його платоспроможності. Форфейтинг доцільно використовувати при фінансуванні великих і середніх по вартості експортних контрактів, оскільки вони супроводжуються виписуванням векселів та банківських гарантій, які дозволяють банку адекватно дисконтувати платіжні зобов'язання імпортера.

Форфейтинг може здійснюватись двома напрямками:

- операція відбувається після укладання експортної угоди і всі платіжні документи готові для дисконтування векселів;

- підприємство-експортер попередньо вступає в контакт з банком з цілю визначення можливості форфейтингового фінансування експортної угоди, за якою повинні дисконтуватись боргові зобов'язання по контракту (векселі).

Використання форфейтингу може дати ряд переваг як українським експортерам, так і імпортерам продукції [9].

До переваг експортерів відносяться:

- збільшення ліквідності платежів, оскільки банк відразу оплачує вимоги грошима;

- відсутність кредитного, валютного ризику та ризиків зміни кредитних ставок, як наслідок підвищення кредитоспроможності;

- відсутність ризику зміни фінансового стану покупця;

- зменшення частки довготермінових зобов'язань в балансі підприємства;

- немає необхідності контролювати процес погашення кредитів та проводити індексацію платежів.

Переваги використання форфейтингу підприємств-імпортерів сировини та матеріалів наступні:

- швидкий термін виконання операцій та їх простота при використанні вексельної форми розрахунків;

- фінансування імпорту може здійснюватись у різних валютах, що забезпечує можливість одночасної реалізації угод з партнерами з різних країн світу;

- графік оплати основної вартості форфейтингової операції може бути адаптований до державного регулювання України.

Основним і головним недоліком використання форфейтингу як способу фінансування зовнішньоекономічної діяльності є його висока вартість. Це пояснюється високим ризиком, що присутній під час здійснення такого виду операцій для банку-форфейтера, оскільки вони виконують не тільки посередницькі функції, але і функції кредиторів – фінансуючи зовнішньоекономічну діяльність, контролюючи процес розрахунків та виступаючи гарантом оплати. Іншим недоліком можуть бути фактори через які підприємство не зможе знайти банк-форфейтер через низьку кредитоздатність покупців. Однак не зважаючи на вартість операцій та інші негативні чинники форфейтинг може бути дуже вигідним підприємства у стратегічній перспективі, оскільки дозволить прискорити розрахунки та зберегти партнерство з стратегічними контрагентами.

Факторинг та форфейтинг як інструменти фінансування операцій вже набули широкого використання в розвинутих країнах світу і мають перспективи розвитку для застосування їх українськими підприємствами.

Здійснення факторингових та форфейтингових операцій йде на користь як банківській системі, так і підприємствам -

суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності. Фінансування зовнішньоекономічної діяльності комерційними банками дає змогу підприємствам підвищити свою конкурентоспроможність, розширити спектр зовнішньоторговельних операцій і ринків збуту, що призведе до зростання рентабельності та прибутковості.

9.3. Специфіка операцій банків в іноземній валюті

Глобалізація економічних процесів, інтенсифікація міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація господарських зв'язків обумовили зростання ролі валютних відносин, які є однією з найскладніших сфер ринкового господарства, адже саме в них зосереджені проблеми національної і світової економіки.

Під **валютними відносинами** розуміють сукупність економічних відносин, пов'язаних з використанням валюти у процесі здійснення торговельних, розрахункових, кредитних чи будь-яких інших операцій як на міжнародному рівні, так і у внутрішньогосподарському обороті [14, с.16].

Формально до поняття «**валюти**» може відноситись будь-яка грошова одиниця, котра так чи інакше використовується на міжнародному рівні, навіть якщо таке використання носить непостійний характер. На практиці ж під цим поняттям прийнято вважати загальновизнані міжнародні платіжні та розрахункові засоби.

В міжнародних розрахунках зазвичай використовується **іноземна валюта** – грошова одиниця інших країн. З нею пов'язане поняття **девізу** – будь-якого платіжного засобу в іноземній валюті. Іноземна валюта є об'єктом купівлі-продажу на валютному ринку, використовується в міжнародних розрахунках, зберігається на рахунках у банках, але, як правило, не є законним платіжним засобом на території даної держави[14,с.16].

Згідно з «Положенням про порядок та умови торгівлі іноземною валютою», банкам дозволяється здійснювати торгівлю іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку України та на міжнародному валютному ринку [2].

Міжбанківський валютний ринок України - це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою в

Україні між суб'єктами ринку, між суб'єктами ринку та їх клієнтами (у тому числі банками-нерезидентами), між суб'єктами ринку і Національним банком, а також Національним банком і його клієнтами

Міжнародний валютний ринок - це сукупність відносин у сфері торгівлі іноземною валютою за межами України між суб'єктами ринку та іноземними контрагентами, які за дорученням і за рахунок суб'єктів ринку здійснюють торгівлю іноземною валютою за межами України.

Діяльність банків на валютних ринках регламентується внутрішнім законодавством, яке визначає права та обов'язки банків, а також їх правила поведінки.

Існують різні мотиви, що спонукають банки здійснювати **операції на валютному ринку**, які можна об'єднати у наступні групи:

1) купівля-продаж іноземної валюти з метою забезпечення своєї зовнішньоекономічної діяльності (наприклад, для оплати імпорту чи реалізація експортної виручки);

2) купівля валютних коштів з метою їх подальшої капіталізації (наприклад, розміщення коштів на валютному депозиті в банку);

3) отримання прибутків від курсових коливань;

4) страхування ризиків.

Банки, яким надано право на проведення валютних операцій, називаються **уповноваженими банками**. Уповноважені банки України можуть укладати угоди про відкриття кореспондентських рахунків після отримання від Національного банку України банківської ліцензії та генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій.

До валютних відносять операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у гривнях; операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності; операції, пов'язані з ввезенням (вивезенням), переказуванням і пересиланням на територію України (за її межі) валютних цінностей.

Суб'єктами валютних відносин на території України є резиденти і нерезиденти. Вони мають право бути власниками валютних цінностей, що знаходяться на території країни та які знаходяться за межами території України, крім обмежених законодавством випадків. Валютні операції можуть здійснюватися резидентами і нерезидентами з урахуванням обмежень, встановлених валютним законодавством України [15, с.93].

Рис.9.5. Суб'єкти та об'єкти валютних операцій банку

До **резидентів** відносяться [16]:

- фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають за кордоном;

- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України;

- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності.

До **нерезидентів** законодавство відносить [16]:

- фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, в тому числі ті, що тимчасово перебувають на території України;

- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, які створені й діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України;

- розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницької діяльності на підставі законів України.

До об'єктів валютних операцій належать (див.рис.9.4):

- **валюта України** (гривня) – грошові знаки у формі банкнот, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу;

- **іноземна валюта**, до якої чинне законодавство відносить[1]

а) валюту готівкою, грошові знаки (банкноти, білети державної скарбниці, монети), що знаходяться в обігу і є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені або ті, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, які знаходяться в обігу,

б) платіжні документи у грошових одиницях іноземних держав та міжнародних розрахункових одиницях,

в) кошти у грошових одиницях іноземних держав, міжнародних розрахункових одиницях та у діючій на території України валюті з вільною конверсією, які знаходяться на рахунках та вкладах у банківсько-кредитних установах на території України та за її межами;

- платіжні документи, що виражені в іноземній валюті – іменні чеки, що виражені в іноземній валюті, дорожні чеки, що виражені в іноземній валюті [15, с.94].

При проведенні валютних операцій укладаються валютні угоди, котрі являють собою домовленості про обмін грошей однієї країни на гроші іншої. При цьому фігурують такі поняття, як валютний курс і валютний паритет.

Валютний курс – це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої країни.

Валютний паритет – це співвідношення між валютами різних країн, що встановлюється законодавчо. Валютні паритети знаходяться в основі валютних курсів, які інколи відхиляються від паритетів. Якщо при «золотому стандарті» валютні паритети визначалися шляхом співвідношення кількостей грошового металу, яким відповідали грошові одиниці, а за Бреттон-Вудською системою – ще й і співвідношення із доларом, то з 1978 року валютні паритети встановлюються на базі спеціальних прав запозичень (СПЗ), які являють собою міжнародні резервні кошти, які призначаються для регулювання сальдо платіжних балансів, поповнення офіційних резервів і розрахунків з Міжнародним валютним фондом.

Здійснення валютних операцій банками України відбувається на основі кореспондентських відносин.

Кореспондентські відносини – договірні відносини між банками про здійснення платежів, розрахунків та інших послуг, що їх виконує один банк за дорученням і на кошти іншого банку.

Відкриття кореспондентських рахунків банків - резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та банків-нерезидентів у гривнях здійснюється відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України від 19.02.93 № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [16], Закону України «Про банки і банківську діяльність» [17], «Положення про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях [18].

Кореспондентський рахунок – це поточний рахунок одного банку в іншому банку. Валютні операції експортерів та імпортерів завжди пов'язні з коррахунками банків.

З кореспондентського рахунку банку-резидента в іноземній валюті, відкритому в уповноваженому банку України, здійснюються такі операції:

- **платежі за дорученням клієнтів-резидентів:**

а) на користь нерезидента, тобто на рахунок нерезидента в іноземному банку за наявності підстав для платежу, що перевіряється банком платника коштів;

б) на користь резидента у випадках, які передбачені чинним законодавством України;

в) на власний рахунок в іноземній валюті в іншому уповноваженому банку України;

г) для здійснення продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України;

- **платежі за дорученням нерезидентів згідно з чинним законодавством України;**

- **власні операції самого банку**, які він має право здійснювати згідно з відповідними пунктами банківської ліцензії та генеральної ліцензії, в тому числі:

а) перерахування іноземної валюти за обслуговування кореспондентського рахунку, якщо це передбачено Угодою;

б) зняття готівкової іноземної валюти з власного кореспондентського рахунку в уповноваженому банку України для підкріплення власної каси;

- **міжбанківські операції з продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та на міжнародних грошових ринках**, які має право здійснювати уповноважений банк згідно з відповідними пунктами банківської ліцензії та генеральної ліцензії;

- **перерахування за неторговельними операціями** згідно з чинним законодавством України;

- **інші операції** відповідно до чинного законодавства України[18].

З кореспондентського рахунку банку-нерезидента в іноземній валюті, відкритому в уповноваженому банку України, здійснюються такі операції:

- **платежі за дорученням клієнтів банків-нерезидентів:**

а) на користь резидентів;

б) на користь нерезидентів;

- **власні операції самого банку-нерезидента**, в тому числі:
а) перерахування іноземної валюти за обслуговування кореспондентського рахунку, якщо це передбачено Угодою;

б) перерахування на власний кореспондентський рахунок, відкритий в іншому уповноваженому банку України;

- **міжбанківські операції**:

а) з іншими банками-нерезидентами через їх власні кореспондентські рахунки;

б) з уповноваженими банками України, які мають право на здійснення цих операцій згідно з відповідними пунктами банківської ліцензії та генеральної ліцензії;

- **продаж іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України** згідно з чинним законодавством України та відповідно до порядку торгівлі валютними цінностями, встановленого Національним банком України;

- **перерахування за неторговельними операціями** згідно з чинним законодавством України;

- інші операції, які не суперечать чинному законодавству України [18].

Відповідно до «Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою» **валютні операції банків** поділяються на три групи [2]:

1) валютні операції, пов'язані з рухом капіталу;

2) поточні торговельні операції;

3) поточні неторговельні операції (рис.9.6).

До валютних операцій, пов'язаних з рухом капіталу належать:

надання та отримання резидентами фінансових кредитів і позик;

операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за гарантіями, поруками та заставою; з виконанням зобов'язань за лізингом; з виконанням зобов'язань за факторингом;

здійснення іноземних інвестицій в Україну; портфельних інвестицій за межі України;

виплата прибутків, доходів та інших коштів, отриманих іноземними інвесторами від інвестиційної діяльності в Україні;

операції з цінними паперами;

розміщення коштів на вкладних (депозитних) рахунках;

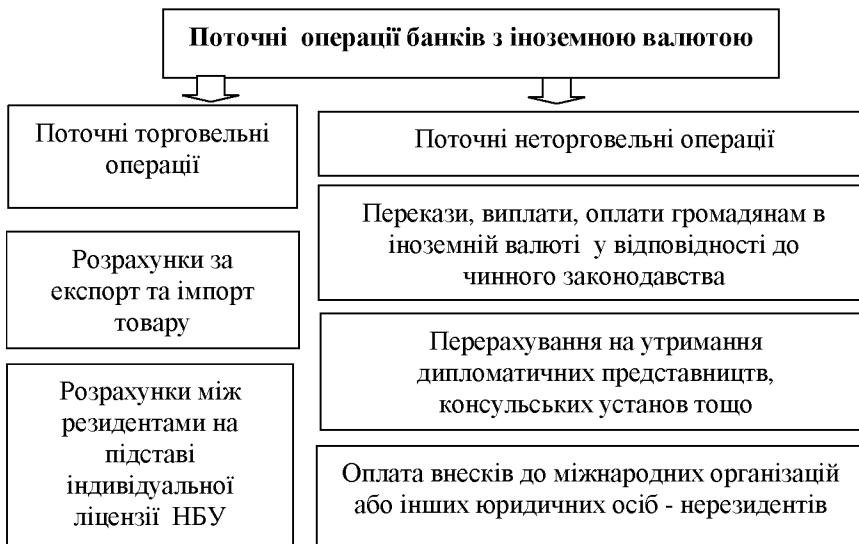
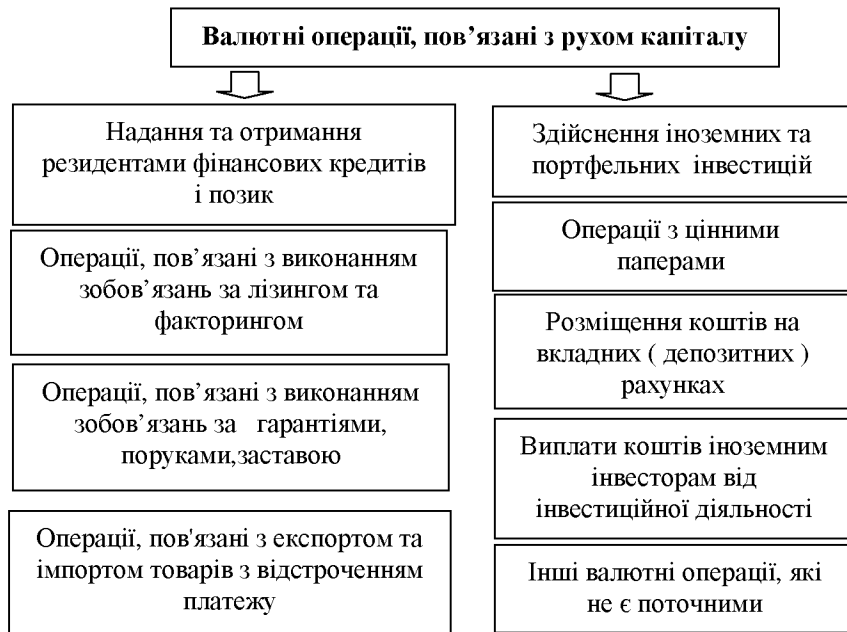

Рис.9.6. Укрупнена класифікація операцій банків з іноземною валютою (складено на основі [2])

операції, пов'язані з експортом та імпортом товарів, розрахунки за якими відповідно до договору передбачають надання та отримання відстрочення платежу або кредитування (аванс, попередня оплата) на строк, який перевищує встановлений законодавством України;

міжнародні перекази за угодами, пов'язаними з накопиченням пенсійних активів;

інші валютні операції, які не є поточними.

Відповідно до п. 11 Розділу I «Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою» всі поточні операції в іноземній валюті поділяються на торговельні та неторговельні (див. рис.9.6).

Поточними торговельними операціями в іноземній валюті визначено такі:

розрахунки за експорт та імпорт товару без відстрочення платежу або з відстроченням, що відповідно до договору не перевищує строки, установлені законодавством України для здійснення таких розрахунків;

розрахунки на території України між резидентами - суб'єктами господарювання за товар на підставі індивідуальної ліцензії Національного банку.

Поточними неторговельними операціями в іноземній валюті є такі:

перекази з оплати праці, стипендій, пенсій, аліментів, державної допомоги, матеріальної допомоги, допомоги родичів, благодійної та гуманітарної допомоги, виплат і компенсацій, уключаючи виплати з відшкодування шкоди, заподіяної робітникам унаслідок каліцтва, професійного захворювання або іншого ушкодження здоров'я, що пов'язані з виконанням ними трудових обов'язків, жертвам політичних репресій, жертвам нацистських переслідувань, членам їх родин і спадкоємцям, відшкодування за страховими випадками, премій, призів, успадкованих коштів, коштів за договорами дарування, коштів, заощаджених на рахунках, і прибутків за ними;

виплати на підставі вироків, рішень, ухвал і постанов судових, слідчих та інших правоохоронних органів;

оплата витрат, пов'язаних із смертю громадян (транспортні витрати і витрати на поховання);

оплата витрат іноземним судовим, слідчим, арбітражним, нотаріальним та іншим повноважним органам (у тому числі сплата податків, зборів та інших обов'язкових платежів), витрат іноземних адвокатів;

оплата зборів (мита) за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти права інтелектуальної власності, уключаючи оплату послуг, які надаються патентними відомствами інших країн, і послуг патентних повірених за кордоном;

оплата за рахунок коштів фізичних осіб витрат на лікування в медичних закладах іншої держави, а також оплата витрат на транспортування хворих;

оплата за рахунок коштів фізичних осіб витрат на навчання і стажування в навчальних закладах іншої держави, витрат на проведення тестів, іспитів тощо;

оплата фізичними особами участі в міжнародних симпозиумах, семінарах, конференціях, конгресах, виставках, ярмарках, культурних і спортивних заходах, а також інших міжнародних зустрічах, що відбуваються на територіях іноземних країн;

оплата витрат фізичних осіб на придбання літератури та передплатних видань, що видаються за кордоном;

оплата витрат, пов'язаних з відрядженням за кордон;

платежі у зв'язку з прийняттям спадщини;

перерахування на утримання дипломатичних представництв, консульських установ України за кордоном та іноземних держав в Україні, представництв міжнародних та іноземних організацій, представництв іноземних банків та представництв юридичних осіб, які не займаються підприємницькою діяльністю;

перекази з оплати авторських гонорарів, премій, призів та інших виплат за використання об'єктів права інтелектуальної власності фізичних осіб;

оплата фізичними особами послуг за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя, укладеними з нерезидентами, за наявності індивідуальної ліцензії Національного банку;

оплата фізичними особами продукції, робіт, послуг, прав інтелектуальної власності, що набуваються в нерезидентів за кордоном для власного споживання;

перерахування фізичними особами в разі виїзду за кордон на постійне місце проживання;

виконання зобов'язань за укладеними договорами з юридичними особами-нерезидентами стосовно відшкодувань витрат, здійснених ними на користь фізичних осіб-резидентів, які тимчасово перебувають за межами України, як оплата праці або інших витрат, пов'язаних з виконанням ними професійних обов'язків;

оплата вступних, членських внесків до міжнародних організацій або інших юридичних осіб - нерезидентів[2].

Запитання для самоконтролю знань

Охарактеризуйте принципи, якими керуються банки при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

Поясніть різницю між принципами операційної діяльності банків всередині країни та принципами зовнішньоекономічної діяльності.

Наведіть особливості міжнародних розрахунків.

Дайте характеристику формам міжнародних розрахунків, які застосовуються у вітчизняній практиці. Які з них є найбільш затребуваними і чому?

Поясніть за яких умов доречно застосовувати акредитивну та інкасову форми розрахунків.

Які умови обов'язково повинні бути передбачені в зовнішньоекономічному договорі і чому?

Визначить суть кореспондентських міжбанківських відносин.

Для чого призначені кореспондентські рахунки і які їх види застосовуються в зовнішньоекономічних розрахунках?

Охарактеризуйте форми фінансування банками зовнішньоекономічної діяльності.

Наведіть основні методи фінансування банками зовнішньоекономічної діяльності.

В яких випадках в зовнішньоекономічному фінансуванні застосовуються кредитні лінії, компенсаційні угоди?

Чим принципово кредитне фінансування зовнішньоекономічної діяльності відрізняється від фінансування для передавання права вимог?

Розкрийте суть валютних операцій банків. Охарактеризуйте їх види.

Охарактеризуйте основні положення нормативно-законодавчих актів України та міжнародних документів, які регламентують зовнішньоекономічну діяльність банків та їх діяльність з іноземною валютою.

Практичне завдання

Клієнти банку, яким відкрито поточні рахунки в іноземній валюті, звернулися з проханням здійснити наступні операції з валютними цінностями:

Клієнт 1. Зарахувати 20 тис. доларів на поточний рахунок в іноземній валюті юридичної особи, які перераховані з-за кордону нерезидентом за зовнішньоекономічним контрактом.

Клієнт 2. Зарахувати 5 тис. доларів на поточний рахунок в іноземній валюті юридичної особи, які перераховані у формі кредиту згідно з кредитним договором.

Клієнт 3. Перерахувати з поточного валютного рахунку фізичної особи резидента за кордон 3,5 тис. доларів згідно з зовнішньоекономічним контрактом.

Перелічить необхідні документи, які клієнти повинні надати в банк. Які операції буде здійснено? Пояснить свою відповідь[19].

Рекомендована література

Основна

Крупка М.І. Банківська система [Текст] : навч. посіб. / М. І. Крупка та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. - 508 с.

Кузнецова С. А. Банківська система [текст] : навч. посіб. / (С. А. Кузнецова, Т. М. Болгар, З. С. Пестовська); за ред. С. А. Кузнецової. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 400

Додаткова

Амеліна І В. Міжнародні економічні відносини [текст] : навч. посіб. / Амеліна І. В., Попова Т. Л., Владимиров С. В. - К. : «Центр учбової літератури», 2013. - 256 с.

Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)

Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991р. № 959-ХІІ. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: затверджене постановою Правління Національного банку України 10.08.2005р. № 281. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0950-05>

Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні: затверджена постановою Правління Національного банку України 16.08.2006р. № 320. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1035-06>

Уніфіковані правила по інкасо: міжнародний документ від 01.01.1979р. № 322. – Режим доступу - http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/988_002

5. Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів: міжнародний документ від 01.01.1994р. №500. – Режим доступу - http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/988_003

Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23.09.1994р. № 185/94-ВР.– Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua>

Положення про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях: затверджене постановою Правління Національного банку України 26.03.1998р. № 118.- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0231-98>

Для поглибленого вивчення

Дзюблук О.В., Пруський О.С. Організаційно-економічний механізм функціонування комерційних банків на валютному ринку: монографія. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 296 с.

РОЗДІЛ 10. ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ НА ЕТАПІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

- 10.1. Банківська система в умовах інтернаціоналізації та фінансової глобалізації
- 10.2. Міжнародна банківська діяльність: суть, суб'єкти, європейський досвід

10.1. Банківська система в умовах інтернаціоналізації та фінансової глобалізації

Глобалізація стала однією з найбільш впливових сил, що визначають подальший хід розвитку світової економіки. Сьогодні вона охоплює усі сфери товарних та фінансових ринків.

Однією з ключових ознак фінансової глобалізації є інтернаціоналізація національних банківських систем. З одного боку, банки кожної країни прагнуть обслуговувати своїх клієнтів не лише в національних кордонах, а й у міжнародних операціях в інших країнах, а іншого – транснаціональні і крупні національні банки прагнуть діяти на нових ринках, поглиблюючи географічну диференціацію своєї діяльності.

В літературі пропонується багато визначень поняття інтернаціоналізації.

Інтернаціоналізацію банківської системи варто розглядати в різних аспектах: вона може розумітися і як процес виходу банків за рамки вітчизняного ринку, так і вхід закордонних інвесторів до вітчизняних банків.

Відповідно *можна виділити зовнішню та внутрішню інтернаціоналізацію.*

Зовнішня інтернаціоналізація вимірюється кількістю відділів і філіалів, відкритих за кордоном вітчизняними банками, а також сумою активів, накопичених цими філіалами, віднесених до загальних активів банківського балансу, що консолідується. Найбільш перспективними ринками для створення банківських відділень є країни, з якими Україну пов'язують тривалі

економіко-торговельні стосунки. Це насамперед країни СНД і Східної Європи[1].

Фахівці умовно розрізняють кілька етапів інтернаціоналізації банківської діяльності (рис.10.1).

* ТНБ – транснаціональні банки

Рис.10.1. Еволюція інтернаціоналізації банківського капіталу (розроблено за даними [2])

Інтернаціоналізація банківської діяльності почалася в ХІХст., коли англійські банки відкривали свої представництва за кордоном з метою налагодження торгівлі зі своїми колоніями. Слідом за ними це почали робити бельгійські, французькі, німецькі, а також японські банки. Це була перша хвиля інтернаціоналізації банківської системи.

Даний етап позначився зрошуванням банківського капіталу з промисловим переважно на національних ринках. Там же відбувався процес концентрації й централізації банків, інтенсивно зростав банківський капітал. Розвивалися також специфічні форми міжнародних банків і міжнародних банківських об'єднань. Для цього періоду характерним є панування в міжнародній сфері насамперед операційних

кореспондентських відносин між банками. Основною формою інтернаціональної співпраці банків стали **міжнародні союзи, угруповання, консорціуми** тощо. З'являються **транснаціональні банки** - універсальні банківські комплекси, які мобілізують значні обсяги коштів в різних валютах, надають кредити на будь-який термін, здійснюють на міжнародному рівні операції з цінними паперами, застосовують різноманітні форми фінансування виробництва і зовнішньої торгівлі, розвивають масштабні довірчі операції.

Поширюється практика створення спільних дочірніх підприємств, тимчасового співробітництва в межах конкретної угоди. Виникають перші мережі філій і відділень банків за кордоном[2].

На цьому етапі провідну роль у міжнародному кредитуванні й валютних розрахунках відігравали центральні банки економічно розвинутих країн. Міжнародна діяльність комерційних банків концентрувалася на обслуговуванні зовнішньої торгівлі й виробничих інвестицій в інших країнах. Вивезення безпосередньо банківського капіталу мало відносно невеликі розміри. У багатьох державах зберігалися валютні й кредитні обмеження на міжнародні операції банків, промислових та торговельних корпорацій. Цей період можна назвати періодом утворення умов міжнародного банківського співробітництва.

Другий етап почався з середини 60-х і тривав до кінця 80-х років. У цей проміжок часу відбулися якісні зміни в банківських системах економічно розвинутих країн, зросла роль банків у міжнародних економічних відносинах. Спостерігався бурхливий, екстенсивний, практично не контрольований розвиток банківського капіталу в міжнародному масштабі. Набули безпрецедентного масштабу міжнародний рух капіталів, розвиток міжнародного поділу праці, інфраструктури міжнародної торгівлі, відкриття зарубіжних представництв, відділень і філій головних банків. Поряд зі зростанням традиційних фінансових центрів утворилися і нові центри — у країнах, що розвиваються, причому в основному не пов'язані з економічним потенціалом цих країн. Унаслідок цього виникли справжні транснаціональні банки з численними підрозділами в головних міжнародних фінансових центрах.

Інтернаціоналізація банківської діяльності відкрила нові можливості для банківських операцій. Міжнародні ринки капіталів набувають певної самостійності, перетворюються на глобальний механізм перерозподілу фінансових ресурсів між країнами.

Характерною ознакою цього етапу є те, що транснаціональні банки (ТНБ) почали створювати мережу відділень і представництв у країнах, що розвиваються, які не мають власної достатньої кредитно-фінансової системи для ефективнішого розподілу фінансових ресурсів. Це веде до створення так званих «*фіскальних оазисів*» — найменш регульованих і вільних від податків банківських центрів.

Посилилася монополізація банківської сфери. Валютно-кредитні відносини монополізовані найбільшими банківськими монополіями транснаціонального типу, що ведуть жорстку конкурентну боротьбу за клієнтурну базу, сфери впливу в інших країнах. Одночасно відбувалися структурні зміни: народжувалася велика кількість різних банківських союзів, консорціумів, асоціацій, частішали випадки міжнародних злиттів і поглинань, створення спільних установ для обслуговування і фінансування великих міжнародних проєктів. Тривала лібералізація режимів конвертованості валют, обмежень процентних ставок, визначення валютних курсів. Кредитна експансія ТНБ за кордоном супроводжувалася зростанням нестійкості міжнародних валютних і кредитних ринків, глобалізацією проблеми зовнішньої заборгованості.

На початку 90-х років інтернаціоналізація банківського капіталу вступила в новий, третій етап. У цей час в економіці країн Заходу спостерігалися стабільне економічне зростання та відносно низький рівень інфляції. Посилення контролю за інфляцією частково ускладнило фінансове становище промислових і торговельних транснаціональних корпорацій — головних джерел ресурсів для ТНБ. У національних економіках відбувалися нарощування фінансової заборгованості і концентрація активів у кількох найбільших ТНБ. Нестача фінансових коштів стимулювала державні органи до позикових операцій на ринках цінних паперів, до розширення кола учасників державного кредитування, конструювання нових

систем розміщення державної заборгованості. Державні структури розмішували позики на приватних ринках капіталів, як місцевих, так і іноземних. Крім того, уряди низки країн Заходу почали прямо конкурувати з банками та іншими фінансовими установами за залучення заощаджень населення шляхом створення спеціальних програм [2].

Глобалізація як феномен характеризує якісно нову фазу економічного життя, яке супроводжується лібералізацією зовнішньоекономічних зв'язків, зменшенням або зняттям бар'єрів між країнами для трансграничного руху товарів, послуг, капіталів, робочої сили і посиленням міжнародного інформаційного обміну.

Глобалізацію не варто вважати наступним етапом розвитку інтернаціоналізації світової економіки, бо вона є якісно іншим феноменом, який демонструє новий інтегративний стан функціонування міжнародної та національної економік, до ознак якого потрібно віднести тенденцію щодо формування цілісності світу на основі інтеграції ринків.

Процеси глобалізації постійно змінюють умови розвитку світових економічних, соціальних та політичних відносин, вони є підґрунтям виникнення фінансової глобалізації, яка значним чином впливає на розвиток національних фінансових та банківських систем.

Глобалізацію можна визначити як взаємозалежний розвиток економік різних держав та якісно новий рівень інтернаціоналізації фінансових ринків, ринків праці, інформаційних ринків у загальний світовий ринок.

Процеси глобалізації охоплюють різні сфери світової економіки, а саме:

а) міжнародний рух засобів виробництва (робочої сили, капіталу, інформації);

б) зовнішню, міжнародну торгівлю товарами, послугами, об'єктами інтелектуальної власності;

в) виробничу, науково-технічну, технологічну, інжинірингову співпрацю;

г) міжнародні фінансово-кредитні та валютні операції.

Найважливішою і найдинамічнішою сферою прояву глобалізаційних процесів є **фінансова глобалізація**, під якою

розуміють вільний та ефективний рух капіталів між країнами і регіонами, функціонування глобального фінансового ринку, формування системи наднаціонального регулювання міжнародних фінансів, реалізацію глобальних фінансових стратегій транснаціональних корпорацій (ТНК) та транснаціональних банків (ТНБ) [3, с.202].

Сьогодні в сфері фінансів процеси глобалізації просунулися набагато далі, ніж в інших сферах суспільного життя. Фінансова глобалізація набула ознак складного та розвиненого процесу, який: по-перше, є результатом поглиблення фінансових зв'язків країни, лібералізації цін та інвестиційних потоків, створення глобальних транснаціональних фінансових груп, а, по-друге, проявляється в інтеграції фінансових інститутів в глобальну фінансову систему, в розповсюдженні фінансових інновацій, що призводять до зміни міжнародного бізнесу, у тому числі банківського, в зростаючому впливі глобальних валютно-фінансових інститутів на відтворювальні процеси в світовому господарстві та звичайно ж у всіх національних економіках. При цьому фінансові посередники (банки, страхові компанії, лізингові компанії та ін.) є стимуляторами або «двигунами» глобалізації завдяки новітнім сучасним інформаційним технологіям.

Фінансова глобалізація відбувається за такими напрямками, як: регулювання фінансових ринків у рамках ЄС; посилення конкуренції між банками та небанківськими установами.

Фінансова глобалізація набуває різних форм, основними з яких є (рис.10.2):

- глобалізація капіталів,
- глобалізація фінансових інструментів,
- глобалізація фінансових ринків і фінансових інститутів,
- глобалізація фінансового законодавства,
- глобалізація ринку кваліфікованих спеціалістів у галузі фінансів.

Завдяки новітнім технологіям фінансовий ринок, фактично функціонує цілодобово, розпочинаючи свою роботу на Далекому Сході й Новій Зеландії (Веллінгтон) і закінчує в США (Лос-Анджелесі). На моніторах спеціальних інформаційних агентств у режимі реального часу відтворюються ринкові ціни, валютні

курси, процентні ставки незалежно від місця їх проведення.

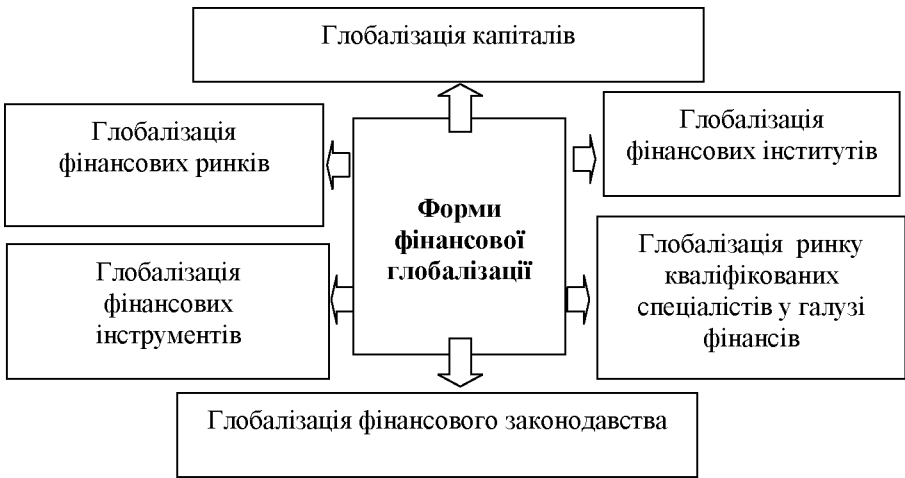

Рис.10.2. Основні форми фінансової глобалізації [4]

Глобалізаційні процеси у фінансовій сфері мають об'єктивний характер і є результатом тривалого процесу інтернаціоналізації господарства України. У Чехії, Угорщині, Болгарії, Польщі, Естонії, Литві вже більше половини банківських активів контролюються іноземними фінансовими інститутами.

Фінансова глобалізація пройшла певний процес розвитку (рис.10.3).

Глобалізація фінансової сфери є історичним процесом лібералізації та інтеграції ринків грошей та капіталу, що раніше функціонували в певній мірі ізольовано, в єдиний світовий ринок. На перших етапах свого розвитку вона відкрила можливість формування глобального фінансового капіталу, здатного діяти у світових масштабах та надала йому нові ефективні інформаційні та організаційні можливості [5].

Глобалізація фінансової сфери, транснаціоналізація спекулятивного капіталу змінили параметри функціонування національної сфери фінансових послуг. Загострення конкуренції на ринку банківських послуг, зниження прибутку фінансово-

кредитних операторів в розвинених країнах визначили прагнення великих банків до зовнішньої експансії. Як на національному, так і на міжнародних рівнях банківська система будь-якої країни відчуває на собі вплив загальносвітових процесів, а саме економічних, політичних, соціальних.

Рис.10.3. Етапи розвитку фінансової глобалізації [5]

Сучасний дисбаланс у валютно-фінансовій сфері примушує банківські системи активніше працювати в окремих регіонах, в тому числі найбільших – Європі, США, країнах СНД та ін.

Фінансова глобалізація тісно пов'язана з банківською системою, оскільки вона є більш гнучким інструментом мобілізації капіталу. Банківська система внаслідок міжнародного характеру діяльності виступає тією ланкою світової фінансової системи, яка однією з перших відчуває на собі вплив фінансової глобалізації [7].

Глобалізація банківського бізнесу - це процес взаємозалежних змін бізнесів банківських установ різних країн світу під впливом зовнішніх і внутрішніх щодо фінансового ринку факторів, що характеризується ускладненням систем інституціональної взаємодії у зв'язку із наданням банківських послуг на етапі переходу від локального до глобального ринку банківських послуг, із створенням і розвитком наднаціональної системи банківського бізнесу, підпорядкованої національним, регіональним, міжнаціональним і планетарним законам соціального, культурного, політичного, економічного життя людства [7].

Розвитку глобалізації банківської сфери в останні десятиріччя сприяли ряд чинників, основні з яких наведено на рис.10.4.

Глобалізація світової економіки й фінансових ринків призвели до істотних зрушень умов розвитку банківських систем:

по-перше, зросли частота й масштаб змін економічного середовища у світі в цілому та в окремих країнах, скоротився ступінь його передбачуваності (значною мірою це пов'язано з розширенням у різних країнах операцій з різноманітним спектром універсальних фінансових інструментів);

по-друге, почастишали банківські кризи, що охоплюють всі групи країн, але особливо гостро це проявляється в країнах з ринками, що розвиваються (ці кризи викликані сполученням економічних, інституціональних, політичних, психологічних чинників).

Крім того, у зв'язку із скороченням державного втручання в економіку, лібералізацією фінансових ринків, активною

приватизацією державної власності, що супроводжуються розвитком нових інформаційних технологій, сформовано нові фінансові ринки, в яких національні банківські системи є пов'язаними в єдину систему[7].

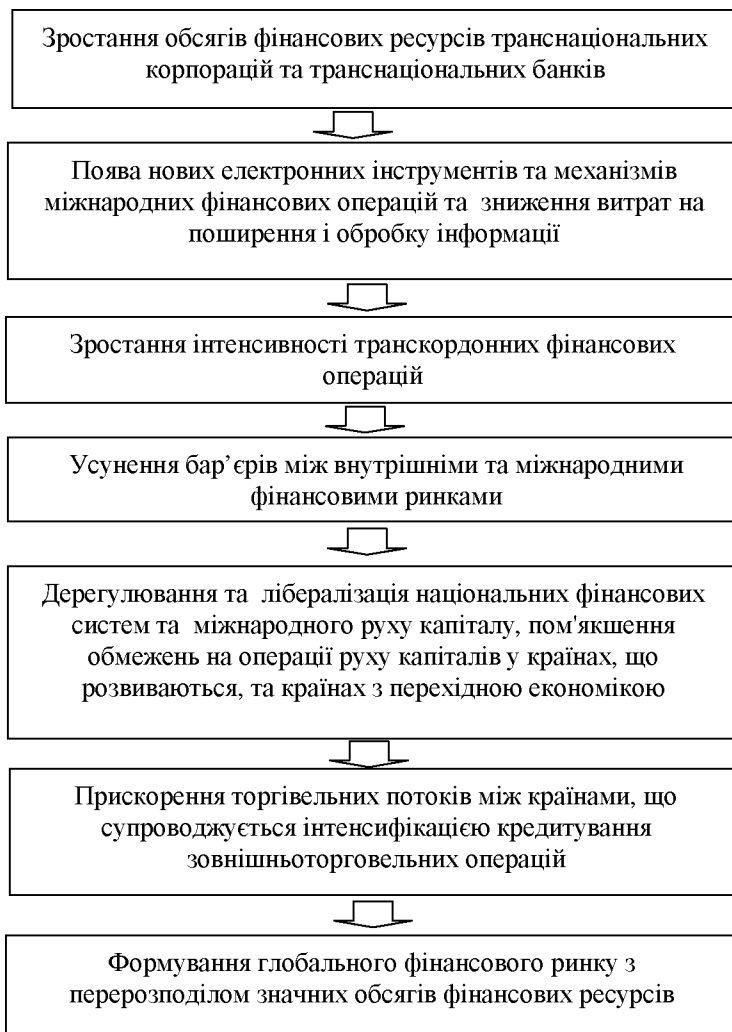

Рис.10.4. Основні чинники глобалізації банківської діяльності (узагальнено за [6,7])

В Україні наслідком впливу глобалізації й міжнародної фінансової інтеграції стало входження іноземних банків у вітчизняні фінансові ринки.

Існує два основних **способи проникнення іноземного капіталу в банківську систему:**

1) створення банку з нуля і поглинання існуючого банку. У першому випадку виникає нова юридична особа,

2) зміна вітчизняних власників іноземними без збільшення кількості банків у системі.

Останнім часом спостерігається загальна тенденція поступового зменшення іноземного капіталу в банківській системі України. Деякі банки з іноземним капіталом залишили роздрібний ринок в Україні і вирішили зосередити свою діяльність виключно на корпоративному, малому та середньому бізнесі.

Необхідно відрізнити поняття «іноземний банк» і «банк з іноземним капіталом».

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» **банк з іноземним капіталом** - це банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків[8].

Поряд з поняттям «банк з іноземним капіталом» НБУ виокремлює поняття «**іноземний банк**», головними ознаками якого є розташування центру прийняття стратегічних рішень за кордоном і контроль іноземних власників.

Присутність іноземних банків в Україні має як позитивні, так і негативні моменти (табл.10.1).

Банківська система потребує адекватного регулювання з боку держави внаслідок особливих функцій та операцій, які виконують банки в економіці.

Національні інтереси під час регулювання іноземного капіталу в Україні перебувають у діалектичній залежності з потребами глобалізації. Потреба держави в іноземних інвестиціях та низка загальнодержавних стратегічних задач вимагають інтенсивного залучення України до розвитку глобалізаційних процесів.

Таблиця 10.1

Переваги та недоліки присутності іноземних банків на території України [10, с. 35—37]

Переваги	Недоліки
Підвищення фінансової стійкості банківської системи	Зниження фінансової стійкості банківської системи
Зменшення залежності банківської системи від внутрішніх політичних та економічних ризиків	Іноземні банки можуть стати провідниками криз із країн походження
Ріст кредитних і депозитних портфелів іноземних банків під час криз	Згортання діяльності іноземних банків і відплив іноземного капіталу під час криз
Підтримка проблемних вітчизняних банків під час криз шляхом поглинань і рекапіталізації	Іноземні банки можуть мати короткострокові цілі й бути непередбачуваними кредиторами
Зниження ймовірності виникнення криз внаслідок географічної диверсифікації та належності до економічно стабільніших країн	Транснаціональні банки можуть протягом значно тривалішого часу концентрувати на своїх балансах значні обсяги проблемної заборгованості та створювати фінансові піраміди
Збереження зв'язків із клієнтами після купівлі вітчизняних банків	Посилення загрози економічному суверенітету
Розвиток банківського та інвестиційного законодавства з огляду на фінансову глобалізацію	Ускладнення банківського нагляду за розгалуженими транснаціональними холдинговими структурами
Підвищення капіталізації банківської системи	Вибірковий характер кредитування

Продовження таблиці 10.1

Переваги	Недоліки
Зростання обсягів кредитування населення та суб'єктів господарювання	Обслуговування здебільшого провідних і найбільших за розміром місцевих підприємств, а також компаній країни-донора, кредитна підтримка в просуванні їхніх товарів і послуг
Посилення стабільності джерел надходження капіталу	Відмова іноземних банків у кредитуванні невеликих і нових підприємств
Зростання потоків прямих іноземних інвестицій у реальний сектор економіки	Відмова в кредитуванні малорентабельних підприємств і фірм, які є конкурентами для країни походження або акціонерів
Полегшення доступу до різних видів іноземного капіталу	Збільшення валютного ризику внаслідок кредитування в іноземній валюті
Сприяння розвитку міжнародної торгівлі	Сприяння кредитним бумагам
Упровадження нових банківських технологій, наука, сучасних систем ризик-менеджменту	Проблема адаптації продуктів і технологій до нового ринку
Підвищення кваліфікації персоналу, якості обслуговування клієнтів і доступності банківських продуктів	Проблема сумісності технологій з уже існуючими
Розширення асортименту банківських продуктів, особливо нетрадиційних	Поширення банківських технологій цілком можливе і без експансії іноземного капіталу
Ефект «перетоку» технологій до вітчизняних банків	Зниження ефективності банківської системи
Підвищення ефективності банківської системи та загострення конкуренції	Погіршення фінансового стану або банкрутство вітчизняних банків

Продовження таблиці 10.1

Переваги	Недоліки
Зниження банківської маржі внаслідок здешевлення кредитів та інших послуг	Ріст фондової капіталізації банків часто має спекулятивний характер
Зниження накладних витрат	Зростання соціальної напруги внаслідок масових звільнень під час реорганізації
Вищі ціни продажу банківських акцій	Громіздкі корпоративні структури ТНБ не дозволяють швидко та адекватно реагувати на події внутрішнього ринку
Розвиток корпоративного управління	Ризик посилення суперечностей між транснаціональними та національними інтересами
Упровадження високих міжнародних стандартів аудиту, бухгалтерського обліку, звітності та внутрішнього нагляду	Окремі іноземні банки можуть надавати перевагу задоволенню економічних інтересів країни походження капіталу
Збільшення прозорості банків та безпеки банківської діяльності, зростання ринкової дисципліни	Проблеми, пов'язані з асиметрією потужності регуляторів різних країн
Розвиток фінансових ринків та фінансової інфраструктури	Нав'язування систем регулювання, які не адекватно відображають потреби національної економіки
Розвиток системи регулювання	Відплив депозитів у країни із сильними системами гарантування вкладів
Стимуляція розвитку систем банківського нагляду в руслі останніх світових тенденцій	
Розвиток національних систем гарантування вкладів	

10.2. Міжнародна банківська діяльність: суть, суб'єкти, європейський досвід

Процеси глобалізації світового господарства були б не можливими без поглиблення інтернаціоналізації банківської діяльності, становлення міжнародного банківського бізнесу, який характеризується переорієнтацією діяльності банків із фінансових посередників на активних учасників міжнародних фінансових операцій.

Інтеграційні процеси створили якісно нові умови для діяльності банків. Економічна інтеграція посилила концентрацію і централізацію банківського капіталу як всередині окремих європейських країн, так і на міжнародній арені. Вона стимулювала розширення зв'язків між західноєвропейськими банківськими системами.

Процес банківської інтеграції в найбільш вираженій формі спостерігається в міжнародних банківських центрах, таких як Лондон, Париж, Франкфурт-на-Майні та ін. Тут іноземні банки інтегровані в національні кредитні системи, відбувається їх злиття між собою та з місцевими банками. Банківська інтеграція об'єднує національні банківські ринки в єдиний ринок, в межах якого забезпечується можливість відкриття банків-країн членів співтовариства та надання усього спектру банківських послуг[11].

Характерними **особливостями сучасної (глобалізованої) міжнародної банківської діяльності є:**

- основні суб'єкти банківської справи - транснаціональні банки;

- побудова власної мережі підрозділів ТНБ на основі інноваційних технологій материнської компанії. Власні підрозділи ТНБ, як правило, виявляються ефективніше придбаних місцевих банків, однак змушують ТНБ направляти більший обсяг ресурсів на формування клієнтської бази, дослідження ринку країни присутності. Реалізація подібної стратегії банками в країнах з ринками, що розвиваються стала передумовою формування в цих країнах великих банківських груп, що володіють усіма ознаками регіональних ТНБ;

- зростання балансової вартості банків, збільшення розміру банку. Значний власний капітал вважається важливою умовою стійкості банку. Розміри банку мають значення для зниження вартості послуг, участі у великих проєктах й управлінні ризиком, здатності працювати з великими сумами одночасно на всіх сегментах фінансового ринку; здатності надавати клієнтам комплекс будь-яких послуг за їх вибором на високому якісному рівні; можливості придбання дорогого сучасного обладнання, що забезпечує оперативність і надійність проведення банківських операцій; можливості здійснювати значні вкладення в підвищення якості своїх кадрів;

- оптимізація банківської мережі ТНБ, скорочення філій та відділень. Різде скорочення зарубіжної діяльності ТНБ (аж до закриття підрозділів), обмеження напрямків діяльності, забезпечуючи лише обслуговування своїх національних компаній у приймаючій країні; перетворення міжнародних підрозділів у представництва, відтік капіталу в материнські структури для підтримки їх ліквідності, що яскраво проявилися в сучасний посткризовий період;

- експансія іноземних фінансових груп в національних банківських системах країн;

- злиття і поглинання банків. Експансія відбувається переважно у двох формах: відкриття нових банків (а в перспективі і дочірніх філій), що означає початок діяльності практично з нуля; купівля і розвиток місцевих банків, яка здійснюється двома шляхами: а) купується банк як «оболонка», що дає змогу іноземному банку уникати процедури реєстрації, яка необхідна при використанні інших форм входження на ринок; б) відбувається поглинання власного дочірнього банку, що вже здійснює діяльність в країні;

- уніфікація національних норм, положень, нормативних актів, системи банківського нагляду та створення єдиних правил ведення банківських операцій у відповідності до міжнародних стандартів [12].

Характерними ознаками прояву глобалізації та інтернаціоналізації у сфері фінансових відносин є створення міжнародних фінансових інституцій, входження іноземного

капіталу в національні фінансові ринки й посилення його впливу на розвиток національних фінансових систем.

Міжнародний фінансовий ринок – це глобальна система мобілізації вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам із різних країн на умовах ринкової конкуренції. Сьогодні цей ринок набув великих масштабів і перетворився у привабливе джерело залучення фінансових ресурсів для розвитку національних економік, став визначальним чинником розвитку світового господарства. Головне призначення міжнародного фінансового ринку – забезпечення доступу до фінансових ресурсів і міжнародних проектів.

Лідруючі позиції на міжнародному фінансовому ринку займають банківські системи європейських країн. Їх діяльність характеризують як загальні принципи, так і певні особливості. До загальних принципів функціонування європейських банківських систем можна віднести дворівневу побудову, розділення функцій центрального банку та всіх інших банків, контроль з боку центрального банку та інших державних органів за діяльністю банківських установ. Водночас характер і умови функціонування банківських систем кожної країни відрізняються певними особливостями, що пов'язано з різними історичними умовами та рівнем національної економіки в період їх формування. Особливості функціонування банківських систем європейських країн можна простежити на прикладі банківських систем Великобританії, Франції та Німеччини. Ці банківські системи мали найбільшу кількість банків та відділень, що становило найбільший фінансовий потенціал ЄС. Банки цих трьох країн тісно співпрацювали та були активними в процесах інтернаціоналізації і глобалізації[11].

Британська банківська система базується на багатих історичних традиціях і є однією з найбільших інноваційних систем світу. Французька банківська система є універсальною, разом з тим, найбільш національною, характеризується запровадженням процесу інновацій. Німецька банківська система була теж універсальною і однією з найбезпечніших банківських систем, з високими вимогами капіталізації, системою, де вільно впроваджувались інновації. Особливістю універсальної банківської системи були індивідуальні відносини з клієнтами:

приватними особами, фірмами. Універсальні банки, надаючи широкий спектр послуг, обслуговували клієнтів на різних стадіях фінансового життя. Для приватних осіб – це послуги з накопичення, базові послуги ведення рахунків, виплата заборгованості, вклади та депозити, консультації та інше; для юридичних – цикл послуг з розміщення коштів, консультивання, короткострокового та довгострокового фінансування, придбання інвестицій, продажу фірм, злиття та інше .

Банківська система Великобританії має добре розвинену інфраструктуру, опирається на потужний грошовий ринок, тісно пов'язана з головними фінансовими центрами світу, переважно зорієнтована на обслуговування міжнародних економічних відносин. Банк Англії є найстарішим фінансовим інститутом. Реально незалежний від уряду, формально він все ж підпорядковується Міністерству фінансів. Клієнтами Банку Англії є: комерційні банки, які проводять клірингові операції, центральні банки інших країн, котрі мають рахунки та тримають золото в Банку Англії, англійський уряд, який здійснює бюджетні платежі через рахунки, відкриті в Банку Англії [13].

Комерційні банки Великобританії поділяються на «оптові» та «роздрібні». «Роздрібні» банки обслуговують переважно громадян та малий бізнес, мають розгалужену філійну мережу та характеризуються високим ступенем концентрації та централізації банківського капіталу. Провідну роль в банківській системі Великобританії відіграють комерційні банки Barclays, National Westminster, Midland, Lloyds. Ці банки утворені шляхом злиття та поглинань, контролюють фінансові компанії за кордоном, свої розрахунки здійснюють через Лондонську клірингову палату.

«Оптові» банки проводять прийом вкладів за вищими відсотковими ставками та розміщують їх на ринку капіталів. До них відносять торгові банки, які традиційно займалися гарантуванням торговельних операцій. Вони надають фінансові послуги для структурних перебудов, беруть участь в управлінні різними фондами, надають консультації та рекомендації для зацікавлених клієнтів.

Значне місце в банківській системі Великобританії посідають іноземні банки, яких понад 400. Більшість з них

відкривають свої офіси в Лондоні для обслуговування ділових партнерів в міжнародному банківському центрі.

Банківська система Франції складається з трьох ланок: центрального банку (Банку Франції), комерційних банків та спеціалізованих кредитних установ. Для Банку Франції характерні функції, які не виконують інші центральні банки. Зокрема, Банк Франції веде рахунки приватних осіб, надає кредити приватним особам, здійснює валютно-обмінні та інші операції.

Основною складовою банківської системи Франції є комерційні банки універсального типу, яких у Франції близько 360, із них близько 160 – іноземні з 35 країн світу [11].

До спеціалізованих кредитних установ Франції відносять фінансові фірми, банки взаємного страхування, ощадні та муніципальні кредитні каси, спеціальні фінансові установи.

Однією з найрозвинутіших банківських систем Європи є **Німецька банківська система**, яка має деяку особливість – найважливіші фінансові установи є не приватними, а державними структурами. У Німеччині нараховується більше 700 ощадних кас, які об'єднані в регіональні союзи, що беруть участь у фінансуванні центральних банків федеральних земель. Останні ще називають «домашніми банками». Вони консультують своїх членів, надаючи їм допомогу з правових питань, а також виступають розрахунковими (кліринговими) центрами. Нині ощадкаси є найбільшою групою кредитно-фінансових установ Німеччини. Близько 60% всіх німців мають той чи інший рахунок в ощадкасі [11].

Зазнав змін в умовах глобалізації і банківський сектор країн Центральної та Східної Європи. Зокрема, в Польщі було прийнято ряд законів, які суттєво розширили правову базу польських банків і узгодили банківське законодавство зі стандартами ЄС. Характерним для банківського сектору Польщі стала присутність іноземного капіталу, посилення конкуренції, подальша приватизація державних банків, консолідація банківського капіталу. Більшість банків за участю іноземного капіталу, що функціонують у Польщі, належать до міжнародних груп.

Головними перетвореннями банківської системи Польщі стали: динамічний розвиток банківського сектора, посилення конкуренції, покращення якості обслуговування клієнтів. Водночас, прихід іноземного банківського капіталу приніс і певні загрози. Зокрема, іноземні банки націлені на отримання значних прибутків, не були зацікавлені у кредитуванні малого та середнього бізнесу. Прагнучи мінімізувати витрати, вони не розширювали мережу відділень. Через брак необхідних механізмів ускладненим залишався і нагляд за їх діяльністю[11].

З інституційної точки зору **міжнародний фінансовий ринок** – це сукупність кредитно-фінансових інститутів, через які відбувається рух капіталів (фінансових потоків) у сфері міжнародних економічних відносин)[3, с.216].

До таких інститутів належать: міжнародні фінансові центри; центробанки окремих країн; комерційні банки, міжнародні банки.

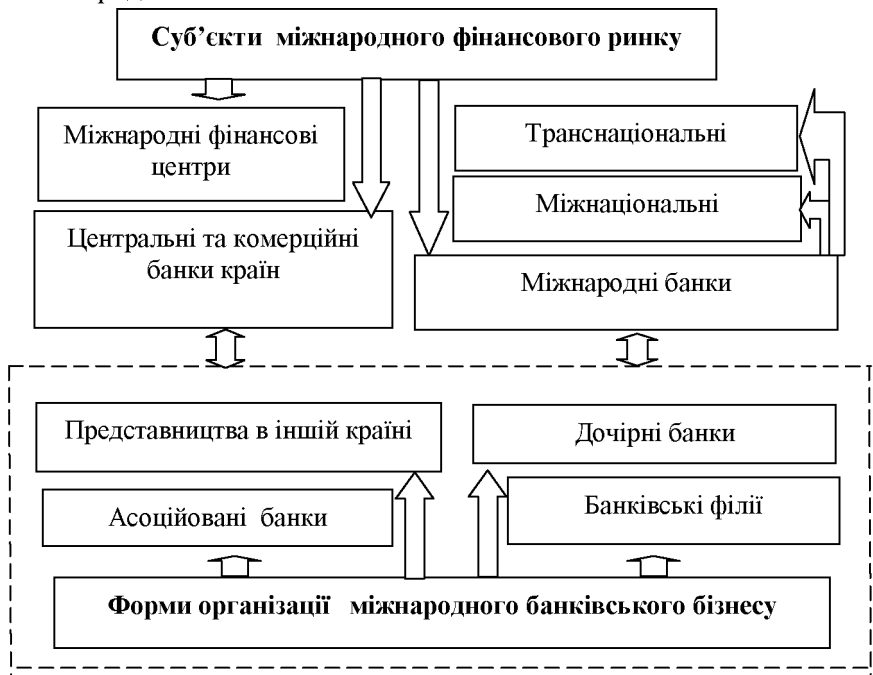

Рис. 10. Взаємозв'язок суб'єктів фінансового ринку з формами організації міжнародного банківського бізнесу

Міжнародні фінансові центри – це адміністративне місце зосередження банків і парабанків, які здійснюють широкий спектр міжнародних фінансових операцій: депозитні, кредитні, реалізують угоди з цінними паперами, валютою та золотом. Основні фінансові центри історично склалися в: Лондоні, Нью-Йорку і Токію. У Європі міжнародними фінансовими центрами виступають також Брюссель, Франкфурт-на-Майні та Цюрих. Варто зауважити, що раніше міжнародні фінансові центри створювалися, як правило, в економічно розвинених країнах. Для цього необхідно було мати розвинену фінансову інфраструктуру та стабільну національну валюту. Сьогодні для цього достатньо гнучкого ліберального фінансового законодавства та спрощеної процедури банківських операцій. Тому останнім часом з'явилися нові офшорні фінансові центри, такі як Гонконг, Сінгапур, Бахрейн, Багамські острови та інші, що пов'язано, насамперед, з економічною свободою та лібералізацією національних фінансових ринків. Ці ринки привабливі для багатьох учасників завдяки запровадженню в офшорних зонах ліберального фінансового і валютного законодавства, конфіденційності (анонімності) банківських рахунків, відсутності валютних застережень та валютного контролю.

Існує два основних типи сучасних міжнародних банків: транснаціональні і міжнаціональні.

Міжнародні банки – це банківські установи, в яких міжнародною є не тільки діяльність, але і склад капіталу та система управління. Міжнародні банки створюються, як правило, шляхом придбання частки капіталу зарубіжного банку, але відбуваються і злиття та поглинання на міжнародному рівні. Останнім часом найбільш значними були об'єднання Merita Bank (Фінляндія) та Nordbanken (Швеція), Deutsche Bank (Німеччина) та Bankers Trust (США) [3, с. 212].

Банківські системи різних держав не функціонують в ізоляції одна від одної, вони перебувають у постійній взаємозалежності, взаємовпливі, взаємодії.

У процесі глобалізації утворюються великі фінансові групи, до яких належать не лише банки, а й страхові, інвестиційні, лізингові компанії. Проникненню їх на фінансові

ринки країн Центральної та Східної Європи за останні 15 років сприяє процес лібералізації доступу.

Транснаціональні банки – це, як правило, найбільші національні банківські установи універсального типу, які мають широко розгалужену і тісно інтегровану систему зарубіжних підрозділів і активно працюють на світових фінансових ринках. Транснаціональні банки намагаються вийти за національні межі, щоб забезпечити стабільну мобілізацію капіталу за рахунок доступу до іноземних кредитних ресурсів. Нові ринки, як вже зазначалося, сприяють диверсифікації банківської діяльності і значно розширюють джерела банківського прибутку.

Провідними транснаціональними банками світу є банки Великобританії, Франції, Швейцарії, США та Японії.

Розглянемо **особливості діяльності транснаціональних банків (ТНБ)** [12]:

- ТНБ можна визначити не тільки як посередника на ринку позикових капіталів, але і як основного учасника, а часто і ініціатора міждержавного руху гігантських фінансових потоків, що акумулюються в різних сегментах світового фінансового ринку і використаних ТНБ з метою збільшення прибутку, завоювання нових сфер вкладання капіталу і домінуючих позицій на глобальному фінансовому ринку.

- Будучи монополістами на національному ринку, ТНБ контролюють операції на світовому ринку позикових капіталів, валютні та фінансові зв'язки між державами й економічні процеси у країнах.

- У процесі реалізації своїх міжнародних стратегій ТНБ спираються на мережу закордонних підрозділів, які часто не є філіями, тобто структурними підрозділами материнського банку, а являють собою юридично відокремлені підрозділи, як правило, у формі дочірніх банків, що володіють певною самостійністю у прийнятті рішень.

- ТНБ спираються на ринкове регулювання і систему корпоративного самоконтролю, дистантуючись від держави. І тільки у виняткових випадках, насамперед в умовах фінансової нестабільності та кризових явищ на національних ринках і в глобальному масштабі, ТНБ вдаються до державної підтримки з метою збереження бізнесу і підтримки фінансової стійкості.

- Створення закордонних відділень ТНБ в офшорних зонах з метою мінімізації оподаткування та угод, заборонених законом.

- Входження ТНБ у міжнародні консорціуми, тобто об'єднання банків що представляють різні країни для випуску і розміщення великих позик транснаціональних корпорацій (ТНК), урядів, міждержавних організацій та міжнародних кредитно-фінансових інститутів (МБРР і Європейського Союзу). До числа специфічних напрямків діяльності банківського консорціуму можна віднести організацію міжнародних банківських синдикатів для надання більш великих або більш довгострокових кредитів, ніж готові профінансувати його банки-засновники, розміщення емісій корпоративних цінних паперів на міжнародних ринках, операції на ринку євровалют, організацію злиттів і поглинань міжнародних компаній. Деякі банківські консорціуми працюють в даний час як міжнародні інвестиційні банки, виконуючи проектне фінансування і надаючи послуги з консультування ТНК.

- Основною клієнтурою ТНБ на міжнародному ринку позикових капіталів є транснаціональні корпорації, іноземні уряди та міжнародні організації. Основна частка банківських позик припадає на позичальників з країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Найбільші з них – корпорації США і Великобританії, що визначило валютну структуру позик: 76% їх обсягу - в доларах США, 9% - в англійських фунтах стерлінгів, 6% - в японській ієні.

ТНБ забезпечують банківськими послугами своїх клієнтів по всьому світу. Виходячи з критерію диференціації банківських продуктів і послуг, структури операцій, можна виділити чотири види міжнародних продуктових стратегій, які реалізують ТНБ:

1. Універсальна банківська діяльність, коли ТНБ у країні присутності розвиває всі основні напрями фінансового бізнесу;

2. Багатопрофільна банківська діяльність, що передбачає здійснення на зарубіжному ринку тільки декількох видів бізнесу, наприклад, роздрібного та корпоративного, або корпоративного та інвестиційно-банківського;

3. Спеціалізований банкінг, коли підрозділи ТНБ у приймаючій країні займаються переважно якимось одним видом

бізнесу, найчастіше обслуговуванням корпорацій, або інвестиційно-банківськими операціями;

4. Представницька діяльність, що не припускає присутності ТНБ в країні знаходження бізнесу на постійній основі[12].

Важливий процес, який відбувається сьогодні у банківському секторі світової фінансової системи, – це злиття банків.

У банківській діяльності все більшу роль відіграють **міжбанківські об'єднання**. Вони утворюються з метою координації дій, підвищення ефективності операцій та захисту професійних інтересів учасників, розробки етичних норм і правил взаємовідносин між банківськими установами, банками і клієнтами[3, с.206].

Умовно міжбанківські об'єднання можна класифікувати за наступними критеріями [3, с.206]:

а) залежно від складу учасників – на суто банківські й об'єднання змішаного типу;

б) залежно від цілей – об'єднання комерційного типу і некомерційного, тобто з метою надання послуг своїм членам;

в) залежно від строків діяльності – на безстрокові об'єднання і створені на певний термін;

г) залежно від рівня залежності й підпорядкування складових структур – асоціативні добровільні об'єднання і корпоративні, що засновані на власності та системі участі в капіталі об'єднання.

Міжбанківські об'єднання типу **консорціум** утворюють тимчасові банківські об'єднання, що виникли на договірній основі для спільної реалізації кредитних, гарантійних та інших банківських операцій і послуг. Як правило, консорціум формується на базі найбільшого з юридично самостійних учасників банку (голови консорціуму), який діє від імені та в інтересах усіх учасників.

Консорціумна форма міжбанківських об'єднань дозволяє нарощувати обсяги операцій, концентрувати кредитні ресурси у найприбутковіших операціях, розподіляти ризики між усіма учасниками, що суттєво обмежує можливі втрати кожного з учасників. Консорціумні об'єднання часто називають **банківськими синдикатами**.

Міжбанківські концерни корпоративного типу представлені монопольними об'єднаннями акціонерних банків, в яких великий банк виступає головним акціонером і володіє контрольними пакетами акцій інших юридично самостійних банків та встановлює свій фінансовий контроль над їх діяльністю як дочірніх товариств. У складі банківських концернів крім банків можуть діяти незалежні акціонерні товариства, але об'єднані єдиним керівництвом контролюючого акціонерного товариства, якому належать контрольні пакети акцій усіх інших учасників концерну.

Банківські холдинги утворюються як об'єднання змішаного типу з числа банків і позабанківських установ. Охоплюючи значні території й обсяги банківських операцій, банківські холдинги координують і контролюють діяльність усіх учасників холдингу, щоб максимізувати прибуток.

Серед них розрізняють банківські холдингові групи та фінансово-холдингові групи. До складу банківської корпорації чи банківської холдингової групи можуть входити тільки банки, а до складу фінансової холдингової групи – й інші установи, у тому числі ті, що надають фінансові послуги.

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» [8] вітчизняні банківські установи мають право створювати дві групи об'єднань:

банківські групи;

банківські спілки та асоціації.

Розгорнуте поняття «банківської групи» наведено в Законі України «Про банки і банківську діяльність», згідно з яким - **банківська група** – це група юридичних осіб, які мають спільного контролера, що складається з материнського банку, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або що складається з материнського банку, який є контролером, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або які мають спільного контролера, що складається з двох або більше українських

фінансових установ та/або компаній, для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, їх українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною, або що складається з небанківської фінансової установи або компанії, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, яка є контролером, її однієї або декількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною [8] .

Відповідно до ст.13 Закону України «Про банки і банківську діяльність» з метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації. Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку. Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків - членів асоціації (спілки).

Запитання для самоконтролю знань

Дайте характеристику етапам інтернаціоналізації банківського капіталу.

Порівняйте еволюційний розвиток та суть інтернаціоналізації банківської діяльності та фінансової глобалізації. Наведіть спільні та відмінні риси. Чому глобалізацію не варто вважати черговим етапом розвитку інтернаціоналізації світової економіки?

Охарактеризуйте основні форми фінансової глобалізації. Які чинники спричинили глобалізацію банківської діяльності?

Якими для вітчизняної банківської системи стали наслідки впливу глобалізації та міжнародної фінансової інтеграції? Обґрунтуйте відповідь.

Окресліть характерні особливості глобалізованої банківської діяльності.

Охарактеризуйте зміни, які відбулись із банківськими системами розвинених країн в процесі глобалізації.

Дайте характеристику інститутам фінансового ринку.

В чому полягає принципова різниця діяльності міжнародних банків, міжбанківських об'єднань та транснаціональних банків?

Практичне завдання №1

За даними таблиці 10.2:

1) розрахуйте абсолютне відхилення показників по регіонам/країнам у порівнянні з попереднім періодом;

2) проаналізуйте прогнозну тенденцію щодо кількості найбільших банків за регіонами/країнами;

3) зробіть висновки стосовно причин виявлених тенденцій.

Таблиця 10.2

Кількість найбільших банків світу (за показником капіталу)
у розрізі регіонів у 1990-2030 рр. [14]

Регіон/ країна	Роки				
	1990р	2000р	2010р	2020р (прогноз)	2030р (прогноз)
Захід	778	703	588	500	475
Європа	444	388	319	285	270
США	222	199	169	140	135
Японія	112	116	100	75	70
Близький схід	58	77	90	90	95
Латинська Америка	40	50	44	40	45
Азія	104	150	221	300	320
Інші країни світу	20	20	57	70	65
БРІКС*	33	43	146	190	215

* БРІКС - Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР.

Практичне завдання №2

За даними таблиці 10.3:

- 1) розрахуйте за роками частку банків з іноземним капіталом в загальній кількості банків;
- 2) розрахуйте за роками частку банків зі 100% іноземним капіталом в загальній кількості банків;
- 3) проаналізуйте тенденцію щодо отриманих результатів розрахунків;
- 4) зробіть висновки стосовно причин виявлених тенденцій.

Таблиця 10.3

Кількість банків України за 2005-11 місяців 2016рр.[9]

	Кількість діючих банків, які мають ліцензію НБУ				
	Всього	з них з інозем. Капіталом	частка банків з інозем. Капіталом, %	у т.ч. зі 100% інозем. Капіталом	частка банків зі 100% інозем. Капіталом
01.01.1996р	229	14		2	
01.01.1997р	227	22		6	
01.01.1998р	214	28		9	
01.01.1999р	203	30		8	
01.01.2000р	195	31		7	
01.01.2001р	152	28		6	
01.01.2002р	157	20		7	
01.01.2003р	158	19		7	
01.01.2004р	158	19		7	
01.01.2005р	160	19		7	
01.01.2006р	165	23		9	
01.01.2007р	170	35		13	
01.01.2008р	175	47		17	
01.01.2009р	184	53		17	
01.01.2010р	182	51		18	
01.01.2011р	176	55		20	
01.01.2012р	176	53		22	
01.01.2013р	176	53		22	
01.01.2014р	180	49		19	
01.01.2015р	163	51		19	
01.01.2016р	117	41		17	
01.12.2016р	98	39		17	

Рекомендована література

Основна

- Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)
- Амеліна І В. Міжнародні економічні відносини [текст] : навч. посіб. / Амеліна І. В., Попова Т. Л., Владимиров С. В. - К. : «Центр учбової літератури», 2013. - 256 с.

Додаткова

- Філонова І.Б. Передумови виникнення, суть та значення глобалізаційних тенденцій у банківській діяльності. - [Електронний ресурс].- Джерело доступу: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/77114.doc.htm7
- Калініченко Л.Л. Глобалізація банківської діяльності і її вплив на банківську систему України/ Л.Л.Калініченко // Вісник економіки транспорту і промисловості.-2013.-№43.-С. 77-81
- Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

Для поглибленого вивчення

- Кузнєцова Л.В. Вплив глобалізації на розвиток банківської діяльності. Кол. монографія. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2011. – 520 с.
- Іноземні банки в Україні: вплив та регулювання: Монографія. / Р. В. Корнилюк, І. Б. Івасів, О. М. Діба. — К.: КНЕУ, 2012. — 234 с.
- Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію / Джордж Сорос. — К. : Основа, 2002. — 173 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Розділ 1

1. Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)
2. Банківські операції. Навчальний посібник / К.Ф.Ковальчук, І.В. Вишнякова, Л.М.Савчук, І.Г.Сокиринська. - Дніпропетровськ: ІМА-прес. - 2010.- 234 с.
3. Євразійські перспективи розвитку банківських систем [Текст] : монографія / за заг. ред. О. Костюка, М. Лін, Г. Омета. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 157 с.
4. Гроші та кредит. Практикум : навчальний посібник / Ірина Михайлівна Михайловська, Катерина Леонідівна Ларіонова. – Львів : Новий Світ-2000, 2008. – 310 с. : іл.
5. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: Монографія / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: «Вектор», 2012. – 462 с.
6. Чамро Ю.О. Еволюція розвитку центральних банків та їх історичні типи / Ю.О.Чамро // Вісник Університету банківської справи Національного банку України 2011 № 3 (12).-с.231-236
7. Козюк В. В. Трансформація центральних банків в умовах глобалізації: макроекономічні та інституційні проблеми: Монографія. – Тернопіль: Вид-во «Астон», 2005. – 320 с.
8. Кириченко О.А. Банківський менеджмент: навч. посібник/ О.А.Кириченко, І.В.Гіленко, С.Роголь, С.В.Сиротян, О.Немой.- К.6 – Знання-Прес, 2002.-438с.
9. Аборчі О.В. Аналіз еволюції та сучасного стану банківської системи України/ О.В. Аборчі // Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О.І. Амоша (голов. ред.), І.П. Булеєв (відп. ред.) та ін. – Донецьк, 2013.-с.193-209
10. Стратегія розвитку банківської системи 2016-2020: «Синергія розвитку банків та індустріалізації економіки» - [Електронний ресурс]: Джерело доступу: http://kneu.edu.ua/userfiles/Credit_Economics_Department/afedra+bankspravi/proekt_strategi.pdf
11. Костюченко О.А. Банківське право: Навч. посібник. — К.: ХНЕУ, 1999. — 168 с.
12. Діяльність банків у забезпечення сталого розвитку фінансового ринку України: монографія / За ред. В.В. Коваленко. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2014. – 358с.
13. Банківська система України [Текст] : монографія/ В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.

14. Котковський В.С. До 25 річниці створення банківської системи України.- Джерело доступу: <http://www.kneu.dp.ua/do-25-richnitsi-stvorenniya-bankivskoyi-sistemi-ukrayini/>- напис з екрану
15. Основні показники діяльності банків України.[Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

Розділ 2

1. Банківська система України [Текст] : монографія/ В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. - [Електронний ресурс]/Документ 2121-14, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
3. Мордань Є.Ю. Роль та значення банківської системи на сучасному етапі/ Є.Ю.Мордань // Сталий розвиток економіки.-2012.-№4.-с.339-344
4. Банківська система: навчально-методичний посібник для самостійної та індивідуальної роботи студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання /Андрєєва О.В. – К.: ДЕТУТ, 2015. - 183 с.
5. Благун І.І. Механізм формування стратегій управління банківською системою України: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.08 / Благун Іван Іванович. – Івано-Франківськ, 2015. – 222 с.
6. Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)
7. Колісник М.Б. Сутність та структурна побудова банківської системи України/ М.Б.Колісник// Науковий вісник ЛНТУ.-2010.-Вип.20.1.-с.220-226.
8. Мазур І.М., Гречаник Т.Л. Гроші і кредит: навч. посібник / (): за ред. І. М. Мазур. – Івано-Франківськ, 2011. – 321с.
9. Бабаєв С.С. Международные финансовые центры и их роль в развитии мировой экономики. Аналитический обзор.-М.: Финансовый университет при Правительстве РФ.-2012.-с.444
10. Буряк О. Банківська система Німеччини та особливості державного регулювання банківської кризи 2008-2010рр./ О.Буряк// Науковий вісник.-2015.- Вип.15.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// goo.gl/jYZC1H](http://goo.gl/jYZC1H).
11. Шамова І. В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: Навч. посібник. - К.: ХНЕУ, 2001. - 195 с.

12. Лаптев С.М. Банківська діяльність (вітчизняний та зарубіжний досвід) : навч. посібн. / С.М. Лаптев, М.П. Денисенко, В.Г. Кабанов, О.С. Любунь. – К. : Вид-во «Професіонал», 2004.– 320 с.
13. Мельник П. В. Банківські системи зарубіжних країн : [підручник] / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, О. Д. Гордей. – Київ : Алерта, 2010. – 586 с.
14. Ісютін С.А. Тенденції розвитку банківських систем різних країн в умовах глобалізаційних процесів / С. Ісютін // Проблемы и перспективы сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. – Сборник научных трудов. - Севастополь - Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецке, 2009. – С. 250-254
15. Розвиток банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку / За ред. В.В. Коваленко. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2012.-765с.
16. Бус О.Б. Особливості організації банківського нагляду, контролю та регулювання в зарубіжних країнах/ О.Б. Бус //Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.2 – С. 163- 172.
17. Гетманцев Д.О. Банківське право України: навч. посіб. / Д.О.Гетманцев, Н.Г.Шукліна.-К.: Центр учбової літератури, 2007.-344с.
18. Комплексна програма розвитку Фінансового ринку України.- [Електронний ресурс].- Джерело доступу: <http://afinance.com.ua/assets/images/attachments/2015/Complex%20program%20finance.pdf>

Розділ 3

1. Ходакевич С. І. Банківська інфраструктура України на сучасному етапі / С. І. Ходакевич // Вчені записки : зб. наук. пр. / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана» ; [редкол.: А. Ф. Павленко (відп. ред.) та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2013. – Вип. 15. – С. 134–141.
2. Діяльність банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації: монографія/[Л.В. Кузнецова, Я.С.Андреєва, Л.В. Жердецька та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.В. Кузнецової. – Одеса. : ОНЕУ, 2015. -292с
3. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI.- [Електронний ресурс]/ Документ 1560-12, редакція 06.12.2014р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/4452-17>
4. Кашпрук Ю.А. Банківська інфраструктура: суть, функції та особливості розвитку/ Ю.А. Кашпрук// Науковий вісник НЛТУ.- 2010.- Вип.20.4.- С.210-215.

5. Розвиток банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку / За ред. В.В. Коваленко. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2012. – 765с.
6. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. - [Електронний ресурс]/Документ 2121-14, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
7. Вовчак О.Д. Кредит і банківська справа : підручник / О.Д. Вовчак, Н.М. Руцишин, Т.Я. Андрейків. – К., 2008. – 564 с.
8. Сідак В.М. Правові засади створення та діяльності центральних банків у країнах Європи: порівняльний аналіз/ М.В.Сідак // Науковий вісник Чернівецького університету: 2010.-Випуск 538. Правознавство.-С.73-78
9. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999р. № 679-XIV.- [Електронний ресурс] /Документ 679-14, редакція 01.05.2016, доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
10. Центральний банк і грошово-кредитна політика.Підруч. / А.В. Сілакова, Г.І. Лановська, Н.І. Клиماش, [та ін.] за заг. ред. Т.А. Говорушко.– Львів «Магнолія 2006», 2015. – 224 с.
11. Структура Національного банку України станом на 23.09.2016р. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43399> – напис з екрану
12. Банківські операції [Текст] : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України» ; [уклад. С. В. Башлай]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – 142 с.
13. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. – 504 с. – (Інституційні засади розвитку банківської системи України)
14. Банківські операції: навчальний посібник/ Л.М. Рябініна, Н.Ю.Няньчук, Л.І.Ухлічева/ за заг.ред. Рябініної Л.М. -Одеса: ОДЕУ, 2011.-536с.
15. Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В.– Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 300с.
16. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2013. — 578 с.
17. Додаток до рішення Комітету з питань нагляду та регулювання діяльності банків, нагляду (оверсайту) платіжних систем від 31

- грудня 2015 року № 657 (зі змінами).: Джерело доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=26117625>
18. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина ; Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 138 с.
 19. О.Хаб'юк. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: Монографія. – Івано-Франківськ: ОППО; Снятин: ПрутПринт, 2008. – 260с.,
 20. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV.- [Електронний ресурс]/ Документ 435-15, редакція 02.11.2016р.; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
 21. Господарський кодекс України. - Кодекс від 16.01.2003р. №436-IV.[Електронний ресурс]/ Документ 436-15, редакція від 01.08.2016; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
 22. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008р. №514-VI. -[Електронний ресурс] / Документ 514-17, редакція 19.10.2016р. доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514-17>
 23. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003р. № 755-IV.- [Електронний ресурс] /Документ 755-15, редакція 02.11..2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15/paran3#n3>
 24. Протокол про Статут Європейської системи центральних банків та Європейського Центрального банку: міжнародний документ від 25.03.01957р. [Електронний ресурс] /Документ 994_681, поточна редакція 01.01.2005р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_681

Розділ 4

1. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999р. № 679-XIV.- [Електронний ресурс] /Документ 679-14, редакція 01.05.2016, доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
2. Центральний банк і грошово-кредитна політика.Підруч. / А.В. Сілакова, Г.І. Лановська, Н.І. Климаш, [та ін.] за заг. ред. Т.А. Говорущко. – Львів «Магнолія 2006», 2015. – 224 с.

3. Лановий В.В. Діяльність центрального банку на відкритому ринку як інструмент грошово-кредитної політики: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.08 / Лановий Володимир Володимирович. – Суми, 2016.-241с.
4. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова, затверджена Правлінням Національного банку України від 28.07.2016р. № 360.- [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/PB16111.html
5. УНІАН: НБУ має намір впровадити технологію банківських послуг через BankID в 2018 році.: [Електронне джерело] – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/1612647-nbu-mae-namir-vprovaditi-tehnologiyu-bankivskih-poslug-cherез-bankid-v-2018-rotsi.html>
6. Національний банк переходить на новий формат договорів про надання послуг через приєднання до Публічної пропозиції. Прес-реліз: [Електронне джерело] – Режим доступу: <https://goo.gl/ztfVNH> - напис з екрану
7. Банківська система України [Текст] : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
8. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03.2000р. № 1602-III.- [Електронний ресурс]/ Документ 1602-14, редакція 02.12.2012р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>
9. Про основи процентної політики Національного банку України. : Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 21 квітня 2016р. №277.- [Електронний ресурс] / Документ v0277500-16, редакція 21.04.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16>
10. Сомик А.В. Удосконалення резервних вимог як інструменту грошово-кредитної політики Національного банку України/ А.В.Сомик//Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток».-2014.-№10.- Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=764>
11. Про порядок формування та зберігання обов'язкових резервів банками України та філіями іноземних банків в Україні: Положення, затверджене Постановою Правління НБУ від 11.12.2014р. № 806.- [Електронний ресурс] / документ v0806500-14, редакція від 03.07.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. –Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0806500-14>

12. Коваленко. В. В. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч. посіб. / В. В. Коваленко / УАБС НБУ. – К. : Знання України, 2006. – 332 с.
13. Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17.09.2015р. №615. - [Електронний ресурс] / Документ v0615500-15, редакція 05.09.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15>
14. Суторміна А.М. Валютне регулювання у забезпеченні економічного розвитку України. : Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.08 / Суторміна Альона Миколаївна.- Київ, 2015.- 225с.
15. Національний банк України. Консолідована звітність за рік, що закінчився 31 грудня 2015року.- Джерело доступу: <http://www.slideshare.net/tsnua/2015-61497135>
16. Національний банк України. Консолідована звітність за рік, що закінчився 31 грудня 2014року. - Джерело доступу: <https://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764>

Розділ 5

1. Банківське регулювання і нагляд: методологія та практика: монографія / За ред. В.В. Коваленко. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2013.-492с.
2. Організаційна побудова системи банківського регулювання та нагляду. [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://banking.uabs.sumdu.edu.ua/images/department/banking/discip/banknad/Tema2.pdf>- написа з екрану];
3. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: Монографія. – Івано-Франківськ: ОПППО; Снятин: ПрутПринт, 2008. – 260с.
4. Вовчак О.Д. Кредит і банківська справа: підручник / О.Д. Вовчак, Н.М. Рушишин, Т.Я. Андрейків. – К.: Знання, 2008. – 564 с.
5. Мордань Є. Ю. Організація механізму регулювання банківської системи / Є. Ю. Мордань [Електронний ресурс] // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – № 2 (10). – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/jpdf/eui_2013_2_53.pdf. – Назва з екрану
6. Мордань Є.Ю. Трактуння сутності поняття «регулювання банківської системи» з урахуванням сучасних тенденцій наукової методології / Є.Ю.Мордань // Інвестиції: практика та досвід.- 2014.-№8.-с.83-86.

7. Швед В.В. Банківське регулювання та нагляд: сутність та значення/ В.В.Швед //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки.-2015.-Випуск 11. Частина 5.-с.124-127
8. Тридід О.М. Складові формування загальної концепції регулювання вітчизняної банківської системи/ О.М.Тридід, Н.П.Погореленко, М.І.Гойхман // Вісник Університету банківської справи Національного банку України.- 2014. -№2(20).-с.127-131
9. Лобозинська С. Функції державного регулювання банківської системи/ С.Лобозинська // Формування ринкової економіки в Україні. - 2009. - Вип.19. - с.365-368
10. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003р. № 1160-IV.- [Електронний ресурс] /Документ 1160-15, редакція 11.07.2014р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>
11. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999р. № 679-XIV.- [Електронний ресурс] /Документ 679-14, редакція 01.05.2016, доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
12. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. - [Електронний ресурс]/Документ 2121-14, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
13. Колесник О. О., Журавльова Т. О. Проблеми банківського регулювання та нагляду в контексті нових вимог Базельської конвенції / Вісник Дніпропетровського університету. – 2012, том 2, № 10/1. – с. 90-95
14. Соловаров А.В. Деякі аспекти банківського нагляду як інструменту впливу центрального банку/ А.В.Соловаров// Молодий вчений.- 2015.-№1(16).-с.74-78
15. Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с.
16. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: Монографія / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблоска. – Тернопіль: «Вектор», 2012. – 462 с.
17. Положення про Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків : затверджено постановою Правління Національного банку України від 09.11.1998р. № 470.- [Електронний ресурс]/ Документ v0470500-98, редакція 13.05.1999р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0470500-98>

18. Васюренко О.В. Банківський нагляд: підручник / О.В. Васюренко, О.М. Сидоренко. – К.: Знання, 2011. – 502 с.
19. Про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України : Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 20.03.1998 р. № 114.- [Електронний ресурс] / Документ v0311500-16, редакція 10.05.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0548500-98>
20. Заруцька О. П. Банківський нагляд з використанням структурно-функціонального аналізу: теорія, світовий і вітчизняний досвід [Текст] : монографія / О. П. Заруцька. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. – 379 с.

Розділ 6

1. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003р. № 755-IV. [Електронний ресурс] /Документ 755-15, редакція 02.11..2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/755-15/paran3#n3>
2. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. - [Електронний ресурс]/Документ 2121-14, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
3. Про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів : Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 08.09.2011р. № 306;. - [Електронний ресурс] / Документ z1203-11, редакція 21.10.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1203-11/page>.
4. Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 21.10.2008р. № 639-VI.- [Електронний ресурс] / Документ 639-17, редакція 14.04.2012р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/639-17>
5. Банківська система: навчально-методичний посібник для самостійної та індивідуальної роботи студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання /Андрєєва О.В. – К.: ДЕТУТ, 2015. - 183 с.

6. Прасолова С.П. Банківські операції [текст]: навч.посіб. та практ. /С.П.Прасолова, О.С.Вовченко – К.: «Центр учбової літератури», 2013.-568с.
7. Раєвський К. Є., Конопатська Л. В., Домрачев В. М. Банківський нагляд: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2003. — 174 с.
8. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001р. № 2664-III. [Електронний ресурс]/ Документ 2664-14, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/para:n84#n84>
9. Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 15.08.2011р. № 281. [Електронний ресурс] / Документ z1054-11, редакція 07.09.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1054-11>
10. Про організацію операційної діяльності в банках України: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 18.06.2003р. № 254. [Електронний ресурс] / Документ z0559-03, редакція 15.06.2016, доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0559-03>
11. Банківські операції [Текст]. Навчальний посібник / К.Ф.Ковальчук, І.В. Вишнякова, Л.М.Савчук, І.Г.Сокиринська. — Дніпропетровськ.-ІМА-прес.-2010.-234с.
12. Меда Н.С. Поняття банківського товару і його зв'язок з категоріями «банківський продукт», «банківська послуга» та «банківська операція»/ Н.С.Меда // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України.-Збірник наукових праць. 2014.- Випуск 38.-с.196-204
13. Банковское дело : учебник / О. И. Лаврушин, Н. И. Валенцева [и др.]; под ред. О. И. Лаврушина. — 10-е изд., перераб. и доп. — М. : КНОРУС, 2013. — 800 с.
14. Масленченков Ю.С. Финансовый менеджмент в коммерческом банке: Кн. 3: Технология финансового менеджмента клиента; М. «Перспектива».-1997.- 221с.
15. Сутність банківських операцій та їх види. [Електронний ресурс].- Джерело доступу: <http://banking.uabs.sumdu.edu.ua/images/department/banking/discip/BankivskiOperacii/btp/tl1.pdf>- напис з екрану
16. Господарський кодекс України : Кодекс від 16.01.2003р. №436-IV. - [Електронний ресурс]/ Документ 436-15, редакція 26.11.2016р.,

доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/436-15>

17. Контрольні завдання з навчальної дисципліни «Банківська система» для студентів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит» спеціалізації «Банківська справа» всіх форм навчання / укл. Холодна Ю. Є., Рац О. М. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 32 с.

Розділ 7

1. Катранжи Л.Л. Фінансовий механізм формування банківського капіталу: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.08 / Катранжи Леонід Леонідович. – Красноармійськ, 2015. – 341 с.
2. Паньків Х.П. Фінансовий механізм капіталізації банків в Україні: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.08 / Паньків Христина Петрівна. – Львів, 2015.– 278 с.
3. Землячов С.В. Класифікація ресурсів комерційних банків на сучасному етапі розвитку банківської системи/ С.В.Землячов// Фінанси, облік, банки. Випуск №1 (17).-2011.-с.151-160
4. Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В.– Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 300с.
5. Банківські операції: навчальний посібник/ Л.М. Рябініна, Н.Ю. Няньчук, Л.І. Ухлічева/ за заг.ред. Рябініної Л.М.- Одеса: ОДЕУ, 2011.-536с
6. Сердюк Л.В. Роль заощаджень у формуванні банківських ресурсів та проблеми формування ресурсної бази банків України / Л.В.Сердюк, А.В.Воротнікова// «Молодий вчений».-2015.- №1(16).-с.65-68
7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. - [Електронний ресурс]/Документ 2121-14, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
8. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: Постанова, затверджена правлінням Національного банку України від 07.04. 2016р. № 242.-[Електронний ресурс]/ Документ v0242500-16, доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – /Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0242500-16>
9. Гібридний капітал банку: світовий досвід, перспективи впровадження в Україні: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 13 / В.І. Міщенко, В.В. Крилова, В.В. Салгинський, О.Г. Приходько. – К.: НБУ: Центр наукових досліджень, 2009. – 180 с.

10. Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 192 с.
11. Савлук С. М. Власний капітал комерційного банку : монографія / С. М. Савлук. – К. : КНЕУ, 2012. – 459 с.
12. Панасенко Г.О. Депозитна політика банків та інструментарій її реалізації: Автореф. дис...канд.екон. наук.: 08.00.08- Гроші, фінанси і кредит/ Ганна Олександрівна Панасенко.-Донецьк: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2008.-20с.
13. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами: затверджене постановою Правління Національного банку України від 03.12.2003р. № 516. - [Електронний ресурс] / Документ z1256-03, редакція 23.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03>
14. Фінансовий менеджмент у банках. Навчальний посібник для студентів V курсу всіх форм навчання спеціальності «Банківська справа» /Укл. Н.В.Тарасевич. - Одеса: ОДЕУ, ротапринт, 2008 р. –182с.
15. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006р. № 3480-IV.- [Електронний ресурс]/ Документ 3480-15, редакція 01.05.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>
16. Визволенко В.О. Система управління депозитними операціями банку/ В.О.Визволенко // Молодий вчений.-№1 (28). Частина 1.-січень 2016.- с.30-34
17. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368. -[Електрон. ресурс]/ Документ z0841-01; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Редакція 04.06.2016р.– Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>
18. Клименко В. В. Фінансовий ринок [текст] : навч. посіб. / за ред. Павлова В. І. [В. В. Клименко, Л. М. Акімова, Л. М. Докієнко] – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 358 с.
19. Основні показники діяльності банків України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
20. Капіталізація банків: методи оцінювання та напрямки підвищення[Текст] : монографія/ В.В.Коваленко, К.Ф.Черкашина.- Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010.-153с.

Розділ 8

1. Основні показники діяльності банків України в 2016р. [Електронний ресурс]. - Джерело доступу: bank.gov.ua/
2. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. – 504 с. – (Інституційні засади розвитку банківської системи України),
3. Банківські операції: навчальний посібник/ Л.М. Рябініна, Н.Ю.Няньчук, Л.І.Ухлічева/ за заг.ред. Рябініної Л.М.-Одеса: ОДЕУ, 2011.-536с.
4. Фінансовий менеджмент у банку: Підручник / Л.О. Примостка. – 3-ге вид., доп. і перероб.-К.: КНЕУ, 2012. – 338 с.
5. Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./ Демчук Н.І., Мазур І.М., Вишнякова І.В.– Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 300с.
6. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 р. № 368. -[Електрон. ресурс]/ Документ z0841-01; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Редакція 04.06.2016р.–Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>
7. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках : постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 № 361.- [Електронний ресурс]/ Документ v0361500-04, редакція 21.06.2012р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04>
8. Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник./за ред. І.Г.Сокиринської, Т.О.Журавльової – Дніпропетровськ: Пороги, 2016. - 192 с.
9. Управління ризиками банків [Текст] : монографія у 2 томах. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Васильєвої. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – 283 с..
10. Вовчак О.Д., Руцишин Н.М. Кредит і банківська справа. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни: Львів. – Видавництво Львівської комерційної академії, 2008р. – 324 с.
11. Положення про визначення банками України кредитного ризику за активними банківськими операціями: затверджене постановою Правління Національного банку України 30.06.2016р. № 351.-

- [Електронний ресурс].- Режим доступу:
http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/PB16098.html
12. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. - [Електронний ресурс] /Документ 2121-14, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
 13. Господарський кодекс України : Кодекс від 16.01.2003р. №436-IV. -[Електронний ресурс]/ Документ 436-15, редакція 26.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/436-15>
 14. Сирота А.І. Поняття «банківська операція» та «кредитна операція банку»/ А.І.Сирота // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. - Випуск 4, том.2.-2014. - с.127-130
 15. Бондаренко Н.М. Сутність та класифікація кредитних операцій/ Н.М.Бондаренко, К.В.Шевченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки.-Випуск 17. Частина 2.-2016.-с.110-113
 16. Васюренко, О. В. Банківські операції : [навчальний посібник] / О.В.Васюренко.- К., 2008.-318с.
 17. Банківські операції [текст]: навч. посіб. та практ. – С.П.Прасолова, О.С.Вовченко.-К.: «Центр учбової літератури», 2013.- 568с.
 18. Заславська О.І. Сучасний стан, проблеми та перспективи інвестиційної діяльності комерційних банків України/ О.І.Заславська, Г.С.Коваль// Молодий вчений.-2015.-№10 (25). Частина 2.-с.12-16
 19. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами та фінансовими інвестиціями в банках України: затверджена постановою Правління Національного банку України від 22.06.2015р. № 400. -[Електрон. ресурс]/ Документ v0400500-15, редакція 02.012.2015р.; доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0400500-15>
 20. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991р. №1560-XI.- [Електронний ресурс]/ Документ 1560-12, редакція 06.12.2014р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
 21. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006р. № 3480-IV.- [Електронний ресурс]/ Документ 3480-15, редакція 01.05.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>
 22. Про депозитарну систему України. : Закон України від 06.07.2012р. № 5178-VI.- [Електронний ресурс] / Документ 4452-17, редакція

- 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України .-
Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5178-17>
23. Болдова А. А. Інвестиційна діяльність банків України / Г. Романова // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – № 1, 2013 – с. 6-13
 24. Грицай Т.Л. Інвестиційне кредитування, його сутність та значення в суспільних формах господарювання // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – №14. – С. 7-10
 25. Руда О.Л. Банківське кредитування як один з видів забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку агроформувань / О.Л.Руда // Фінансовий простір.-2014.- № 3 (15).- с. 191-195
 26. Фінансова складова процесу управління інвестиціями: [Електронний ресурс]. - Джерело доступу: <http://www.finalearn.com/lifers-1362-2.html> - напис з екрану
 27. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. для студ. ВНЗ / Є. М. Сич, В. П. Ільчук, Н. І. Гавриленко ; Чернігівський держ. технологіч. ун-т . – Київ : Центр учбової літ. (ЦУЛ), 2012 . – 427 с.
 28. Вовк В.Я. Кредитування і контроль: навч. посібник/ В.Я.Вовк, О.В.Хмеленко.- К.: Знання, 2008.- 463 с.
 29. Перезке М. Б. Ринок банківського інвестиційного кредитування в Україні/ Перезке Микола Борисович. Автореф.дисс. канд.екон.наук. Спеціальність 08.00.00-Гроші, фінанси і кредит.-ДВНЗ «УАБС НБУ».- Суми, 2014.-22с.

Розділ 9

1. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991р. № 959-ХІІ. - [Електронний ресурс] /Документ 959-12, редакція 03.01.2017р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/959-12>
2. Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою: затверджене постановою Правління Національного банку України 10.08.2005р. № 281.- [Електронний ресурс]/Документ z0950-05, редакція 23.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0950-05>
3. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні: затверджена постановою Правління Національного банку України 16.08.2006р. № 320.- [Електронний ресурс] /Документ z1035-06, редакція 05.01.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1035-06>
4. Уніфіковані правила по інкасо: міжнародний документ від 01.01.1979р. № 322: [Електронний ресурс/] Документ 988_002, чинний; редакція 01.01.1996р., доступний з офіційного сайту

- Верховної ради України. – Режим доступу - http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/988_002
5. Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів: міжнародний документ від 01.01.1994р. № 500:[Електронний ресурс]/ Документ 988_003, чинний; редакція 01.01.1995р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу - http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/988_003
 6. Банківська система: навчально-методичний посібник для самостійної та індивідуальної роботи студентів економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання /Андрєєва О.В. – К.: ДЕТУТ, 2015. - 183 с.
 7. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23.09.1994р. № 185/94-ВР. - [Електронний ресурс]/Документ 185/94-ВР редакція 03.01.2017р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/185/94-ВР>
 8. Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках: постанова Правління Національного банку України, затверджена 03.03.2016р. № 140: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=28222435>
 9. Пермінова С.О. Факторинг і форфейтинг: основні форми зовнішнього фінансування зовнішньоекономічної діяльності підприємства/ С.О.Пермінова, О.А.Корзун // Вісник Волинського університету економіки та менеджменту. - 2013.-с. 98-104
 10. Салій Н.Ю. Класифікація сучасних форм і методів банківського торговельного фінансування [Текст] / Н. Ю. Салій // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2010. – Вип. 29. – с. 226-234.
 11. Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам: затверджене Правлінням Національного банку України 17.06.2004р. № 270: [Електронний ресурс]/ Документ z0885-04, редакція 29.11.2016р.- доступний з сайту Верховної Ради.-Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0885-04>
 12. Амеліна І В. Міжнародні економічні відносини [текст] : навч. посіб. / Амеліна І. В., Попова Т. Л., Владимиров С. В. - К. : «Центр учбової літератури», 2013. - 256 с.
 13. Конвенції УНІДРУА про міжнародний факторинг: міжнародний документ від 28.05.1988р. [Електронний ресурс] /Документ 995_210, чинний, редакція 11.01.2006р.- доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_210

14. Дзюблюк О.В., Пруський О.С. Організаційно-економічний механізм функціонування комерційних банків на валютному ринку: монографія. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 296 с.
15. Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)
16. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.93р. № 15-93: [Електронний ресурс]/ Документ 15-93, редакція 27.09.2014р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15-93>
17. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. - [Електронний ресурс]/Документ 2121-14, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
18. Положення про відкриття та функціонування в уповноважених банках України рахунків банків-кореспондентів в іноземній валюті та в гривнях: затверджене постановою Правління Національного банку України 26.03.1998р. № 118.- [Електронний ресурс] / Документ z0231-98, редакція 16.09.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0231-98>
19. Чиж Н.М. Міжнародні розрахунки та валютні операції/ Методичні вказівки для виконання самостійної роботи.-Луцьк, 2015.-62с

Розділ 10

1. Кузнєцова Л.В. Вплив глобалізації на розвиток банківської діяльності. Кол. монографія. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2011. – 520 с.
2. Міжнародні фінанси: Підручник / За ред. О. І. Рогача. — К.: Либідь, 2003. — 784 с.
3. Холодна Ю.Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 316 с. (Укр. мов.)
4. Ткаченко Н.В. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток фінансових посередників/ Н.В.Ткаченко //Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка».-2014.-Вмпуск 24.-с.81-88
5. Кретов Д. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток банківської діяльності в Україні: [Електронний ресурс] / Д.Кретов // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2015. – Вип. 2 (13). – с. 201-209
6. Філонова І.Б. Передумови виникнення, суть та значення глобалізаційних тенденцій у банківській діяльності. - [Електронний ресурс]: Джерело доступу: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/77114.doc.htm

7. Ісютін С.А. Розвиток банківської системи країн в умовах глобалізації: Автореф. дис... канд. економ. наук. Спеціальність 08.00.02 - світове господарство і міжнародні економічні відносини/ Ісютін Сергій Анатолійович.-Донецьк, 2010.-25с.
8. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000р. № 2121-III. - [Електронний ресурс] /Документ 2121-14, редакція 19.11.2016р., доступний з офіційного сайту Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
9. Основні показники діяльності банків України.[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>
10. Іноземні банки в Україні: вплив та регулювання: Монографія. / Р. В. Корнилюк, І. Б. Івасів, О. М. Діба. — К.: КНЕУ, 2012. — 234 с.
11. Марич М.Г.Зарубіжний досвід функціонування національних банківських систем в умовах глобалізації/ М.Г.Марич // Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія «Економічні науки».-2014.-Випуск 5.Частина 4.-с.83-86
12. Калініченко Л.Л. Глобалізація банківської діяльності і її вплив на банківську систему України/ Л.Л.Калініченко // Вісник економіки транспорту і промисловості.-2013.-№43.-с. 77-81
13. Исютин С.А. Развитие международной деятельности банков в условиях глобализации / С. Исютин, Н. Бударина // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. – Сборник научных трудов. - Донецк: ДонНУ, 2008. – с. 1044-1051
14. Литвин М.В. Функціонування банківської системи в умовах глобалізації [Текст] / М.В. Литвин // Прометей. – Донецьк : ДЕГІ, 2010. – Вип.1 (31). – с. 36–39.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Автономія центрального банку	100
Агентські операції	317
Адміністративне регулювання	200
Акредитив	355
Активи банківські	307
Активні депозити	295
Активні кредитні операції	319
Активні операції банку	251, 315
Активні операції НБУ	134, 135
Алокація фінансових ресурсів	52
Англосаксонська модель фінансової системи	55, 56
Англосаксонська модель банківської системи	55, 59
Андерайтинг	337
Банк	5, 8,10,11, 90, 112
Банк з державною часткою	126
Банк з іноземним капіталом	39, 41, 112, 396
Банк іноземної банківської групи	126, 226
Банківська асоціація	85
Банківська група	92
Банківська корпорація	90
Банківська послуга	253
Банківська система	13, 49
Банківська система Німеччини	57
Банківська система перехідного періоду	70
Банківська система ринкового типу	68, 69
Банківська система України	28, 29, 36, 43, 45,
Банківська система Франції	59
Банківське регулювання	167, 196
Банківські інвестиції	331
Банківські операції	5,6,
Банківські послуги	5,
Банківський капітал	269, 271
Банківський нагляд	182, 185
Банківський переказ	353
Банківський продукт	248, 260
Безготівкові розрахунки	6
Бек-офіс	243
Брокерська діяльність банків	337
Валюта	374
Валюта ціни	358

Валюта платежу	358
Валютний курс	378
Валютні операції	6, 160, 236, 380
Валютний паритет	378
Валютна політика	160
Валютне регулювання	162
Валютні відносини	374
Валютний ринок	160
Високоліквідні активи	313
Відділення банку	224, 226
Відкритий ринок	134
Вкладна операція	8, 292
Власний капітал НБУ	138
Властивості банківських систем	60
Внутрішній аудит банку	207
Внутрішній контроль банку	244
Всеукраїнська громадська організація захисту прав споживачів фінансових послуг	85
Вторинний капітал банку	273
Генеральна ліцензія на здійснення валютних послуг	236
Гібридні капітальні інструменти	283, 284
Глобалізація	391
Грошово-кредитна політика	43, 140
Грошово-кредитний ринок	43
Дворівнева банківська система	38, 40, 69
Депозит	291, 292
Депозит до запитання	293
Депозит строковий	294
Депозитарна діяльність	339
Депозитний портфель банку	274, 295
Депозитні операції	12, 248
Державна реєстрація банку	215
Державне регулювання банківської системи	173, 175
Державний асигнаційний банк	13
Державний банк	123
Дилерська діяльність банків	337
Довгострокові фінансові інвестиції	332
Додатковий капітал банку	283
Дочірня компанія	87
Жиробанк	9
Жиророзрахунок	9
Загальні збори учасників банку	115

Загальні риси банківських систем	65
Залучений капітал банку	274, 290
Запозичений капітал банку	275, 290
Зобов'язання банку	274, 290
Зовнішньоекономічний договір (контракт)	357
Золотовалютні резерви	162
Емісійний банк	14, 15, 18
Ідентифікація операції	251
Інвестиційне кредитування	340
Інвестиційні операції	248
Індикативне регулювання	199, 203
Інкасо	355
Іноземна валюта	377
Іноземний банк	41, 396
Інституціональна інфраструктура банківської системи	81
Інструменти грошово-кредитної політики	149, 150
Інструменти монетарної політики	146
Інструменти постійного доступу	152
Інтернаціоналізація банківської системи	387
Інфраструктура банківської системи України	80
Істотна участь	219
Капітал банку	270
Капіталізація банку	288
Капіталізація заощаджень	298
Клірингова діяльність	339
Комісійні послуги	258
Комісійно-посередницькі операції	250
Комісія НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків	197
Консалтингова компанія	86
Консультаційні послуги	257
Континентальна модель фінансової системи	55, 56
Консолідація капіталу банку	288
Концентрація капіталу банку	288
Концепції вартості капіталу	273
Кореспондентський рахунок	361
Кореспондентські міжбанківські відносини	360, 378
Кредитна лінія	366
Кредитне фінансування	364

Кредитні операції	248, 317, 318
Крос-курс	358
Ліквідність банку	312
Лімітований банківський продукт	261
Ліцензія, ліцензування	192, 223, 228, 229
Майнові операції	317
Материнський банк	93
Міжбанківський валютний ринок	374
Міжбанківський кредит	300
Міжбанківський кредитний ринок	300
Міжбанківські об'єднання	410
Міжнародний банк	407
Міжнародний фінансовий ринок	403, 406
Міжнародні розрахунки	352
Міжнародні фінансові центри	407
Мінімальний розмір статутного капіталу банку	222
Національна платіжна система «Український платіжний простір» (НПС «ПРОСТІР»)	139
Національний банк Англії	12, 15, 16
Національні банки США	70
Національний банк України	38, 98
Неліквідні активи	313
Нетрадиційні послуги	255
Низьколіквідні активи	313
Німецька модель банківської системи	55
Облікова ставка НБУ	151
Обліково-кредитні операції	317
Однорівнева (розподільча, централізована) банківська система	67
Операції банку	248
Операції відкритого ринку	155, 156
Операції з грошовими коштами	317
Операції з цінними паперами	249
Операції з розміщення ресурсів	250
Операції НБУ	132
Операції НБУ з міжнародними ліквідними резервами	136
Операції НБУ з рефінансування банків	136
Операції НБУ на відкритому ринку	134
Операційна діяльність банку	240
Операційний день банку	242
Операції зворотного репо	303

Операції прямого репо	302
Операції репо	302
Основний капітал банку	283
Основні засади грошово-кредитної політики	141
Ощадний (депозитний) сертифікат	295, 299
Паперові платіжні засоби	10
Пасивні депозити	295
Пасивні кредитні операції	319
Пасивні операції банку	250
Пасивні операції НБУ	134, 135, 137
Первинний капітал банку	273
Передавання права вимоги	364
Переказ	10,
Підрозділ банку	224
Плаваюча процентна ставка	299
Позабалансові операції банку	251
Політика відкритого ринку	157
Портфельні інвестиції	333
Посередницькі послуги	258
Послуги НБУ	138
Поточні фінансові інвестиції	332
Правління НБУ	104
Правління банку	115
Представництво банку	224
Прибуткові активи	312
Принципи банківського нагляду	190
Принципи державної реєстрації банків	217
Принципи діяльності підрозділу внутрішнього аудиту банку	209
Принципи діяльності центральних банків	97
Принципи зовнішньоекономічної діяльності	348
Принципи інвестиційного кредитування	341
Принципи кредитування	321
Принципи міжнародного кредитування	368
Принципи побудови банківських систем	63
Простий банківський продукт	261
Публічна пропозиція	139
Рада Національного банку України	104
Рада банку	115
Ревізійна комісія банку	205
Регулятивний капітал банку	282
Регуляторна політика	40

Рейтингова агенція	85
Ресурси банку	270, 271, 272
Ресурсна база банку	270
Ресурсний потенціал банку	280
Рефінансування	158, 303
Ризик	314
Розкриті резерви банку	284
Розрахунки по відкритому рахунку	354
Розрахункові операції банку	248
Розрахунково-касове обслуговування клієнтів	256
Світова банківська система	13
Сек'юритизація активів	304
Система НБУ	103
Складний банківський продукт	261
Спеціалізований банк	12, 14, 124
Статут банку	220
Статутний капітал банку	283
Структура банківської системи України	88
Субординований борг	285
Суспільний банк	10
Тип банківської системи	67
Тип центрального банку акомодативний	23
Тип центрального банку епохи золотого стандарту	21
Тип центрального банку етатичний	25
Тип центрального банку монетаристський	26
Тип центрального банку сучасний	28
Традиційні послуги	255
Транснаціональний банк	389, 408
Трастові операції	317
Трастові послуги	259
Трирівнева банківська система	70
Умови функціонування банків	121
Умовно-прибуткові активи	312
Універсальний банк	124
Учасники банку (засновники)	218
Факторинг	369
Федеральна резервна система	55,70
Фідуціарна емісія	22
Фіксована процентна ставка	297
Філія банку	224, 227
Фінансова глобалізація	391
Фінансова система	51

Фінансова холдингова компанія	93
Фінансовий інжиніринг	258
Фінансовий супермаркет	87
Фінансові інвестиції	332
Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО)	84
Форми банківського контролю	187
Форми реалізації банківського нагляду	187
Форми розрахунків	353
Форфейтинг	372
Фронт-офіс	242
Функції банківської інфраструктури	81
Функції банківської системи	73
Функції банку	118
Функції державного регулювання банківської діяльності	179
Функції капіталу банку	286
Функції підрозділу внутрішнього аудиту банку	211
Функції територіальних управлінь НБУ	111
Функції центробанку	99
Функції НБУ	108-111
Функціональна інфраструктура банківської системи	81
Центральний апарат НБУ	101
Центробанк	13, 14, 15, 17, 18
Цінні папери	10,13,

ЗМІСТ

ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКИХ СИСТЕМ	3
1.1. Ретроспектива становлення банківництва в Європі	3
1.2. Історичні типи центральних банків розвинених країн	19
1.3. Передумови становлення і розвитку банківської системи України	28
Запитання для самоконтролю знань	47
Практичне завдання	47
Рекомендована література	48
РОЗДІЛ 2. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА: СУТЬ, ТИПИ, ПРИНЦИПИ ТА ФУНКЦІЇ	49
2.1. Банківська система: суть та місце в фінансово-економічній системі країни	49
2.2. Принципи побудови та типи банківських систем	62
2.3. Вимоги до діяльності та функції банківської системи	72
Запитання для самоконтролю знань	77
Практичне завдання	77
Рекомендована література	79
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	
3.1. Інфраструктура та структура банківської системи України	80
3.2. Національний банк України: правові основи функціонування, завдання, функції та організаційна структура	95
3.3. Банки другого рівня як невід’ємна складова банківської системи України	112
Запитання для самоконтролю знань	126
Практичне завдання	127
Рекомендована література	128
РОЗДІЛ 4. ПОВНОВАЖЕННЯ І ОПЕРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ТА ОСНОВИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ	129

4.1. Повноваження, компетенції, операції та групи послуг НБУ	129
4.2. Основні засади грошово-кредитної політики Національного банку України	140
4.3. Інструменти грошово-кредитної політики	149
Запитання для самоконтролю знань	163
Практичне завдання	164
Рекомендована література	166
РОЗДІЛ 5. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ	167
5.1. Державне регулювання банківської системи України : суть, механізм, законодавчі та виконавчі органи	167
5.2. Призначення, моделі, форми, принципи і функції банківського нагляду	182
5.3. Регулювання діяльності банків в Україні	196
Запитання для самоконтролю знань	213
Практичне завдання	214
Рекомендована література	214
РОЗДІЛ 6. РЕЄСТРАЦІЯ, ЛІЦЕНЗУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ	215
6.1. Реєстрація вітчизняних банків та філій іноземних банків на території України	215
6.2. Процедура ліцензування банківської діяльності	228
6.3. Нормативно-правові основи операційної діяльності банку	239
6.4. Банківські операції, послуги та продукти як невід’ємна складова діяльності банку	247
Запитання для самоконтролю знань	266
Практичне завдання	267
Рекомендована література	267
РОЗДІЛ 7. БАНКІВСЬКІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКУ	269
7.1. Суть ресурсів банку та їх структура	269
7.2. Регулятивний капітал банку: призначення, джерела формування, функції	282
7.3. Залучені та запозичені кошти як невід’ємна складова ресурсної бази банків	290

Запитання для самоконтролю знань	304
Практичне завдання	305
Рекомендована література	306
РОЗДІЛ 8. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ АКТИВНИХ ОПЕРАЦІЙ БАНКІВ	307
8.1. Активи банку та активні операції: призначення, відмінності, класифікація	307
8.2. Кредитні операції: ознаки, особливості, види	318
8.3. Інвестиційна діяльність банків: операції з цінними паперами та інвестиційне кредитування	329
Запитання для самоконтролю знань	345
Практичне завдання	346
Рекомендована література	347
РОЗДІЛ 9. БАНКІВСЬКЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЗОВНІШНЬО – ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	348
9.1. Правові та теоретичні засади зовнішньоекономічної діяльності банків в Україні	348
9.2. Форми та методи фінансування банками експортно-імпорتنих угод	362
9.3. Специфіка операцій банків в іноземній валюті	374
Запитання для самоконтролю знань	384
Практичне завдання	385
Рекомендована література	385
РОЗДІЛ 10. ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ НА ЕТАПІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН	387
10.1. Банківська система в умовах інтернаціоналізації та фінансової глобалізації	387
10.2. Міжнародна банківська діяльність: суть, суб'єкти, європейський досвід	401
Запитання для самоконтролю знань	412
Практичні завдання	413
Рекомендована література	415
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	416
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	434

Навчальний посібник

Катан Людмила Ігорівна
Демчук Наталія Іванівна
Бабенко-Левада Вікторія Геннадіївна
Журавльова Тетяна Олександрівна

За заг. редакцією Мазур Ірини Михайлівни

Українською мовою

Банківська система

Відповідальний
за випуск – д.е.н., професор Демчук Н.І.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 25,80.
Тираж 300 пр. Зам. № 71

Видавництво «Пороги», 49000, м. Дніпро,
пр. Дмитра Яворницького, 60.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК №7 від 21.02.2000 р.

ISBN 978-617-518-330-4